

Meydanlar...

Gülşen Özaydın • Esra Akbalk • Ersen Gürsel • Hale Gönül •
Özgür Bingöl • Dilvin H. Akkaya Usman • Neşe Gurallar •
Meriç Demir Kahraman • Aslı Doğan • Birge Yıldırım • İnci Olgun •
Meliz Akyol Alay • Ahmet Kıvanç Kutluca • M. Batu Kepekçioğlu •
Ecem Çalışkan • Senem Doyduk • Emre Yalçın

Türkiye Mimarlığında İz Bırakan Modern Yapıları Yitirmenin Dayanılmaz Ağırlığı...

%500 Esneme Özelliğine Sahip
İthal EPDM Membran

Hertalan EU Strips

BAKA YAPI MALZEMELERİ İNŞAAT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

Orhanlı Mah. Karadeniz Cad. No:7 Turgut Reis San. St.
C1 Blok No:1-1 34956 Tuzla / İSTANBUL
Tel: 0216 394 20 40 (pbx) Faks: 0216 394 20 49

www.bakayapi.com

Yapı Tasarımında 33 yıldır en gelişmiş,
en güvenilir ve en çok tercih edilen marka.

ideCAD®

Mimari Tasarım

Tasarım süreçlerini otomatikleştiren mimari-yapısal ekip çalışması ve işbirliği için vazgeçilmez BIM çözümü.

Betonarme Tasarım

TBDY 2018 ve TS 500 ile uyumlu, mimari-yapısal ekip çalışması ve işbirliği için eşsiz BIM çözümü.

Çelik Tasarım

TBDY 2018 ve ÇYTHYE ile uyumlu, mimari-yapısal ekip çalışması ve işbirliği için en verimli ve sezgisel BIM çözümü.

Nonlinear Tasarım

TBDY 2018 Bölüm 5 ve Bölüm 15 ile uyumlu, yığılı ve yayılı plastik davranış modellerini destekleyen çok güçlü yapısal BIM çözümü.

her şey planladığınız gibi...

Çok disiplinli
BIM tasarımı için
ideYAPI bilgi modellemesi

Şimdi siz de ideYAPI® ailesiyle tanışıp,
planlarınızı gerçeğe dönüştürmek için bize ulaşın.

Forum: idecadsupport.com

Web: www.idecad.com.tr

Facebook: idecad.com.tr

Destek: destek@ideyapi.com.tr

Instagram: [idecad.software](https://www.instagram.com/idecad.software)

Youtube: [ideyapi_idecad](https://www.youtube.com/ideyapi_idecad)

ideYAPI İstanbul: Piyale Paşa Bulvarı Famas Plaza B - Blok Kat:5
Okmeydanı Şişli / İstanbul Telefon: 0212 220 55 00

ideYAPI Bursa: Bağlarbaşı Mh. 1.Sedir Sk. Evke Onyx Plaza No:10 K:6 D:35
Osmangazi / Bursa Telefon: 0224 220 67 17

FORTIKA

PREMIUM SPC FLOORING

ADO
Floor

Suya dayanıklı parke!

FORTIKA SPC kompozit yer kaplamaları ile geleceğimizde güzel yeniliklere de yer veriyoruz.

Antibacterial

Dust Free
Installation

Recyclable

Phthalate
Free

Waterproof

Eco-Friendly

Warm
Underfoot

Sound
Insulation

Belirtilen özellikler LVT ve SPC yer kaplamalarının ortak özellikleridir.

adofloor.com

Yayınlayan

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi

Sahibi

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi adına
Esin Köymen

Genel Yayın Yönetmeni

Deniz İncedayı

Yayın Koordinatörü

Fatma Öcal Al

Yazı İşleri Sorumlusu

Metin Karadağ

Yayın Kurulu

Zafer Akay, Zafer Akdemir, Esra Akbalık, Oya Akın,
Gül Cephaneçigil, Aşen Ciravoğlu, Burcu Selcen Coşkun,
Tores Dinçöz, Zeynep Eres, T. Gül Köksal, Derin Öncel,
Gülşen Özyayın, Mücella Yapıcı

Danışma Kurulu

Zeynep Ahunbay, Behiç Ak, Nur Akın, Ali Artun,
Acar Avunduk, İhsan Bilgin, Çelen Birkan,
Hasan Çakır (Almanya), Candan Çitak,
İsmail Doğanyılmaz, Nur Esin, Nuran Zeren Gülersoy,
Zeynep Günay, Ersen Gürsel, Yücel Gürsel,
Figen Kafescioğlu, Ruşen Keleş, Esin Köymen,
Doğan Kuban, Mehmet Küçükdoğan, Eyüp Muhcu,
Derya Oktay, Sabri Orcan, Deniz Erinsel Önder,
Hasan Cevad Özdiil, Aslı Erim Özdoğan, Mehmet Özdoğan,
Yıldız Sey, Simla Sunay, Betül Şengezer, Afşar Timuçin,
Rüksan Tuna, Hülya Turğut, Yıldız Uysal, Alper Ünlü,
Zekiye Yenen, Emre Zeytinoğlu

Tarandığı İndeks

DAAI - Design and Applied Arts Index

Yayın Yönetim Yazışma Adresi

Kemankeş Cad. No.31 Karaköy, Beyoğlu 34425 İstanbul
Tel: (212) 251 49 00 Faks: (212) 251 94 14
e-posta: dergi@mimarist.org
www.mimarist.org/yayinlar/mimarist

Mali Koordinasyon

Aysel Durgun

Grafik Tasarım

Zehra Şenoğuz

Grafik Uygulama

Ebru Laçın Kilci

Baskı-Cilt

Yeditepe Ofset Yayıncılık Reklamcılık ve
Ambalaj Sanayi Ticaret Ltd. Şti.
Tel: (216) 470 41 42, İstanbul

Baskı Tarihi

Şubat 2022

Dağıtım

Zip Dağıtım

Ofset Hazırlık, Reklam ve Yapım Organizasyonu

Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi
Kemankeş Cad. No. 31 Karaköy, Beyoğlu 34425 İstanbul
Tel: (212) 244 86 87 pbx Faks: (212) 244 86 88

Fiyatı: 7.50 TL

Yıllık abone ücreti: 26.00 TL

Öğrencilere % 50 indirim uygulanır.

Mimar.ist dergisi Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi üyelerine
ücretsiz olarak gönderilir. Yazılarda ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu
yazarlarına aittir. Dergi adı belirtilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.

Yeni Bir Döneme Başlarken...

Bu sayıyı okuyucuyla buluşurken, meslek odamızda bir çalışma döneminin daha sonuna gelmiş ve Genel Kurul süreçlerimizi başlatmış bulunuyoruz. 19-20 Şubat 2022 tarihlerinde İstanbul Büyükşehir Şubesi Genel Kurulunu ve yeni dönem için seçimlerini gerçekleştirecek.

Bu dönem Mimarlar Odası çalışmalarını açısından zor bir dönem oldu. Gerek ülkenin ve dünyanın yaşadığı salgın süreciyle gelişen sağlık sorunları, gerekse ülkenin yoğun ekonomik, siyasal, toplumsal krizi, kültürel kayıpların, adalet ve hukuk bağlamındaki problemler ve beraberinde gelen olumsuz süreçler gündemin öncelikli maddeleri oldu. İşsizlik, derinleşen yoksulluk, doğal ve kültürel fakirleşmeler ve antidemokratik yönetim anlayışıyla giderek yayılan adaletsizlik, hukuksuzluk, her alandaki bilim dışı yaklaşımlar ve uygulamalar adeta dönemin kimliğine dönüştü. Süreci küresel ölçekte yaşadığımız iklim krizi, çevre kirliliği, su sorunu, insan kaynaklı afetler vb. gibi başlıklarla da birlikte düşündüğümüzde, mesleki mücadele alanımızın ve kamu yaran sorumluluğumuzun genişleyen kapsamı ortaya çıkıyor. Bir diğer deyişle, mesleğimizin toplum sağlığı ve geleceği açısından taşıdığı sorumluluk daha belirgin hale geliyor.

Uygulanan yanlış ve duyarsız politikalar meslek alanımızda da tehditlere, geri dönülmez kayıplara neden olarak farklı mücadele konularını üretti. Çok sayıda doğal ve kültürel varlıklarımızı, bellek değerlerimizi, Cumhuriyetimizin özgün mirasını yitirme sürecinde meslektaşlar olarak koruma bilimi ve mesleki ilkelerimiz doğrultusunda savunmalar yaptık, kamusal hakları aramak için hukuk süreçlerine başvurduk. Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi'nin yayın organı olarak dergimiz de bu süreçte sesimizi duyurmada, konulan bilimsel açıdan tartışmada, toplumla paylaşabilmede değerli bir aracımız oldu.

Gündemin böylesi yoğun ve karmaşık olduğu dönemin bu son sayısında dosyamızda meydanları tartışıyoruz. "Meydanlar..." başlıklı dosya; başta İstanbul olmak üzere kent(li)-meydan ilişkisini, önemli meydanların geçmişten bugüne öykülerini ve günümüzden bakarak kamusal alanı çok yönlü araştırmayı hedefliyor. Uzmanlar, meydanların dönüşüm öykülerine, sosyal ve kültürel etkileriyle birlikte gerek kuramsal yaklaşımlarla, gerekse uygulamalar bağlamından bakıyorlar. Forum başlığı altında görüş ve değerlendirmelerini paylaşan yazarlar meydanları ve bugün yaşamlanımıza katılma biçimlerini çok yönlü olarak değerlendiriyorlar.

Diğer başlıklarımızda da her zamanki gibi, kente, konuta, çevreye, mesleğimize ve insana dair çeşitli incelemeleri, değerlendirmeleri okuyabilirsiniz. Kütüphane bölümümüzde sizlere meslek alanına kazandırılan önemli yapıtları tanıtıyoruz. Görüş başlığı altında ise, yine günümüzün en önemli sorunlarından olan modern mimarlık mirasımızın yitirilmesine dair önemli bir eleştiriye yer verdik. Kültürel varlıklarımızı, bellek değerlerimizi, mimari mirasımızı ve kimliğimizi yansıtan biricik eserlerimizi sorgulamadan, uzman görüşlerine başvurmadan, engellenemez bir rant anlayışıyla yok ediyoruz. Bu değerbilmezliğin farkında olunması, daha çok sorgulanması ve toplumsal duyarlılığın artırılması temel amacımız. Sayfalarımızın içeriğinde, eğitim alanına, meslek uygulamalarına, kent tarihine, konut üretimine ve mimarlıkta çeşitli gelişmelere dair çok sayıda değerlendirmeyi ilgiyle okuyacağımızı ümit ediyoruz.

74. sayımızın dosyasında ise, Beyoğlu Kültür Yolu Projesinin değerlendirilmesine yer vermek istiyoruz. Bu kapsamda, Galataport, Galata Kulesi, Narmanlı Han, Taksim Camii, Emek Sineması, Atlas Pasajı, Atatürk Kültür Merkezi vb. projeler ile yaşanan kentsel dönüşüm süreçlerini tartışmaya, eleştiriye açmayı planlıyoruz. İstanbul kenti için bu konuların süreklilik içerisinde tartışılmasının ve irdelenmesinin, çözüm önerilerinin artırılmasına, yeni fikirler üretilmesine destek olacağına inanıyoruz. Konulara ilişkin araştırma ve katkılarınızı alabilmek bizleri mutlu edecektir.

Özveri katkılarını esirgemeyen tüm değerli yazarlarımıza, Danışma Kurulu üyelerimiz ile siz kıymetli okurlarımıza Yayın Kurulumuz adına içten teşekkür ederim.

Yeni bir döneme başlarken, Oda yönetimlerimizde, çalışma gruplarında görev alacak, destek verecek tüm arkadaşlarımıza, meslektaşlarımıza başarılar diliyorum. Önümüzdeki dönemin meslek alanımıza, ülkemize ve dünyaya sağlıklı, adaletli, sağlıklı ve esenlikli günler getirmesi dileğiyle...

Saygılarımla,

Deniz İncedayı

Mimar.ist Ocak 2022/1
ISSN 1302-8219

4	HABER - ETKİNLİK	
		XI. Mimarlık ve Eğitim Kurultayı Eskişehir'de Gerçekleştirildi / <i>Deniz İncedayı</i>4
6	ANMA	
		Prof. Doğan Kuban'ı Anma Programı: Hep Yeniden Doğan Kuban... / <i>Zeynep Eres</i>6
8	KÜTÜPHANE	
		Kültürel Değer Üretimine Eleştirel Bir Bakış / <i>T. Gül Köksal</i>8
		Mekân ve Yer / <i>Rifat Gökhan Koçyiğit</i>9
		Kamusal Mekânın Dönüşümü: İstanbul, 1950-80 / <i>İpek Akpınar, Ela Güngören, Johan Martelius, Gertrud Olsson</i>10
		Büyükada'da <i>Art Nouveau</i> Mimarlık Araştırmaları11
12	GÖRÜŞ	
		Atatürk Kültür Merkezi Üzerine Zorunlu Bir Hatırlatma Yazısı... / <i>Mücella Yapıcı</i>12
		Türkiye Mimarlığında İz Bırakan Modern Yapıları Yitirmenin Dayanılmaz Ağırlığı... / <i>Gülşen Kılıçreis Özaydın, Figen Orçun Kafescioğlu</i>18
23	DOSYA: MEYDANLAR...	
		Ersen Gürsel ile Meydanlar Üzerine / <i>Söyleşi: Hale Gönül</i>24
		Meydan: Artık Yenisini Üretemediğimiz Bir Kentsel Mekân Üzerine / <i>Özgür Bingöl, Dilvin H. Akkaya Usman</i>28
		Forum: Neşe Gurallar, Meriç Demir Kahraman, Aslı Doğan, Birge Yıldırım, İnci Olgun, Meliz Akyol Alay, Ahmet Kıvanç Kutluca, M. Batu Kepekçioğlu, Ecem Çalışkan, Senem Doysduk, Emre Yalçın34

57 İNCELEME

- 'Dilek Sistemi' Üzerinden Cumhuriyet Köyünü Değerlendirmek ve
Bir Taşra Örgütü Denemesi; Kocaeli Köyler Birliği / *Özden Senem Erol*.....57
Satılık Ev İlanlarında İstanbul Konutları (1840-67) / *Göksun Akyürek - Dürnev Atılğan Yağan*.....66

80 KENT

- Kartal Hava Evleri: 1950lerde Unutulmuş Bir Sayfiye Mahallesi / *Pınar Erkan Bursa*.....80
Konut Alanlarına Kullanıcı Müdahalesi: Van Şemsibey Mahallesi Afet Konutları Örneği / *Mustafa Gülen*.....90

87 EKOLOJİ

- Kentsel Konut Alanlarında Sürdürülebilir İyileştirme Yaklaşımları / *Dilek Şişman, Çiğdem Polatoğlu*87
"Evrensel Tasarım İlkelerinin Mikro-Hareketlilik Arakesitinde İncelenmesi" / *Gözde Kızılkın, Aslı Sungur*97

104 YAPI FİZİĞİ - MALZEME

- Tesselsasyon Tabanlı Kinetik Cephe Tasarımları / *Feray Maden*104

112 ÇİZGİ

- Behiç Ak*112

XI. Mimarlık ve Eğitim Kurultayı Eskişehir’de Gerçekleştirildi

Mimarlık ve Eğitim Kurultayları 2001 yılından bu yana her iki yılda bir Mimarlar Odası tarafından akademisyenlerin, meslektaşların ve öğrencilerin değerli katkılarıyla düzenleniyor. Amaçlanan, güncel gelişmelerle ortaya çıkan, gerek ülkenin gerekse eğitimin ve eğitim kurumlarının sorunları karşısında, meslek alanına ve mimarlık eğitimine dair değerlendirmeler yapmak, çözüm önerileri üretebilmek, sorunları çok boyutlu olarak masaya yatırmak ve tartışabilmek.

Yaşamın ve koşulların hızlı değişimi, ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel açılardan yaşanan dönüşümler, dünya ve ülke ölçeğinde meslek alanımızı hızla yeniden şekillendiriyor ve gerek eğitimde- gerekse meslek pratiğinde, “yeni”, “akılcı, bilimsel” çözüm önerilerini kaçınılmaz kılıyor.

Kurultay platformları, bu bağlamda eğitim alanı ile mesleki uygulama alanını buluşturması, sivil toplum paydaşları ile öğrencilerin de katkılarıyla çoksesli bir değerlendirme, eleştiri platformu yaratması açısından önemli. Sorunlar uzun yıllara yayılsa da, çözüm önerilerini yaşama geçirmede süreçler hızlı işlemese de, konulara günün içerisinde bakarak değerlendirmek, bir arada tartışabilmek değerli bir kazanım. Her iki yılda bir meslek ortamına ve eğitimine dair bir belge-

leme çalışması niteliği de taşıyan etkinlik, komitelerde, danışma kurullarında görev alan değerli öğretim üyelerimizin, meslektaşlarımızın katkılarıyla uzun yıllara yayılan süreçlerin bir ürünü olarak görülmeli.

Böylesi bir bakışla, yaşadığımız her açıdan zorlu süreçte; TMMOB Mimarlar Odası tarafından düzenlenen XI. Mimarlık ve Eğitim Kurultayı, 26-27 Kasım 2021 tarihlerinde Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesinin ve Mimarlar Odası Eskişehir Şubesinin ev sahipliğinde gerçekleştirildi. Açılış Konuşmalarında Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Alper Çabuk, Kıbrıs Mimarlar Odası Başkanı Kozan Uzunoğlu, TMMOB Mimarlar Odası Genel Başkanı Prof. Dr. Deniz İncedayı, Kurultay Başkanı Prof. Dr. Neslihan Dostoğlu, Eskişehir Teknik Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tuncay Döğeroğlu ve YÖKAK Başkanı Prof. Dr. Muzaffer Elmas, özellikle günümüzde eğitimin genel sorunlarının altını çizerek kalite bağlamında yapılan çalışmalar ile ulusal ve uluslararası akreditasyon süreçlerinin önemine dikkat çektiler ve son gelişmeler, güncel veriler hakkında bilgilendirmelerini sundular.

Kurultay programı boyunca farklı kurumlardan çok sayıda öğretim üyesi-

nin, uygulama alanından birçok mimarın, öğrencilerin ve sivil toplum temsilcilerinin katılımıyla iki gün boyunca önemli tartışmalar gerçekleştirildi.

Programın önemli bir zenginliği olarak I. Oturum MİDEKON (Mimarlık Fakültesi Dekanları Konseyi) çalışmalarına ayrılmıştı. MİDEKON Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Neslihan Dostoğlu moderatörlüğünde gerçekleştirilen oturumda, MİDEKON üyeleri tarafından sunulan güncel bilgiler, katılımcılara önemli katkılar sağladı. İlk günün diğer oturumlarında ise “Mimarlık Eğitiminde Güncel Gelişmeler I ve II” başlıkları altında, geçmişten bugüne mimarlık ve eğitim alanında gündemde öne çıkan başlıklar, bugüne dair niteliksel ve niceliksel sorunlar ile eleştiriler ve farklı çözüm yaklaşımları sunuldu.

İlk gün programının sonunda ise, “Diploma Forumu” başlığı altında farklı üniversitelerden Kurultaya katılan diploma projeleri üzerine Prof. Dr. Nur Çağlar moderatörlüğünde kapsamlı bir tartışma platformu gerçekleştirildi. Gerek akademisyenlerin gerekse mimarlık öğrencilerinin süreç ve sonuçlara ilişkin değerlendirmelerini ortak bir oturumda tartışabilmek kurultay programı açısından değerli bir yenilik ve kazanım oldu.

Programın 2. günü, “Mimarlık ve Eğitimde Kurumlararası İlişkiler” başlıklı IV. Oturum ile başladı. Oturumda, mimarlık eğitiminin ve meslek alanının önemli kurum ve kuruluşları olarak MİAK (Mimarlık Akreditasyon Derneği), MiMeKK (Mimarlık Mesleğe Kabul Kurulu), SMGM (Sürekli Mesleki Gelişim Merkezi) ve MİV (Mimarlık Vakfı) Başkanları ve/veya temsilcileri sunuşlarını gerçekleştirdiler, son döneme ait bilgilendirmelerini paylaştılar. Eğitim alanında 2001 yılından bu yana sürdürülen ortak çalışmaların ürünleri olarak da görü-

lebilecek olan bu kurumlar kendilerini sürekli geliştirerek ve yenileyerek bugünün mimarlık ve eğitim süreçlerinde önemli sorumluluklar üstleniyorlar.

2. günün son oturumunda ise "Mimarlık Pratiğinde Güncel Gelişmeler" başlığıyla, ülkemizin meslek pratiği alanından değerli mimarları, katılımcılarla, öğrencilerle buluştular. Ersen Gürsel moderatörlüğündeki oturumda, mimarlar Nevzat Sayın, Ömer Selçuk Baz ve Semra Uygur meslek alanına ve eğitimine mercek tutarak önemli görüş ve önerilerini katılımcılara sundular.

Kurultayın sonunda ise, her zaman olduğu gibi "Forum" düzenlenmişti. Öncelikle mimarlık öğrencileri, 23 Ekim 2021 tarihinde İzmir kentinde gerçekleştirilen ve Prof. Dr. İpek Akpınar'ın sunusuyla desteklenen "Öğrenci Forumu"na dair değerlendirme başlıklarını ve sorunlarını izleyenlere aktardılar. Ardından Prof. Dr. Alper Ünlü moderatörlüğünde sürdürülen Forum, çok sayıda farklı görüşü, sorunu, kurumlarda yaşanan süreçleri ve acil önlem gerektiren konuları ortak tartışmaya açtı ve gerek "Kurultay Sonuç Bildirgesi" gerekse "Türkiye Mimarlık Eğitimi Politikası" metni için güncel içerikler ve bilgiler sundu. Ülkemizde üniversite sayılarındaki çarpıcı artış, özellikle bugün 131'e ulaşan ve artmaya devam eden mimarlık bölümlerinin sayısı, 2001 yılında 6400 olan öğrenci sayısının 2021 yılında 40.000'lere ulaşması, sürekli artan ve boş kalan kontenjanlar ve bunların beraberinde gündeme gelen kalite sorunları, eksik kadro ve donanımlar, mekânsal yetersizlikler, yetkinlik ve liyakat sorunları kurultay boyunca farklı bağlamlarda değerlendirilen ve vurgulanan başlıklar oldu. Dile getirilen diğer önemli bir başlık ise, mimarın dört yıllık eğitimin ardından kazandığı imza yetkisi sorunu. Çeşitli araştırmalarla da belgelendiği gibi, AB ülkelerinde 3+2 yıllık eğitim programlarının

ardından mesleki yetkinin ve imza sorumluluğunun kazanılması için akredite, denetlenen meslek pratiği süreçleri, bağımsız kurumlar tarafından gerçekleştirilen mesleki yetki sınavları vb. gibi özel koşullar devreye sokulurken, ülkemizde dört yıllık eğitimin ardından mesleki yetki otomatik olarak kazanılıyor. Programları, kadroları, donanımları ile eğitim kültür ve deneyimleri perspektifinden bakıldığında ve öncelikle asgari ölçütlerin halen karşılanmadığı kurumlar açısından düşünüldüğünde bu durum, son derece riskli bir tabloyu gözler önüne seriyor. Özellikle de Mimarlar Odasının bugün 70.000'leri aşan aktif üye sayısı anımsanırsa konunun ciddiyeti çığ gibi büyüyor. Bir diğer deyişle, toplum hizmeti odaklı mesleğimizin, çevreye, kamuya, yaşam mekânlarımıza, etik değerlere ve insan haklarına karşı taşıdığı sorumluluk giderek ağırlaşıyor. Mimarlık, 2005 tarihli "Avrupa Birliği Direktifinde", insan yaşamı ve sağlığı, çevre kaliteleri ve sürdürülebilirlik bağlamında birinci dereceden sorumluluk taşıyan, "tıp, hukuk, hemşirelik, diş hekimliği" gibi meslekler grubuna dahil edilmekte ve özel bir statüde tanımlanmakta. Sadece bu düzenleme bile mimarlığın ve eğitim süreçlerinin ne denli yaşamsal, kamusal ve yasal sorumluluklar taşıdığını özetlemede yeterli.

Ayrıca, bugün küresel ölçekte yaşanan çevre sorunları, yoğun yapılaşma sorunları, neoliberal politikaların getirdiği imar çılgınlığının tetiklediği sorunlar, insan kaynaklı afetler (seller, erozyonlar, orman yangınları vb. gibi) disiplinlerarası bir sorumluluk alanına işaret etseler de öncelikle planlama, mimarlık ve kentsel tasarım politikaları çerçevesinde bilimsel ölçütlerle masaya yatırılmayı, ortak akli ve kararlı stratejileri gereksiniyor.

Bugün değişen toplumların değişen ihtiyaçları, sosyal sorunlara çözüm üretebilmek, doğal ve kültürel değerlerin korunması, kamu yararı zihniyeti

vb. gibi başlıklar mesleki eğitimin, uluslararası kabul gören belgelerinde ve şartlarında ön sıralara yerleştiriliyor. Eğitimin fiziki boyutun ötesinde ve öncesinde, toplumsal hizmet niteliğiyle, sosyal, kültürel, psikolojik kavrayışıyla bir bütün olarak ele alınması bakışı giderek ağırlık kazanıyor. Kuşkusuz içerisinde yaşadığımız salgın sürecinin yarattığı yeni başlıklar da (açık alan tasarımı, kamusal alan kavramı, mesleğin halk sağlığı ilişkisi, toplumsal yarar kavramı, uzaktan eğitim vb. gibi) gündeme farklı boyutlar katıyor. Sürece dair değerlendirme ve eleştiriler, olumlu/olumsuz yönleriyle şüphesiz uzun erimde meslek ve eğitim alanında değerlendirilecek.

XI. Mimarlık ve Eğitim Kurultay'ının sağladığı birikimin, ülkemizde meslek alanımızda öncelikle bilimselliği, eleştirel bakışı ve öz eleştiriye, bilgi üretimi etiğini, bilimsel özerkliği, uluslararası ölçütlere uyumu, sürekli gelişme anlayışını benimsemeye bir adım olması ortak umudumuz.

Mesleğe, eğitime karşı saygılı duruşumuzu ülkemize ve mesleğimize yaraşır kalitelerimizi denetlemeyi ve geliştirmeyi temel ilke edindiğimizde, eğitim alanında içerisinde bulunduğumuz güç koşullarda çoksesli, kurumlar arası koordinasyon ve dayanışmayla gelişen, bilimsel ve gerçekçi bir stratejik planın önünü açması uzun yılların emekleri sonrasında elde edilecek en güzel kazanım olacaktır.

Özverili çabalarla, değerli birikimlerle, gençlerin yapıcı enerjisiyle desteklenen, ülkenin ve mesleğimizin geleceği açısından kritik değer taşıyan kurultayların ve benzeri tartışma platformlarının geliştirilerek yaşatılması, olumlu değişimleri tetikleme, karar verici ve yöneticilerimizi de içerisine alan bir düşünce ve üretim platformu kurması ortak umudumuz, hedefimizdir.

*Deniz İncedayı
Prof. Dr., MSGSÜ,
Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*

Prof. Doğan Kuban'ı Anma Programı: Hep Yeniden Doğan Kuban...

Türkiye'de mimarlık tarihi ve kültür varlıklarının korunması alanında çok özel bir konuma sahip olan hocamız Prof. Doğan Kuban'ı 22 Eylül 2021'de yitirdik. 17 Kasım 2021'de Mimarlar Odası Genel Merkezi ve İstanbul Büyükşehir Şubesinin birlikte düzenlediği "Prof. Doğan Kuban'ı Anma Programı: Hep Yeniden Doğan Kuban" başlıklı etkinlikte Doğan Hoca'nın öğrencileri, meslektaşları, dostları, ailesi Mimarlar Odası çatısı altında bir araya geldiler.

Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şube Yönetim Kurulu Başkanı Esin Köymen ve Mimarlar Odası Genel

Başkanı Prof. Dr. Deniz İnceday'ının açılış konuşmalarının ardından, Doğan Kuban'ın çok üretken ve renkli yaşamının içinde onunla kimi zaman uzun soluklu kimi zaman daha kısa ama hep yoğun iz bırakan paylaşımları olan davetliler söz alarak hocamızı kendi pencerelerinden anlattılar. Kuban'ın öğrencisi, asistanı, onun kurduğu Restorasyon Kürsüsünde emekli olana kadar çalışan, kürsü başkanlığını yürüten Prof. Dr. Zeynep Ahunbay; yine hocanın öğrencisi, onun geliştirdiği Mimarlık Tarihi Kürsüsünde emekli olana kadar çalışan Prof. Dr. İlknur Kolay,

iş yaşamında gerçekleştirdiği çeşitli rölöve ve restorasyon projelerinde Doğan Kuban hocayla yolu kesmiş Akademili mimar Acar Avunduk ve *Cumhuriyet Bilim Teknik* ve *Herkese Bilim Teknoloji* dergilerinin kurucusu olarak Kuban'ın özellikle son yirmi yılda büyük emek verdiği bu alanda onunla çalışmış bilim yayıncısı Orhan Bursalı, Doğan Kuban'ın yaşamından kesitler sundular. Ardından salondaki katılımcılardan Cafer Bozkurt söz alarak Kuban'ın tasarımcı kimliğini, ortak mimari çalışmalarını aktardı. Prof. Dr. Suphi Saatçi doktora hocası olarak Kuban'ı insani özellikleriyle anlatırken, Yalçın Karadaş ve Hüseyin Perçin öğrencilik günlerinden kesitler sundu. Anma programı Kuban ailesi adına söz alan Baha Kuban'ın bir baba ve bir düşün insanı olarak Doğan Kuban'ı bizlere çok farklı bir pencereden anlatmasıyla son buldu.

Bu yazının amacı Doğan Kuban'ın yaşam öyküsünü kaleme almak değil. Hocamız sağlığında nehir söyleşileriyle ve pek çok röportaj ile yaşamını ve zaman içinde düşünce dünyasının nasıl geliştiğini bütün açıklığıyla aktarmıştır. Ancak Doğan Kuban'ı birkaç tümceyle kısaca tanıtmak istersek; mimarlık tarihinin bir bilim alanı olarak araştırmaya, belgelemeye, sorgulamaya dayalı analitik bir metodolojiyle gelişmesini sağlayan, İTÜ'de tarihi çevre ve mimari korumanın temellerini atan, kurumsal gelişmesini başlatan bir bilim ve kültür insanı olarak tanımlamak doğru olur sanırım. Kuban'ın belki de en önemli özelliği bilim yaşamının en başından itibaren sürekli yazarak araştırdığı, çalıştığı konuları bilim çevreleriyle paylaşan bir düşün insanı olmasıdır. Belki de kendi döneminde onu farklı bir konuma taşıyan en önemli yanı çok

"Prof. Doğan Kuban'ı Anma Programı: Hep Yeniden Doğan Kuban" programında Esin Köymen konuşmasını yaparken, Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, 17 Kasım 2021.

Soldan sağa, İlknur Aktuğ Kolay, Zeynep Ahunbay, Zeynep Eres, Acar Avunduk, Orhan Bursalı.

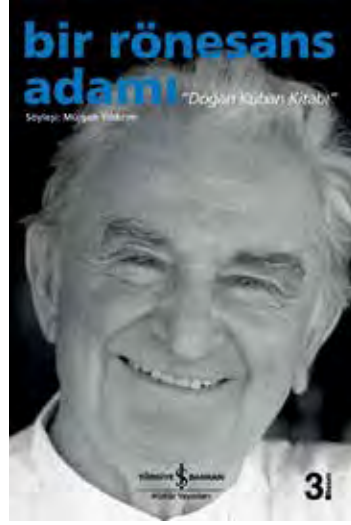
yönlü, çok boyutlu, sorgulayıcı bilimsel yaklaşımını çok sayıda yayınıyla tartışmaya açmasıdır. Nitekim 1990'da Mimarlar Odası Mimarlığa Katkı Dalı Başarı Ödülü verilirken yapılan açıklamada hocanın yayınlarının altının çizilmesi, 2010 yılında TÜYAP İstanbul Kitap Fuarı Onur Yazarı olarak seçilen Kuban'ın yazar kimliğine yapılan vurgu ve Uluslararası Mimarlar Birliğinin 2021 yılı Jean Tschumi Mimari Yazın Ödülü'nü verirken onu mimarlık, koruma ve restorasyon alanında 70'ten fazla eser veren "sessiz dev" olarak tanımlaması, Doğan Kuban'ın daha meslek yaşamının başında kendi belirlediği mimarlık tarihi ve ardından koruma meslek alanlarında büyük bir çalışma azmi, emek ve sağduyuyla ilmek ilmek kurduğu dünyasını ortaya koyar. Kuban tüm bu çalışmaları, araştırmaları ve kuramsal tartışmaları hep mimar kimliğiyle yaptı. Onun eğitimi, mesleği "mimarlık"tı ve tasarım da onun yaşamının bir parçasıydı. Yarışma projelerine girdi, kimi zaman ödüller kazandı. Yaşamını sürdürdü evini tasarladı.

Bütün bu mesleki yaratımların yanı sıra Kuban, Cumhuriyet'in üçüncü yılında dünyaya gözlerini açan, bir subay ailesinin çocuğu olarak Anadolu'nun farklı yerlerinde çocukluğunu yaşayan, ilk gençliğini Ankara'da geçiren bir birey olarak, "İstanbullu" kimliğinin yanı sıra Anadolu sevdalısı bir Cumhuriyet aydınydı. Meslek yaşamında Anadolu'nun farklı köşelerinde araştırma, inceleme yapan, bu topraklarda yaratılmış zengin mimarlık kültürünü bilimsel bir rasyonellikle sorgulayarak çözümlenmeye çalışırken aynı zamanda ona hayran kalan, bu topraklarla "duygu bağı" olan bir kültür insanıydı. Kuban'ın Cumhuriyet aydını kimliği kendi yaşam ortamında yetiştirdiği öğrencilerine, bizlere yol açıcı bir rol model olmanın yanı sıra, özellikle 2000'li yıllarla birlikte *Cumhu-*

riyet Bilim Teknik dergisinde kaleme aldığı yazılarıyla toplumsallaşan bir boyut kazandı. Kuban önce *Cumhuriyet Bilim Teknik*, sonra *Herkese Bilim Teknoloji* dergilerinde düzenli yazarak Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kurucu ideasını kendi yorumuyla bilim camiasının ötesinde toplumun tüm kesimlerine açmıştır. Bugün toplumun aydınlanmacı kesiminde önemli bir kitle hocamızı mimar, tarihçi, korumacı kimliğinin yanı sıra hatta ötesinde Cumhuriyet aydını kimliğiyle de tanımakta ve izlemeye devam etmektedir.

Doğan Kuban'ın Meslek Odamızla da yakın bir ilişkisi vardı, özellikle emekliliği döneminde Odamızın çalışmalarına fikrinsel katkısı büyük olmuştur. Politik bağlamı çalkantıların olduğu zor dönemlerde Odamıza desteği unutulmazdır.

Cumhuriyet'in kurucu değerlerine yürekten bağlı, Atatürk'ün çizdiği yolda "Hayatta en hakiki mürşit ilim-

Bir Rönesans Adamı "Doğan Kuban Kitabı", Söyleşi: Müjgan Yıldırım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

dir" sözünü tüm yaşamı boyunca benimsemiş ve kendi meslek ortamında bu yaklaşımın kurumsallaşmasını sağlamış Prof. Doğan Kuban'ın anısı önünde saygıyla eğiliyoruz.

*Zeynep Eres
Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi,
Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*

Deniz İncedayı, Kuban ailesi ile, 17 Kasım 2021.

Kültürel Değer Üretimine Eleştirel Bir Bakış, *Dünden Bugüne, Bugünden Düne Türkiye’de Kültürel Miras, Kimlik ve Bellek İnşası*

19. yüzyılda özellikle sanayileşmenin yoğun yaşandığı yerlerde geleneksel kent dokularının üstüne yeni bir katman olarak gelen kapitalist modernite projesi, kentlerin çehresini büyük oranda dönüştürdü. Sanayileşme ile birlikte ölçek değiştiren bu dönüşüm süreci, 21. yüzyılda da dünyaya yayılarak ve neredeyse hız düşürmeden devam ediyor. Bu bağlamda kentlerin dönüşümünü farklı yönleri ile anlamaya, yorumlamaya ve bu dönüşümle beraber ortak değerleri sürdürmeye yönelik tartışmalar da çoğalıyor. Zaman zaman dönüşümün karşında konumlandığı varsayılan kültürel değerleri koruma, yaşatma sorunsalı da bu tartışmalar içinde yer alıyor. Oysaki koruma sorunsalı da bu dönüşümle beraber dönüşümle uğruyor. Tartışmaların zenginliğini artıran şey de sorunsalların kendisi kadar onların ne şekilde ele alındığını irdeleyen çalışmalar oluyor.

Kentlerin dönüşümü ile koruma kuramının dönüşüm sürecine paralel olarak bakarsak; 19. yüzyıldan bu yana yazılı olarak kayda geçen koruma kuramının ana akım ve eleştirel literatürde bazı önemli farklar taşıdığı göze çarpıyor. Öncelikle ana akımda korumanın düşünsel ve eylemsel boyutlarının çok disiplinli, çok boyutlu vb. yönleri sıklıkla dile getirilse de bu boyutları yine sınırlı

bir disipliner ele alışla kaydetmeye meyil olduğunu fark ediyoruz. Somut varlıklar ile somut varlıklara değer atfeden toplumsal sistemin ilişkiselliği dikkate alınmayınca, korumada salt fiziki yapıya odaklanan anlam ve çözüm arayışları gibi kısır bir hat üretiliyor. Ana akım literatür gibi bu literatürü takip eden akademik ortamda da bu bakış açısının aktarımı yoluyla söz konusu kısır tartışma hattı yeniden üretim sürecine giriyor. Ulusal koruma literatüründe de evrensel üretimi takip etmeyen, ufuk açan güncel sorgulamalara yer vermeyen, farklı disiplinlere kapalı ve ağırlıklı olarak ana akım anlayışa yatkın bir tavrın olduğu görülüyor. Buna karşılık uluslararası literatürde kuramsal tartışmaların çeşitlendiği, eleştirilerin kutuplaşmaktan ziyade derinleştiği, disiplinlerarası sınırların muğlaklaştığı eserlere erişmek mümkün olabiliyor. Bu nedenle evrensel bir konu olarak kültürel değer üretimine değinen bu alandaki çalışmaların ana akım anlayışı aşması elzem gözüküyor.

Bu bağlamda Bahar Aykan’ın derlediği, üç bölüm ve her bölümde üçer makale ile toplam dokuz başlıktan oluşan *Dünden Bugüne, Bugünden Düne Türkiye’de Kültürel Miras, Kimlik ve Bellek İnşası* isimli kitap ulusal literatürdeki önemli bir açığa karşılık geliyor. Aykan’ın kendisinin de bir makale ile katkı koyduğu kitap Türkiye’den örneklerle, eleştirel bir bakışla ve Türkçe dilinde korumanın farklı yönlerini irdeliyor. 2019 yılında Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde “Kültürel Miras Politikaları” başlıklı yüksek lisans dersinden doğan ve bu alanda çalışan araştırmacıların da dahil olmasıyla zenginleşen bu kitabın en önemli özelliklerinden biri de “resmî miras söylemi” karşısında konumlanan eleştirel miras çalışmalarına ait uluslararası literatürü tartışarak Türkiye’deki örnekleri değerlendirmesi. Bu da kitaba Türkçe litera-

türe özgün bir katkı sağlama misyonu sağlıyor. Kitabın yazarlarının olgulara ve dünyaya daha geniş bir cepheden bakmaya açık, bu yönde bir akademik donanımına sahip, görece yeni bir kuşaktan olmalarının da bu nitelikte etken olduğunu düşünüyorum.

Kitabın kültür üretimindeki çelişki ve çatışmalar, uzmanlaşma, araçsallaştırma, belleği miraslaştırma vb. güncel sorunsalları örnekler üzerinden teorik olarak ele alan yazılarının her biri bizi yepyeni sorunsallarla baş başa bırakarak heyecan verici bir ufuk açıyor. Ve bu tutumun kitabın hazırlık sürecinde de temel motivasyonlardan biri olduğunu “ön söz”den itibaren anlıyoruz. Alandaki değerli eserlere referans vererek başlayan “ön söz”de Aykan’ın Harvey’den alıntıyla “*Aslında geçmişe ait hiçbir unsur kendine has özellikleri dolayısıyla diğerlerinden daha “önemli” değildir çünkü kültürel miras her zaman bugün-merkezci (present-centered) bir yaklaşımla sürekli-yeniden üretilir*” sözleri, kitabın bugün-merkezci yaklaşımla kültürel mirasın kimlik ve bellek inşa süreçlerindeki rolünü merkeze aldığını belirtiyor.

Kitabın üç ana bölümünden ilki olan “*Türkiye’de kimlik çatışmaları: Ulus, mekân ve miras*” başlıklı birinci bölüm, “resmî miras söylemi” kavramını, bu alandaki değerli eserleri ile bilinen **Laurajane Smith**’in görüşlerine de yer vererek, Türkiye’ye ait son derece tartışmalı üç metin ile irdeliyor. “Resmî ve resmî olmayan *kültürel* miras koruma pratikleri ikilemindeki İznik ve Trabzon Ayasofyaları” başlıklı ilk metinde **Pınar Aykaç**, adı geçen iki yapının tarihsel sürecini arka plan siyasi dönüşümle birlikte paralel okuyarak günümüzde zaman zaman kısırlaşan söyleme yeni bir perspektif sunuyor. Ardından **Bahar Aykan**, “Erken Cumhuriyet Döneminden bugüne çatışmalı bir kimlik sembolü olarak Ayasofya:

Dünden Bugüne, Bugünden Düne Türkiye’de Kültürel Miras, Kimlik ve Bellek İnşası,
Derleyen: Bahar Aykan,
Nobel Yayıncılık, Temmuz
2021, 286 sayfa,
51,5x21,5 cm.

'seküler-evrensel' ya da 'millî-İslami'" başlığı ile İstanbul'daki Ayasofya'nın çatışmalı sürecini kavramsal çerçevede ele alıyor. Bu bölümün "Eski Ankara'da koruma planları: Ulus'taki kimlik çatışmaları" başlıklı son makalesinde de Sena Kayasü, başkent Ankara'nın mekânsal dönüşümünün yine ülke gündeme oturmuş çatışmalı sürecini tartışmaya açıyor.

"Kültürel miras, aktörler ve evrensel, ulusal, yerel aidiyetler" başlıklı ikinci bölüm, kültürel miras üretimi ve yeniden üretiminin çok boyutlu, kimi zaman çelişkili ve çatışmalı yönlerini ele alıyor. Bu bölümde Mesut Dinler "Miras inşasında uzmanların rolü" başlıklı makalesiyle, Tanzimat Dönemi'nden 1980'lere somut kültürel mirasın üretiminde koruma uzmanlarının etkin rolünü sorguluyor. Sarper Ateşer ise "Mirası yaratmak: Göbeklitepe özelinde kültürel miras söylemlerinin araçsallığı" adını taşıyan makalesiyle

Göbeklitepe'nin miraslaştırma sürecini resmî söylemler üzerinden yorumluyor. Bu bölüm Burcu Selcen Coşkun'un "Mirasın aidiyet duygusunu pekiştirmedeki rolü: Çocuklarla Zeyrek deneyimi" isimli makalesi ise sonlanıyor ve yazar "Dünya Mirası Zeyrek Çocuklara Emanet" projesini merkeze alarak katılımcılığın sahada gerçekçi bir şekilde ne şekilde ele alınabileceğini praksisin getirdiği deneyimi kuramsal tartışmalarla harmanlayarak yorumluyor.

"Gelenek, bellek ve hatırlama/unutma siyaseti" adını taşıyan son bölümde de Hasan Münüsoğlu "Geleneği sergilemek: Bellek mekânları olarak folklor açık hava müzeleri üzerine antropolojik bir deneme" makalesiyle müzeleştirme ve bellek mekânlarını tartışmaya açıyor. Ardından Sena Temel, "Yeni-Osmanlıcı kimlik inşasının uzantısında unut(tur)ulan Kutü'l Amâre Zaferini hatırla(t)mak" başlıklı makalesiyle tarih yazımının ideolojik arka planını ve yeniden kültürel

söylem üretimini irdeliyor. Bu bölümün ve kitabın son makalesinde ise, Şule Tepe "Bellek ve kimlik bağlamında bir yeniden canlandırma örneği: Tavatla Karnavalı" başlığı altında kolektif belleği canlandırma girişimlerini ve yine bu örnekle ilişkili olan çatışmalı geçmişte kayda geçirme sorunsalını tartışmaya açıyor. Her biri Türkiye'nin kültürel değerler gündeminde tartışmalarla yer bulan ve bulmaya da devam edecek olan özgün örneklere dayanan bu metinleri içeren *Dünden Bugüne, Bugünden Düne Türkiye'de Kültürel Miras, Kimlik ve Bellek İnşası* isimli derleme kitabı okumanızı hararetle öneririm. Umarım bu kitap bu tür eserlerin daha da çoğalmasına ve koruma alanında Türkçe literatürün böylesi katkılarına zenginleşmesine vesile olur.

Doç. Dr. T. Gül Köksal,
Mimar-Koruma Uzmanı,
ENSA Grenoble

Mekân ve Yer

Mekân ve Yer, Yeni İnsan Yayınları tarafından Gülşen Özyaydın ve Merve Akı editörlüğünde Ekim 2021'de "Şehir ve Mekân Kitaplığı" yayın dizisinin ikinci kitabı olarak yayımlandı. Kitap, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Anadolu Kültürü ve Sanatı Araştırma ve Uygulama Merkezinin (AKSAM) 2012-2014 zaman diliminde organize ettiği "Mekân ve Yer" temalı konferanslar dizisinden metinleştirilerek elde edilen yazılardan oluşuyor. Bu çerçevede dokuz farklı yazar, konuyu farklı bağlamlarda değerlendiriyor.

Mekân ve yer kavram çifti genelde antropoloji, coğrafya, sosyoloji gibi insan/toplumbilim alanlarından özelde mimarlık, şehircilik gibi tasarım ve planlama alanlarına kadar yayılan bir disiplin çeşitliliği içinde tartışmalara konu oluyor. Felsefe alanında fenomenoloji ile temelleri atılan bu kuramsal alan, yarım yüzyıldan uzun bir tarihsel

derinliğe sahip. Konu, modernleşme süreci ve sonrasında bir yandan insan varlığının dünya ile ilişkisinin karakterize edilmesinde olgusal temelli çalışmalara altyapı oluşturmakta, diğer yandan da bu süreçte insanın kendine ve dünyaya atfettiği anlamın çözümlenmesinde bir kavramsal çerçeve oluşturmakta hayati önem taşıyor.

Bu denli geniş bir disiplinler yelpazede ve ileri düzey soyutluk derecesinde yapılan her kavramsal çalışmanın karşılaşılabileceği zorluk farklı bağlamlarda, farklı amaçlar için farklı şartlarda üretilen anlamların, bilgilerin birbirleri ile ilişkilendirilme veya birbirlerine eklemleme sorunudur. Bu durum, özellikle alanda çalışan yeni, genç araştırmacılar için sınırsız ve kaygan bir zeminde zorlu bir yön bulma sorununa dönüşebiliyor.

Mekân ve Yer kitabı mimarlık ve şehircilik gibi tasarım ve planlama odaklı

alanlarda konu üzerine çalışacak araştırmacılar için çalışmalarını çıpalayabilecekleri çok sayıda olanak sunuyor. Bu bağlamda Aykut Köksal'ın "Bu Mekân Artık Bu Yer Değil" ve Günkut Akın'ın "Mekân: Eski(Miş) Bir Poetika?" başlıklı yazıları çalışma alanında

Mekân ve Yer,
Editörler: Gülşen Özyaydın,
Merve Akı, Yeni İnsan
Yayınevi, Ekim 2021,
180 sayfa, 16 x 23,5 cm.

kavramsal çerçevenin oluşturulmasında çok değerli katkılar sağlıyor. Bu “Mekân Artık Bu Yer Değil”, mekân, yer kavramlarını kültürel üretim gibi geniş bir çerçevede ele alıyor. İnsan- kültür nesnesi ilişkisinde yaşanan değişimi geleneksel dünyadan (modern öncesi) günümüz dünyasına (modern sonrası) mekân/yer bağlamı yönünden artzamanlılık-eşzamanlılık, öznel-nesnel yönünden sorunsallaştırıyor. Yazı bu yönüyle konunun sanat, tasarım, planlama açısından önemini ortaya koyuyor. “Mekân: Eski(Miş) Bir Poetika”, mekân ve yer kavramlarını oldukça zengin bir referans çerçevesi içinde felsefe-sanat-mimarlık tarihi ekseninde çözümlüyor. Öklidyen mekân karşısında fenomenolojinin sunduğu çok sayıda farklı bakış açısını bir yandan ustalıkla çözümlerken bir yandan da tüm bunların sanat ve mimarlık tarihi açısından ne anlama geldiği konusunda eşsiz sentezlere ulaşıyor.

Aydan Balamir’in “Yerden Gelen Esin: Bağlamla İlişkilenişin Türleri” adlı çalışmasında mimari tasarım ve değerlendirme süreçlerinde yerle kurulan ilişkinin nasıl çerçvelenebileceği-

ne yönelik oldukça güçlü ve somut ölçütler ortaya koyuyor. Bu yönüyle kitapta mimarlık öğrencilerinin ve tasarımcı mimarların ilgisini en çok çekeceği düşünülebilecek çalışma, “eleştirel bölgeselcilik” alanında ortaya konan ilkeleri Ağa Han ödülleri kapsamında üç bina çerçevesinde tartışıyor. Atilla Yücel “Mekân-Yer-Yersizleşme” ve Jean-François Pérouse “Megapolde İnadına Yürümek ya da Yeri Tekrar Oluşturmaya Çalışmak” adlı çalışmaları ile yer kavramına tam da fenomenolojinin işaret ettiği birinci tekil şahıstan, kişisel deneyimlerinden yola çıkarak yaklaşıyor. Bireyin mekânla kurduğu ilişkiye bağlı olarak yerlerin nasıl var olabildiğine dair pratik, somut örnekler ve öneriler sunuyor.

İlhan Tekeli’nin İzmir’de Katılımcı Planlama Arayışları; İzmir-Deniz, İzmir-Tarih Projeleri adlı çalışması ve Derin Öncel’in “Galata: Yerin Değişimi-Mekânın Sahneleşmesi” adlı çalışmaları ise mekân ve yer ilişkisini kentsel bağlamda görünür hale getiriyor. Emre Zeytinoğlu ve Önay Sözer’in çalışmaları ise kitapta mekân ve yer kavramlarına mimarlık, tasarım ve

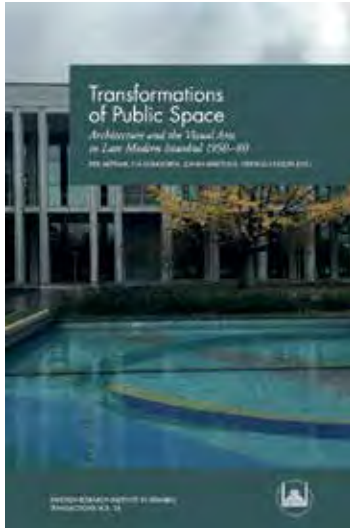
planlama alanlarının dışından coğrafya, tarih, felsefe ve edebiyat alanından yaklaşıyor. Emre Zeytinoğlu, “Yerlerin Sınırı Olarak Deniz: Limandan Ayrılmak Karşı Limanda Olmaktır” adlı deneme niteliğindeki çalışmasında yerleri sınır kavramı üzerinden sorguluyor ve ara mekân kavramına edebiyat ve felsefe metinleri üzerinden açılımlar getiriyor. Önay Sözer’in “Piri Reis’in Kartografik Düşüncesinde Yer, Uzam ve U-Topi” çalışması ise Rönesans, hümanizm ve haritacılık tekniğinde yaşanan gelişmelerin konuya etkilerini tarihsel perspektiften yorumluyor.

Mekân ve Yer kitabı, genel olarak mekânsal tasarım ve planlama alanlarında çalışan araştırmacıların odağında olacak gibi görünse de, çalışma alanına belirli bir bakış açısından yaklaşmak yerine çoğulcu bir perspektif içinde konunun çok yönlü ve çok disiplinli doğasını ortaya koyması bakımından tüm entelektüellerin ilgisine aday bir kitap olarak raflarda yerini aldı.

Doç. Dr. Rifat Gökhan Koçyiğit
MSGSÜ Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Bölümü

Kamusal Mekânın Dönüşümü: İstanbul, 1950-80

İkinci Dünya Savaşını izleyen on yıllarda, İstanbul’da büyük ölçekli planlama-

Transformations of Public Space – Architecture and the Visual Arts in Late Modern Istanbul 1950-80, Editörler: İpek Akpınar, Elâ Güngören, Johan Mårtelius, Gertrud Olsson, İstanbul İsveç Araştırmaları Enstitüsü, 2021, İngilizce, 161 sayfa.

dan mimari detaya kadar yayılan, çoğu kozmopolit şehirden daha radikal bir kentsel dönüşüm deneyimlenmişti. Rasyonel trafik çözümleri kadar konut ve bina inşaatı kentsel dönüşümün hedefleri olmakla birlikte, sokak izdüşümleriyle diğer kamusal alan türlerinin yenilenmesi sahasında daha sürdürülebilir çözümlere ulaşılmıştı. Kent bir yandan zengin, küresel açıdan tanınan bir mirasa sahip çıkarken, diğer taraftan da konumunu gelişimin ön safhalarında korumak veya tutmak arzusundaydı.

Bu çerçevede, İstanbul İsveç Araştırmaları Enstitüsü (SRİİ), 29-30 Kasım 2016’da iki gün süren uluslararası bir seminer gerçekleştirdi. İlk gün sözlü sunumlara ayrılırken, ikinci gün bildirilerle bağlantılı olarak

seçilen yapılar ziyaret edildi. Seminer, 1950-80 yılları arasına denk gelen otuz yıllık süreçte, İstanbul’un mimari dokusunun dönüşümünün çeşitli yönlerini keşfetti ve bunu da özellikle geç modern dönemde kentsel dönüşümün çoğu kez göz ardı edilen değerlerine, kamusal alanın kültürel ilişkisine eğilerek gerçekleştirdi. Seminere yaptıkları değerli katkıları nedeniyle meslektaşlarımıza müteşekkirimiz ve kritik soru ve yorumları nedeniyle de katılımcılara teşekkürü borç biliriz. Onlarsız bu yayın hayat bulamayacaktı.

Bu seminerin yayına dönüş sürecinde, yeni tamamlanmış doktora ve doktora sonrası çalışmalardan editörler (İpek Akpınar, Elâ Güngören, Johan Mårtelius, Gertrud Olsson) tarafından bir seçki

yapıldı. Bu seçki, 1950'lerden 1980'leri kapsayan dönemde, İstanbul üzerine değerlendirmeler yapan arşiv araştırmalarıyla söylemsel okumaları dayanak alan uluslararası araştırma projelerini bir araya getirmektedir. Çalışma, toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel veriler ışığında İstanbul'da otuz yıllık dönemde kentsel, mimari ve kültürel dönüşümlerin öyküsünü aktarırken kentin hızlı gelişimi yanı sıra fiziki yapılanmasıyla ilgili hayallerin, betimlemelerin ve uygulamaların izleğini sürer. Öte yandan, kitap, şehrin kentsel planlamasının bir tasviri değildir: çeşitli süreçler, mimarlar, şehir planlamacıları, sanatçılar ve İstanbul halkının şehirle ilgili imgeleri hakkında yeniden düşünmeyi olası kılar. Bu açıdan, okumalar İstanbul'un geleceğiyle ilgili çıkarımlar yapmamızı sağlayan ikilikleri, çatışma alanlarını ve dinamiklerle potansiyelleri açığa çıkarır. İstanbul'un dönüşümünü

kentsel, mimari ve sanatsal açıdan inceledikten sonra, bu çalışmalar kentin daha geniş kapsamlı bir kavrayış ekseninde değerlendirilebilmesi açısından yeni açılımlar sunmaktadır.

Kitap kurgusunda, tek yapı ölçeğine geçmeden önce daha 'genel okuyucuya' hitap eden yazılar yer alıyor ve çağdaş deneyimlerle yorumlara yaklaşarak son buluyor. Johan Mårtelius, baş sayfalarda İstanbul'da, geç modern dönemin de katkı sağladığı kamusal alanın devamlılığı ve uzun soluklu perspektifinin hatırlatıcılarına yoğunlaşırken, dönemin bağlamsal siyasi okuması çerçevesinde İpek Akpınar, İstanbul'un başlıca kentsel dönüşümlerine odaklanıyor. Meltem Gürel'in eleştirel metni, Ataköy sahilindeki dönüşümü araştırıyor. İdil Erkol 1950'lerde, İstanbul'da dönüşümde başı çeken mimari örneklerle, özelliklerini vurguluyor. Şebnem Şoher Tozkoparan'da konumlanan tek toplu konut örne-

ğinin öyküsünü aktarıyor. Yapılara ve sokak izdüşümlerine odaklanan Gertrud Olsson, kullanılan yapı malzemesinin arka planına açıklık getiriyor, Bizans mozaiklerinden Betebe firmasına uzanan yolculuğun izini sürüyor. Elâ Güngören mozaik'in öyküsünden, okuyucuyu heykele taşıyor ve kentte kamusal sanat ile kamusal mekân arasındaki ikilemi ilişkiyi araştırıyor. Dünden bugüne genel bir kapsam çizen Bilge Yıldırım Okta, Taksim meydanının öyküsünü aktarıyor. Burcu Selcen Coşkun, dönemin renovasyon projelerine odaklanıyor ve bu dönüşümde üç kadın mimarın kritik rolünün altını çiziyor. Son olarak da, Björn Magnusson Staaf, Orhan Pamuk'un yazılarına referans vererek geç modern İstanbul'da kültürel ve mimari miras sorunlarına kritik bir tartışma ekseninden yaklaşıyor.

İpek Akpınar, Elâ Güngören, Johan Mårtelius, Gertrud Olsson

Büyükada'da Art Nouveau Mimarlık Araştırmaları

Büyükada, *art nouveau*'nun İstanbul'da konut ahşap mimarlığında uygulamalarının toplu olarak bir arada görüldüğü yerlerden biridir. Prof. Dr. Nigan Bayazit tarafından hazırlanan kitap, seçilmiş evler ve köşkler üzerinden Büyükada'da *art nouveau* yaklaşımını sergiliyor.

Adalar'da 1894 depremi sonrasında birçok yapı yıkıldı ve yerine depreme dayanıklı olduğu düşünülen ahşap binalar yapıldı. Bugün birinci ve ikinci derecede koruma altında olan yapıların kültürel bir birikim olarak hâlâ yaşamaları önemli bir şans olarak kabul edilebilir. Büyükada'daki evlerin ve köşkerlerin bazılarında *art nouveau* ve *ampir* stilleri bir arada sentezlenmiştir. Yapıların genellikle ahşap konstrüksiyona sahip olması nedeniyle, *art nouveau* uygulamaları kâğır binalardakinden farklı olarak ve sınırlı yapı elemanları üzerinde gerçekleştirilebilmiştir. Büyükada'nın topografik yapısı nedeniyle, seçilen binaların bazılarında ulaşmak

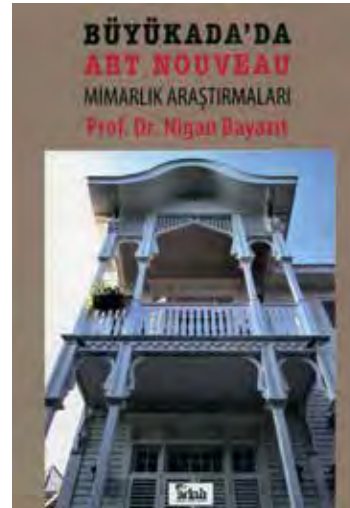
oldukça zor olmuş. Pek çok değerli yapıyı bakımsızlık nedeniyle yok olmak üzere bulduklarını söyleyen Prof. Dr. Nigan Bayazit aynı zamanda yazılarını geçirdiği Büyükada'da uzun yıllardır hazırlıklarını sürdürdüğü kitabıyla ilgili şöyle diyor:

"Büyükada'da *art nouveau*, kısmen ampir ve diğer üslupların karışımı olan yapılarla ilgili araştırmaların maalesef çok geç kalmış olduğuna inanıyorum. Ben de bu çalışmaya başladığımda, bu kadar büyük ve zengin kültürel bir birikimle karşı karşıya olacağımı beklemiyordum. Adalarda yapı ustaları ve mimarların birbirleri ile yarışmaya girdikleri söylenebilir."

Büyükada'daki 161 tarihi yapıyı incelediğini söyleyen Bayazit, kitabın Adalar Belediyesi Yapı İşleri Bürosundan sağladığı mimari çizimler ve dokümanları kullanarak hazırladığı "dokümanı olan binalar" bölümünde 16 yapıya yer vermiş. 27 yapı, fotoğrafları ve bilgileriyle yer almış. 76 yapının ise cepheleri etraflıca verilmemiş olsa da yapı ele-

manlarından örnekler kullanılmış. Kitapta çeşitli başlıklar altında tümü Nigan Bayazit tarafından çekilen 1000'e yakın fotoğraf bulunuyor.

Adalar ve *art nouveau* için tam bir başvuru kaynağı niteliğindeki kitap, büyük boy, kalın lüks cilt ve tamamı renkli 274 sayfadan oluşuyor.

Büyükada'da Art Nouveau Mimarlık Araştırmaları, Nigan Bayazit, Adalı Yayınları, Temmuz 2020, 278 sayfa, 21 x 29 cm.

Atatürk Kültür Merkezi Üzerine Zorunlu Bir Hatırlatma Yazısı...

Mücella Yapıcı

Son yıllarda toplum olarak kaybedilen değerlerin ardından sıkça kullandığımız bir slogan var. “Unutmayacağız! Unutturmayacağız!” Aslında iki kelimedenden oluşan bu kısacık sloganın, toplumsal belleğin yıkımı ve egemen ideolojilere göre yeniden inşasına dayanan çağımız için önemi, Atatürk Kültür Merkezi’nin yeniden açılışı konusunda yapılan bazı değerlendirmeler nedeniyle tekrar ortaya çıkmıştır. Bu yazı, unutulduğunu düşündüğüm Atatürk Kültür Merkezi’nin zoraki yıkım sürecinin tekrar hatırlatılması ve kayda geçmesi nedeniyle kaleme alınmıştır.

2005 yılının Aralık ayında basında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 06.01.1999 tarih, 10521 sayılı kararı ile kültür varlığı olarak tescil edilmiş bulunan Atatürk Kültür Merkezi’nin yıkılacağı ve yerine yeni bir kompleks yapılacağı haberleri yer almaya başladı. Dönemin T.C. Kültür ve Turizm Bakanı Atilla Koç bu konuyu *Tercüman* gazetesi aracılığı ile kamuoyunda tartışmaya açmak istediğini söyledi. Bu haberlerden yaklaşık bir yıl sonra İstanbul II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 06.12.2006’da 689 sayılı kararı ile Atatürk Kültür Merkezi’nin rölövesini onayladı.

Bu rölöve onayı ile sağ iktidarların yıllardır gündemlerinden düşürmedikleri Cumhuriyet kültür miraslarının en önemlilerinden olan Taksim Meydanının dönüşümü ve AKM’nin yıkımı hakkındaki siyasi kararları doğrultusunda düzenlenen yeni senaryo, uygulama aşamasına geçirilmişti. Bu senaryonun en can yakıcı yanı ise ülkenin kültür ve tarihi varlıklarını korumak ile sorumlu ve yükümlü TC. Kültür ve Turizm Bakanlığının bu yıkımda başrolü üstlenmiş olmasıdır.

14 Şubat 2007 tarihinde TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluna başvurarak, korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiş olan, Atatürk Kültür Merkezi’nin tescil kararının iptalini istedi. İptal isteminin görüşüldüğü koruma kurulu toplantısına T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım Daireler Başkanlığından katılan yetkililer, İstanbul’un 2010

Kültür Başkenti olması nedeniyle yeterli kapasitede, yapısal ve ekonomik sorunları olmayan, çağdaş ve “Cumhuriyeti ve Atatürk’ü” simgeleyecek yeni bir yapının, yine “Atatürk Kültür Merkezi” adıyla aynı yerde inşa edilmesini ve de yeni yapılacak yapının uluslararası bir mimari projeye elde edilmesinin düşünüldüğünü bildirdiler.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım Daireler Başkanlığından katılan yetkililerce, iptal istemi gerekçelendirilirken;

- Yapının elektrik, mekanik, yangın, vb. sistemlerinin eski olmasından dolayı çok sorunlu olduğu, bakım ve işletme masraflarının çok yüksek olduğu (yılda yaklaşık 2.500.000 YTL) yapılan fizibilite sonucunda yenilenme masraflarının rantabl olmadığını,
- Yapının statik, strüktürel yapısının yıpranmış ve yorulmuş olduğu, deprem açısından çok riskli olduğu ve bu haliyle yenilenmesinin ya da güçlendirilmesinin maliyet açısından çok yüksek olduğunu,
- Fonksiyonu açısından yetersiz kapasitede olduğu, bu haliyle opera, tiyatro salonlarının kapasitesinin artırılmasının mümkün olmadığını iddia ettiler.

Bu başvuru üzerine II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, tescilden düşürülme talebine ilişkin herhangi bir beyanda bulunmadan sorunu başından savarcasına aldığı 14.02.2007-848 sayılı kararı ile;

İstanbul İli, Beyoğlu İlçesi, 750 ada, 104 parselde bulunan Atatürk Kültür Merkezi’nin tescil kaydının kaldırılmasına ilişkin talebin değerlendirilebilmesi için, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğünün 22.01.2007 gün 9175 sayılı yazısında belirtilen, statik açıdan yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu ve deprem güvenliğinin eksikliğine ilişkin üniversitelerin ilgili bölümlerinde görevli öğretim üyelerinin hazırlayacağı bilimsel rapor ile mevcut AKM binası yerine yapılması düşünülen yeni Atatürk Kültür Merkezine ilişkin ihtiyaç programı ve programa göre yapılması düşünülen yapının bir konsept proje olarak kurula sunulması gerektiğine karar vermiştir.

Alınan bu karar üzerine 21 Şubat 2007 tarihinde, basın açıklaması yapan TMMOB Mimarlar Odası, Atatürk Kültür Merkezi binasıyla ilgili tescilin kaldırılması başvurusunu endişe ile karşıladığını, 2010 Avrupa Kültür Başkenti (AKB) hazırlığında olan, dünya metropolü İstanbul'un Cumhuriyet Dönemi mimarisinin önemli eserlerinden ve aynı zamanda Taksim Meydanının simgesel yapılarından biri olan Atatürk Kültür Merkezi binasının, 1999 yılında Kültür Bakanlığı İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıları Koruma Kurulu tarafından tescil edilmesine rağmen; alınan tescil kararının kaldırılması önerisinin 2007 yılında, yine Kültür Bakanlığı tarafından gündeme getirilmesini talihsizlik olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Dönemin önemli simgesel yapılarından birisi olan AKM'nin yıkılmasına yol açabilecek gelişmeleri değerlendiren Mimarlar Odası bir rapor hazırlayarak, konuyu kamuoyunun ve ilgili kuruluşların dikkatine sunmuştur.

Basın açıklamasında; bu konunun aylarca önce, Kültür ve Turizm Bakanının Ankara AKM ve İstanbul AKM üzerine yaptığı değerlendirmelerle gündeme geldiğine, aynı tarihlerde basında da yoğun olarak tartışılarak bugüne kadar güncelliğini koruduğuna dikkat çekilmiş, kurul üyelerinin değerlendirmelerinde ve kamuoyuna yaptıkları açıklamalarda ileri sürdükleri gerekçelerin bilimselliği ve objektifliği konusunda mimarlık kamuoyunda ciddi tereddütler oluştuğuna, kent kültürünün gelişmesinde önemli bir yeri olan bu binanın yıkımını öngören bir sürecin başlatılmasının kabul edilemez bulunduğuna, bu yıkımın kente, kent hafızasına, kentliye etkilerini değerlendirme dışı tutan bir yaklaşımın doğru bulunmadığına, böylesi kültürel ve simgesel bir yapının gerektirdiği güçlendirme ve iyileştirme bedelinin karşılanamaz olduğunun düşünülmediğine dikkat çekilerek, konunun ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları ile birlikte bütün olarak değerlendirilmesi önerilmiştir.

26.03.2007'de, ortak yürütülen çalışmalar sonucunda Dünya Tiyatro Günü nedeniyle Atatürk Kültür Merkezi önünde gerçekleştirilen, ülkemiz tarihinde ilk kez tüm sanat alanlarının ortaklaştığı bir etkinlikle kamuoyuna açıklamalar yapılmış, bu etkinlik yazılı ve görsel basında oldukça etkin bir şekilde yer almıştır.

Kamuoyunda oluşan bütün haklı tepkilere karşın 15.04.2007'de Kültür ve Turizm Bakanı Atilla Koç, İstanbul Atatürk Kültür Merkezi ile ilgili olarak yıkımda ısrarlarını açığa çıkaran "Yeni bina Valencia ya da Sydney Opera Binası tarzında olacak" açıklamasını yapmıştır. Bütün

bu çalışmalar ve açıklamalar yapılırken esas olarak depreme dayanıksızlık tezini bahane olarak kullanan kamu otoritesi tarafından, 1999 Marmara Depreminden 31 Mayıs 2008 tarihine kadar tam dokuz yıl, Atatürk Kültür Merkezi'nin toplumsal kullanımlara açık tutulması da iktidarın gerçek amacını ortaya çıkaran bir başka dikkat çekici husus olmuştur.

Kültür ve Turizm Bakanının açıklamasının hemen ardından, 11.05.2007'de, Atatürk Kültür Merkezi'nin yıkılarak, yerine yenisinin yapılmasını öngören İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Kanunu Tasarısı, TBMM Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonunda kabul edilmiştir.

Tasarıya göre,

- İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı kurulacak;
- Ajans, özel hukuk hükümlerine tabi, Kültür Bakanlığı ile ilişkili, tüzel kişiliğe sahip olacak;
- Taksim'deki Atatürk Kültür Merkezi yıkılarak, yerine İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından, diğer belediye ve Hazine arazilerinden alanlar da katılarak, yeni bir AKM binası yapılacak;
- Projeye ilgili harcamalar, İstanbul İl Özel İdaresinin ve Büyükşehir Belediyesinin 2008, 2009 ve 2010 bütçelerine konulacak ödenek ile İstanbul Ticaret Odası ve Sanayi Odası tarafından 2008, 2009 ve 2010 yıllarında aktarılacak tutarlardan oluşacaktır.

Mimarlar Odası, 10.06.2007'de bir basın açıklaması daha yapmış, bütün ulusal ve uluslararası koruma ilkeleri gereği korunarak yaşatılması gereken Cumhuriyet dönemi kültür ve mimarlık örneklerimizin en önemli yapılarından, Türkiye'nin opera olarak tasarlanarak öz kaynaklarımızla gerçekleştirilmiş ilk ve tek binası olan "Atatürk Kültür Merkezi"nin yıkılmasını öngören "İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Kanunu Tasarısı"nın, gerek kamuoyunda gerekse komisyonda yapılan bütün uyarılara rağmen; TBMM Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonlarınca, bir kanunda yer alması son derece sakıncalı olan kültürel yağma ve yıkım maddeleri ile birlikte kabul edilmesinden duyulan esef ve hayret ifade edilmiştir.

9.10.2007 tarihinde, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansının görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin hükümleri düzenlemek amaç ve kapsamı ile hazırlanan, ancak maddeleri arasına Atatürk Kültür Merkezinin yıkımı hakkında bir maddeyi de ekleyen İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Hakkında Kanun Tasa-

rısının TBMM'ye sunulması üzerine, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi çalışma komitesi tarafından Cumhurbaşkanı ve milletvekillerine konu hakkındaki düşüncelerini açıklayan mektuplar iletilmiştir.

İstanbul II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 30.10.2007-97 sayılı kararıyla; 06.01.1999 günlü ve 10521 sayılı karar ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilen Atatürk Kültür Merkezi'nin koruma grubunu I. derece olarak belirlenmiştir.

10.11.2007'de, kamuoyunda tartışma yaratan İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Hakkında Yasa Tasarısı, içeriğinden "Atatürk Kültür Merkezi'nin (AKM) yıkılması" hükmü çıkarılarak yasalaşmış, bu haber basında "Atatürk Kültür Merkezi" kurtuldu şeklinde yer almıştır. Ancak, AKM'nin yıkılması hükmü yerine; "AKM'nin bulunduğu parsel ile İstanbul Büyükşehir Belediyesine ait parsel ve eklenebilecek diğer belediye ve Hazine arazilerinden oluşacak alanda yeni bir AKM binası ve müştemilatlarının projesi ve inşaat yapım işleri, Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu karar ve görüşleri doğrultusunda yapılacak" gibi yine de alanı yapılaşmaya açmaya yol verebilecek belirsizlikte yeni bir hüküm eklenmiştir.

İstanbul II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 14.05.2008 sayılı kararıyla; Atatürk Kültür Merkezi'ne ait yenileme avan projeleri onaylanmış, hemen ardından yenileme avan projesi tadil edilmiş ve tadilat projesi de ilgili koruma kurulunun 24 Aralık 2008 tarih ve 2268 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Ne yazık ki her iki proje de ısrarla talep edilmesine rağmen ilgili yasa, yönetmelikler uyarınca; mesleki uygulamalarda kamu yararını, meslek haklarını ve etiğini korumak, müelliflik haklarını gözetmek, haksız rekabeti önlemek, mesleki sorumlulukları tanımlamak ve mesleki değerlendirmeye esas sicilleri tutmakla sorumlu Mimarlar Odasının ilgili birimleri ne ulaştırılmamıştır.

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 8 Ekim 2008 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığında devraldığı Atatürk Kültür Merkezi'nin (AKM) yenileme-onarım çalışmaları projelerinin koruma kurulu tarafından onaylanmasının ardından, ihale sürecini başlatmıştır.

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansına göre proje tanımı şöyleydi: "AKM Mimari Geliştirme Projesi; 2010 AKB programının en önemli öğelerinden biri, Cumhuriyet döneminin en kapsamlı ve en simgesel kültür yapısı olan AKM binasının, günümüz ihtiyaçlarına

cevap verecek şekilde yenilenmesi ve restore edilmesi çalışmalarını kapsıyor. Gündeme geldiğinden beri büyük heyecan uyandıran ve 2010 AKB Yasası uyarınca Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmesi öngörülen projenin uygulanması 2010 AKB Ajansına devretilildi. **2010 yılı etkinlikleri programına yetiştirilmek üzere başlatılan çalışmalarla mevcut yapının kütleli değiştirilmeden 'içinin' ve kullanılan teknik sistemlerin bütünüyle yenilenmesi öngörülmüştür.**"

Anılan ajansın tanımından da anlaşılacağı üzere I. derece kültür varlığı olarak tescil edilmiş bulunan Atatürk Kültür Merkezi'nin koruma kriterleri sadece mevcut yapının kütleli ile sınırlı tutulmuş onaylanan tadilat projesinde de bu son derece önemli yapının özgün mekânsal kurgusu, plan özelliği, malzeme özellikleri göz ardı edilmiştir.

Özellikle bir opera yapısı olan binanın prova salonları, dekor atölyesi ve depo alanlarında yapılan fonksiyon değişiklikleri, yapının asıl kullanıcıları olan kültür ve sanat çalışanlarınca çok ciddi bir biçimde eleştirilmiştir. Yapılan bu eleştirilerin yanıt bulmaması üzerine, Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulunun 24 Aralık 2008 tarih ve 2268 sayılı kararı ve eki avan projenin iptali ve yürütmenin durdurulması isteğiyle **Kültür Sanat ve Turizm Emekçileri Sendikası** tarafından İstanbul 9. İdari Mahkemesi nezdinde dava açılmıştır.

Dava devam ederken İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansından yapılan yazılı açıklama ile binanın yenilenmesine ilişkin ihalenin, 29 Mayıs 2009 tarihinde ajans merkezinde gerçekleştiği bildirilmiştir.

03.07.2009'da ise, ilgili mahkemenin 2009/79 sayılı kararı ile "Atatürk Kültür Merkezi'nin, önerilen avan proje tadilatı ile; sosyokültürel, mekânsal, biçimsel, yapısal özellikleri ile çevre içindeki özgün konumunun korunmadığı, ilgili mevzuat hükümleri ile ilke kararlarına uygun olmadığı" kanaatine varılmış, bilirkişi raporu ve mahkeme dosyasında yer alan bilgi ve belgelere göre tesis edilen işlem ve eki avan proje tadilatı hukuka ve mevzuata aykırı bulunarak tadilat projesi iptal edilmiştir.

Günümüz için de koruma bilimi ve ilkeleri açısından geçerliliğini ve önemini koruyan bilirkişi raporundan bazı bölümleri aşağıda aktarmak istiyorum.

"...Duvar, döşeme ve kolonlarda büyük tahribatlar yapılmıştır. Büyük salonun döşemelerinin koltuklar ve ahşap duvar kaplamalarının gerekli

koruma kararı olmadan söküldüğü saptanmıştır. Söz konusu avan proje tadilatının; yapının 1. grup korunması gerekli yapı (kültür varlığı) olması göz önüne alınarak, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 05.11.1999 tarih ve 660 sayılı "Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları" ile ilgili ilke kararı, ayrıca Bayındırlık ve İskân Bakanlığının Kültür ve Turizm Bakanlığına yapının bakım, onarım ve yenileme çalışmaları için verdiği telif hakkının şartları incelendiğinde, uygun değildir. Cumhuriyetin ve modernizmin hâkim düşünce yapısı doğrultusunda kültür ve sanat faaliyetlerinin önemli bir odağı ve sembolü olan Atatürk Kültür Merkezi'nin sosyokültürel ve tarihsel kimliğini oluşturan mekânsal, biçimsel ve yapısal özelliklerinin, söz konusu avan proje tadilatı ile değişmiş, yapının genel karakterinde değişikliğe yol açan ve özgün yapısını bozan önerilerin yapılmış, avan proje tadilatında özgün mekânsal kurgu, plan özelliği, malzeme özellikleri göz ardı edilmiştir.

Korunması gereken en önemli değer olan 'özgünlük değeri'; biçim ve tasarım, malzeme ve doku, kullanım ve işlev, gelenekler ve teknikler, yer ve konum, ruh ve duygudan oluşmakta olup, kültür varlığının kimliğini oluşturur, dolayısıyla koruma yaklaşımının vazgeçilmezi ve varlık nedenidir. Söz konusu kültür varlığının yapılacak esaslı onarımında kütle ve kontur özelliği, cephe özelliği ve plan kurgusuna zarar vermeden, yapı için çok gerekli olan mekanik ve tesisat açısından çağdaş sistemlerin yapıya uyarlanıp, gerekli yalıtım ve detay hatalarının da giderilerek yapının döneminin özellikleri, mimari kimliğini ve özgünlüğünü bozmadan onarımının yapılması gerekir.

Koruma Kurulunun kararı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüklerinin Çalışma Esaslarına İlişkin Yönergenin (30.06.2006 tarih, 306448 sayılı Bakanlık onaylı) 'Kararlara ilişkin esaslar' başlıklı 8(e) maddesinde yer alan 'Karar benzer konularla ve varsa daha önce alınmış Koruma Bölge Kurulu ve yargı kararlarıyla çelişki göstermez, kendi içinde bütünlük sağlar' kuralına uygun değildir.

Sonuç olarak kentsel sit alanında kalan 1. grup kültür varlığı olarak tescilli 'Atatürk Kültür Merkezi' olarak adlandırılan yapının, önerilen avan proje tadilatı ile günümüze ulaşmış sosyokültürel, tarihi kimliğini oluşturan mekânsal, biçimsel, yapısal özellikleri ile çevre içindeki özgün konumu korunmamıştır ve bu durum ilgili mevzuat hükümleri ile ilke kararlarına uygun değildir."

Yargı kararı üzerine Mimarlar Odasının çağrısıyla bir araya gelen proje müellifi, AKM'nin yıkım sürecine yönelik davacı olan **Kültür Sanat ve Turizm Emekçileri Sendikası**, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı ve Turizm ve Kültür Bakanlığı yetkilileri koruma ilkelerine uygun bir restorasyon/güçlendirme projesi üzerinde uzlaşya varmışlardır.

Uzlaşya bir metne dökülmüş ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına sunulmuştur. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Odamızın uzlaşya metni ile yaptığı başvuruyu esas alan bir protokol hazırlamış ve yukarıda sayılan taraflar 20.12.2009 tarihinde, eserin uzlaşılan restorasyon koşullarını içeren bu protokol imzalanmıştır. Kararın hemen ardından hazırlanan restorasyon projelerinin, Odamızın 15.12.2009 tarihli yönetim kurulu toplantı kararı uyarınca kamu yararına bedelsiz olarak 22.12.2009 gün ve 42308 no ile mesleki denetimi yapılmıştır. Bilahare, projeler 2 Numaralı Kültür Varlıkları Bölge Koruma Kurulu tarafından onaylanmış ve 2010 yılının Ocak ayında Beyoğlu Belediyesi tarafından ruhsat verilerek uygulamanın önü açılmıştır.

Ruhsat tarihinden itibaren aradan yaklaşık altı ay geçmesine rağmen herhangi bir uygulamaya başlanmaması üzerine ilgili Bakanlığa konu hakkında soru sorulmuş alınan yanıtta ise şöyle denilmiştir: "İstanbul 9. İdare Mahkemesinin E: 2009/79, K: 2009/2088 sayılı iptal kararı üzerine, projeler revize edilerek, binada tamirat ve tadilat yapılmasına karar verilmiş ve hazırlanan mimari, elektrik, makine uygulama projeleri ile yapı yaklaşık maliyet hesapları Bakanlığımızca onaylanarak 05.05.2010 tarihinde İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansına gönderilmiştir. Geline bu safhada, tamirat ve tadilat işlerine başlanması için herhangi bir engel kalmamış olup, bundan sonraki işlemlerin, 5706 sayılı İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Hakkında Kanun çerçevesinde Ajans tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir."

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı yetkilileri ise ajansın görev süresinin 31.12.2010 tarihinde sona ereceğini belirtip ödeneğin sadece kendi sorumluluklarında olmadığını bildirmişler ve gecikmenin bütün sorumluluğunu yargıya başvuran kesimlere yüklemişlerdir.

Ne yazık ki son derece haksız bu suçlama, kamuoyu önünde yıllarca devam ettirilmiş, yargıya başvuran Kültür Sanat ve Turizm Emekçileri Sendikası ve dava ile ilgisi bulunmayan Mimarlar Odası hakkında son derece mesnetsiz açıklamalarda bulunulmuş ve asıl sorun ve sorumlular sürekli göz ardı edilmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Odamız tarafından iki yılı aşkın bir süredir Atatürk Kültür Merkezinin yasalara ve koruma ilkelerine uygun bir şekilde onarımının gerçekleştirilmemesinde ihmali ve kusuru olanlar hakkında İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunulmuş ve bu durum 22.07.2010 tarihinde demokratik kitle

örgütleri ve meslek kuruluşları tarafından yapılan bir basın açıklaması ile kamuoyuna duyurulmuştur.

Özellikle Odamız tarafından ilgili bakanlığa yapılan çeşitli başvurular ve suç duyuruları devam ederken, 2012 yılının hemen başlarında, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Sabancı Grubu arasında imzalanan protokol kapsamında Sabancı Grubunun, AKM'nin restorasyon sürecinde sponsor olacağı açıklanmış ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından çalışmaların 29.10.2013'e kadar tamamlanarak AKM'nin bu tarihte açılışını duyurulmuştur.

14.03.2012'de AKM yeniden ihaleye çıkarılmış, 12.07.2012 tarihine ikinci kere ruhsat alınarak onarım ve tadilat çalışmaları yeniden başlatılmıştır.

11.09.2012 tarihinde Atatürk Kültür Merkezi'nde yapılan tadilat çalışmaları sırasında havalandırma boşluğunda çıkan yangın üzerine şantiyede yapılacak tetkikler için Mimarlar Odası'na izin vermeyen yetkililerin ilginç bir şekilde proje müellifi Murat Tabanlıoğlu'nun da şantiyeye girmesine izin vermedikleri öğrenilmiştir. Bu durum 8.11.2012 tarihli *Milliyet* gazetesinde "Beni AKM'nin kapısından sokmuyorlar" başlığı ile Zeynep Miraç haberi olarak yayınlanmıştır.

AKM'nin koruma ilkelerine uygun olarak onarımının bir an önce yapılıp depreme karşı güvenli hale getirilerek, kültür ve sanat etkinlikleriyle İstanbul halkının hizmetine açılması beklenirken, 31.05.2013 tarihli *Hürriyet* gazetesi ve bazı basında "AKM'de restorasyon çalışmaları durduruldu" şeklinde haberler yayımlanmıştır.

Bu haberler üzerine T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğüne koruma kurulunun görüşü, denetimi ve sorumluluğunda yürütülmekte olan restorasyon uygulaması hakkında alınmış yeni bir karar bulunup bulunmadığı ve yürütülmekte olan iş ve işlemler hakkında 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu çerçevesinde Odamızın bilgilendirilmesi talep edilmiştir.

06.06.2013 tarihinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Tunus'tan bir açıklama yaparak "AKM inşallah yıkılacak" diyerek AKM'yi hedef almış ve ardından "Barok mimariyle bütünlük arz edecek şekilde buraya dev bir opera binası yapalım. Türkiye'de opera binamız yok. Bir ilkin adımını atmak istiyoruz. Vandalizmin mensupları çıkıyorlar, 'yıkırmayız'. Böyle bir şeyin kararını vereceksek seçim öncesinde vermişiz. O zaman da halkımın kahir ekseriyeti bize desteğini vermiş..." diyerek AKM'nin yıkılması konusundaki ısrardan vazgeçilmediğini beyan etmiştir.

Oysaki yapılan bu açıklamanın hiçbir bilimsel ve hukuki dayanağı bulunmadığı gibi yıkılması yasal olarak da mümkün değildir. AKM, o tarihte henüz "korunması gereken 1. derece anıtsal yapı" olup, Türkiye'nin 1970'li yıllarda, kültürel etkinliklerin en yoğun olduğu kentinde, toplumun kültürel gereksinmelerinin karşılanması için tasarlanan bir yapı olması, bir tasarım anlayışını yansıtmaması, dönemin yapım teknolojilerine sahip olması, özetle toplumun kültürel yaşamını mekâna yansıtmaması nedeniyle özgün niteliklere, belge, kimlik ve simge değerine, anı değerine ve ekonomik ve işlevsel değere sahiptir.

05.07.2013 tarihinde ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanı Çelik, AKM'nin 2014 yılının 29 Mayıs'ında açılacağını duyurmuştur. Ancak bu açıklamadan on gün sonra T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesine yazdığı 16.07.2013 tarihli yazısıyla, şu şekilde bilgi vermiştir:

"İstanbul Atatürk Kültür Merkezi binasının daha önceki dönemlerdeki durumuna ve daha önceki yapılan iş ve işlemlere ilave olarak İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunun en son 31.12.2009 tarih ve 3130 sayılı kararınca uygun görülen proje doğrultusunda bakım, onarım ve tadilat işlerine 16.05.2012 tarihinde yer teslimi yapılarak başlanılmış olmakla birlikte, çalışmalar esnasında karşılaşılan ve bina statüğünü etkileyecek nitelikteki bazı can ve mal güvenliği ile ilgili tespitler nedeniyle 24.05.2013 tarihli Bakanlığımız Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü yazısı ile gerekli teknik incelemelerin yapılabilmesi amacıyla çalışmalar durdurulmuştur. Konuya ilişkin bu aşamada iletilebilecek başka bir bilgi bulunmamaktadır."

29.10.2013 tarihinde *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan bir haberde, AKM'nin bu tarihte açılacak olduğu, ancak bunun yerine polis karakolu haline getirildiği, polis ekipleri tarafından lojistik ikmal merkezi ve cephanelik olarak kullanıldığı iddia edilmiştir. Bu haber üzerine Mimarlar Odası tarafından Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunulmuştur. Mimarlar Odasının, AKM'nin amacına uygun kullanılmadığına yönelik yapmış olduğu bu suç duyurusu hakkında 15.06.2015 tarihinde Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilmiştir.

Basında yer alan, AKM'nin yıkılıp yerine daha büyük bir yapının inşa edileceği haberleri üzerine, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi tarafından 02.11.2017 tarihinde, yeni yapılacak yapının da müellifi olduğu açıklanan üyemiz İ. Murat

Tabanlıoğlu'na iletilen bir yazı ile; 6 Kasım'da düzenlenecek büyük bir toplantı ile müellifliğinde hazırlanmış bildirilen yeni projenin bizzat Cumhurbaşkanı tarafından kamuoyuna tanıtımının yapılacağı; anayasal olarak kültür varlıklarımızı korumakla yükümlü Cumhurbaşkanı'nın Kültür ve Turizm Bakanı'nın basına yaptıkları açıklamalardan öğrenildiği; kamusal sorumlulukları doğrultusunda AKM'nin aslına uygun restorasyon işlerini tamamlamak ve binanın bir an önce yeniden hizmete açılmasını sağlamakla yükümlü olan kamu idarelerinin, on yılı aşkın bir süredir hukuksuz talimatlarla hareket etmek ve Anayasal sorumluluklarını yerine getirmekten imtina etmek suretiyle suç işledikleri hatırlatılmış ve şu sözlerle konu hakkında bilgilendirme talep edilmiştir: "Herhangi bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek üzere bağlı bulunduğumuz ulusal ve uluslararası mesleki kurallar gereği; tarafınızca hazırlanmış olduğu bildirilen Atatürk Kültür Merkezi projeleri ve belgelerinin tarafımıza iletilmesini ve mümkünse böylesi önemli bir konuda siz değerli üyemiz tarafından bizzat bilgilendirilmeyle önemle ve ivedi olarak rica ederiz."

26.10.2017 tarihinde, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul II No'lu Koruma Kurulu Müdürlüğüne ilettiği yazı ile; basında yer alan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı açıklamalarını ilgi tutarak, AKM'nin koruma hukuku ve Türkiye'nin imza attığı uluslararası sözleşmelerle güvence altında olduğu, bu çerçevede taşıdığı değerler nedeniyle başta 2863 sayılı Koruma Kanunu olmak üzere, bölgenin sit alanı ve yapının 1. grup anıtsal yapı olarak tescilli olması ile yasal olarak korunması zorunluluğu bulunduğu hatırlatılarak kurula yapılan herhangi bir başvuru olup olmadığı ve AKM hakkında alınan son kurul kararını istemiştir.

Buna cevaben Mimarlar Odasına gelen 10.11.2017 tarihli Koruma Kurulu yazısında, II No'lu Koruma Kurulunun 20.10.2017 tarihli 5785 sayılı kararında, "...yapının 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkların Koruma Kanunu'nun 6. maddesinde belirtilen özellikleri taşımasından değil, çevresinde yer alan kültür varlıkları ile ilişkisi, konumu ve işlevi yönünden değerlendirilerek tescilinin yapıldığı, dolayısıyla 2863 sayılı yasanın 6. maddesinde tanımlanan yapısal özellikleri taşımadığından tescilin kaldırılmasına, iletilen projenin, mevcut yapının kültür ve sanat faaliyetlerini ve kapasitesini artıracacağı, statik olarak yenileyeceği, cephe olarak kent belleğine yer etmiş İstanbul Atatürk Kültür Merkezi cephe görünüşünü,

fonksiyonunu ve ismini koruyacak olan İstanbul Atatürk Kültür Merkezi avan projesinin uygun olduğuna, fonksiyon, kontur ve gabari olarak avan projeye uygun uygulama projesinin Belediyesince öncelikle imar mevzuatı açısından incelenerek uygun görüşü ile Kurula iletilmesine karar verildiği" bildirilmiştir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul II No'lu Koruma Kurulunun kendi kamusal varlığını, amacını, evrensel koruma ilkelerini, daha önce defalarca almış olduğu koruma, tescil ve yargı kararlarını yok sayan, siyasi baskılar altında alındığı son derece açık olan bu kararıyla Cumhuriyet döneminin en kapsamlı ve en simgesel kültür yapısı olan Atatürk Kültür Merkezi binasının idam fermanı imzalanmıştır.

Gerek yıkım, gerekse yapım süreci iktidarın siyasal algı yaratma gösterisine çevrilen bu kültür katliamının en dayanılmaz yanı ise bazı duyarlı ve aydın kesimler tarafından kamusal bir kültür varlığının yok edilmesine yeni yapının sadece isminin ve cephe benzeşmesinin korunması nedeniyle gösterilen rıza olmuştur.

Oluşturulan bu rıza mekanizmasının, ülkemizdeki diğer Cumhuriyet dönemi kültür miraslarının yok edilmesine yönelik girişimlerine meşruiyet zemini yaratmamasını umarak, Atatürk Kültür Merkezi'ni taammüden yıkıma götüren sürecin belgelerini kısaca aktarmaya çalıştığım bu yazıya tüm sanatçı örgütleri ile yapılan 07.11.2017 tarihli basın açıklamasının başlığı ile son veriyorum.

"Atatürk Kültür Merkezini yıkmak da, yıkma terk etmek de suçtur!"

Ve bu suç hiçbir bahane ile yok sayılamaz.

Saygılarımla...

Mücella Yapıcı, Y. Müh.-Mimar

A Mandatory Reminder about AKM (Atatürk Culture Center)

The structures that belong to the society have a place in the memory of the society throughout history. Atatürk Cultural Center is one of these buildings. Located in the middle of the social struggle processes of the city, and together with the square and its immediate surroundings, this building has an important place in the memory of the society and the city with its documentary and memorial value and architectural style. The Atatürk Culture Center was unfortunately destroyed simultaneously with the Republican era structures that were scrapped from the public's memory by being systematically destroyed by the government all over the country, and the building that was built in its place was implemented using only its name and façade analogy, and with this approach, it was tried to be legitimized by the society. In this study, the process of the destruction of Atatürk Culture Center, which was registered in 1999 and turned into an ideological struggle area since 2005, is discussed through the works and documents of the Chamber of Architects Istanbul Metropolitan Branch.

Türkiye Mimarlığında İz Bırakan Modern Yapıları Yitirmenin Dayanılmaz Ağırlığı...

Gülşen Kılıçreis Özaydın, Figen Orçun Kafescioğlu

Türkiye mimarlığının oluşumunda, Devlet Güzel Sanatlar Akademisinin rolünün büyük olduğu herkes tarafından bilinir. Nitekim bu köklü kurumdan mezun olan, nitelikli yapılarıyla mimarlık ortamına katkıda bulunan ve aynı zamanda mimarlık pratiğinin içinde kalarak hocalık yapmış olanlar arasında Sedad Hakkı Eldem, Orhan Şahinler ve Muhlis Türkmen'i şu sıralar gündemde yaşanan olumsuz olaylar nedeniyle üzülmeye başlıyoruz. Sedad Hakkı Eldem'in İstanbul Fındıklı'daki Akbank binasının kendi kaderine terk edilerek neredeyse yıkılacak hale gelen hazin durumu, Orhan Şahinler'in İstanbul Eminönü'ndeki Ticaret Odası binasının yıkılmış olması, Devlet Güzel Sanatlar Akademisinin birçok yarışmaya birlikte katılan Şensoy - Şahinler - Türkmen üçlüsünün bir işbölümü anlayışıyla ürettikleri Bursa Kapalı Spor Salonu'nun yıkılmış olması ve en son olarak da Muhlis Türkmen ile İnal Göral'ın imzasını taşıyan İzmir Atatürk Kültür Merkezinin İzmir Emniyet Müdürlüğüne tahsis edilerek işlevinin değiştirileceği ve yan parselde bulunan İzmir Resim Heykel Müzesinin de depreme karşı dayanıksız olduğu savıyla yıkım tehdidi altında olduğu haberi, ülkemizde modern mimarlık örneği olan bu yapıların ilgili idarelerce korunmak istenmediğini gözler önüne seriyor.¹

Bu yapıların ortak özellikleri; modern mimarlık üretiminin kendine özgü dilini oluşturduğu 1960'lar içinde tasarlanmış olmaları, her birinin bulunduğu kent için önemli referans noktaları oluşturması, kent hafızasında bir yere sahip olmaları, akademi ekolünden gelen ve birbirini çok iyi tanıyan mimar hocaların imzasını taşıyor olmaları ve modern mimarlık örnekleri olarak korunması gerekirken, ne yazık ki aynı makus kadere yakalanarak yok olmuş veya yok olmakla karşı karşıya gelmiş olmaları.

Son iki yılda daha da hızlanarak yaşanan bu yok etme sürecini söz konusu binalar üzerinden anımsayalım. Akbank Genel Müdürlük Binası, Türkiye mimarlığının duayenlerinden Ağa Han Mimarlık ödülü sahibi Prof. Sedad Hakkı Eldem tarafından 1966-68 yıllarında inşa edilmiştir. Sedad Hakkı Eldem'in kendi açıklama notlarından da anlaşılabilir gibi, yapı betonarme karkas olarak inşa edilmiş olup açıklık geçerken derinliğin fazla (11 m.), buna karşın genişliğin dar (3 m.) tutulduğu bir modüler sistem denenirken, bu tutum kendisini cepheye sakin ve dengeli bir nitelikte yansıtmıştır. Yapının inşa edilebilmesi için ada içindeki parsellerin hepsinin bir anda satın alınamamış olmasına rağmen sonradan eklenen parsel, mimar tarafından tercih edilen modüler sistem sayesinde kolaylıkla yapıya katılabilmiş ve cephenin genel karakterini bozmayıp bilakis bütünsellik anlayışının içinde yerini bulmuştur. Kentsel yapının koşullarına bağlı olarak farklı zamanlara ait yapıların mimar tarafından esnek olarak geliştirilebilmesi, bu yapıyı daha da özel kılmaktadır. Gerek yapı sisteminin ve iç mekân detaylarının özgünlüğü, gerek kentsel bağlamla kurduğu ilişkinin özelliği bu yapının daha önceden tescil edilmiş olan Sedad Hakkı Eldem yapılarına eklenerek, döneminin modern mimarlık örneği olarak İstanbul II No'lu Koruma Bölge Kurulu tarafından 2016 yılında bir modern mimarlık örneği olarak tescil edilmiş², iç ve dış tüm mimari özellikleriyle birlikte korunması ve yaşatılması yasal bir zorunluluk olarak belirmiştir. Öte yandan binanın mülkiyetindeki deği-

Resim 1. Akbank binası
(Fotoğraf: Gültekin Çizgen,
SALT Araştırma, Rahmi
Koç Arşivi).

şimler ve ortaya çıkan sorunlar nedeniyle sahip-siz kaldığı için, 2021 yılında hurdacılar tarafından talan edildiğini ve ne yazık ki adım adım yıkılma riskiyle karşı karşıya kaldığını görüyoruz. Bina, modern mimarlık örneği olarak tescilli olduğundan kültür varlığına zarar vermek bir suç unsuru oluştururken, hiçbir cezai müeyyide uygulanamamakta, gün ve gün bina yıkılma riskiyle karşı karşıya kalmakta... (Resim 1-2)

İstanbul Ticaret Odası Binası ise, 1963 tarihinde açılan ulusal bir yarışma sonucu gerçekleşen, Orhan Şahinler'in en önemli yapılarından biridir. Yapımı 1971 yılında tamamlanan bina, o günün şartlarında tıpkı Akbank binası gibi açık ofis olarak tasarlanmış örnek yapılardan biri olarak kabul edilir. Yapı, İstanbul'daki çağdaş mimarlık örnekleri arasında yer almış, gerek şehir içindeki konumu gerek o güne dair anılan mimari diliyle kent hafızasında belirgin bir yer edinmiştir.³ "Ancak 2021 yılında, binanın denize doğru kaydığı ve diğer teknik sorunlar nedeniyle yıkım kararı alındığı, yıkımın ardından yeniden inşa edileceği söylenmektedir. (Resim 3)

Şensoy - Şahinler - Türkmen üçlüsünün birlikte projelendirdikleri ve 1961 yılında açılan yarışmayla elde edilen ve 3500 seyirci kapasiteli Bursa Kapalı Spor Salonu binası ise, 1972 yılında kullanıma açılmıştır. Bina iç mekândaki işlevinin net olarak kütleyle yansıtıldığı dışavurumcu bir tasarıma sahipti. İşlevinin uygunluğu nedeniyle de strüktürü, binanın estetiğini oluşturan temel öge olarak tanımlanabilir ve böylece de bir başka modernist yorum olarak Türkiye mimarlığında yerini almıştır.⁴ 2020'lere gelindiğinde riskli yapı grubuna girdiği tespiti yapılarak yıkılmış olup, bu defa içinde bulunduğu parsel millet bahçesi yapılmıştır. Daha sonra Atatürk Spor Salonunun bulunduğu alanın rekreatif amaçlı kullanımı ile geçmişte kullanılan spor faaliyetinin kent belleğinde taşıdığı anlam ve izlerinin yaşatılabilmesi hedeflenerek, yeniden spor salonu yapılması kararı verilmiş ve 2020 yılında TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi tarafından yarışmaya açılmıştır. (Resim 4)

Üniversitemiz hocalarının "60-70'li yıllarda tasarladığı Türkiye modern mimarlık örnekleri arasında yer alan yapıların yok edilmesi girişimlerine yeni bir örnek oluşturan "şimdilik" son haber ise 2022'nin ilk haftasında İzmir'den geldi. Bu kez odakta bulunan yapılar İzmir Resim Heykel Müzesi ve Ege Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezi idi. (Resim 5 ve 6) 1967-1983 yılları arasında tasarlanmış ve kullanılmaya

Resim 2. Akbank binası güncel durumu (<https://www.herumutortakarar.com/eski-akbank-genel-mudurluk-binası-2>, erişim tarihi 15.01.2022).

başlanmış olan yapıların mimarları Muhlis Türkmen ve üniversitemizde öğretim kadrosunda da bulunmuş olan 1961 yılı İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi mezunu İnal Güral'dır. Bu yapılardan, ilk yapıldığı dönemde *İzmir Resim Heykel Galerisi* olarak tanımlanan müze binası tasarımının daha önce tasarlandığı ve Muhlis Türkmen'in ifadesine göre "Ege Üniversitesi'nin faaliyetlerinin kent merkezine naklinde bir yayım noktası olarak" projelendirilen kültür

Resim 3. İstanbul Ticaret Odası (Fotoğraf: Aykut Köksal).

Resim 4. Bursa Kapalı Spor Salonu (Fotoğraf: Muhlis Türkmen Arşivi).

Resim 5-6. Muhlis Türkmen'in binalara ait eskizleri.

merkezinin yapımına daha sonra başladığı anlaşılmaktadır. İzmir Resim Heykel Galerisi, 1973 yılında müze müdürü heykeltıraş Turgut Pura'nın çabaları ile müzeye dönüşmüş, Ege Üniversitesi Kültür Merkezi ise Atatürk'ün 100. doğum yıldönümünde "Ege Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezi" ismini almıştır. İzmir Resim Heykel Müzesi projesi müellifleri bu bina tasarımları ile 1988 yılında TMMOB Mimarlar Odası tarafından verilmeye başlanan Ulusal Mimarlık Ödüllerinde aynı yıl Yapı dalında Başarı Ödülüne layık görülmüştür. Ege Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezi (Resim 7) ve İzmir Resim Heykel Müzesi (Resim 8) tasarımının, yapı strüktürünün ve işlevlerin dışı yansıya-

Resim 7. Binaların havadan görünüşü ve kent içindeki konumu (Fotoğraf: Can Yücel).

rak yapının formunu oluşturması modernist bir tutumu göstermektedir. Müzenin çatısındaki ışıklıklar, iç mekânların yüksekliklerinin yapı dış konturunu oluşturması ve yine iç mekânlarda görsel bütünsellik yaratma çabası da aynı yaklaşımı vurgular niteliktedir. Her iki yapının çatıları ve cepheye açılı şekilde dönen bakır kaplama saçakları, müze binasının atölye pencerelerindeki kafes korkuluklar, kültür merkezinin cephele- rindeki çıkmalar müelliflerin sağlamak için çaba gösterdikleri geleneksel mekânsal ve yapısal öğelerin çağdaş yorumuna örnek olarak tanımlanabilir. (Resim 9-10) Bu iki bina bütünü yapıldıkları dönemde sahile bitişik konumda ve kentin odak noktalarından biri olan Konak Meydanının Batı sınırını oluşturan konumda idiler. İki yapı arasında imbat rüzgârının geçişine izin verecek biçimde bir aralık olarak bugün kapatılmış olan "sanat sokağı" da tasarlanmıştı. (Resim 11) Günümüzde yapılara Konak Meydanından ve sahilden erişim, doldurulmuş alanda açılan Mustafa Kemal Sahil Bulvarı ile Konak tünel arasındaki viyadük nedeniyle görsel ve işlevsel olarak sınırlanmış durumdadır.

Bu yapılarla ilgili yıkım ve işlev değişikliği haberlerinin ilki 31.12.2022 tarihinde kamuya yansıtıldı.⁵ Haberde 30 Ekim 2020 İzmir depreminden etkilenen İzmir Emniyet Müdürlüğü binası için yeni yer arayışında olan Emniyet Müdürlüğü mensuplarının İzmir Valiliği ve Ege Üniversitesi Rektörü ile görüştüğü ve binanın beş yıl için Emniyet'e tahsisi konusunda anlaşmaya varıldığı, ancak iki kurum arasında henüz bir protokol yapılmadığı belirtilmekte idi. Daha sonra çeşitli ulusal ve yerel haber kaynaklarında Atatürk Kültür Merkezi ile Resim Heykel Müzesinin de İzmir depreminde zarar gördüğü ve yıkılması düşünüldüğü haberleri yer aldı.⁶ Bu haberlerin ardından Mimarlar Odası İzmir Şubesi 10 Ocak 2022 tarihinde, binanın müellifi İnal Göral'ın katılımı ile bir basın açıklaması yaptı.⁷ Bu açıklamada Resim Heykel Müzesinin yıkılma haberi ile ilgili Kültür Bakanlığından bilgi talep edildiğini ve verilen cevapta valilik tarafından yaptırılan incelemede binanın deprem dayanım performansının 2018 Türkiye bina deprem yönetmeliğine uygun olmadığı ve bu nedenle içindeki eserlerin taşınması gerektiğine karar verildiği söylenmişti. Oda yetkilileri ayrıca her iki yapının da sit alanında yer aldığını ve iki yapı için de tanımlanmış olan alanların kesinlikle resmi tesis alanı olmadığını vurgulamışlardır. Bu toplantıda Y. Mimar İnal Göral, Prof. Muhlis Türkmen ile

tasarladıkları binanın yaşayan bir organizma olduğunu ve değiştirilmesine kesinlikle izin vermeyeceğini belirtmiştir.

Hem kentin sosyal ve mekânsal tarihinde önemli yere sahip olmaları ve günümüzde de kentin kültürel yaşamına destek sağlamaları, hem de Türkiye mimarlık tarihi için taşıdıkları değerler nedeniyle bu kamusal yapıların yalnızca teknik nedenlerle yıkılma kararı alınması kanımızca yine önemli bir kayba sebep olacaktır. Mimarlar Odası yetkililerinin de söylediği gibi 1970’li yıllarda yapılan yapıların bugünkü yönetmeliklere uygun olmaması normal bir durumdur. Günümüzde yapıların güçlendirilerek statik performanslarının artırılması için uygulanabilecek çeşitli gelişmiş teknikler bulunmaktadır, bu tekniklerin tam da bu nitelikteki yapılar için uygulanması en doğru yöntemdir.

İzmir kentinin kıyı şeridinin düzenlenmesi, kamusal alanların nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesi için büyük ölçekli projelerin bir parçası olarak ele alınması gereken bir bölgede bulunan Atatürk Kültür Merkezi ve Resim Heykel Müzesi binalarının mimari karakterini kaybetmeden, kültürel/sanatsal işlevinin devam etmesi için gerekli görülen teknik iyileştirmelerin/yenilemelerin yapılarak yaşamlarına devam etmesi gerekmektedir.

Yazımızın başında söz ettiğimiz diğer Türkiye modern mimarlık tarihinin önemli yapı taşları olan binaların ve bu yazıda konu edilememiş 60’larda özellikle Akademi hocalarının kalemlerinde şekillenen geleneksel mimarinin oranlarının, öğelerinin soyutlanarak özgün yorumlara sahip mimari örnek olma özelliği taşıyan birçok yapının korunarak yaşatılmaları hem Türkiye mimarlığının gelişiminin kesintisiz olarak izlenebilmesi, hem de kentlerin sosyal ve mekânsal kimliklerinin devamının sağlanması bakımından önem taşımaktadır. Bu yapıların korunması için tüm mimarlık camiası özen ve çaba göstermelidir. **■**

Gülşen Kılıçreis Özyayın, Prof. Dr., MSGSÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Figen Kafescioğlu, Doç. Dr., MSGSÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Notlar:

1. Bu yazıda DGSA tarihinde mimarlık faaliyetlerini sürdürmüş olan hocalarımızın modern mimarlık örneği olan ve kent hafızasında yer ederek çoğunluk tarafından bilinen ve son yıllarda kent gündeminde tartışılan yapılara odaklanılmıştır. Ancak burada bir başka mimar hocamızı anmadan geçmek istemiyoruz. DGSA’nda 1971-72 yıllarında Temel Tasarım Atölyesinin yeniden yapılandırılmasında Bauhaus ilkelerini ön planda tutarak, Altan Gürman, Özer Kabaş, Ali

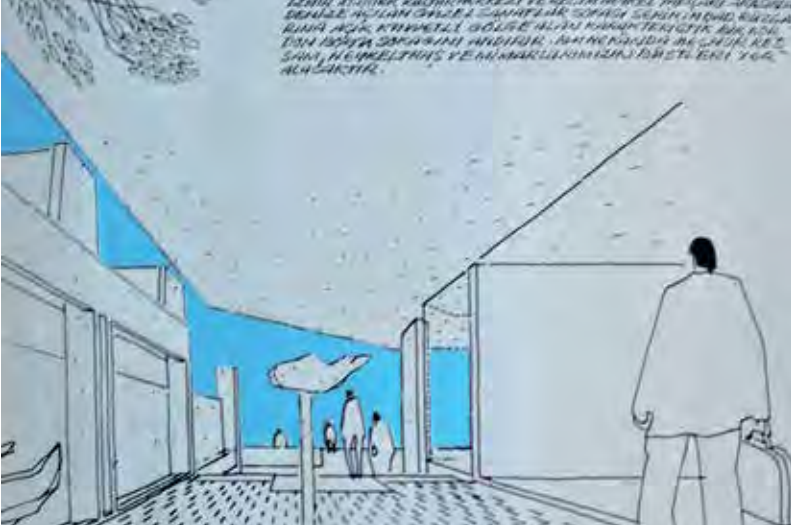
Teoman Germaner ile birlikte mimar Erkal Güngören’in reformist ele alışıyla yapılandırılan Temel Tasarım Atölyesi, tüm bölümlerin birlikte eğitim aldıkları bir yapıya bürünmüştür. Yine o yıllarda mimar-heykeltıraş iş birliğiyle Erkal Güngören ve Tamer Başoğlu, birlikte katıldıkları bir yarışmada birincilik kazanmışlardır. Bu yarışma “Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtı” adıyla, o dönemin Karşıyaka Atatürk Anıtı Yaptırma ve İlkelerini Yaşatma Derneği tarafından açılmış ve Güngören ve Başoğlu’nun modernist projesi, 1973 yılında uygulanarak kent yaşamına katılmış ve kentliler

Resim 8. Resim Heykel Müzesi ön cephesi (Fotoğraf: Can Yücel).

Resim 9-10. Resim Heykel Müzesi iç mekânları güncel durumu (Fotoğraf: Can Yücel).

Resim 11. İki yapı arasındaki sanat sokağı eskizi (Muhlis Türkmen Arşivi).

The Unbearable Weight of Losing Modern Buildings of Turkish Architecture...

It is a known fact that the Academy of Fine Arts in Istanbul (DGSA) has played a great role in the formation of Turkish Architecture. We regret to commemorate the well-known architects Sedad Hakkı Eldem, Orhan Şahinler, and Muhlis Türkmen, who graduated from this deep-rooted institution and contributed to the architectural environment by teaching and being active in the practice of architecture, due to the negative events that are currently on the agenda. The bad state of Sedad Hakkı Eldem's Akbank building in Istanbul - Fındıklı, which was left to its fate and almost collapsed, the demolition of Orhan Şahinler's Chamber of Commerce building in Istanbul Eminönü and Bursa Indoor Sports Hall, which was designed by the Şensoy-Şahinler-Türkmen trio with an understanding of division of labor reveals an attitude that these buildings which are examples of modern architecture in Turkey are not wanted to be protected by the relevant administrations. The last example of the same approach is now being shown for İzmir Atatürk Cultural Center, and İzmir Painting and Sculpture Museum bearing the signature of Muhlis Türkmen and İnal Göral. The common features of these buildings are; being designed in the 1960s when modern architecture formed its own unique language, constituting important reference points for the city in which they are located, having a place in urban memory, and bearing the signature of architects from with the same will to create a modern sense of design related with the local architectural tradition. Unfortunately, the next common feature of them is to face destruction by non-compulsory reasons instead of being renovated and preserved as examples of contemporary architecture in Turkey. The preservation of these buildings that are cornerstones in the history of modern architecture in Turkey carrying original interpretations is important both for the uninterrupted monitoring of the development of Turkish architecture and the continuity of the social and spatial identities of the cities. The entire architectural community of our country should care and show effort for the preservation of these buildings.

tır. Burada da, yazıda ele alınan diğer modern mimarlık yapılarında görüldüğü gibi aynı yıkım süreciyle karşılaşmakta ve orijinal olan silinip anlamı değiştirilerek tarihe yeni bir şey yazılmaktadır. Üstelik proje müelliflerinin onayı alınmaksızın...

2. MSGSÜ Mimarlık Fakültesinden 54 öğretim üyesinin imzasıyla binanın tescillenmesi için İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Kuruluna 21 Ekim 2014 yılında başvuruda bulunmuşlardır. Yaklaşık iki yıl sonra aynı kurul, 13.05.2016 tarih ve 4431 sayılı kararıyla yapıyı II. grup korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesi kararını almıştır ve dolayısıyla yapı yasal olarak tescilli bir modern mimarlık örneğidir.

3. Aykut Köksal, "Bir Geleneğin Son Temsilcisi: Orhan Şahinler" başlıklı ve 31 Ekim 2016 tarihli Mimarizm'deki köşe yazısında İstanbul Ticaret Odasını, Orhan Şahinler'in Türkmen - Şensoy - Şahinler üçlüsü ile birlikte katıldığı diğer yarışmalardan farklı olarak, tek başına 1963 yılında gerçekleştirdiğini söyler. Bu binanın Şahinler'in üretimi içinde en çok sözü edilen, İstanbul'daki çağdaş mimarlık örnekleri arasında hep kendisine belirli bir yer bulan gerek kentteki konumu, gerekse de mimari sözünü öne çıkan bir yapı olarak tanımlar. Yapının bir yandan Şahinler'in brütalist yaklaşımını örneklediğini, bir yandan da tarihi yarımadanın Haliç kıyısında, içinde yer aldığı bağlamla ilişki kurduğunu belirtir.

4. Bursa Kapalı Spor Salonu, İzmir Atatürk Kültür Merkezi ve Resim Heykel Müzesi Binaları için hem Muhlis Türkmen'in hem Orhan Şahinler'in notlarında bu yapıların uygulamaları sırasında mesleki denetimin proje müellifleri tarafından yapılmasına imkân sağlanmaması nedeniyle projeden farklı uygulamalar yapıldığı ve beklenenden düşük bir uygulama kalitesi ile karşılaştıkları ve bu yüzden duydukları üzüntü kaydedilmektedir. (*Arkitekt*, 1977-02 (366), s. 53-57, 93: <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/185/2425.pdf>, erişim tarihi: 15.01.2022)

5. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/polisin-gozu-CC%88-akme-1896610> (Erişim tarihi: 31.12.2022)

6. <https://www.birgun.net/haber/izmir-in-kultur-miras-i-yok-edilmek-istenyor-372643> (Erişim tarihi: 12.01.2022)

7. <https://www.izgazete.net/genel/mimarlardan-akm-ve-resim-heykel-muzesi-aciklamasi-cumhuriyet-donemi-h76541.html> (Erişim tarihi: 12.01.2022)

8. <https://www.izmimod.org.tr/basin-aciklamalari/mimar-inal-goral-ile-akm-hakinda-basin-aciklamasi-mimarin-izni-yok-hukuki-mucadele-verecegiz> (Erişim tarihi: 12.01.2022)

Dosya: Meydanlar...

Bu sayının dosya konusunu, yakın dönemli kentsel tasarım yarışmaları ile özellikle İstanbul'da daha sık tartışmaya açılan "meydanlar" olarak belirledik. Söz konusu yarışmaların düşündükleri, bu sayının dosya konusunun belirlenmesinde bir çıkış noktası olsa da, bu yarışmalar etrafında devam eden güncel tartışma ve yorumların yanı sıra, meydanların barındırdıkları derin içeriğin ve kavramsal zenginliğin de ısrarla ve sıklıkla tartışmaya açılması oldukça önemli görünüyor.

Bu noktadan hareketle, kamusal bir mekân olarak meydanların mekânsal bir olgu olmalarının ötesinde demokrasi, yurttaşlık, kent hakkı, ölçek, erişilebilirlik, hafıza vb. gibi çok boyutlu kavramlar ile bir arada ele alınmaları hedefiyle hazırlanan bu dosya, üç ana eksen etrafında kurgulandı:

- Meydanın bir boşluk / açık alan / park / çevrelenmiş bir odak olma durumlarını ele alan mekânsal boyutu
- Hafıza ile olan ilişkisini ele alan tarihsel boyutu
- Kamusal / erişilebilirlik / katılım / adalet ile olan devingen ilişkisini ele alan toplumsal boyutu

Dosyanın içeriği, meydan tartışmalarının temel kavramlarından biri olan katılımcılık / kapsayıcılık ilkesini de temel alarak, derginin sınırları dahilinde, olabildiğince fazla sayıda ve çeşitlilikte görüşe yer verecek şekilde oluşturuldu. Davetli bir yazı, söyleşi ve sekiz metnin katkısıyla şekillenen forum bölümünden oluşan bu içeriğin, hem mevcut duruma yeni perspektifler, hatırlatmalar hem de geleceğe dair yeni sorular sormaya katkı sunmasını ümit ediyoruz.

Dosyanın ilk bölümünde yer alan, "Meydan: Artık Yenisini Üretmediğimiz Bir Kentsel Mekân Üzerine" başlıklı yazılarında Özgür Bingöl ve Dilvin H. Akkaya Usman, meydanı yola çıkarak kent ve kamusal üzerine, ekonomi politik literatür dayanakları ile bir güncel durum kavrayışı ve önerisi sunuyorlar.

Hale Gönül'ün Ersen Gürsel ile gerçekleştirdiği söyleşi, dosyanın ele aldığı üç ana eksene; meydanın anlamından başlayarak, İzmir Konak Meydanı, İstanbul Beyazıt ve Taksim meydanları örneklerine değiniyor ve yarışmalar, meydan - yeşil alan ilişkisi, cinsiyet ve pandemi gibi kritik dinamikler ile olan ilişkisini ele alarak geniş açılımlı bir katkı sunuyor.

Dosyanın forum bölümü, meydanın kavramsal içeriğini, tarihsel evrimini ve güncel somut mekânsal üretimlerin etkilerini ele alan, tarih, mimarlık, kentsel planlama alanından yazarların (Neşe Gurallar, Meriç Demir Kahraman, Aslı Doğan, Birge Yıldırım, İnci Olgun, Meliz Akyol Alay, Ahmet Kıvanç Kutluca, M. Batu Kepekçioğlu, Ecem Çalışkan, Senem Doyduk, Emre Yalçın) kaleme aldığı sekiz metinden oluşuyor.

Pek çok meselenin ve dinamiğin kesişim noktasında yer alan meydanın kapsamlı bir kesitini sunmaya çalışan bu dosyaya katkı sunan tüm yazarlara teşekkür ediyor ve herkes için zihin açıcı bir okuma olmasını diliyoruz.

Dosya Editörleri: **Gülşen Özaydın, Esra Akbalık**

Ersen Gürsel ile Meydanlar Üzerine

Söyleşi: Hale Gönül

Öncelikle meydan kavramı ile başlamak istiyorum, kent içinde meydan olarak nitelendirdiğimiz alanlar genelde hem çok çeşitli karakterde hem de muğlak sınırlara ve mekânsal özelliklere sahip. Siz bir açık alanı meydan yapan nitelikleri nasıl tanımlarsınız?

Kentsel kamusal mekânlar ve meydanlar, coğrafi ve fiziksel olgularla sınırlı olmayan, tarihsel, kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi özellikleriyle kentlerin kimliğine katkı sağlayan, kentsel belleğin ve aidiyet kavramının oluştuğu hafıza mekânlarıdır. Meydanlar, kent yaşamında, tarihsel ve toplumsal kimlikleri ve farklı zaman dilimlerinde inşa edilmiş yapılarının mimari üslup ve kaliteleriyle, özel anlam taşırlar.

Bu genel tanım kapsamında 2002-2004 yılında, mimar Haluk Erar ile birlikte gerçekleştirdiğimiz İzmir Konak Meydanı projesi örneğini anlatmak isterim. Konak Meydanı, tarihi boyunca İzmir kentinin toplumsal, sosyal, kültürel, siyasal yapısını yönlendiren olayların yaşandığı Kamusal Merkez alanıdır ve yıllarca hem işlevsel hem de simgesel önem taşımıştır. 1981 yılında inşa edilen, İzmir halkının temsil edildiği belediye yapısı, mimari kimliğiyle meydanın başat ögesi olarak laik Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil etmektedir. Kara ile denizin buluştuğu kıyı kesiminin mekâna katılmasıyla meydan Türkiye'de örneği olmayan bir kimliğe sahip olmuştur. Buradaki mekânsal tasarım ilkelerinin, meydanın sosyal ve siyasal özellikleri ile kentsel işlevleri bağlamındaki tarihi kimliği olduğunu söyleyebilirim.

Türkiye'de meydanlar sürekli yapılan, yıkılan, tekrar yapılan alanlar, örneğin Siena'daki Piazza del Campo gibi asırlardır aynı tasarımı koruyan bir meydanımız yok. Bu durum sıklıkla Osmanlı'da meydan olmamasına ve bu nedenle böyle bir tasarım gelene-

ğine aşına olmamamıza bağlıyor. Bu soruna sizin yaklaşımınız nedir?

Kamusal alanların fiziksel özelliklerinin ve bu alanlardaki mimari yapıların, ülkelerin dini ve sosyal yaşam kültürleri doğrultusunda farklılaştığı bilinir. Meydanlar, ulaşım yollarının buluştuğu açık alanlar olarak; yerleşimin fiziksel çevre koşulları, mekânı tanımlayan yapı çevre ile zaman içinde inşa edilen kamusal, sosyal, kültürel, siyasal işlevli mimari yapılarla belirlenir. Kentsel mekânın tasarımı sorunu, fiziksel planlamanın sınırlı boyutlarıyla çözülemez, çünkü meydanlar toplumların çok boyutlu ilişkilerinin oluştuğu, insan merkezli dinamik yaşam mekânlarıdır. Bu nedenle kentsel mekânların oluşum sürecini çok boyutlu, katmanlı kentsel tasarım konsepti içinde düşünmeliyiz.

Çok fazla dönüşüm yaşayan önemli bir alan da Beyazıt Meydanı. Burası tabii Osmanlı ve Bizans'tan taşıdığı izlerle, mekânsal hafızayı koruma bağlamında da dikkatle yaklaşılması gereken bir yer. 2019'da İBB, alanı tekrar düzenlemeye başladığında, Turgut Cansever'in projesinin de dikkate alınacağını açıklamıştı. Beyazıt Meydanı'nı bir kentsel tasarım problemi olarak siz nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bizans döneminden beri kullanılmakta olan Divanyolu eksenini, Beyazıt Meydanında ikiye ayırır; birinci aks, Aksaray Yedi Kule'ye uzanırken, ikinci aks, Şehzadebaşı Fatih üzerinden Edirnekapı'ya yönelir. Tarihi yarımada'daki bu yol bölgenin tüm yerleşimlerini Beyazıt Meydanı üzerinden kentin ticari, sosyal, kültürel, siyasi işlevli bölgelerine bağlayan yaya aksı işlevini 1960'lı yıllara kadar sürdürdü. Beyazıt Meydanı yenilenme projesinin uygulanmasıyla yerleşme bölgelerinin yaya yolları vasıtasıyla meydanla buluşması kesilmiştir. Yaya-taşıt yolu ayrımı için yapılan, araç yolunun meydanın altına alınması uygulamasının ulaşımına pozitif etkisi olmadığı gibi, yaya ulaşımının sosyal yaşamdaki önemini ve Edirnekapı, Beyazıt Meydanı ve Divanyolu ekseninin tarihsel kimliğini kaybettiğini düşünüyorum.

Meydanın mekânsal kurgusunda Beyazıt Camii ile medrese binalarının farklı platformlarla ve ağaçlarla ayrılmış olması Beyazıt Meydanının mekânsal boşluğunu parçalamıştır. İstanbul Üniversitesi

Şekil 1. Yolların buluştuğu yer olarak meydan (Gürsel, 2021).

mekânı tanımlayan asli bir öge olmasına karşın, Üniversitenin meydana açılan kapısını eklektik mimari üslubu dolayısıyla önemsizleştirmek yanlıştı. Çağdaş bilimin öğretim kurumunu ikinci plana atan, Osmanlı dönemi yapılarını öne çıkaran planlama kararları maalesef tartışılmadı. Meydanda yapılacak uygulamaları, bu konular kamuoyuyla tartışılmadan eski projeler üzerinde geliştirilmenin yanlış olduğu kanısındayım. Üniversite kapısının kütle olarak orantısız olduğu konusunda hemfikir olan Sedat Eldem’le Turgut Cansever’in ayrıldığı temel düşünce Eldem’in, üniversite kapısını, üslubu ve mimarisi için değil, arkasında barındırdığı yaşam için önemsemesidir. Eldem, üniversitenin buraya anlam katacak unsur olduğunu düşünür, ona göre üniversite meydan için vazgeçilmezdir.

İBB’nin, Beyazıt Meydanını yeniden gündeme alması kararını, meydanın kentsel yaşam alanına katılması açısından destekliyorum. Ancak yıllar önce proje çalışmalarının neden durdurulduğu bugüne değin açıklanmadı. Beyazıt Meydanının yeniden düzenlenmesi konusunda İstanbul halkı neden yeterince bilgilendirilmedi? Özellikle meslek odaları, STK’lar ve üniversiteler neden karar sürecinin dışında tutuldular? Yıllar önce Beyazıt Meydanı üzerine tartışmaların yoğunlaştığı dönemde, Mimarlar Odasının ısrarla üzerinde durduğu konu, “Beyazıt Meydanının projesinin İstanbul Nazım Planı’ndan bağımsız düşünülmemesi” idi. Bu soru hâlâ gündemde ve tartışılmaya değer.

Bu konudaki düşüncelerimi Sevince Bayrak’ın *Bir Meydan Öyküsü: Beyazıt Meydanı* kitabının arka kapağındaki ilk cümleyle bitirmek isterim: “Meydanlar kimi gerçekleri açığa çıkarır, kimilerini de gizler.” Bu cümlelerin Beyazıt Meydanı hikâyesinin aktörlerinin düşüncelerini açığa çıkarılması bakımından ilginç olduğunu düşünüyorum.

Konak Meydanı projenizde tarihsel belleği sürdürmek adına Sarı Kışla alanının tarihsel izlerinin kısmen günümüze taşınması yaklaşımını benimsemiştiniz. Bu bağlamda tarihsel belleğin önemini, bilhassa aidiyet hissi sağlamadaki rolünü nasıl değerlendiriyorsunuz?

Meydanlar, kent yaşamında ortak olayların yaşandığı ve insanların bunları birbirlerine aktardıkları, kentlerin kimliklerinin oluştuğu yerlerdir. Bunlar kolay silinmez ve önemlerini yitirmezler; kentli olma ve kente aidiyet duygularının oluştuğu mekânlar nesilden nesile geçer. Konak Meydanı ve çevresi, tarihi ve kültürel yapısı ve eski çarşı merkeziyle, deniz ve kara ulaşım sistemlerinin bulunduğu yer olması bakımından metropol İzmir kentinin açık alanlar sisteminin merkezidir. 1955-57’de Sarı Kışlanın yıkılmasıyla meydan boşluğa düşmüştü. 2002 yılında kentsel belleğin yenilenmesi ve de 21. yüzyıl İzmir’inin kent kimliğinin oluşmasına yaptığı katkısı nedeniyle Konak Mey-

danı ve çevresi çağdaş bir yorumla yeniden düzenlendi. “Yitirilmiş kamusal alana kimliğini iade etmek” sloganıyla başlayan proje sürecinde, bu meydanın kent tarihi içindeki önemi ve tarihsel kimliği planlamanın belirleyici ilkeleri olarak benimsendi ve güncel işlevli farklı odakların kurgusu, mekânın eski izleri üzerinde yeniden düzenlendi. Sadece Sarı Kışla’nın değil, aynı zamanda meydanın kıyı kesiminde 1876’da inşa edilen rıhtımın izlerinin korunması, kentsel kimliğin sürdürülmesinde önemli bir planlama kararı oldu.

Meydanları var eden/niteleyen en önemli unsurlardan biri onun çevresinde yer alan binalar, bunların cepheleri ve meydan ile ilişkisi. Hatta meydan her şeyden önce belki de bir boşluk olarak var oluyor onu çevreleyen yapılar arasında. Acaba tasarımda uç noktalara gidilmesi meydanların bu özelliğini değiştiriyor mu? Bu anlamda Taksim’deki yarışma projelerinden “Obruk” gibi daha radikal müdahaleler hakkında ne düşünüyorsunuz?

Günün 24 saati aktif olarak yaşayan Taksim Meydanı, yakın zamanda taşıt ve yaya ulaşımlarında yapılan düzenlemelerle sessizleşti, boşluğa dönüştü. Meydanı destekleyen Gezi Parkı, güvenlik sorunu nedeniyle yaşam alanı dışında kaldı. Taksim Meydanının temel sorunu, aynı zaman diliminde farklı etkinliklerin yer aldığı, taşıt-yaya yolları sayesinde farklı yerleşim bölgelerinden insanların buluştuğu kent merkezi

Şekil 2. Beyazıt Meydanı, çevre ve yol bağlantıları (Gürsel, 2021).

kimliğini yitirmiş olmasıdır. AKM, İstanbul kent merkezinin sosyal ve kültürel yaşamında Taksim Meydanının odak noktalarından biridir; fakat meydanı sınırlayan bir yapı olmasına karşın meydanla mekânsal bağlamı sorunlu olduğundan Taksim Meydanına ait değilmiş gibi durur.

Yeni AKM projesinin de benzer bir mekânsal tasarım sorunu olduğu kanısındayım. Bu nedenle meydanla AKM arasında tasarlanan “Obruk” önerisinin, kamusal mekânla kültür yapısı arasında fiziksel eşik oluşturduğunu düşünüyorum. Taksim Meydanı Tasarım Yarışması şartnamesinde projelerin sosyal, kültürel, siyasal içerikli çok boyutlu kapsamda düzenlemesi belirtilmiş olmasına karşın, genelde projelerin fiziksel planlamanın sınırları ölçeğinde vaziyet planı olarak tasarlanmış olmasının yarışmanın amacıyla bağdaşmadığı kanısındayım.

Açık alan tasarımında İBB “İstanbul Senin-Karar Senin” projesiyle halk oylaması, anket gibi araçlar sayesinde katılımcı bir model yaratma çabası içinde. Bu anlamda meydan tasarımında karar verici aktörlerin rolleri nasıl tanımlanmalı? Kamusal mekâna dair kararlarda halk, yönetim ve tasarımcı ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Öncelikle, çok bileşenli kentsel tasarım projelerinin başarılı olması için şeffaf bir süreç gerekir. Sürecin kesintisiz yürütülmesi için çalışmalar hakkında kamuoyu sürekli bilgilendirilir ve paydaşlara bilgi ulaştırmak için platformlar oluşturulur. Proje alanında yapılacak çalışma, alanın coğrafi koşulları,

kent tarihi, fiziksel yapısal özellikleri ve kent kimliğiyle doğrudan ilgili olduğundan, projenin değerlendirme ve karar sürecinin tüm paydaşların görüşleri alınarak uygulanması gerekir.

Kentsel tasarım yarışmalarındaki şartnamelerin hazırlanmasındaki birinci aşama çalışma gruplarının belirlenmesidir. Burada, bir veya birkaç meslek grubu yerine, yarışmanın konusuna bağlı olarak farklı disiplinler ve toplumsal görüşlerin birlikteliğinin amaçlanması daha kaliteli ve özgün çözümlerin üretilmesiyle sonuçlanır. Çalışma grubu, yarışma konusuyla ilgili bilim uzmanları, meslek odaları temsilcileri, STK üyeleri ile kent halkını temsil eden Kent Konseyi üyelerinden oluşturulur. Kent Konseyi üyelerinin topluma ait sosyal mekânların yeniden projelendirme sürecinde kentin geleceğine ilişkin fikirlerini paylaşması, üretilen projelerin toplumla buluştuğu açık planlama modeli örneği olması açısından önemlidir. Kamusal projelerin üretilmesi sürecinde, kurum başkanlarının çalışmalarına katkıları, projeleri yönlendirmek değil, yönetmekle sınırlı olmalıdır.

İBB 2020 yılında kentin beş ayrı bölgesi için düzenlenen kentsel tasarım yarışmalarıyla kentin kimliğine değer katan kamusal mekânların yeniden düzenlenmesi sürecine kent halkını davet eden, yerel yönetim - kamu işbirliğinin objektif koşullarda şeffaf gerçekleşeceğini duyuran “İstanbul Senin” sloganını kamuoyuyla paylaşmıştı. Kent halkının yaşam alanlarının geleceği hakkında bilgi sahibi olmaları, düşüncelerini farklı meslek grubundan kişilerle tartışmaları, kentin sorunları

Şekil 3a. Beyazıt Meydanı düzenlemesi öncesinde Divanyolu eksenini ve meydandaki yaya bağlantıları (1963 öncesi) (Gürsel, 2021).

Şekil 3b. Tünel ile yolun aşağı alındığı Beyazıt Meydanı düzenlemesi sonrasında Divanyolu ekseninin ve meydandaki yaya bağlantılarının kesintiye uğraması (1963 sonrası) (Gürsel, 2021).

hakkında söz sahibi olmaları açısından çalışma modeli umut vericiydi. Ancak bu süreçte tüm bileşenlerin katıldığı toplantılar maalesef gerçekleşmedi. Ayrıca jüri üyelerinin değerlendirme sürecine danışman üyeler davet edilmedi. Birinci projenin seçiminde halk oylaması modelin objektif ve güvenilir olması açısından önemliydi. Birinciliğe aday eşdeğer üç proje açık alanlarda sergilendi. Halk oylamasına katılan kişiler jüri üyelerinin birinciliğe aday gösterdiği projelerle ilk kez karşılaşmışlardı ve yarışma şartnameleri hakkında bilgi sahibi olmadan projeler için oy kullandılar.

Meydan ve yeşil alan ilişkisi başka bir mesele olarak karşımıza çıkıyor. Özellikle yarışma projelerinde, örneğin Kadıköy ve Taksim’de halk oylamasında kazanan projelerde, yeşil alanların başat bir öge olduğunu görüyoruz. Bununla beraber, siz Konak Meydanındaki bitkiler ile ilgili aldığınız kararlarda denizden gelen rüzgârı içeri almak gibi farklı unsurların da etkili olduğunu söylemişsiniz. Bir mekân kurucu öge olarak bitki ve ağaçların ya da başka doğal unsurların meydan tasarımındaki rolü üzerine neler söyleyebilirsiniz?

Kıyı kenti olan İzmir’de Konak Meydanına Ege Denizi’nden Güneybatı ve Batı yönünden gelen serinletici meltem (imbat) rüzgârını bütün İzmir halkı bilir. Proje çalışmalarına başladığımızda yaptığımız incelemede, denizden gelen, kentin yaşam kalitesine katkı sağlayan esintisinin, alana gelişigüzel dikilmiş çalı ağaçlar tarafından engellendiğini fark ettik. Konuyu yetkililerle konuştuk. Kıyı kesimindeki bitki örtüsü kaldırıldığında, hava hareketlerinin meydan ve iç sokaklara kadar yayıldığını fark etmiştik. Projelerin ileri aşamasında meydanın ağaçlandırılması konusu gündeme geldi ve Peyzaj Mimarı Ahmet Yıldızcı, çalışma grubumuza katıldı. Ağaçlandırmayla mekânın tanımlanması üzerine düşüncelerimizi Yıldızcı ile paylaştık; ağaç dizileri yaya yollarının tanımlanmasında kullanıldı. Böylece ağaçlar süs bitkileri olmanın ötesinde mekânları tanımlayan doğal öğeler olarak planlama sistemine dâhil edildiler.

Taksim Meydanı yarışmasına katılan projeleri incelediğimde, farklı işlevli etkinlik mekânlarıyla mekânı tanımlayan yapı çevrenin ağaç kümeleriyle sınırlandırılmasının, meydanın mekânsal bütünlüğünü ve fiziksel tanımını olumsuz etkilediğini düşündüm. Meydanın temel sorununun yeşil alan yetersizliği olduğu düşünülerek peyzaj ağırlıklı tasarım önerileri geliştirilmesi, kamuoyunda “Park mı? Meydan mı?” sorusunu gündeme getirdi. H. Prost’un 1940 tarihli planında Dolmabahçe, Kadirga yolundan gelen yeşil alan, bilinçli olarak Gezi Parkı’nda sonlandırılmış, meydanla yeşil alan özellikle ayrı mekânlar olarak

değerlendirmiştir. Aron Angel’in Gezi Parkı’nın Taksim Meydanıyla mekânsal bağlamı ara kesiti için önermiş olduğu fiziksel çözümün kalitesine, maalesef seksen yıl sonra bugünkü projelerin hiç biriyle ulaşılamamış olduğu söylenebilir.

Kamusal alanda insanları bir araya getiren unsurlar nedir? Açık mekân kullanımlarında, örneğin toplumsal konum ya da cinsiyet bağlamında bir farklılık olduğunu düşünüyor musunuz?

Sosyal mekânlar cinsiyet farkını ortadan kaldıran, insanların düşüncelerini paylaştığı, demokratik sosyal yaşamların ve aidiyet kavramının geliştiği hafıza mekânlarıdır. Sadece bu açık alanları çoğaltarak bile insanların daha zengin sosyal ilişkiler içerisine girmesini sağlayabiliriz. Kentsel tasarım projelerinin temel ilkesi, insanların özgürleştiği, sosyal yaşam kalitesinin geliştiği kamusal mekânların üretilmesidir.

Yaşadığımız Covid-19 pandemisi bir yandan insanlar arası fiziksel mesafeyi artırırken, bir yandan da açık alan kullanımını artırdı. Bu anlamda meydan veya genel anlamda kamusal mekânlarda nasıl değişiklikler gözlemlediniz ya da bundan sonrası için nasıl değişiklikler öngörüyorsunuz?

Covid-19 pandemisi yaşam çevremizi yalnızlaştırdı. Sokaklar, meydanlar sessizliğe büründü. Toplum, sosyal yaşam çevresinin fiziki mekânlarını özledi. Kentsel mekânların, fiziksel tasarım çerçevesiyle sınırlı olmadığını, sosyal yaşamın mekânların oluşumunda ne ölçüde etkin olduğu bir kez daha gördük. Yaşadığımız dünyada fiziksel ve sağlıklı çevrelerin oluşumu, kentsel kalitenin geliştirilmesi, sosyal faaliyetlerin oluşumu ve gelişiminde, toplum yaşamını merkezine alan kamusal mekânların önemini kavranması açısından Covid-19 pandemisinin uyarıcı olduğunu düşünüyorum. Çoğu ülkenin yaşadığı sosyal ve ekonomik sorunlara karşın, kentlerinin eski yerleşik kamusal alanlarını korumakta kararlı olduklarını görüyoruz. Çünkü tarihi merkezler ve kent merkezlerindeki kamusal mekânlar ülkelerin sosyal yaşam kalitesini gösterirler.

Çok teşekkür ederim söyleşi için. ■

Hale Gönül, Dr. Öğr. Üyesi, MSGSÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Not:

1. Bayrak, S. (2019) *Bir Meydan Öyküsü: Beyazıt (1914-1964)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

On Urban Squares with Ersen Gürsel Interview by Hale Gönül
Hale Gönül’s interview with Ersen Gürsel has three main axes; Starting from the meaning of the square, it touches on the examples of Izmir Konak Square, Istanbul Beyazıt and Taksim squares and makes a broad contribution by addressing its relationship with critical dynamics such as the competitions, the square-green space relationship, gender and pandemic.

Meydan: Artık Yenisini Üretemediğimiz Bir Kentsel Mekân Üzerine

Özgür Bingöl, Dilvin H. Akkaya Usman

Meydanı var eden ve meydan sayesinde varlık bulan düşünce ve eylemlere dair geniş bir literatür söz konusudur. Meydanlar pek çok farklı şekilde ele alınmış ya da değinilen konular arasında yer almış. Kent sosyolojisi, siyaset bilimi, iktisat, şehircilik, sanat tarihi gibi alanlarda kamusal, şehir, demokrasi, kentlilik, kentleşme ve kentsel mekân üzerine yapılan çalışmalarda farklı dönemlerdeki tanımları (agora, forum, pazar alanı, *piazza*, plaza vb.) ve farklı özellikleriyle, bazen de doğrudan adı anılmadan ev sahipliği yaptığı kentsel ilişkiler bağlamında yer bulmuş.

Şüphesiz mimarlık literatüründe de meydanlar üzerine çok sayıda kapsamlı araştırma, çalışma ve yayın bulunmaktadır. Meydanların tarihsel, üslupsal, geometrik, alansal, işlevsel, kullanımlarına özgü özelliklerine göre ya da morfolojik, tipolojik olarak tasniflenerek değerlendirildiği geniş bir zaman dilimine yayılan çok sayıda eser söz konusu. Konu ile ilgili mimarlık literatürünün küçük bir bölümü dahi dikkate alındığında tahmin edilebileceği gibi meydanların tarihsel gelişimi, öğeleri, fiziksel özellikleri üzerinden tipolojik tasnifleri, kullanım biçimleri veya tasarım ölçütleri bağlamında bir metin kaleme almayacak olmamız sanırım oldukça anlaşılırdır. Ki bu tür bir girişim kısa bir literatür özetinden öteye geçemeyecektir.

Bu geniş literatür içerisinde yazının zeminini oluşturan belli başlı yayınlar kuşkusuz mevcuttur. Albert Erich Brinckmann'ın 1908 tarihli *Platz und Monument*, Paul Zucker'ın 1959 tarihli *Town and Square*, Spiro Kostof'un 1999 tarihli *The City Assembled* ve Sophie Wolfrum'ın 2014 tarihli *Platzatlas* kitapları ön plana çıkmaktadır. Ayrıca konuya yaklaşımımız bağlamında 2020 yılı içerisinde Türkçe çevirileri yayımlanan iki önemli eserden de söz etmek yerinde olacaktır; Camillo Sitte'nin 1889 tarihli *Sanat İlkelerine Göre Kent İnşa Etmek* adı ile yayımlanan *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen* kitabı ve Hermann Josef Stübgen'in 1890 tarihli *Der Städtebau: Handbuch der Architektur* eserinin 1907 baskısının içinde yer alan 3. Bölüm *Gesamtplan*'in *Genel Plan* adı ile basımı. Sözü edilen yayınlara metinde birebir değinilmemekle birlikte, çalışma-

ların değindiği noktalar yazının tartışma eksenini oluşturmuştur.

Bu bağlamda kentsel mekânın tarihsel, sembolik ve başat öğelerinden biri olan meydanları, fiziksel olarak genellikle barındırdıkları öğeler ve sınırlarını oluşturan anıtsal ya da sivil yapılar ve/veya doğal eşikleri ile bir arada algılarız. Ancak şüphesiz meydanların, onlarla buluşan kentin caddelerinden ve sokaklarından bağımsız değerlendirilmesi de mümkün değildir. Fiziksel özellikleri bağlamında meydanlardan söz etmek, bir anlamda kentin dolulukları ve boşlukları arasındaki ilişkiden söz etmek anlamına gelir. Konu özelinde kentin doluluklarına değil doluluklar tarafından tanımlanan boşluklarına odaklanmayı ön plana çıkarır. Dolayısıyla bu yazı kapsamında kentsel mekânın önemli bir öğesi olan meydanı tek başına metnin odağına yerleştirmek yerine; meydanın varlığı ile doğrudan ilişkili koşulları üzerinden güncel kentsel olgular bağlamında ele alacağız. Meydanlar, meydana kavuşan cadde ve sokakları ile bir arada, alışageldiğimiz anlamda kentsel açık alan dizgesinin birbirlerinden ayrılması güç bileşenleri olarak değerlendirilecektir.

Bununla birlikte, yine önemli çalışmalarda¹ değinilen geleneksel kent - modern kent ikilisini merkeze alan bir metin üretmek ya da yazıyı yitirilmiş geleneksel şehrin meydanı için yakılan bir mesleki ağta dönüştürmek gibi tercihimiz bulunmamaktadır. Aynı zamanda metnin, meydan üzerine mesleki çalışmalarda veya diyaloglarda sıklıkla tanıklık ettiğimiz türden meydanın anlamsal katmanları ve fiziksel sınırları arasında yürütülen tartışmaların da içerisinde yer alan bir yazı olmadığını ifade etmekte fayda var.²

Metin temelde artık bildiğimiz anlamıyla meydanı, bir yandan sokağı ve nihayetinde de aşına olduğumuz anlamda kenti neden üretemediğimiz sorusuna odaklanmakta. İçinde bulunduğumuz durumun gözle görünür somut sonuçlarını betimlemek gibi bir hedefimiz yok. Amacımız söz konusu durumu ortaya çıkaran koşulları anlamak, başat aktörlerinin motivasyonlarını ve kullandıkları araçları irdelemek, bu sayede kentlilerin ortak yararı açısından hangi süreçlere müdahil olunması gerektiği ve hangi araçlar-

la sürece nasıl yön verilebileceği ile ilgili tartışmalara katkı sunulması şeklinde özetlenebilir.

Kamusallık, Kentlilik ve Kalkınmacı Devlet Modeli

Çalışma alanımız olmadığı için kent sosyolojisi, kent ekonomisi veya siyaset bilimi alanlarında konumuz ile ilişkilenen çalışmalar üzerine bir tartışma yürütecek derinlikte birikimimiz bulunmadığını ifade etmeliyiz. Ancak yaşayarak deneyimlediğimiz, üzerine düşündüğümüz mekânın fiziki boyutuna dair gözlemlerimizi sağlıklı olarak değerlendirebilmek, değişimini ve dönüşümünü kavrayabilmek için mesleki bilgi alanımızın dışındaki disiplinlerde yapılan çalışmaların anlama çabası ve çalışmaların kendi bilgi alanımız ait tespitlerimizle bir arada dikkate alınması bir gereklilik.

Meydanlar üzerine konuşmak, kaçınılmaz olarak kamusal mekân üzerine konuşmak bir anlamda **kamusallık** ve **kentlilik** üzerine düşünmek demek. Felsefe, siyaset bilimi, kent sosyolojisi, kent ekonomisi gibi alanlara uzanan zorlu bir tartışma alanı. Burada güç olan, somut mekânsal bir öğeden yola çıkmamıza rağmen oldukça katmanlı ve karmaşık bir kuramsal tartışmanın içinde kendimizi buluyor olmamız. Tartışmanın ekseninde yer alan kavramların tanımları, anlamları ve kapsamaları konusunda pek çok farklı görüşün literatürde yer alıyor olması da cabası.

Örneğin **kamusal** (*public*) olanı hangi bakış açısıyla ve nasıl tanımlayacağımız kendi başına bir tartışma alanı. Kavram, iktisadi açıdan genel bir bakış açısıyla, serbest pazar ekonomisi içerisinde yaptırım gücüne sahip devlete işaret ederken; vatandaşlık hakları açısından tüm siyasal topluluklara ait alana; sosyal ilişkiler bağlamında ele alındığında ise birbirini tanımayan, farklı bireyler ve gruplar arasında bir arada yaşamayı sürdürülebilir kılan kendiliğinden karşılaşmalar ve ilişkiler bütününe karşılık gelebilmekte (Borret, 2001). Kenttsel mekân üzerine tartışmalarda, kamusal/özel ayrımı noktasında sözü edilen farklı içeriklere dair ayrım yapılmaksızın, çoğu zaman her birine karşılık gelecek şekilde bir arada kullanıma ve sebep olunan kaçınılmaz karmaşaya birçoğumuz tanıklık etmişizdir. Kamu ve özeli yekpare terimler olmadığı, ancak kullanıldıkları ve tanımlandıkları çerçeveye bağlı olarak anlam bakımından önemli ölçüde farklılıklar içerebildikleri açıktır. Kamusal alan üzerine mevcut tartışmalardaki karmaşanın, aslında kamusal ve özel arasındaki ayrımın bu çoklu tanımlarının göz ardı edilmesinin sonucu olduğu iddia edilebilir. Bu noktada metinde kenttsel mekânın kamusal boyutu ile ilgili vurgu, sosyal ilişkiler bağlamında çatışan taleplerin birbirleri ile mücadele içerisinde olduğu çoğulcu bir alana karşılık gelmektedir.

Kamusallık gibi benzer şekilde konumuz açısından önem taşıyan bir diğer kavram olan **kent-**

lilik (*urbanity*) üzerine geliştirilen kuramlar da sosyoloji alanında kendi başına ayrı bir literatür oluşturmaktadır. Çoğu zaman kavramın kendisinin kullanılmadığı ve yerine başka tanımlar kullanılarak konunun ele alındığı çalışmalar ile birlikte geniş bir literatür söz konusudur.

Kentlilik, yani kentli olma durumu, Yunanca *asteiotes* ya da *asteismos* olarak antik dönemde görülmüş ya da *asteismos* olarak antik dönemde görülmüş Attikalı yurttaşların toplumsal yaşamına işaret edecek şekilde ilk kez kullanıldığı M.Ö. 5. yy'dan günümüze farklı anlamlar yüklenmiş bir kavramdır (Sonne, 2017). Klasik kent sosyolojisinde kenttsel yaşam ve kent kültürü tartışmalarının, sanayileşme sürecine paralel olarak dönüşümün ve kente özgü olarak beliren insanlar arası etkileşimin tanımlanmaya çalışılması ile başladığı ifade edilmektedir (Şen, 2012). Bu alanda açmazları ve çelişkileri ile birlikte kentlilik üzerine yapılan araştırmalar kapsamında Ferdinand Tönnies, Georg Simmel, Louis Wirth ve Henri Lefebvre'in çalışmaları ön plana çıkar. Cemaat-cemiyet, merkez-çevre, kır-kent, birey-kalabalıklar ikilileri üzerinden ve/veya medenilik, uygarlık, yerleşme büyüklüğü, yoğunluk, çeşitlilik, kent hakkı gibi konular çerçevesinde tartışılabilir.

Kent sosyolojisinin alanından bir başka alana geçmemiz gerekirse, bu alan kaçınılmaz şekilde ekonomi politik olacaktır. Bu alanda ise, yazı bağlamında, Türkiye'nin güncel durumu üzerine yapılan çalışmalar ön plana çıkmaktadır. İktisatçı Ümit Akçay (2018b) Türkiye açısından 2000'li yılları sadece konut üretiminin değil, kent mekânının da piyasa temelli modellere göre düzenlendiği bir dönem olarak tanımlar. Akçay'a göre baskın ekonomik değişim değeri yerine kullanım değerinin hâkim olduğu ve kent mekânının sadece sermayenin bir yatırım aracı olarak görüldüğü piyasa temelli konut edinme sisteminin aşılması gereklidir. Böylelikle yeni kamusal seçeneklerin yaratılması mümkün olacaktır. Finansal serbestlik egemen ekonomi politikası olmayı sürdürdükçe kent mekânının finansallaşması ve yaşanabilir olmaktan çıkması devam edecektir.

Genel anlamda 2000'li yılları piyasa temelli modeller ve **kalkınmacı devlet politikaları** altında yaşayarak geçirdiğimizi ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ne var ki son 5-6 yıl içerisinde, günümüz Türkiye'sini neoliberalizm üzerinden okumanın mümkün olmadığı görüşü de güncel tartışmalarda sıklıkla dile getirilmekte (Akçay, 2018a). Birbiri ile kimi zaman örtüşen, kimi zaman uzlaşmayan farklı değerlendirmeler var. Örneğin, 'kalkınmacı bir yönetim modelinin' yerini 'kroni kapitalizm' ya da 'ahbap çavuş kapitalizmi' olarak adlandırılabilir bir modelin aldığı (Ocaklı, 2020) görüşünün yanı sıra, bu dönemin 'rekabetçi otoriterlik' kavramı üze-

rinden değerlendirilebileceği de dile getirilmekte (Esen, 2020). Öte yandan sürecin neoliberalizmden bağımsız olmak bir yana, tam da neoliberalizmin yozlaşmış dönemine karşılık geldiği yorumunu da görmekteyiz (Köker, 2020).

Dolayısıyla sözü edilen 2000'lere özgü kalkınma politikalarını ve yeni birikim rejiminin dinamiklerini mimarlar olarak tartışmaya açmamız oldukça güç. Ne var ki kentleşme ve konut politikalarına kimlerin nasıl ve hangi araçları kullanarak veya hangilerini devre dışı bırakarak yön verdiğine yönelik bir farkındalık geliştirmemiz mümkün.

Kamusalılık ve kentlilik kavramları ile ekonomik politik model tartışmaları, kentsel mekânın irdelediği güncel çalışmalar açısından tanımsal farklılıklarına ve açmazlarına rağmen önemli ölçütlerdir. Bu açıdan sadece meydanlar üzerine değil kent düşüncesi, kentleşme politikaları, konut üretimi, vb. konular söz konusu olduğunda sağlıklı değerlendirme yapmamızı sağlayacak bu bakış açısı doğrultusunda sorularımıza yanıt aramayı önemsiyoruz. Bu noktada değerlendirmeleri kent sosyolojisinin ve kent ekonomisinin uzmanlarına bırakarak, mimarlık alanında değinilen konularla ilişkili çalışmalara yer vererek tartışmaya devam edeceğiz.

Süperblok ya da Mega-parcel

2000'li yılların Türkiye'sinde kentsel mekânın dramatik değişimi hepimizin gözleri önünde hızlı bir şekilde gerçekleşiyor. Öncesinde de, kentleşme adına işlerin pek yolunda gitmediğini bilmekteydik. Ancak bu kez çok sarsıcı ve küresel akımlar altında büyük çapta değişime maruz kaldık. Değişimin temel özellikleri; ölçek değişimi, yoğunluk artışı, alışılageldiğimiz kentsel mekân dizgesinin örselenmesi, ayrışmaya dayalı yapı çevre üretiminin baskınlığı, kentleşme politikalarında mesleki bilimsel bilginin tasfiyesi şeklinde sıralanabilir. Peki, bir anlamda kısmi sonuçlar şeklinde de nitelenebilecek bu özellikleri karşımıza çıkaran tercihler ve bu tercihleri yapan aktörlerin kullandığı araçlar nelerdir sorusunun yanıtı nerededir?

Sözünü ettiğimiz yıllar küresel ve yerel ölçekte pek çok alanda da hızlı ve sarsıcı değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı bir döneme karşılık gelmekte. Tahmin ederiz ki bu türden değişimler tarihte de ilk değil.

Alan Colquhoun ilk olarak 1971 yılında yayımlanmış makalesinde modern kentlerde tek elden ve tek defada örgütlenmiş geniş mülk parçalarını gündeme getirir ve bu büyük parçaları "süperblok" olarak adlandırır. Sözünü ettiği durumu ortaya çıkaran neden olarak ise "Kamu ya da özel kişilerin ya da her ikisinin birden, git-tikçe daha büyük kent topraklarını denetleyip onlar üzerinden kâr elde etmelerini olanaklı kılan modern ekonominin sermaye birikiminin büyük-

lüğü"nü işaret eder. Aynı zamanda bu türden üretimlerde başat aktörlerin çıkarlarına ters düşecek, ancak planlama araçlarıyla yapılması gerekli denetimin kısıtlandığını vurgular. Hatta bu aktörlerin serbestçe hareket edilebilmesi yönünde yasamanın çıkardığı ya da değiştirdiği kararname ya da yönetmelikler ile bu süreçte aktif olarak yer aldığını ifade eder (Colquhoun, 1990).

Colquhoun oldukça açık şekilde aktardığı bu sürecin göz ardı edilen mimari sonuçlarına dikkat çeker ve tartışmayı iki farklı düzlemde ele alır. İlki konut biriminin süperblokla kurduğu ilişki, ikincisi ise süperblokun kent ile kurduğu ilişki üzerinedir. Bu yazının konusu bağlamında Colquhoun'un ikinci düzlemde ele aldığı tartışma ön plana çıkmaktadır.

Colquhoun'a göre, 19. yüzyıl kentinde ortak bir yapı diline sahip süperbloklar, kentin anonim yapısının parçalarıdır. Kentin kamusal gerçekliğinde kendini öne çıkarmayan bir özel gerçeklik olarak arka plana çekilmişlerdir. 20. yüzyılda ise bu durum değişmiş, işlevselci bakış açısı ve kent karşıtı (*anti-urban*) kuramlarla birlikte geçmişte ortak bir dilin parçası olan her şeyin, tasarımcı bireyin (bir anlamda da işverenlerinin) tercihlerine emanet edildiği bir evreye geçilmiştir (Colquhoun, 1990).

Son kertede Colquhoun'a göre, süperblok ve onunla birlikte "tasarlanan bütün" modern kapitalist devletin bir olgusudur. Evrilerek gelişmiş ve zamanla küçük parsellerin bir araya gelişine göre üretildiği dizgenin yerini almıştır. Bu özellikleriyle "süperblok yalnızca kentin dağılımına eklenecek yeni bir tip değil, ama varlığı geleneksel kenti hızla yok etmekte olan tiplerin bir tipidir" (Colquhoun, 1990). Colquhoun'dan yaklaşık kırk yıl sonra Christopher C.M. Lee farklı bir bağlamda benzer bir duruma dikkat çeker. Lee, tip kavramına dair güncel bir bakış açısı sunduğu doktora çalışmasında, Anthony Vidler'in üç tipoloji tanımına atıfla içerisinde yaşadığımız dönemin ön plana çıkardığı bir **dördüncü tipoloji** tanımlar (Lee, 2012). Vidler'e ait üç tipolojiyi hatırlamak gerekirse, 1976 tarihli *Third Typology* makalesinde, mimarlık kuramı ve tarihinde kırılmaya yol açan üç an tip kavramı üzerinden ele alınmıştı. Mimarlığın kendini yenilediği ve farklı bir şekilde kendisine meşruiyet zemini tanımladığı bu evrelerde başvuru kaynakları sırasıyla, geç 18. yüzyıl ve erken 19. yüzyılda taklit kuramına dayalı olarak 'doğa', erken 20. yüzyılda "endüstriyel üretime ait süreçler" bağlamında 'makine', 1970'lere gelindiğinde ise kamu duygusu vurgusu ile 'geleneksel kent' idi (Vidler, 2000). Vidler, betimlediği üç anı birinci, ikinci ve üçüncü tipoloji olarak nitelemekteydi. Lakin Lee'nin dördüncü tipolojisinin varlık alanı ve mimarlık disiplini açısından konumu ilk üç tipolojiden oldukça farklıdır.

Lee'nin üzerinde çalıştığı baskın tip, 2000'li yıllarda özellikle Doğu Asya'nın gelişmekte olan coğrafyalarında –ki tezinde bunları ‘kalkıncı şehirler’ (*developmental cities*) olarak nitelendirmekteydi– kendisini açıklıkla göstermekteydi. Dördüncü tipoloji, neoliberal pazar ekonomisi içerisinde mimarlığın spekülasyona hizmet eder şekilde araçsallaştırıldığı ve kentin kendisinin de –ki tez çalışmasında bu kent bir şehir devleti olan Singapur’dur– serbest pazarda bir kalkınma aracı ve bir markalı ürün olarak değerlendirildiği bir ortamın sonucuydu. O nedenle, devletin ve özel şirketlerin ayrı ayrı ya da ortaklaşa şekilde emlak piyasası üzerinden gerçekleştirdikleri operasyonların bir çıktısı olarak tezahür eden yapılar çevrelerin bileşenlerinden başka bir şey değildi. Singapur özelinde baskın tipi, büyük alanlar üzerinde tekrarlanarak üretilen kule ya da nokta konut blokları (*tower/point blocks*), çok katlı doğrusal konut blokları (*slab blocks*) ve podyumlu kule yapılar (*podium block*) oluşturmaktaydı (Lee, 2012).

Lee, Çin coğrafyasında yer alan kalkıncı kentleri değerlendirdiği bir diğer çalışmada ise ortak bir çerçeve olarak baskın tipi değil, doğrudan kenti işaret eder. Lee kalkıncı devlet politikalarının uygulandığı coğrafyalarda, iktidarda olan partinin siyasi meşruiyetinin, diğer tüm hususların ötesinde, ekonomik büyümeyi başlatma, teşvik etme ve yönetme yeteneği ile sağlandığını açıkça dile getirir. Kalkıncı model, işleyiş biçimi olarak piyasa spekülasyonuna dayanmaktadır. Geliştiricileri ve finansörleri cezbetmek için planlama stratejilerinin ve mekanizmalarının asgari kısıtlamaya sahip olacak şekilde düzenlenmesini gerektirir. Bu durumun da genellikle ‘rasyonel planlama’ veya ‘bilimsel yöntem’ söylemleri ile meşrulaştırıldığını ifade eder (Lee, 2016).

Bu modelde, planlama aracı olarak **mega-parcel** (*mega-plot*) kullanılmaktadır. Devasa ölçülere sahip bu araziler, kent içerisinde veya kentin çevresinde farklı bölgelerde ve farklı boyutlarda tanımlanabilmektedir. Gerek merkezi gerek yerel yönetimler için cazip olan nokta ise mega-parcelin, altyapı için gereken yatırımı geliştiricilere kaydırarak kamu otoritesi olarak hızlı kentleşmeyi sağlayan verimli bir planlama aygıtı olarak algılanmasıdır. Devlet yalnızca daha üst ölçekte ve genel altyapıdan sorumludur.³ Geliştirici/yatırımcı söz konusu büyük arazi içerisinde altyapıyı ve birtakım kamusal gereksinimleri sağlayacaktır. Geliştirici/yatırımcı açısından mega-parcelin cazibesi ise, kamu otoritesi tarafından bilinçli olarak tanımlanmayan kentsel ve mimari mekânsal özellikleri neticesinde kendi çıkarlarına bağlı olarak üzerinde işlem yapılabilmesinde yatmaktadır (Lee, 2016). Sözüm ona imar planı olarak hala tanımlanmaya devam eden dokümanlarda

bu mega-parcel, ana kullanımının ve nicel anlamda yapılaşma miktarının ifade edildiği büyük renkli bir lekeden ibarettir.

Mega-parcel, sunduğu geliştirilebilir hız ve hareket özgürlüğü nedeniyle spekülasyona uygun yapısıyla geliştiriciler/yatırımcılar tarafından tercih edilen bir duruma karşılık olarak ortaya çıkar. Mega-parceller içinde binalar, büyük tanımsız açık alanlar üzerinde bağımsız yüksek bloklar ve/veya iri yatay bloklar şeklinde lüks kapalı siteleri oluştururlar. Ya da daha düşük maliyetli üretimin ve düşük rakamlarla arzın söz konusu olduğu senaryolarda, biteviye tekrar eden prototipe dayalı olarak üretilen bloklar şeklinde örgütlenirler. Bir anlamda her birinin varlık nedeni kendisidir. Herhangi başka bir şeyle ilişki kurma niyeti barındırmazlar.

Bu mega-parcellerin bir araya gelmesi ile oluşan yapılar ise bildiğimiz ve alışık olduğumuz hali ile okunabilir, algılanabilir bir yapı olarak kentin yitirilmesinden öte bir şey değildir. Kentsel yapılar üretiminde kentli hakları, ortak yarar ve kamusal alan herhangi bir etkiye sahip değildir. Sözü edilen yerleşmeler yığınının, insanoğlunun bir arada yaşadığı coğrafi ve idari bir çerçeve olarak şehir mefhumu ile uzaktan yakından bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu noktada yitirilen aslında fevkalade bir ortak yaşam alanı olan kent düşüncesidir.

Lee’ye ait çalışmaların Colquhoun’ın makalesi ile kesiştiği nokta, kentlerde, mega-parcel olarak tanımlandığı devasa boyutlarda üretilmiş mülklerin bir planlama aracı olarak kullanıldığı tespittir. 40 yıl ara ile iki mimar kuramcı, farklı coğrafyalara ait örnekler üzerinden iktidarın ekonomik politik tercihlerine bağlı olarak yapılar çevreye müdahalesi üzerine benzer tespitleri benzer kavramlar –süperblok ve mega-parcel– üzerinden yapmaktadır. Burada vurgulamak istediğimiz konu, literatürde baskın olarak dile getirilen mimari modernist çözümcü bakış açısıyla geleneksel kent formunun aşınmasının ötesinde, disiplin dışı bir gerçeklikle karşı karşıya olduğumuzdur. Bu açıdan mevzu bir geleneksel kent formu - modern kent formu mukayesesinin ötesindedir.

Yapılı çevre üretiminde bildiğimiz anlamıyla kent düşüncesini ve kent formunu aşındıran girişimlere konu arazilere ait yeni büyüklükler ve kentsel yapı stoku üretiminde kamu yararı ya da ortak yarar doğrultusunda planlama aracılığı ile yapılması zorunlu düzenlemenin ve denetimin askıya alınması her iki çalışmada da ilk göze çarpan ortak paydalar.

Sanırız son yirmi yıllık kentleşme serüvenimizi düşündüğümüzde bize de pek yabancı olmayan konulardan bahsedildiğini görebiliriz.

Resim 1. Hâkim sözde imar planı mantığı ile yapılaşmaya açılmış 7 ha büyüklüğünde bir alanın (Avcılar ilçesinde bir mega-parcel), cadde-sokak-ada-parcel-yapı düzeni tanımlı kent parçası (Kadıköy Bahariye Altiyol bölgesi) ile ölçek karşılaştırması. (Üstteki çizim: Erdoğan, 2018; alttaki çizim yazarlara aittir.)

Hatta 70’li yıllarda Doğan Kuban da Colquhoun gibi, çağdaş kentin hızla devleştiğinden ve yeni boyutların, beraberinde yeni davranışlar getirdiğinden söz etmekteydi. Kuban, yanlış tanımlanmış bir gelişme adına, gelişme ile özel çıkarı özdeşleştiren bir ekonomik düzensizlik adına, çağdaş kentin ipinin çekildiğini ifade etmekte ve sorunun “...dönüp dolaşıp maksimum kâr olayının kent yapısına kentli davranışlarına yansıyan anatomisi üzerinde irdeleme yapmaya” dayandığına vurgu yapmaktaydı (Kuban, 1974).

İhsan Bilgin de kent üretimi ve kamusal yaşamı konu alan makalesinde, “...projelerin ölçeklerinin kenti domine edecek boyutlarda olması, dolayısıyla kentin yapısına müdahale edebilecek kapasiteleri gündeme getirmeleri ‘sürekliliğe’ ve ‘sürdürülebilirliğe’ ilişkin başka kaygı kümelerini uyarıyor” ifadesiyle, henüz 2000’lerin başında günümüze ait sorunların şafağında ilk uyarıyı yapanlardan biridir. Sözü edilen yatırımların yatırımcılarının doğaları gereği, planlamaya dirençle üretilebilir olma özelliklerinden hareketle kamusal yaşamı sekteye uğratılabileceklerine yönelik tespiti de uyarısını takip eder (Bilgin, 2006). Bilgin, 1980 sonrası küresel ölçekte gündeme gelen yeni sermaye birikimi rejiminin, kapitalist sistemin tarihinde ilk kez bu büyüklüklerde gayrimenkul yatırımlarını devreye sokarak kentlerin yapısını kökten değişime uğratacağını ifade eder.

Bu sermaye hareketinin yaşadığımız kentin coğrafyasında görünürlük kazanması 2000’li yıllara denk gelir. Hem kent merkezinde hem de çeperlerinde yer alan bölgelerde üretilen ölçekleri iri kapalı yerleşmeler kentlerin kamusal yaşantıları kadar fiziki yapılarını da köklü biçimde değişime zorlar. Kamu otoritesi de kamu yararı açısından kural koyucu, düzenleyici ve denetleyici pozisyonunu bu süreçte terk etmiş vaziyette. Hatta kendisi neredeyse bir şirketmişçesine hareket etmeyi benimsemiş durumda. Altyapısal görevlerini azaltmaya ve imar planları aracılığıyla gerçekleştirmekle yükümlü olduğu kent ve kentli yararına kural koyma ve denetleme faaliyetlerini gevşetmeye kararlı bir yapı söz konusu.

Mimarlık kuramcısı Miles Glendinning de son kitabında erken 21. yüzyıl Türkiye’sini konut üretiminde Asya tipi kalkınmacı devlet politikalarının egemen olduğu bir coğrafya olarak değerlendirir. Öncesinde daha çok İspanya, Portekiz ve Yunanistan ile birlikte Akdenizli Güney Avrupa modeli içerisinde ele aldığı Türkiye’nin, erken 21. yüzyılda kesin ve keskin bir şekilde Doğu Asya modeline geçiş yaptığını ifade eder (Glendinning, 2021).

Sanayi devrimi ertesinde modernleşmenin ve ekonomik politik modellerin yeni formlara evrildiği süreçte belirli dönemlerde kentsel mekânların yapısında önemli kırılmalara yol açan gelişmeler ile yüz yüze kalmaktayız. Çalışmalarına değindiğimiz Colquhoun, Lee, Kuban, Bilgin ve Glendinning’i kentsel mekânın dönüşümü bağlamında ekonomi-politik üzerinden benzer tespitler yapmaya sevk eden koşulları kavramak, kentin fiziki yapısının dönüşümünü anlamak açısından kaçınılmaz. Görüldüğü gibi hiçbirinde yaşadıkları kenti pre-modern şehrin mekânı ile nostaljik bir bakış açısıyla kıyaslama güdüsü yoktur. Bu özellikleri ile artık olamayacak olana bir özlem veya bir ağıt değil, olmakta olanı kavrayarak ona nasıl yön verilebileceği ile ilgili bilgiyi arama derdi söz konusudur.

Sonuç Yerine

Okur meydan başlıklı bu yazıda, girizgâh dışında, doğrudan meydana dair herhangi bir tartışmaya yer verilmediğini fark etmiştir. Metinde doğrudan meydandan söz edilememiş olması sebepsiz yere değil. Sanırız o da, tıpkı kentin sokakları ya da kültür, kentlilik, medenilik kavramları gibi, anlam ve önemini kavramak için belki de “en çok yokluğunda fark edeceğimiz” şeylerden birisi.

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz isimlerin her biri, kendi dönemlerinde kentin ve mekânının aşınması üzerine düşünmüşler. Ekonomik ve politik anlamda tercih edilen modellerin bu süreçte ne kadar belirleyici olduğuna işaret etmekte. Çalışmaları bugün artık neden meydanı, sokağı ve kenti fiziki anlamda üretmediğimize dair ipuçlarını barındırıyor.

Şüphesiz meydanlar, kentin cadde ve sokakları ile birlikte sadece kente ait fiziki mekânsal öğeler değildir. Kentsel kamusal yaşamın asal unsurları arasında yer alırlar. Basitlikleri ve anonim karakterleri aynı zamanda göz alıcı bir karmaşaya ev sahipliği yapmalarını sağlar. Kendisi gibi ve kendisine yabancı olan ile temasın, birlikteliğin, mücadelenin, çekişmenin, farklılıkların ve çoğulluğun (Mouffe, 1999) mekânı olarak ağaçlı-ağaçsız, operalı-operasız, makyajlı-makyajsız meydanları, sokakları ve onlara yüz veren

Resim 2. Kelimelerle anlatmaya çalıştığımız şeylerin fırça darbeleri ile bazen çok daha güçlü bir şekilde aktarıldığına şahit oluruz. Tıpkı yağmurlu bir günde Paris’in Dublin Meydanı ve çevresini resmeden Caillebotte’un tablosunda olduğu gibi. Kenti, kentsel yaşamı, kent kültürünü, kentlileri, sokakları ve meydanı hayranlıkla duyumsarız. Gustave Caillebotte, Rue de Paris, temps de pluie, 1877. (Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gustave_Caillebotte_-_Paris_Street_-_Rainy_Day_-_Google_Art_Project.jpg)

yapıları ile kentlileri bir arada tutan ortak çerçeve olarak kent düşüncesine her zamankinden fazla tutunmamız gereken bir dönemden geçiyoruz. Metinde aktarmaya çabaladığımız ve yakından tanıklık ettiğimiz gelişmeler, kent hakkı ekseninde kentliler olarak mücadele ve müdahale etmediğimiz ve de aktarıldığı şekliyle devam ettiği takdirde, söz konusu kentsel mekânların zamanla gündelik yaşamımızın bir parçası olmaktan çıkacağı bir noktayı işaret etmekte.

Mimarlar ve planlamacıların ise, bu denetimsiz ortamda, modern kentleşmeye dair iki yüz yıllık mesleki birikime ve mesleki araçlara dayanarak çözüm önerileri geliştirmesi gerekliliği ortada.⁴ Yazarlar olarak bizim bu noktada önerimiz, içi boşaltılmış mevcut haliyle değil, gerçek anlamıyla – İhsan Bilgin’in bir köşe yazısının başlığını da ödünç alarak– “İmar’ın şart” olduğu yönünde olacaktır (Bilgin, 2014). Çoğulluğa açılan ve farklılıkların mekânı olarak kent düşüncesini merkezine alan bir planlama anlayışını vurgulamaktayız. Aynı zamanda tüm katmanlı karmaşık yapısı ile birlikte kenti kolektif bir sanat yapıtı (*oeuvre*) (Lefebvre, 1967), kentin imarını da hukuksal, teknik ve altyapısal özelliklerinin ötesinde bir şehir inşa sanatı (*stadtbaukunst*) (Brinckmann, 1908) olarak kavramamız elzem.

Son kertede meydanı ve sokağı yitirmek, salt fiziki mekândaki kayıp anlamına gelmemektedir. Bir düşünce olarak kenti ve kamusal yaşamı yitirmek demektir. Bir ofisin plazasının, bir alışveriş merkezinin toplanma alanının ya da kapalı bir sitenin ortak yaşam alanının yitirilenlerin yerini alması mümkün olmayacaktır. ■

Özgür Bingöl, Doç. Dr., MSGSÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Dilvin H. Akkaya Usman, Arş. Gör., MSGSÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Notlar:

1. Colin Rowe ve Fred Koetter’e ait 1978 tarihli *Collage City*, Micheal Sorkin’in 1992 tarihli *Variations on a Theme Park* kitaplarından ya da neo-rasyonalist kanadın veya yeni-şehirçilik akımının temsilcileri tarafından farklı bakış açılarıyla bu konu üzerine üretilmiş çok sayıda dikkate değer çalışmadan bahsedebiliriz.
2. Son dönemde İstanbul’da yerel yönetim tarafından açılan meydan yarışmaları üzerinden bu anlamda pek çok tartışmaya tanık olduk ve üzerine yazılan metinleri okuduk. Bu tartışma düzleminde Olgu Çalışkan’ın 2021 tarihli “Taksim’in Ardından: Eleştirinin Eleştirisi [Ya Da ‘Ağaç-Hürriyet İkilemi’ Üzerine]” başlıklı yazısını özellikle gündeme getirmek ve metninde dile getirdiği görüşlerini paylaştığımızı bu yazı vesilesiyle ifade etmek isteriz.
3. Bu noktada sadece sözü edilen kamunun sorumluluğunda olan altyapı ve üstyapı bileşenlerinin ilk yapım maliyetlerinin geliştiricilere kaydırılması değil, aynı zamanda ilerleyen süreçte bu bileşenlerin işletme ve bakım maliyetlerinin de kullanıcılara/kentlilere havale edildiği de gözden kaçırılmamalıdır.
4. Mesleki düzlemde kent, imar veya yapılaşma karşıtı söylemleri ya da kentin artık planlanamayacak giriftliğe sahip bir yapı olduğu yönünde önermeleri, kendi kendilerini masadan eden yaklaşımlar olarak değerlendirmekteyiz. Çağdaş denetimsiz bırakınız-yapınlar döneminin baş aktörleri ve karar vericileri için bu bakış açısının, bir anlamda bulunmaz nimet olduğu görüşündeyiz.

Kaynakça:

- Akçay, Ü. (2018a) “Yeni rejim ve ‘kalkınmacı devlet’”, *Gazete Duvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/08/07/yeni-rejim-ve-kalkinmaci-devlet>
- Akçay, Ü. (2018b) “Müteahhit düzeni battı, alternatifler neler?”, *Gazete Duvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/11/08/muteahhit-duzeni-batti-alternatifler-neler>
- Borret, K. (2001) “On Domains: The Public, The Private and the Collective”, *OASE Journal*, Sayı: 54, s.50-61.
- Brinckmann, A.E. (1908) *Platz und Monument: Untersuchungen zur Geschichte und Aesthetik der Stadtbaukunst in neuerer Zeit*, Ernst Wasmuth AG, Berlin.
- Bilgin, İ. (2006) “Kent üretiminin ve kamu yaşamının örgütlenmesinde güncel eğilimler”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 105, s.166-177.
- Bilgin, İ. (2014) “İmar şart”, *Serbestiyet*, <https://serbestiyet.com/yazarlar/imar-sart-34009/>
- Colquhoun, A. (1990) *Mimari Eleştiri Yazıları*, Çev. A. Cengizkan, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, D. (2018) “İstanbul’da 2000 Yılı Sonrasında Özel Sektör Tarafından Üretilen Büyük Ölçekli Konut Çevrelerinin Yerleşme Formu Bağlamında Değerlendirilmesi”, MSGSÜ FBE Yüksek Lisans Tezi.
- Esen, B. (2020) “Türkiye’deki rekabetçi otoriter rejim”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 374-375, s.158-175.
- Glendinning, M. (2021) *Mass Housing: Modern Architecture and State Power*, Bloomsbury Publishing, London.
- Köker, L. (2020) “Başkancı rejim: Popülist yarışmacı otoriterlik mi, diktatörlük mü?”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 377, s.6-25.
- Kuban, D. (1974) “Tarih - Kent ve Spekülasyon”, *Yapı Dergisi*, Sayı: 6, s.26-30.
- Lee, C.C.M. (2012) “The Fourth Typology”, Berlage Institute - Delft University of Technology Doktora Tezi.
- Lee, C.C.M. (2016) “The City as a Common Framework”, *Common Frameworks: Rethinking the Developmental City in China*, C.C.M. Lee (ed.), Harvard University Press, Cambridge, s.10-28.
- Mouffe, C. (1999) “Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?”, *Social Research*, V. 66 No: 3, s.745-758.
- Ocaklı, F. (2020) “Ahbaplar, Çavuşlar ve 2020 Türkiye’sinde Neoliberalizm”, *Birikim Dergisi*, <https://birikimdergisi.com/guncel/10350/ahbaplar-cavuslar-ve-2020-turkiye-sinde-neoliberalizm> (Erişim Tarihi: 6 Kasım 2021).
- Lefebvre, H. (2015) *Şehir Hakkı*, Çev.: I. Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Sonne, W. (2017) *Urbanity and Density*, Dom Publishers, Berlin.
- Şen, S. (2012) “Kentlilik Üzerine Düşünmek”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 124, s.103-125.
- Vidler, A. (2000) “The Third Typology (1976)”, *Architecture Theory Since 1968*, M. Hays (ed.), MIT Press, Cambridge, s.284-295.

The Square: On the Urban Space We Cannot Produce Anymore

This article is on city square which is considered with its inseparable elements; boulevards, streets, urban fabric and of course urban life that defines each of them. Instead of placing the city square, an important element of the urban space, in the focus of the text alone; we will try to discuss the conditions directly related to the existence of the square and the city itself in the context of current urban facts. At that point despite the definitional differences, the concepts of public realm and urbanity in urban sociology and actual discussions of political economy are important in terms of current studies on contemporary urban space. So the text basically focuses on the question of why we cannot produce the square, the street, the city and finally the idea of the city as we are familiar with while producing a vast urban environment. Being aware of developmental state policies about urbanization and the apparatus (superblock or mega-plot) preferred by the decision makers is claimed to be the first step. Later, importance of constructing a position based on the idea of the city regarding the vital dimension of public life, urbanity, city as an oeuvre and reconstituting the understanding of planning not as a technical device but as stadtbaukunst is emphasized.

Forum

Editörler: **Gülşen Özaydın, Esra Akbalık**

Meydanın mekânsal-tarihsel ve toplumsal eksenleri etrafında tartışmaya açıldığı dosyanın Forum bölümünde, konuyla ilgili farklı üretim biçimlerine odaklanan, güncel çalışmalarını bulunan araştırma ve tasarımcılara çağrı yapılarak, olabildiğince geniş açılımlı bir zemin oluşturulması hedeflendi. Çağrımıza yanıt veren katılımcıların katkılarıyla oluşan bu bölüm, konuya kavramsal, tarihsel ve mevcut üretimler üzerinden yaklaşan sekiz metinden oluşuyor.

“Meydan, *square, platz, piazza, plaza, campo, park?*” başlıklı yazısında **Neşe Gurallar**, kültürler, yerler ve zamansallık eksenlerinde meydanın anlam katmanlarına vurgu yapıyor.

“Demokrasi Arayışında Meydanlar” başlıklı yazısında **Meriç Demir Kahraman**; meydanın herkese açık bir kamusal mekân olma niteliğini demokrasi kavramıyla birlikte irdeliyor.

“Bir Metafor Olarak ‘MEYDAN’” başlıklı yazısında **Aslı Doğan**, meydanın gündelik hayat ile olan anlamsal ilişkisini, metaforik yaklaşım ile ele alıyor.

Birge Yıldırım, “Temsili bir kamusal alan: Taksim meydanı” başlıklı yazısında, farklı kurucu unsurların temsiliyeti üzerinden ele aldığı Taksim Meydanına toplumsal ve tarihsel bir çözümleme sunuyor.

“Kamusal Alana Meydanı Taşımak: Büyüka-da Fayton Meydanı Yarışması ve Katılımcı Süreç” başlıklı yazılarında İnci Olgun, Meliz Akyol Alay, Ahmet Kıvanç Kutluca, katılımcı bir yaklaşımla yapılan Büyüka-da Fayton Meydanı Yarışması örneğinde, yaşanan bir yarışma deneyimi sürecini tartışmaya açıyorlar.

“Kentsel Hafıza ve Fiziksel Mekânın Önemi” başlıklı yazılarında **Batu Kepekçioğlu ve Ecem Çalışkan**, yakın tarihli tasarım yarışmalarını ‘kentsel hafıza’, ‘fiziksel mekân’, ‘art zamanlı okuma’ ve ‘gösteri’ mefhumları ekseninde ele alıyorlar.

Senem Doyduk, “Dolgu Alanları Üzerinden Kentsel Boşluğun Mekânsal ve Toplumsal Boyutu” başlıklı yazısında meydan kavramına kamu yararı, kentsel rant ve kıyı alanları üzerinden yaklaşarak, kıyı dolgu alanlarında üretilen yeni meydanları sorunsallaştırıyor.

“Tek Bir Meydan, Meydanlar Üzerine Neler Anlatılabilir?” başlıklı yazısında **Emre Yalçın**, belli bir süre yaşarken deneyimlediği Beyazıt Meydanı’nın süreç içindeki işlevsel ve mekânsal değişimlerine odaklanıyor.

Meydan, *square, platz, piazza, plaza, campo, park?*

Neşe Gurallar

“Meydanlar nasıl tasarlanmalı?” ve “Meydan nedir?” soruları son yıllarda yeniden gündeme geldi. Bu sorular 1950’lerde Beyazıt Meydanı düzenleme çalışmaları ve 1960 İhtilali ile meydana yaşanan siyasi gerilim sırasında yine gündemi meşgul etmiş, meydana, ihtilalin siyasi rüzgârına uygun olarak “hürriyet” adı verilmek istenmişti. Bu dönemde Beyazıt Meydanının sahip olması gereken fiziksel nitelik ile ilgili tartışmalar ‘Hürriyet Meydanı mı, yoksa Hürriyet Parkı mı?’ şeklinde özetlenebilir.¹

Son yıllarda açılan kentsel tasarım ve meydan düzenleme yarışmaları ile bu soruları yeniden tartışıyoruz. Bu yazıda, *mimar.ist*’in tarif ettiği üç eksen (mekânsal, tarihsel, toplumsal) üzerinden meydanın farklı anlamlarını kısaca açmaya çalışacağım. Bunu yaparken, meydanın tek bir tanımını yapmanın ve bu tanımları mimari kentsel tasarım için bir araç, bir kılavuza dönüştürmenin mümkün olmadığı gibi, gerekli de olmadığı savından yola çıkıyorum.

Meydanın, farklı coğrafya ve kültürlerde, farklı tarihsel şartlar altında, farklı kentsel açık alan örgütlemeye (ya da örgütlememe) pratiklerine bağlı değişen anlamları olduğu gibi, aynı coğrafya, kültür ve zamanda dahi anlamları farklılaşır. Meydan terimini tanımlamaya çalışırken, diğer Avrupa dillerinden de tek bir karşılık bulamayız. Kaldı ki, batı kent ve mimarlık tarihinde; *square, platz, piazza, plaza* gibi mekânların birbirinden oldukça farklı anlamları vardır. Farklı coğrafi ve tarihsel kesitlerde sürekli farklılaşan ve farklılaşmaya devam edecek bu anlamları açmaya çalışalım.

Batı kent ve mimarlık tarihinde kentsel kamusal açık alanların Antik Yunan agora ve Roma forumlarına dayandığını öngören kanaat, geniş kabul görmüştür. Sözelimi Camillo Sitte için modern kentlerin kamusal meydanları Roma forumlarından kaynaklanır (Sitte, 1987:48). Politika ve demokrasi perspektifinden baktığımızda kelime anlamı “bir araya gelme”yi (*assembly*) (Jackson, 1984:16-21) taşıyan agora, *polis*'te vatandaşların (vatandaşlık tanımının sınırlı olduğunu da unutmadan) bir araya geldiği yer, bir nevi ‘kenti kent yapan yer’ (Zucker, 1966:31) olarak kabul edilir. Roma dönemi İmparatorluk Forumu da (*Imperial Forum*) siyasi bir gösteri alanıdır ve tanımlı bir geometriye sahiptir. Ana simetri eksenini etrafında düzenlenir, merkezinde imparator heykeli yer alır ve kolonadlarla çevrilidir. Osmanlı İstanbul’unda ve bugün Divanyolu olarak adlandırığımız Mese üzerinde yer alan *forumlar* bunun örneğidir.² Ancak hemen dikkat çekmek gerekir ki, Roma dönemi *forumları* resmi otorite ile sınırlı olmayan, sivil veya ticari anlamlar ve çeşitlilikler taşır. *Fora civilia* (sivil merkez), *fora venalia* (pazar yeri), *forum bovarium* (et pazarı), *forum piscatorium* (balık pazarı), *forum olitorium* (sebze pazarı) (Zucker, 1966:49-53) örneklerinde olduğu gibi.

Meydanların tarihinde, Fransız geleneği önemli ölçüde Roma imparatorluğunun imparatorluk forumlarına benzer. Özellikle 17. ve 18. yüzyıl “*Places Royales*” kurgusunda meydan ve aks iki önemli bileşendir. Zafer taklarına ulaşan akslar ve imparator heykelleri ile donatılmış meydanlar, resmi törenler için temsili sahnelerdir (Zucker, 1966:180-185). Fransa’da kamusal bir mekân olarak meydanların geleneksel olarak kuvvetli varlığına işaret eden Girouard, “*Places Royales*”ların İngiltere’nin *square*’lerinden farklılığına vurgu yapar (Girouard, 1985:224). İngiltere’de *square*’lerin daha çok ticareti içerdiği ve kamusal bir araya gelişlerin (*public assembly*) zayıf olduğunu belirtir (Girouard, 1985:224). İngiltere’de “*residential square*”lar da batıdaki diğer meydan tanımlarına uymaz. Özel mülkiyete dayalı bir ortaklık söz konusudur (Mumford, 1966:451-453).

Dini ve laik otorite ayırımına dayalı olarak Camillo Sitte, İtalya’daki meydanları, katedral meydanları (*cathedral square*) ve laik yönetim alanı (*signoria*) olarak tarif ederken, pazar yerlerini (*mercato*) ilk iki otorite alanından ayırır. Sitte’nin tanımına göre katedral meydanında kilise, kule ve papazın sarayı bulunurken, *signoria* soyluların sarayları ve kentin önde gelen ailelerinin evleri ile çevrilidir. Kanunların ilan edildiği ve genel duyuruların yapıldığı yüksek bir açık alan (*loggia*, bizde

de pek çok örneğinin olduğu şekli ile hitap balkonunu düşünebiliriz) bulunur. Pazar yerinde ise kentin yönetim binası ve çeşme yer alır (Sitte, 1987:49). Sitte’nin tanımında katedral meydanı kentin karmaşasından uzak, dingin ve kutsal bir mekândır (Sitte, 1987:49-50).

Lewis Mumford (1966:352) ise Sitte’nin aksine kilise meydanını kutsal ve kentin gündelik hayatından uzak bir alan olarak tarif etmez. En büyük kalabalıkları toplama şansına sahip olan, kent içindeki en büyük kilisenin, bu kalabalıkların dolması ve boşalması için önünde geniş bir açıklık, bir meydan gerektiğine işaret eder ama bu mekânı Sitte gibi kutsallaştırmaz. Aksine bütün cıvıltısı ile pazar yeri, kilise meydanının uzantısıdır, çünkü alışveriş için en elverişli kalabalık, dini törenlerden sağlanabilir. Ancak alışveriş, dini toplantılar gibi belirli aralıklarla yapılmadığı için pazar alanı, kilise meydanı gibi düzenli şekilde kullanılmaz ve tanımlı bir geometrisi de yoktur. Ancak geometrik olarak tanımlı meydanlarda, bu düzenleme, meydana cephe verecek yapılarda aynı pencere düzeninin zorunluluğuna kadar ilerler. Bunu Siena’da kentin ana binasının yer aldığı Piazza del Campo ile örneklendirir. Bu meydana cephe verecek konutlarda aynı pencere düzeni içinde yapıma zorunluluğunun 14. yüzyılda getirildiğini belirtir (Mumford, 1966:358).

Batı coğrafyası için tek bir meydan tanımının olmadığı bu örneklerden anlaşılabilir. Şimdi bize gelelim. Bize gelmeden önce bu mukayesenin doğu-batı ikilemini perçinlemek için değil, aksine bu ikilemin moderniteye ait zihinsel kurgular olduğu kabulüyle yola çıktığımızı belirtmeliyim.

Türkçede “meydan” kelimesini, ortaya çıkarmak, ortada olmak, ortaya koymak, ispat etmek gibi anlamlarda kullanıyoruz. Bu anlamlar çoğunlukla aleniyet ve kamusal ifade eder. Ancak fiziksel olarak meydan adıyla anılan mekânlar her zaman halka açık, erişilebilir mekânlar olmayabilir. Sözelimi Okmeydanı,³ bazı özel durumlar hariç halka kapalı, ok talimlerinin yapıldığı bir alan idi. Meydan her zaman birleştirici bir niteliğe de sahip olmayabilir. İlk İslam kentlerinden olan Basra’da atların bulunduğu bölgeyi, mezarlıktan ayıran yere meydan deniliyordu (Ergin, 1995:201).

Doğuyu egzotikleştiren, kentsel mekânlarını düzensiz ve organik mekânlar olarak tanımlamaya alışkın oryantalist perspektif için doğuda geometrik düzene sahip meydan kurguları yoktur. Bu düzensizlikte bir nevi ikincil seviye olarak küçümsenir. Bu yaklaşım, Osmanlı kentinde de meydanın tasarlanmış bir alan olmadığını ifade eder. Külliyele ait avlular, düzenli geometriye sahip kent-

sel mekânlar olmasına rağmen oryantalist perspektif külliye avlularını meydan olarak değerlendirmez. Sözelimi Zucker (1966:93) için rasyonel geometrik formlara sahip cami ve medrese avluları Avrupalı *square*'ler ile kıyaslanamaz.

1990'lardan sonra İslam kentlerindeki açık mekânları Avrupalı muadillerinde olduğu gibi *civic plaza*'lar olarak yorumlayan görüşler gelişti (Webb, 1990:24). İsfahan Meydanı, tıpkı Roma iktidarının imparatorluk forumları gibi bir temsil ve güç gösteri mekânı olarak değerlendirildi (Webb, 1990:25). Hz. Ömer'in de ortasında bir meydan olan geniş caddelerin açıldığı yeni bir şehir kurulmasını, bu meydanda bir de cami bulunmasını istediği bilinir.⁴ Geleneksel Osmanlı İstanbul'unda açık alanların Avrupa kentlerinde olduğu gibi tasarlanmadığını, yalnızca boş alanlar olarak bırakıldığını kabul etse de, Doğan Kuban için de Fatih Camisi'nin dış avlusu düzenlenmiş bir açık alan olarak önemlidir (Kuban, 1996:368).

Yerasimos (1997) ise meydan kelimesini İtalyanca *piazza* ve *campo* kelimeleri ile kıyaslar. *Piazza* kentin üst gelir grubuna ve yönetime ait binalarla çevrelenmiş tanımlı bir alandır. Aynı zamanda iktidar ve halkın buluşma alanıdır. Oysa *campo* tanımsız, açık ve boş bir mekândır. Yerasimos'a göre, *meydan*'ın karşılığı Osmanlıda *piazza* değil *campo*'dur. *Campo*'yu çevreleyen binalar 'cephe' olmaz yalnızca 'duvar'dır. Yerasimos için İstanbul'da At Meydanı otoritenin sarayına yakın bir *campo*'dur. At Meydanına ait gravürler de meydanın düzenlenmemiş bir boşluk olduğunu doğrulamaktadır. Kısaca kentsel bir açık alan olarak meydanın doğudaki karşılığı kimi zaman tanımlı geometrik formlar, kimi zamansa tanımsız açık alanlara (*campo* örneğinde batıda olduğu gibi) işaret eder.

Buraya kadar meydanın tek bir tanımının yapılamayacağını ifade etmeye çalıştım. Bu bir bilmezlik ve muğlaklıktan ziyade değişkenlik ve çeşitlilik olarak anlaşılmalı. Çünkü meydanlar nasıl tasarlanmalı sorusuna tek bir cevap yerine yüzlerce zengin cevap verilebilir. Hangi kentte, hangi semtte, hangi ölçekte meydan tasarlıyoruz sorularına bağlı olarak cevaplar değişecektir. Belirli bir kent, ölçek ve toplumsal ihtiyaç için doğru olan cevap, başka bir kent, ölçek ve toplumsal ihtiyaç için doğru olmayabilir. Birbiri ile çelişkili olan cevaplar, yanlış olduklarına değil, kendi bağlamlarında doğru olabileceklerine işaret eder.

Yazının başında değindiğimiz, 1960 ihtilalinin yarattığı siyasi atmosfer içinde Reşad Ekrem Koçu meydanı şöyle tanımlar: "Unutmamalıdır ki meydan olan, şehir içinde iyi veya kötü, o şehir halkının toplanabileceği arızasız boşluktur. (...)

Meydanlar mitinglerin, büyük siyasi nümayişlerin, ihtilallerin, on binlerce insanı toplayan duvarsız ve tavansız salonlarıdır; onun içindir ki **müstebit, despot idareler** meydanları hiç sevmemişlerdir, meydanları şenlendirme, güzelleştirme adı altında, havuzlarla tarhlarla, ağaçlarla **arızalandırmaya**, mümkün olduğu kadar insan ayağının basacağı sahasını daraltmaya çalışmışlardır." (Koçu, 1960:2252) (Vurgu yazara aittir.)

Mimarların Reşad Ekrem Koçu'nun ifade ettiği gibi 'müstebit idareler' gibi davranmayacağı, halkın toplanacağı açık alanları 'arızalandırma' gayretinde olmayacağına inanmak isterim. Koçu'nun 'müstebit idareler'in 'meydan sevmeyeceği' tespiti doğru olmakla birlikte bir ekleme yapmayı gerektirir. 'Müstebit idareler' meydanları kendi kontrolleri altında olmak şartıyla oldukça 'sevmekte'ler. En 'müstebit idarenin' bile alkış ve tezahürat almak için kalabalıkları bir araya toplama ihtiyacında olduğunu defalarca gördük.

Sonuçta, nasıl bir meydan sorusunun tek bir karşılığı olamayacağı gibi, getirdiğimiz mekânsal çözümlerin toplumsal sorunlara ilaç olacağını beklemek de naiflik olur. Meydanı öncelikle politik bir arena olarak tanımladığımızı düşünelim. Mimarlar ya da plancılar iyi meydanlar tasarlamadıkları için politik katılımın zayıf olduğunu düşünemeyeceğimiz gibi iyi meydanların politik katılımı artıracacağı beklentisi de anlamlı olmaz. Politik katılıma ya da siyasi direnişe cesaret bulan bir kitlenin önünde hiçbir mekânsal bariyer duramayacaktır. Mimarlar iyi meydanlar tasarlayamasa bile direnişçiler ve protestocular ihtiyaçları olan mekânları sahiplenecek, kendilerini ifade etmenin yolunu bulacaktır. Bunun tersi de geçerlidir. En nitelikli meydanlar, meydana çıkmaya cesareti olmayan kitleleri, seslerini duyurmak için konuşmaya teşvik edemez.

Mimarların toplum üzerindeki etkileri ve rolleri konusunda kendilerini fazla önemsememele, örtük ya da açık toplumsal mühendislik heveslerinden uzak durmaları ama mesleki becerilerini her zaman toplum yararına kullanmaları, yerin ihtiyaçlarına göre nitelikli mekânlar üretirken önceden hazırlanmış şablonlara uyma ihtiyacı duymamaları gerektiği kanaatindeyim.

Notlar:

1. Tartışmanın detayları için bkz. Gurallar N., "Bir Cumhuriyet Dönemi Tartışması, Meydan ya da Park? Kamusal Mekânın Dönüşümü: Beyazıt Meydanı", *2000'den Kesitler II: Cumhuriyet'in Mekânları / Zamanları / İnsanları, Doktora Araştırmaları Sempozyumu*, s.53-68, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Dipnot Kitabevi, Ankara, 2010.
2. Bizans dönemi forumları için bkz. Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, YKY, İstanbul 2001, s.248-267. Mese için bkz. John Freely, *Saltanat Şehri İstanbul*, İletişim, İstanbul, 1999, s.42-43.

3. Okmeydanı için bkz. Necdet İşli, Esin Demirel İşli, "Okmeydanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, vol.6, s.125-126.

4. Şu şekilde detaylandırılmıştır: "...şehri yeniden bina ediniz. Şehrin vasatında geniş bir meydan olsun ve bu meydan üzerine bir cami-i şerif yapınız. Bu meydan şehrin merkezini teşkil etsin. Sonra, her biri kırk arşın arzında amuden iki yol açınız. İkinci derecedeki caddeler otuz, üçüncü derecedekiler yirmi, dördüncü derecedekiler on arşın olsun ve bunlar umumi caddeden teşe'ub etsin." (Aktaran: Ergin, 1995:201, dipnot: 9)

Kaynakça:

- Ergin, Osman Nuri (1995) *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Girouard, Mark (1985) *Cities and People: A Social and Architectural History*, Yale University Press, New Haven, London.
- Jackson, J.B. (1984) *Discovering the Vernacular Landscape*, Yale University Press, New Haven. (Yeniden basılan versiyonu için: "Forum Follows Function", *The Public Face of Architecture: Civic Culture and Public Spaces*, Ed. Nathan Glazer-Mark Lilla, Mac Millian, New York, 1987, s.121)
- Koçu, Reşat Ekrem (1960) "Bayazıt Meydanı, Bayazıt Hürriyet Meydanı", *Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi*.
- Kuban, Doğan (1996) *İstanbul an Urban History, Byzantium, Constantinople, İstanbul*, The economic and Social History Foundation of Turkey, İstanbul.
- Mumford, Lewis (1966) *The City in History*, Pelican Book, London.
- Sitte, Camillo (1987) "Monuments and Plazas" [1889], *The Public Face of Architecture: Civic Culture and Public Spaces*, Ed. Nathan Glazer-Mark Lilla, Mac Millian, New York.
- Webb, Michael (1990) *The City Square*, Thames and Hudson, London, s.24.
- Yerasimos, Stefanos (1997) "Sınır, Uç ve Duvar", *Fol*, No: 7, s.38.
- Zucker, Paul (1966) *Town and Square From the Agora to the Village Green*, Columbia University Press, New York, London.

Demokrasi Arayışında Meydanlar

Meriç Demir Kahraman

Meydanlara dair bir şeyler söylemek sadece mekânsal bilimler çerçevesinde ele alınamayacak bir anlayışı gerektirmektedir. Meydanların mekânsal organizasyonunu, varlığını, anlamsallığını ve işlevselliğini anlamak ve yorumlamak çabası sosyal bilimlerle; ister istemez siyaset tarihi, sosyoloji ve toplumsal psikoloji alanları ile çakışmaktadır. Bu çaba, aynı zamanda tek bir coğrafya ve tek bir tarih kesiti ile de sınırlandırmayacak kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.

Meslek alanımız çerçevesinde meydan, etrafı farklı işlevlerle tanımlı, yapısal olarak çevrelenmiş bir açık kamusal mekân olarak tanımlanmaktadır. Ancak, bu açık kamusal mekân sadece insanın yüklediği anlam, yaşamsal ve işlevsel deneyimler-

le bir "meydan" olabilir. Dahası, esaslı işlevi meydan olarak tasarlanmamış mekânlar da meydan-sallaşabilmektedir. Örneğin, Konstantinopolis Hipodromu dönemin ana kent meydanı işlevini yüklenmiş; birçok kamusal pratiğe, tarihi değiştirecek olaylara, toplumsal ayaklanmalara sahne olmuştur. Bunun temel nedeni, erkin gücünün nerede ve nasıl görünür olduğu ve nasıl temsil edildiği ile ilgilidir (Demir Kahraman, 2017).

Bu noktada önemli bir soru ve hatırlatma gereklidir; mekânsal olarak Yunan agorasından itibaren andığımız meydandan tarihsel olarak daha önce, daha ilkel toplumların yerleşmelerinde meydan yok muydu? Yanıt, "vardı" olmalıdır. Tarih boyunca, tüm yerleşmeler bir ateş etrafında toplanan, birlikte yaşayan, biri avlanırken diğerini bekleyen, birbirini koruyan insandan beri kolektif yaşamın gereği, insanların çeşitli amaçlar ile bir araya geleceği, tartışacağı, konuşacağı, o topluluğun ihtiyaçlarına dair kararlar üreteceği mekânlara sahiptir. Ancak meydanın mekânsal organizasyonunun sağlanacağı öneme kazanmasını, tarihte bilinen ilk demokrasi modeli olan Atina demokrasisine borçluyuz. Dolayısıyla da tarihsel olarak meydanı agoradan itibaren anlamaya ve yaşamaya çalışıyoruz (Demir Kahraman ve Türkoğlu, 2017).

Burada çok önemli bir not da bugün tarihte geriye dönerek Atina demokrasisine öyküntülemeyeceği gerçeğidir. Zira bu model kadını, köle, yaşlı, çocuk ve Atinalı olmayanları kapsamamaktadır. Dolayısıyla, toplumun beraber karar alma süreçlerine ev sahipliği yapacak olan meydanların, toplumun çok geniş bir kısmına ancak pazar yeri, panayır mekânı gibi gündelik hayatın farklı ticari ve eğlence işlevleriyle açık olduğunu biliyoruz. Hatta bu açıklık bile erkek ve özgür olanın izni ve/veya eşliğindedir. Kısaca, demokrasi koşullarında mekânsal organizasyon açısından önem kazanan meydanların karar alma süreçlerine "herkesin" katılımına ev sahipliği işlevi esasen pratikte gerçekleşmemişse de bu düşüncenin kendisi dahi her zaman politik anlamda güçlü ve dönüştürücü olmuştur (Mitchell, 1995). Nitekim tarihsel olarak mutlak monarşi ile yönetilen toplumlarda dahi insanların bir araya gelerek, mevcut siyasi erke destek veya eleştirilerini topluca görünür kılabacağı açık mekânlar var olmuştur. Bu söz konusu mekânlar, bugün mekânsal bilimler çerçevesinde tanımlanan anlayış ile "meydan" olmak üzere düzenlenmemişlerse de tarih boyunca bu işlevi yerine getiren ve toplumsal yaşamın merkezi olan mekânlar her zaman var olmuştur.

Diğer taraftan, meydanlar, işlev, konum ve ölçek gibi özelliklerine bağlı olarak farklılaşabilir

ve sınıflandırılabilir. Ancak tamamı politik, kültürel, ekonomik ve yönetsel eylemler gibi amaçlarla insanların bir araya geldiği, yaya akışını toplayan ve dağıtan mekânlardır. Bahsi edilen özelliklerine göre örneğin küçük ölçekli köy veya mahalle meydanları, istasyon veya iskele meydanları gibi özelleşmiş işlevlere sahip meydanlar da insanların farklı nedenlerle bir araya geldiği ve sadece tesadüfi karşılaşmalar aracılığıyla dahi olsa yüz yüze iletişimin başladığı, durağan mekânlardır. Kategorik özelliklerinden bağımsız olarak meydanlar akan nehirlerin genişlediği ve suyun birikip durduğu yerler gibi düşünülebilir; duran su insanların durması ile eşdeğerdir. Durağan ve daha uzun süre yüz yüze iletişim sağlayan mekânlar olarak meydanlar kamusal hayatın odaklarıdır. Bu anlamda da herhangi bir kentin kamusal açık mekânlarında süreklilik arz eden bir örüntü beklenir; tıpkı su gibi insan hareketleri de bir odaktan diğerine akacak ve yeniden başka odak(lar)da birikecektir (Demir Kahraman, 2017).

Meydanlar özelinde farklı olarak, tüm bu insan hareketliliğini diğer odaklardan kendine zaman içerisinde toplayan ise ana kent meydanlarıdır. En başta bahsettiğimiz gibi tarihsel birikime ve temsil kabiliyetine sahip, ölçek, konum ve etrafındaki işlevlere de bir bütün olarak var olan, kentlerin beraber anıldığı, kentsel imge niteliği taşıyan, kent ölçeğinde düzenlenmiş ana kent meydanları aynı zamanda egemen olanın mekânsal izi ve gölgesidir. Kentin ölçeğine, topoğrafyasına, nüfusuna, sahip olduğu tarihsel ve toplumsal dönüşümler ve bunların mekânsal yansımaları gibi birçok faktöre bağlı olarak bir kentte birden çok ana kent meydanı da olabilir; İstanbul, Roma, Paris, Madrid gibi birçok kent birden çok ana kent meydanı olan önemli örnekler sunmaktadır. Ancak, ana kent meydanlarının tüm kentin açık kamusal mekân örüntüsü ve diğer ana kent meydanları ile ilişkisi de kendine has özellikler taşımaktadır.

Kamusal alan her ne kadar kentin tamamına ve hatta gelişen iletişim teknolojileri ile de daha geniş coğrafyalara yayılsa da, “kamusal görünürlük” (*public appearance*) hem egemen hem de karşıt kamular için ana kent meydanlarında odaklanmakta, bu anlamda da gücün topoğrafyasını üretmekte ve çoklu kamular (Fraser, 1990) arasındaki değişen konumlara ve ilişkilere de bağlı olarak ürettiği mekânı dönüştürmektedir.

Örneğin, Doğu Roma İmparatorluğu’nun başkenti Konstantinopolis’te 5. yüzyılda mekânsal organizasyonu sağlanmış altı tane forum ve ayrıca Philadelphion, Amastrianon ve Augustaion var

olmakla beraber, imparatorun kendini sadece mekânsal olarak özel locası olan *kathisma* ile sarayına bağlanan hipodromda görünür kılması nedeni ile önemli toplumsal olaylar ve ayaklanmalar; kentin tarihini değiştiren Nika Ayaklanması da Konstantinopolis hipodromunda gerçekleşmiştir. Konstantinopolis forumları kentteki toplumsal yaşamın ve ekonominin, insan hareketlerinin birbirine bağlanan ve bütün kentin omurgasını belirleyen merkezleridir. Ancak, mutlak monarşi düzeninde dahi insanların topluca eleştiri sunma, katılım sağlama ihtiyaçlarına sahne olarak ana kent meydanı işlevi üstlenen mekân Hipodrom olmuştur.

Meydan olmak üzere düzenlenmiş veya bu işlevi kentsel doku içerisinde karşılayan mekânlar, önemli sosyal, ekonomik ve politik değişim ve dönüşümler, farklı yönetsel geçişlerle de mekânsal organizasyon açısından değişip, dönüşmektedir. Örneğin, Konstantinopolis forumlarının tamamı Osmanlı İmparatorluğu hükümdarlığında külliyele, Yeniçeri Kışlası ve Etmeydanı ile Saray-ı Cedid-i Amire’nin ikinci avlusuna (Divan Meydanı), yıkık hipodrom ise yeniçerilerin talim alanı niteliğiyle Atmeydanı’na dönüşmüştür. Ancak, bu dönüşümde dahi mekânsal hafızanın korunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Kuban (1970, 2010a, 2010b) ve Işın (1999) Osmanlı sultan külliyelerinin, sıradan insanların özellikle belirli zamanlarda bir araya geldiği, günlük hayatın ve iletişimin merkezi nitelikleri ile imparatorluk dönemi Roma forumları ile aynı işlevselliğe sahip olduklarına ve benzerliklerine dikkat çekmektedir. Esasen, bu çok fonksiyonlu, avlulu düzene sahip toplumsal / dini yapı komplekslerinin varlığında, 19. yüzyıla kadar agora veya forum gibi mekânsal organizasyonu sağlanmış kent meydanlarının gelişimini teşvik etmek için, ne toplumsal talep ne de diğer gerekli koşulların oluştuğunu söylemek mümkündür (Demir Kahraman, 2017).

Ancak, 19. yüzyıl sonrasında yaşanan sosyal, politik ve ekonomik değişimler ile beraber İstanbul ve ana kent meydanları önemli mekânsal değişim ve dönüşümlere sahne olmuştur. Bu anlamda, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde batılılaşma etkisi ve modern ordu düzenlemesi ile beraber yükselen Seraskerat Meydanı’nın, Sultanahmet Meydanı ile beraber ana kent meydanları olarak işleyen toplumsal ve mekânsal bir ilişki kurduğu görülürken, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanı ile beraber bu ikili yapıya Taksim Cumhuriyet Meydanı da dâhil olmuştur. Zaman içerisinde Sultanahmet Meydanı tarihi kent merkezlerinin müzeleştirilmesi anlayışı ile etrafındaki işlevlerin de değişmesi ile toplumun gündelik hayatının

kamusal merkezinden ziyade bir turist odağı haline gelmiştir. 1960'lı yıllara dek Sultan Beyazıt Külliyesi ile beraber İstanbul Üniversitesi ve toplum bilimler fakültelerinin de varlığı ile hem muhafazakâr hem de eleştirel kamunun da odağı olan Beyazıt Meydanı ise askeri darbeler, tamamlanamayan mekânsal düzenlemeler, Ordu Caddesi'nin açılışı ve Darülfünun Caddesi'nin yer altına alınışı ile beraber yaya hareketliliği bağlantıları kesilmiş, hem mekânsal hem toplumsal olarak kent hafızası ve ana kent meydanı kullanımında derin yaralar açılmıştır. Taksim Cumhuriyet Meydanı ise erken cumhuriyet ideolojisinin bütün mekânsal yansımalarını yakın çevresi ile beraber bir bütün olarak taşıyan bir odak iken (Karabey vd., 2015), ana kent meydanı olarak toplumsal hafızadaki yerini ve manifestal kimliğini 1 Mayıs 1977 katliamı ile edinmiştir.

Taksim Cumhuriyet Meydanı yakın çevresi de neoliberal kentleşme politikalarından nasibini almış; 1988 yılında Tarlabası Bulvarı'nın açılması ile daha da ivmelenen bir şekilde hem işlevsel hem de mekânsal olarak değişmiştir. Biraz daha geçmişe bakıldığında Taksim Meydanı ile ilgili bazı inşai girişimlerin başladığı görülebilir. İlk kez 13 Mayıs 1977'de Taksim Cumhuriyet Meydanı'na cami inşası için Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'na başvuruda bulunmuş olmasıdır. Bu dönemden itibaren, her yıl 1 Mayıs İşçi Bayramı'nın Taksim'de kutlanıp kutlanılmayacağı ve caminin inşa edilip edilmeyeceği tartışmalarının kamuoyunda yer bulması; aslında Taksim'in Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye'sinden bu yana çoklu kamuların yüzleşme mekânı olarak toplumsal hafızadaki birikimini de ifade etmektedir. Nitekim bu toplumsal birikim 2013 yılında Taksim Cumhuriyet Meydanı'nda herkesin kendi itirazını, talebini alıp geldiği Gezi Direnişi ile beraber billurlaşmıştır (Demir Kahraman, 2017).

“Meydan nedir?” sorusu ile açılacak tartışmaya, İstanbul'un kentsel belleğinin temel öğeleri olan Sultanahmet, Beyazıt ve Taksim Cumhuriyet Meydanlarının tarihsel dönüşümlerinin en önemli katkısı; Beyazıt Meydanı'nın Forum Tauri/Theodosius'a kadar takip edilebilen mekânsal hafızasını da göz önünde bulundurarak, Sultanahmet ve Taksim'in orijinal işlevlerinin (hipodrom ve kışla) ve mekânsal özelliklerinin anlamsal, yaşamsal ve işlevsel deneyimlerle zaman içerisinde değişerek ana kent meydanı niteliği kazanmalarıdır. Aynı tartışmaya bir başka önemli katkı ise, bu üç meydan örneğinde de olduğu gibi meydanların bir taraftan mekânsal organizasyonlarına dair sürekli tekrarlayan, tamamlanamayan, tekrar değiştirilen

inşai faaliyetlerinin varlığı, diğer taraftan meydanın kitlesel toplantı ve gösteri yürüyüşlerine yasaklanma kararlarıyla temel amacın, meydanın öğelerini bloke ederek demokrasinin işleyişini engellemek anlamına geldiğinin görülmesidir.

Öyleyse bir başka soruyu burada sormak gereklidir; herkese açık bir kamusal mekân fikri demokrasinin kendisi gibi romantik bir ütopya mıdır? Ortaya çıkan temel sorun; ifade kanallarına erişim, düşünce, konuşma ve toplanma özgürlüğünün liberal koşullarda dahi herkese sadece ideal olarak sunulmuş olmasıdır (Iveson, 1998, 2007). Bu dönüştürücü fikir ne kadar engellense de, egemen olana karşı eleştirel söylemin mücadele ile görünür olduğu ana kent meydanlarının, geçici de olsa idealize edilen heterotopik kamusal mekân üretimi örnekleri olduğunu söylemek mümkündür (Demir Kahraman, vd. 2018; Demir Kahraman ve Kahraman, 2020). Burada önemli olan, meydanın toplumsal üretiminin ve meydanda “görünür olmanın” bir mücadele meselesi olduğunu ve mekânın ama özellikle de meydanın tasarımının da ötesinde politik olduğunu görebilmektir.

Öyleyse, “Kent kimler için bugün olduğundan daha fazla kamusalı; işçiler, kadınlar, eşcinseller, bir başka deyişle farklılıklar, azınlıklar ve yoksullar için?” (Robbins, 1993). Bu soruya yanıt ararken, herhangi bir kentin herhangi bir meydanına yapılacak “herkese açık bir kamusal mekân” tanımlamasının esasen bir ideal olduğunu ve bu ideale ulaşma mücadelesinin hem mekânsal hem de sosyal bilimlerle birlikte verilmesi gerektiği görülmektedir. Sonuç olarak, kent meydanlarının geleceği toplumların nasıl bir örgütlenmeye sahip olacağı ve bireylerin kitlesel ölçekte bu hak mücadelesine vereceği katkı ile de doğrudan ilişkilidir.

Kaynakça:

- Demir Kahraman, M. (2017) *Reclaimin the City Square; Social Production of Public Space Sultanahmet – Beyazıt – Taksim Republican Squares*, doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Demir Kahraman, M., Kahraman, T. (2020) “Heterotopia as a Manifest of Multi Publics”, *Differences in the City. Post-metropolitan Heterotopias as Liberal Utopian Dreams*, Ed. J. Urabayan - J. L. Casero (Ed.), Nova Publisher, New York.

1 Mayıs 1977
(Çetin Bostanoğlu
arşivinden: <http://www.cetinbostanoglu.com/img/slide-1.jpg>)

- Demir Kahraman, M., Pak, B., Scheerlinck, K. (2018) "Production of Heterotopias as Public Spaces and Paradox of Political Representation: A Lefebvrian Approach", *A|Z ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 15 (1), s.135-145.
- Demir Kahraman, M., Türkoğlu, H. (2017) "Public; Up in the Air or in the Ordinal Scale", *Planlama*, 27 (2), s.141-151.
- Fraser, N. (1990) "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy", *Social Text*, 25/26, s.56-80.
- Işın, E. (1999) *Everyday Life in Istanbul: Social Historical Essays on People, Culture and Spatial Relations*, YKY, İstanbul.
- Iveson, K. (1998) "Putting the Public Back into Public Space", *Urban Policy and Research*, 16 (1), s.21-33.
- Iveson, K. (2007) *Publics and the City*, Wiley, Kindle Edition.
- Karabey, H., Akyol, I., Göğüş, B. (2015) "Kentsel Boşluk Mu Dediniz? Kamusal Mekânda Kamusal Alanda İktidar - Siber Kamusal Mekâna Doğru Yeni Umutlar", 27. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi Bursa Yapı ve Yaşam Fuarı, Bursa.
- Kuban, D. (1970) *100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Kuban, D. (2010a) *Istanbul: An Urban History*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kuban, D. (2010b) *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Mitchell, D. (1995) "The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy", *Annals of the Association of American Geographers*, 85(1), s.108-133.
- Robbins, B. (1993) *The Phantom Public Sphere*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Bir Metafor Olarak "Meydan"

Aslı Doğan

Meydanın güncel ve gündelik hayatın anlamıyla kurduğu ilişkiyi anlayabilmek ancak bu kavramın arka planındaki anlamsal ilişkileri irdeleyerek mümkün olabilmektedir. Bu amaçla yapılan literatür taramalarında, çoğu çalışmada meydan tartışmalarının kamusal çerçevesinde yoğunlaştığı görülür. Oysaki güncel durumu kavramak meydan kavramını metaforik yaklaşım ile çözümlemeyi bir gereklilik olarak karşımıza çıkarmıştır. Metaforik yaklaşım ile ele alınan meydana, kamusal çerçeveden bakmak ve bu bakışı mekânsal şekillendirmede etkin diğer bir unsur ve en önemli etken olan erk kavramını da göz önünde bulundurarak tartışmak ihtiyacı doğmuştur. Bunun yanında, her ne kadar günümüzde mekânın biçimlenmesinde en büyük etken erk olarak görülse de meydanın kavram olarak zaman ve mekân değişkenleri ile farklılaşan yapısı dikkate alındığında insan odaklı bir mekân olması bu düşüncenin geliştirilmesinde en önemli gerekçe olmaktadır.

Metaforu Anlamak / Metaforik Bağlam

Meydan kavramı metaforlar aracılığı ile biçimlenmektedir. Bu metaforlar zaman ve mekâna

bağlı farklılaşan ve dönüşen bir güç ile ilişkilendirilmektedir. Söz konusu güç toplumun içinden çıkan, kimi zaman insanın kendi oluşturduğu, kimi zaman karşısına aldığı, kimi zaman ise boyunduruğuna girdiği kavramsal olarak karmaşık bir erktir. Metaforlar ise bu karmaşıklığı çözümlemeye başvurulan yöntemin bir parçasıdır. Metafor kavramına bir düşünceyi aktarma aracı olması bağlamında değişen araştırmacılar Sennett (2017), metaforun bir tarafı diğerine tercih etmek veya taraf tutmak amacıyla olmadığını, uyumsuz anlamları karşı karşıya getiren, böylece her iki anlamın da karşı tarafı değişime uğratan bir yapısı olduğunu vurgular.

Mimarlığın erk tarafından iletişim aracı olarak kullanıldığı ve bunu metaforlar aracılığı ile yaptığı bir süreç yaşanmaktadır. Metaforik bağlam; simgeler, işaretler, mekânsal özellikler, kavramsal süreçlerle ilişkilendirilerek kendi iletişim biçimini oluşturmuştur. Mimarlık, kendine özgü gramer yapısı olan bir dil olarak, bu iletişim biçimlerinde somutlaşır. Erk de bu dili kendini ifade etmek için meydanlarda kullanır. Erkin meydanı bir metafor olarak etkileyen somut dışı vurumu ise meydanlardaki mekânsal biçimlenmedir (Doğan, 2020). Bu soyut ilişkiler ağının mekânla ilişkilendirilerek bir anlama ulaşması mimari tasarıma katkı sunabilmek açısından çok önemlidir.

Meydanın bir metafor olarak varlığı, metafor kavramı hakkında ilk tanımlamayı yapmış olan Aristoteles'in tanımlaması ile ilişkilendirilerek düşünüldüğünde aydınlatıcı olmaktadır. "Bir kelimeye kendi asıl anlamının dışında başka bir anlam verilmesi" şeklindeki tanımlaması, günümüzde meydan olarak isimlendirilen mekânların gerçekte ne kadar meydan olduklarını sorguladığımızda anlamlı olmaktadır (Aristoteles, 1987). Metaforun da bir metafor olduğunu söyleyen Borges, metaforun, bir forma en az iki içeriğin sığdırılması ile sağlandığını ve bu iki içeriğin arasındaki gerilim ile metaforun oluştuğunu ifade eder. Antoniadis (1992) ise metafor kullanmayı bir kavramı başka bir kavrama benzeterek anlatmak olarak açıklarken bahsedilen iki kavramın birbirine benzerliği az da olsa, kavramlardan birini iyi tanıyanın anlatılan üçüncü kavramı anlamada imkan sağladığından bahseder.

Mimarlığın bir iletişim aracı olarak kullanıldığını ifade eden düşünürler, bunun metaforların kullanılmasından mümkün olduğunu vurgularlar. Charles Jencks, mimarlığın kendisinin bir dil olarak okunabileceğinden bahseder. Mimarlık, zihni ifade etmek için kendine has gramer yapısı olan görsel bir dildir. Jencks (1991), metaforik yaklaşımın modern çağın eleştirisini yapan, postmo-

dern mimarının en güçlü araçlarından biri haline geldiğini düşünür. Dolayısıyla metafor kavramı günümüzde anlam ve biçim üzerine yapılacak sorgulamada çözümleyici bir role sahiptir.

Politik Değişimlerin Tuvali Olarak Meydan

Kostof'un meydan için kullandığı tuval metaforu, bu mekânı aynı zamanda kentsel yaşamın bir sahnesi gibi gördüğünü ifade etmesi ile güçlenmektedir. Politik değişimlerin resmedildiği bu tuval, toplumların duygularına hitap eden, duyguların dışı vurulduğu, bazen neşe bazen acı ve hüznün dolu bir alan olmuştur (Kostof, 1992). İnsanın ancak siyasetle ilgilendiği ve politika alanında düşünce ürettiği oranda insan olabildiğini ifade eden Arendt de, bu kuramları Yunan Agora'sını temel alarak oluşturmuş olsa da, yüzyıllar boyunca insan mekân değişkeni ve sarmal tarihe rağmen insan doğası meydanı bu anlamda deneyimlemekten geri kalmamıştır (Arendt, 2012). Mimarlık ve sanatın çağlar boyunca ideolojik bir araç olarak görüldüğünü ve iktidarın her zaman sanat ve mimarlıktan yararlandığını söyleyen Foucault da iktidarın etkilerinin hem kent ölçeğinde hem de yapı ölçeğinde 18. yüzyıldan sonra görüldüğünü ifade eder (Foucault, 2000). Günümüzde belirli bir simgesel-ideolojik anlamı olan, tarihsel veya dönemsel katmanlaşmalar yaşamış ve kentliler tarafından aidiyet duygusu oluşmuş, toplumsal bellekte yeri olan meydanlara yapılan mekânsal yaklaşımlarda sorunlar olduğu görülmektedir. Biçim üzerinde de güce sahip olan erk ile kamusal alanı var eden ve yaşatan toplumun meydandan beklentileri örtüştüğü durumlarda ise bu sorunların söz konusu olmadığı görülür. Erkin kamusal alana olan etkisini ve metafor olarak meydanı nasıl biçimlendirdiğini anlamak için erk-mekân ilişkisine değinmek faydalı olacaktır.

Erk olarak sözü edilen kavramın akla gelen ilk temsilleri iktidar, din, devlet, ticaret, para, siyaset, bilgi, büyük şirketler, burjuvazi olmak üzere çeşitlidir. Klasik bakışta kamusal alan, meydan ve erk ilişkisi incelendiğinde batıdaki klasik meydandaki erkin, örneğin bir İtalyan Meydanı'nın belediye meydanı veya kilise meydanı ile ilişkilendirildiği görülür. Bu ilişkilendirme biçimini farklı bir bağlam ile oluşmuş bir meydanda, örneğin; Potsdam Meydanı'nda nasıl açıklanabileceği sorusuna karşılık verilecek cevabın, klasik anlamda tanımlanan erk üzerinden değerlendirildiğinde, buradaki erkin kilise ya da belediye ile ilişkili olmadığı açıktır. Potsdam Meydanında da erk meydan yaratmakta ve yaratmış olduğu mekân da "meydan", "meydan", "meydanlaşma" olarak gerçekleşmek-

tedir. Bu noktada "özel alanda kamusallaşma" gibi farklı kavramların var olduğu, ancak bu oluşumdaki erkin bildiğimiz klasik erk olmadığı ve aynı zamanda meydanın da bildiğimiz klasik meydan özelliklerinde olmadığı düşünülmektedir. Burada erkin de meydanın da başka anlamlara büründüğü görülür. Her ikisi de kentin mekânsal üretiminde etkili birer rol üstlenmiştir. Günümüzde kent mekânı bir belediye meydanı yerleşimi ile üretilmemektedir. Örneğin, Almanya Potsdam Meydanı'nda başka bir erkin başka bir meydan anlayışı üzerinden kentin üretildiği ve geliştiği bir dönem yaşanmaktadır. Metafor kavramının önemi buradan görülmektedir; mekân oluşumunu erk üzerinden açıklamak klasik bağlamda doğru kabul edilebilirken, bu örnekte kentin klasik bağlam ile üretilmediği görülmektedir. Meydan olarak algıladığımız kavram, anlam olarak kentin mekânsal üretilmesinde başka bir kavrama dönüşmüştür ve onu üreten erk de başkalaşmıştır. Günümüzde meydanın mekânsal dönüşümü farklı ülkelerdeki farklı kentlerde farklı bağlamlarla gerçekleşmektedir. Meydanın tarihsel süreci incelendiğinde Endüstri Devriminden sonra oluşmuş olan kentsel kamusal mekânlarda, özellikle meydanlarda, toplumsal-mekânsal oluşumda etkin erkin başka bir erke dönüştüğü düşünülmektedir.

Bir metafor olarak meydan kavramı, yukarıda da bahsedildiği gibi simgesel, ideolojik anlamı olan, aidiyet duygusu oluşturmuş, katmanlaşma yaşamış meydanlar üzerinedir. Dolayısı ile fiziksel biçimsel etkiden çok ideolojik etkinin baskın olması, meydanın bir metafor olması durumunu desteklemektedir.

Meydanı erk ile ilişkilendiren metaforların bir kısmının, küresel ve ekonomik etkiler ile tüm meydanlarda benzer mekânsal yansımalar olarak mekânları biçimlendirdiği düşünülmektedir. Her meydanın yaşayan farklı bir organizma olarak kabul edildiği bu metinde; meydanların, küresel etkiler ile benzer mekânsal etkiler yaşansa da zamana ve yere özgü farklılaşan özellikler taşıdığı, bu nedenle her birinin kendine özgü bir kimliği olduğu düşünülmektedir. Katmanlaşma yaşamış ve toplum için ideolojik anlamı olan meydanlara yapılan güncel mekânsal müdahalelerde konunun bütünüyle ilgili bir yaklaşım sorunu olduğu düşünülmektedir. Bu tür kent meydanları bütüncül bir yaklaşım ile ele alınması gereken mekânlardır.

Coğrafya, Kültür ve Metaforik Bağlam

Örneğin literatürde kamusal alan olarak tarif edilen alansal alan ile bu çalışmada ele alınmak istenen

alansal tarif arasında farklılıklar olduğu görülür. Bu farklılaşmaların çoğunun coğrafya ve kültüre bağlı farklılaşan bir anlamsallıkta gizli olduğu ve bunun da metaforik bağlamı ortaya çıkardığı söylenebilir. Metaforik bağlamı etkileyen konu başlıklarına, yer ve kültür dışında zaman, bölgeselcilik, tarihselcilik gibi başka başlıklar da eklenebilir. Bir yerde, bir toplumun belirli bir zaman diliminde ifade edilen bir kavram, başka bir yerde ve başka toplum için farklı bir zaman diliminde farklı bir anlamı taşıyor olabilir. Hatta aynı toplum, aynı yer ve farklı zamanda değerlendirilen bir kavram da sadece zaman değişkeniyle farklı bir anlamla karşımıza çıkabilmektedir.

Meydanın tarih öncesinden günümüze kadarki süreçteki kullanımında metafor olarak erk ile ilişkilendirilen ögeler çeşitlidir. Bunlar; ticaret, ulaşım bağlantıları, simgesel-ideolojik imge, sosyal iletişim alanı, erk-toplumsal muhalefet ilişkileri gibi ögelerdir. Yukarıda sözü edilen zaman ve yer değişkenlerine bağlı biçimlenen farklı meydan örnekleri de incelendiğinde, her bir meydanın farklı ve yeni, zaman zaman birbirini tekrarlayan ögeler ile ilişkilendirilerek metafora dönüştüğü görülür. Bunlar; toplumsal bellek, mekânsal süreklilik, mekânsal kısıtlılık, çok katmanlılık, merkez olma, tarihselcilik, mimari dil, holistik yaklaşım, temsili mekân gibi başlıklar olarak elde edilmiştir (Doğan, 2020). Meydanı metafor olarak erk ile ilişkilendirebilecek başka etkenler de vardır ve zamanla farklı kavramların ilavesi olasıdır.

Kentsel kamusal alan olarak meydanı yukarıdaki yaklaşım ile incelediğimizde günümüzde kullanılan ya da kullanılmayan bazı meydanların temel kuramlarla tezat oluşturan özellikleri öne çıkmaktadır. Örneğin, Habermas'ın (2004) kamusal alan için tüm yurttaşların erişiminin garanti altına alınabildiği bir yer olduğuna dair tanımlamasının günümüzde meydan olarak kullanılan Taksim Meydanı (İstanbul) veya Tahrir Meydanı (Kahire) gibi meydanlarda geçerli olmadığı açıkça ortadadır.

Kamusal alan hakkında temel kuramcılarının tanımlamalarına uygun olmayan güncel kullanım biçimlerine rağmen bizler bu mekânlara meydan diyoruz. Bir metafor olarak varlığını sürdüren meydanda erk, kendini bu metaforlar aracılığı ile biçime dönüştürerek görünür kılmaktadır. Aynı biçimde toplum da kendi metaforları aracılığı ile kavram olarak meydanı var etmeye devam etmektedir. Mekânsal kısıtlılık söz konusu olsa bile, bu mekânlar toplumsal bellekte meydandır (Doğan, 2020).

Kaynakça:

- Arendt, H. (2012) *İnsanlık Durumu*, Çev. B.S. Şener, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles (1987) *Poetika*, Çev. İsmail Tunali, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Doğan, A. (2020) *Kamusal Alanda Bir Erk Metaforu Olarak Meydan*, Doktora Tezi, MSGSÜ.
- Foucault, M. (2000) *Deliliğin Tarihi*, Çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.
- Habermas, J. (2004) *Kamusal Alan*, Çev. M. Özbek, Hil Yayın, İstanbul.
- Jencks, C. (1991) *The Language of Postmodern Architecture*, Academy Editions, London.
- Kostof, S. (1992) *The city assembled: The elements of urban form through history*, Thames&Hudson Ltd., London.
- Sennett, R. (2017) *Otorite*, Çev. K. Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Temsili Bir Kamusal Alan: Taksim Meydanı

Birge Yıldırım

Taksim Meydanı Türkiye'nin kültür üretiminin temsil ettiği başlıca sahne olarak Cumhuriyet'in modernlik projesinin başlangıcından bugüne özellikle kamusal alan tartışmalarının ve kamusal alanda farklı söylem gruplarının çatışmalarının merkezinde yer aldı. Meydan günümüzde farklı ideolojilerin, kullanıcıların ve kaçınılmaz olarak global sermaye piyasasının temsillerinin bir bütünü olarak karşımıza çıkıyor ve Türkiye'de kamusal alanın inşasının, çeşitli ideolojiler doğrultusunda temsiliyet kazanarak aşındırılmasına çarpıcı bir örnek oluşturuyor. Taksim Meydanı ve çevresinin yüzyıllık kentsel dönüşümü sosyal, politik ve ekonomik olarak daha geniş bir coğrafyaya dair ipuçları barındırıyor. Meydan farklı zamanlarda farklı toplulukların egemenliğine sahne olmuş, yasaklı fakat bir o kadar da kapsayıcı bir kamusal alan olma potansiyelini taşımış. Taksim Meydanı bir kamusal alan olarak bugün politikanın üretim mekânı olmanın çok uzağında. Meydan bugünü, yüzyıllık yapma/yıkma hikâyesine borçlu. Bu trajik hikâyeyi, Taksim'i çeşitli aktörlerin sahne aldığı bir temsil sahnesi olarak aktarmak isterim.

Sahne Bir: Cumhuriyetin Kamusalı "Taksim Cumhuriyet Meydanı"

Cumhuriyet'in ilanı ile Taksim'e inşa edilen yeni kamusal alanın üretimini aşkın bir tutkunun kentte vücut bulması olarak görmek mümkün. Erken Cumhuriyet döneminde Türk modernleşmesinin mimarlık ve planlama disiplinlerinde biçimsel temsiliyetlerle bedenselleşmesi ve Osmanlı/İslam geçmişiinden arındırılması için büyük kentsel dönüşümlere girişilmiş. Kamusal alan üretilirken kullanım kitapçığı da beraberinde ilan edilmiş. Kullanıcı-

lar tariflenmiş. Türkiye’de bu temsiliyetin Cumhuriyet’in laik, batılı anlamda çağdaş modernlik öğretisi ve yeni tarif edilen gündelik hayatın toplumsal mesajlarının halka iletimi planlama ve mimarlık kanalıyla sağlanmış; ulus devletinin modernite öğretisi etkilerini kamusal alanda göstermiş. Taksim Meydanında yaşanan ilk değişim sokak ve cadde isimlerinde görülüyor. Yeni sokak ve cadde isimleri ile kent Osmanlı’yı veya eski İstanbul’u çağrıştıran isimlerden arındırılmış. Taksim bölgesinde Kışla Caddesi, önce Pangaltı daha sonra Cumhuriyet Caddesi’ne dönüştürülmüş. Cadde-i Kebir ise İstiklal Caddesi olarak adlandırılmış (*Resim 1*).

Meydanda Cumhuriyet Anıtının yapılması, bu yönde ikinci önemli adım. Anıt bir kentsel dönüşüm hikâyesinin başlangıç hikâyesi. Anıtın yapılması ile ilk yıkım başlamış. Topçu Kışlası’nın ahırlarının bir kısmı, anıtın dairesel peyzaj düzenlemesini kuşatacak şekilde adeta kesilmişçesine yıkılmış. 1925’ten sonra ahırların tamamen yıkılışına kadar geçen sürede Taksim’deki boşluk, bir kent meydanından çok, sınırları son derece belirli bir kavşak niteliğinde görünüyor. Fransız şehirci Henri Prost’un devreye girmesiyle önce tüm ahırlar yıkılarak bugün metro çıkışının yer aldığı ve nispeten Taksim Meydanında biraz daha tanımlı olan AKM, Gezi, Marmara Oteli arasında kalan boşluk oluşmuş. 1930’larda yapılan Kristal Gazinosu ile Cumhuriyet Anıtı ve onun dairesel planlı sınırı çevresinde oluşan kavşak, meydanın geometrisini tanımlamış (Yıldırım ve Erdem, 2015). Gazino, anıtı ve çevresinde gelişen dairesel yolları çevrelemiş ve bu alanı kuzeyden sınırlarken meydana uzanan kolonlu saçak ile gündelik hayata katılmış. Gazinonun 1957 yılında yıkılmasıyla meydan kuzey sınırını belirleyen yapıyı yitirmiş (*Resim 2*).

Meydanın tanımsızlaşmasına Dalan döneminde başlayan Tarlabası yıkımları eşlik etmiş. Bu yıkımlar sonucu meydan bu kez de batı sınırlayıcısını kaybetmiş. 2013 yılında gerçekleştirilen Taksim Yayalaştırma Projesi ise, meydanı amorf bir boşluğa, anıtı ise bu boşlukta neden orada inşa edildiğini unutturmuş bir heykele dönüştürmüştü.

Sahne İki: Din

20. yüzyılın ikinci yarısında iktidar partisinin değişmesi ile kamusal alanda özgürlük ve türban tartışmaları gündeme taşınmış. Bu tartışmalara paralel olarak Taksim Camii tartışmaları yeni bir ideolojik savaşım/kutuplaşma alanı olarak ortaya çıkmış. Taksim’e bir caminin inşası fikri ile gerçekleşen kutuplaşma, temsiliyet mantığının kamusal alanı sahiplenmedeki rolünü ortaya koyar nitelikte.

Erken Cumhuriyet döneminin kamusalında görünürsüzlükleri olmayan muhafazakârların, tıpkı aydınlanmacılar gibi kendilerinden olmayı öteki varsayan bir bütünsellik hayali ile kentsel bağlamda söz sahibi olmaları siyasi iktidara gelmeleri ile başlıyor. “Taksim Camisi Projesi” tartışmasının ilk olarak ‘Kanlı 1 Mayıs’ olarak tarihe geçen 1977 yılındaki İşçi Bayramı olaylarından 12 gün sonra gündeme gelmesi bu açıdan bir tesadüf değil. Cami ve çarşı kompleksi içeren proje bir yandan gündemi değiştirmeyi amaçlarken bir yandan da 34 kişinin öldürüldüğü saldırı ardından, gericiliğe karşı sosyal dayanışmanın temsil edildiği bir alan niteliği kazanan Taksim’in bu özelliğini silmeye yönelik bir adım olarak değerlendirildi. 1977’de başlayan cami sürecinin ancak 2020’de tamamlanabilmesinin nedeni ise arsanın projeye engel teşkil edecek ciddi bir mülkiyet sorunu olmasıydı (Ekinci, 1997:14).

1994 yılında Refah Partisinin “adil düzen” ve “yeni bir dünya” sloganları ile iktidara gelişyle ‘ötekiler’ olarak anılan grubun kendilerini şehrin gerçek sahipleri konumunda hissetmeleri ve siyasi partinin (RP) onları şehri ikinci kez “fethetmeye” çağırmasıyla “fethin merkezi” Taksim olarak belirlenmiş. Bu yönde Beyoğlu’nun kozmopolit yapısı Osmanlı’nın hoşgörüye dayanan yönetim modelinin vurgulanması için bir araç olarak görülmüş. Bu ekseninde Rum Ortodoks Kilisesi’nin karşısına yapılacak cami hem Osmanlı geçmişinin İslami ve kozmopolit yapısını vurgulayacak, hem de Cumhuriyet’in laiklik projesinin bir göstergesi olan AKM ve Gezi Parkı ile rekabet edecek bir potansiyel olarak değerlendirilmiş (Bartu, 1999:55).

Bugün Maksim duvarının ardından ölçeksizce yükselen Taksim Camisi’nin kubbesi ile yıkılıp yeniden inşa edilen Atatürk Kültür Merkezi Kompleksi içindeki kırmızı küre, birbirleriyle uyum içinde meydandaki mevcudiyetlerini

Resim 1. Beyoğlu - Taksim Meydanı düzenleme projesi. (HRT GEC 001038) (Yıldırım, 2014).

sürdürüyor. AKM, yıkılıp yeniden inşa edilince cumhuriyetin kültür üretim sahnesi olma hafızasını yitirmiş oldu. AKM'nin yıkılışı ve caminin inşası ile Taksim Meydanında neredeyse 50 yıldır süregelen cami tartışması son buldu. Her iki yapı kamusal alanda yer alan çatışmaları, farklı sesleri silercesine apolitik kamusal alanın kurucu unsurları olarak meydanda yerlerini aldılar.

Sahne Üç: Kozmopolitizm veya Azınlıklar

İstanbul ve Taksim özelinde yaşanan dönüşümü sadece kentsel değil, aynı zamanda etnik ve sosyal olarak okumak mümkün. Erken Cumhuriyet dönemi (1923-1950) süresince siyasi erkin kamusal alanlarda milliyetçilik ilkesi vücut bulmuş. Türkiye Cumhuriyeti milleti "laik, kültürel olarak Müslüman ve etnik olarak Türk" olarak tanımlanmış. İstanbul gibi heterojen nüfusa sahip bir şehir için ulus-devletin bütünselci tanımı sosyal olarak nüfusu homojenleştirirken kentsel peyzajın çürümesine (*urban decay*) yol açmış (Yıldırım, 2014). Fakat homojenleşmeye, Türkleştirmeye doğru atılan arındırma adımları kent pek çok parametrik girdi ile çeşitlenen, bireysel ilişkilerin, kişisel dışavurumların, siyasal, politik gelişmelerin, ekonomik dönüşümlerin ve göçlerin de etkisi ile kendiliğinden gelişen ve kutuplaşsa da birlikte var olan özgürlük ortamının mevcudiyetini engelleyememiş (Tanyeli, 2009:145). Kendiliğinden gelişen yeni ortamda gayrimüslim nüfusun kalıntılarının devlet eliyle tekrar Taksim sahnesine girişi Turizm Teşvik Kanunu ile gerçekleşmiş. İstanbul ve özellikle Taksim bölgesi turistik bir metaya dönüşürken yitirilmiş kozmopolit karakterin kentsel bileşenleri bir anda değer kazanarak, turistik cazibenin temsili haline gelmiş. Turistlere yönelik "ulusal" Beyoğlu'nun yaratılması amacıyla Frenkler ve Levantenlerle özdeşleştirilen kültürel miras yapıları restore edi-

lerek turistlerin hizmetine sunulması pratiği ile değer kazanmış. Bu kapsamda son yirmi yıldır Osmanlı-İslam geçmişini turistlere yansıtmak amacı ile projelendirilen Topçu Kışlası, Taksim Camisi, yayalaştırma projesi, Taksim'den Galataport'a uzanan kültür yolu projeleri, yeni tartışmaların merkezini teşkil etmekte.

Sahne Dört: Sol Örgütler, Feministler, Aktivistler

Dördüncü temsili güç çizgisi proletaryanın ağırlıklı olduğu, sosyalist-komünist, aktivist feminist, trans ve eşcinseller ile sol örgütler, sendikalar ve gruplar. Erken Cumhuriyet döneminin kentsel mizanseninde yerleri olmayan bu grup özgürlükçü söylemleri, muhalif örgütlenmeleri ile hem cumhuriyetçiler hem de muhafazakârlar tarafından kabul görmemiş (Tanju, 2007). 1960'lar ve 1970'lerin başlarında çeşitli işçi gurupları ve gençlerle birlikte kentsel mekânda seslerini duyuran bu grubun kamusal alanda temsiliyet kazanması kitlese gösteriler ve özellikle hafızalarda çatışmalarla yerini alan 1 Mayıs gösterileri ile gerçekleşmiş. 1995'ten itibaren bölgeye katılan Cumartesi anneleri, Galatasaray Meydanını işgal ederek bölgeyi anlamlandırmış (Baysal, 2011:32).

Yüzyılın ikinci yarısından sonra ne Talimhane ne de meydan 1940'ların başında hayal edilen tek parti çerçevesinde örgütlenmiş anıtsal tören alanı işlevini kazanamamış. Milli bayramlarda burada örgütlenen resmigeçitler bir türlü o arzulanı tadı verememiş. Meydan sivilleşmiş, Talimhane sanayileşmiş. Taksim, resmi törenlerin zaman zaman yapıldığı bir alan olarak kalsa da bu törenler her yıl mekânı sembolik olarak ödünç almaktan öteye gidememiş (Esen, 2012).

Taksim Meydanının Cumhuriyet kutlamaları için tasarlanmış sahnesi protesto gösterilerine uygun bir mekân sağlamış. Bu protestolardan en çok iz bırakan, Türkiye'de kamusal alan tarihinin en trajik olayı olarak hafızalara kazınan, 34 insanın hayatını yitirmesi ile sonuçlanan, 1 Mayıs 1977 gösterileri. 1 Mayıs 1977 günü yaşananların ardından Taksim Meydanı, kazandığı yeni temsiliyet potansiyeline karşılık protesto ve gösterilere kapatılmış, yasaklanmış. Çünkü meydan onu tasarlayan Cumhuriyet aydınının bile hayal edemeyeceği bir bütünsellik ve kitlelilik içinde kamusal alana dönüşmüş (Tanju, 2007). Bugünden sonra özellikle 1 Mayıs'ta Taksim Meydanını işgal etmek artık sadece kamusal alanda sesini duyurmak değil, devrime doğru atılan bir adım olarak görüleceğinden 1 Mayıs'ta toplanmak için yapılan başvurular kabul edilmedi, meydan yasaklanmaya başladı. Otuz yıl kadar sonra yaşanan Gezi olayları ardın-

Resim 2. Taksim Meydanında 20. yüzyıl yarısından sonra yaşanan değişim.

dan Taksim Meydanı'nın kamuya tamamen kapatılması ve yasaklanmasını bu temsiliyet paranoyasının etkisi olarak okumak mümkün.

Bu paranoyanın bir ürünü olarak geliştirilen Taksim Yayalaştırma Projesi, siyasi erkin Taksim üzerinden mekânsal bir darbesi (Esen, 2012). Taksim'de araç yollarının yeraltına alınarak meydanın yeniden düzenlenmesi 1977 1 Mayıs'ının ardından Recep Tayyip Erdoğan'ın Belediye Başkanlığı döneminde cami tartışmaları sırasında gündeme gelmiş bir proje. Bu proje kamusal alan üretiminin, iktidar üretiminin en temel mecrası olduğunun göstergesi. Tam bir temsiliyet sorunsalı üzerine şekillenen bu proje kapsamında atılan ve pek görünür olmayan ilk adım, meydana temsili olarak güç kazanan, 1 Mayıs geleneği ile pekişen protestocu, aktivist gruplara karşı atılmış bir adım. Tüp geçitlerle meydana erişimi kısıtlayan bu proje 1 Mayıs kutlamalarının artık yasaklar, bariyerler, biber gazları ve coplarla değil, tasarım ve planlama ile engelleneceğinin habercisidir. Siyasi erkin kamusal alanın sınırlarını bariyerler oluşturarak, mühendisçe daraltma girişimi (Esen, 2012).

Sahne Beş: Turizm ve Sermaye

Turizmin temsiliyet sahnesine fiziksel bir güç çizgisi olarak girişi çok partili sisteme geçişle başlıyor. Menderes turist bakış açısı ile şehri tekrardan ele aldığı turistiklerin ulaşımı ve konaklamasını önemsemiş ve şehir merkezini havaalanına bağlayan geniş transit bulvarlar açtırmış. Hilton Otel'i'nin Prost'un II numaralı parkına inşa edilmesi Menderes döneminin turistlerin şehir merkezinde konaklamasına yönelik en önemli icraatlarından biri. 1955 yılında Hilton Otel ile başlayan bu yapı, Taksim'in oteller bölgesine dönüşmesi yolunda ilk adım. II numaralı parkın aşındırılarak özelleştirilmesi yavaş yavaş tüm bölgeye ve Gezi Parkına yayılacak bir dönüşümün başlangıcı oldu. Cumhuriyet elitinin boş zamanlarını geçirmek üzere gündelik hayata katılmış ve belleğinde yer etmiş Taksim Gazinosu da birkaç yıl sonra yıkılarak, Ceylan Intercontinental (eski adıyla Sheraton) oteli için yer açıldı. 1991 yılında TED Kulübü'nü yerini Hyatt Regency Otel aldı. 2000'lerde tartışmalı Gökkafe projesinin inşası ile Taksim büyük zincir otellerin merkezi haline geldi.

Büyük ölçekli otel inşaatları ardından 2000'lere kadar Taksim bölgesinde irili ufaklı otellerin oluşması devam etti; Talimhane, İstiklal, Galata, Sıraselviler mutenalaştı ve bu bölge pek çok küçük otelden oluşan bir turist yatakhane haline aldı. Bu gelişme Cumhuriyet mizanzeninin kurgulandığı ve gündelik hayatta nezih

ortamlar sunan cumhuriyet elitinin mekânlarının Taksim sahnesinden çekilmesi ve yerini sermaye odaklı hedeflere, geçici kullanıcılara bırakması anlamını taşımakta. Kent ortamında otellerin inşası, Taksim'de ölçeğin değişmesi, kamusal alanın özelleşmesi anlamına gelirken temsil sahnesinin aktörlerinin değişmesini de beraberinde getirdi. Bu süreç sokağın gerçek sahiplerine (Lefebvre'in tanımıyla) "etkili eylem" pratiğinin unutturularak siyasi erkin kamusal alanda siyaseti bulanıklaştırarak kontrol sağladığı farklı bir mekanizmadır (Lefebvre, 2011:24). 21. yüzyıla doğru ortaya çıkan yaratıcı kentler, marka kentler sürecinden nasibini alan Taksim bölgesi, kaynak-sız projeler ile düzenleyici finansal kalkınma stratejilerinin bir çıktısı olmuştur.

Bitirirken

Taksim Meydanını bugün neoliberal kentleşmenin bir sonucu olarak sermaye ve devletin ortak çıkarlarına uygun, siyasi erkin ideolojilerini üretme ve kamuyu yönetme alanı olarak okuyabiliriz. Bu alan hem fiziksel nitelikleriyle hem de kavramsal olarak kamusal alan olma niteliğinden uzaklaşmış durumda. Dolayısıyla bugün kamuoyunun içinde oluşabileceği toplumsal bir kamusal alanın inşası mümkün değil. Mimarlık, peyzaj ve planlama disiplinleri ise bu alanda sadece ideolojik bir jeneratör görevi görmektedir.

Taksim Meydanının katılıma, hayal gücünün geliştirilmesine açık, özgür politikanın üretim alanı olması meydanın yeniden tasarlanması ile değil, devlet ideolojisinin değişmesi, sermaye odaklı, dikte edici politikaların terki ile gerçekleşebilir. Ancak böylesi bir ideolojik değişimle katılımcı planlamadan, kent hakkı veya kenti dönüştürme hakkı talebinden söz etmek ve kamusal alanları yaşatmak mümkün olacaktır.

Kaynakça:

- Bartu, A. (2000) "Eski Mahallelerin Sahibi Kim? Küresel Bir Çağda Tarihi Yeniden Yazmak", İstanbul Küresel ile Yerel Arasında, Ed. Ç. Keyder, Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul.
- Baysal, U.C. (2011) "Kent Hakkı Yeniden Hayat Bulurken", *Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi*, 9, (36), s.31-55, Eğitim Sen Yayınları, Ankara.
- Esen, O. (2012) "Taksim 5 Kasım. Bir Darbenin Şifreleri", *Birikim Dergisi*, (286), s.79-92, İstanbul.
- Ekinci, O. (1997, 24 Şubat) Taksim üzerine imar oyunları, *Cumhuriyet*, s.18.
- Lefebvre, H. (2011) *Kentsel Devrim*, Çev. S. Sezer, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Tanju, B. (2007a) "Açç! Açç! Açç!", *Arredamento Mimarlık*, 199, Şubat, s.49-51.
- Tanyeli, U. (2009) "İstanbullaşmak", İstanbullaşmak, Ed: P. Derviş, B. Tanju, U. Tanyeli, Garanti Galeri, İstanbul: s.144-146.
- Yıldırım, B., Erdem, A. (2015) "Taksim Meydanı'nın Cumhuriyet'in Kamusal Alanı Olarak İnşası", *Tasarım+Kultur*, Sayı: 19, s.95-106.

Kamusal Alana Meydanı Taşımak: Büyükada Fayton Meydanı Yarışması ve Katılımcı Süreç

İnci Olgun, Meliz Akyol Alay, Ahmet Kıvanç Kutluca

Kamusal mekânlar, kullanım tahsisi ile kimliklerine kavuşurlar. Diğer taraftan açık kamusal mekânların Jacobs'un (1961) da belirttiği gibi tahsisten daha çok kullanıcıların hareketleri ve bir anlamda çeşitli faaliyetlerdeki etkileşimleri doğrultusunda karakterini kazandırdır. Bu bağlamda, açık kamusal mekânların kentteki simgesel alanlarından olan "meydanlar" için Zucker'in (1955) üzerinde durduğu, yerel doku ve kültürü yansıtan ve yaşanan zamanın izi niteliğindeki tanımı "kentnin psikolojisi ve simgeselliğinin kompleks bir aynası" olma durumunu öne çıkarmaktadır. Bu nedenledir ki büyüklüklerine, amaçlarına, hizmet ettikleri toplumsal gruplara ve kullanım çeşitliliğine göre meydanları algılamak ve anlamlandırmak; kentsel bağlam içinde meydanın konumlanışını analiz etmeyi, değişime dayalı zamanın etkisini de göz ederek kamusal mekân olarak üstlendiği rolü ve işleyişi sentezleyebilmeyi gerektirir.

Zamansal akış içerisinde doğal kabul edilen değişim, günümüz kentlerinde, başkalaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Endüstrileşme ve modernleşme ile kültür dışı dokuların, kentin önemli bileşenleri olan meydanlara, sokaklara *yer*'den bağımsız şekilde ithal edilmesi, kimliksiz alanlar, melez yapılaşmalar doğurmuştur. Bu durumu tetikleyen diğer unsurlar olarak da küreselleşme ve kapitalizmi saymak mümkün. Kenneth Frampton da mimarideki bu tektipleşme ve otonom üretime karşı geliştirdiği "eleştirel bölgeselcilik" yaklaşımı ile aslında *yer*'e ait gelenekselci yaklaşımlarla çağdaş yönelimleri birleştirerek mekânsal belleğin küreselleşmeye karşı direnişine dair bir söylem geliştirmiştir (Frampton, 1983). Frampton'a göre *yer*'in hafızasını korurken bir taraftan çağdaş top-

lumun gereksinimlerine de cevap vermek mümkündür. Bunun gibi mekânsal kimlik arayışları son dönemde artmış olsa da modern dünyanın getirdiği refah ve konfora rağbet daha ön plana çıkmakta ve adeta canlı bir organizma gibi işleyen kent sistemini, toplumun talepleri ve yaşama biçimi doğrultusunda değiştirmektedir.

Kentsel mekânın değişen morfolojisi ve fonksiyonel akışları dokunun içinde miras değerine sahip alanlar olarak meydanları da değiştirmiş, dönemin dinamiklerine bağlı şekillenen ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden yorumlanmasına zemin hazırlamıştır. En temel beklenti ise daha fazla kamusalıya duyulan ihtiyaçtır. İçinde bulunduğumuz dönemin gerçeği olan pandeminin, pencerelerimizin arkasında izlemek zorunda kaldığımız meydanları dijital platforma taşıyarak erişilebilir bir kamusal mekâna neden ihtiyaç duyduğumuzu bize güçlü bir şekilde hatırlatması bu ihtiyacın en temel yansımasıdır. İlginç olan evlerimize hapsoldüğümüz bu dönemde meydanlar dâhil tüm kamusal boşluklar, bir anlamda özel mülkiyetimizin parçası haline gelmiştir. Bu nedenledir ki hem tipolojik özellikleri hem de kullanım şekli açısından meydan çoğu zaman kamusal olduğu kadar özel alan kimliğini kazanır, etrafını çevreleyen binaların sakinleri tarafından gözlem altında tutulan bir "yer" haline gelir. Özel alan ve kamusal alanı insani varoluş açısından ele alan Arendt de bu iki kavramı aslında toplumsal deneyimleri ölümsüzleştiren bir birlik-telik içinde anlatır (Arendt, 2003). Başka bir deyişle, canlılığını veren tüm renkler ile bu kentsel vitrin, onu yaşayan toplumun temsilidir, esasen bu durum meydanı doğrusal boyutlarından, kendisini çevreleyen arayüzlerin niteliğinden daha farklı bir sınıflandırmaya tabi tutarken içinde bulunduğu bağlama da aynı perspektiften yaklaşılmasındaki gerekliliği çıkarır. Meydanların etrafındaki sosyal ve ekonomik işleyişi anlamaya başladığımızda birbirine bağlı kamusal açık mekân sistemi içindeki istisnai karakterini de ortaya çıkarmış oluruz.

Farklı sosyal zamansallıkları içeren bu bağlamı keşfetmek çoğu zaman ise en iyi şekilde havasını en yakından teneffüs edenle mümkündür. Yakın zamanda sonuçlandırılan Büyükada Fayton Meydanı Yarışması bu açıdan önemli bir örnek teşkil etmektedir. Yarışmaya konu olan kamusal açık mekân, sadece adalı nüfus için değil kentsel nüfusun geri kalanı ve ada ziyaretçileri için de canlı ve dengeli bir meydan kimliği arayışı ile tartışıldığı bir katılım sürecinin de parçası oldu. Zaman içinde farklı işlevler üstlenmiş ve son olarak Fayton Meydanı adını almasına da vesile olan fayton durağı işlevine de faytonların

Resim 1. Büyükada Fayton Meydanı.

kaldırılması sonucu veda ederken yarışma ile alanın kamusal mekân kimliğini yeniden nitelendirecek bir davet oluşturulmuştur (*Resim 1*).

Kendisinden önce ilan edilmiş ve sonuçlandırılmış meydan yarışmaları ile karşılaştırıldığında ölçeği ile bir mahalle meydanı niteliğine sahip olan Büyükkada Fayton Meydanı, tarihsel ve kentsel bağlam, kentsel kompozisyon ile kullanımlar ve estetik algı açısından kullanıcı beklentilerini karşılamak ve mekâna dair beklentileri adaptasyon ve esneklik gibi yeni planlama kavramları bünyesinde değerlendirmek hedefiyle yarışma çıkarılmıştır.

Bununla birlikte, özellikli kültürel değerleri ile ön plana çıkan Büyükkada Fayton Meydanı Yarışması'nda ulaşım sistemi ve meydan tasarımındaki değişim, aidiyet ve mekânsal hafıza konuları ile birlikte tartışılmış ve farklı görüşlerden oluşan kutuplaşmalar gözlenmiştir. Tasarımın *kim* için yapılacağı konusu sorgulanmış ve tartışılmıştır. Peki, Büyükkada kime aittir ya da ada halkı kimlerden oluşmaktadır? Bu noktada Jale Erzen (2019) şu soruyu sormaktadır: “Kimin Kenti?” İstanbul’u açık bir sistem olarak tanımlayan Erzen, kentin farklı şekillerde fakat eşit olarak herkese ait bir kültür alanı olduğunu savunur. Bu savın, modern toplumlarda demokratik bir yaklaşım olarak algılanıp uygulandığını söyleyebiliriz. Fakat gelişmekte olan ülkelerde ekonomik düzen, istihdam ve nüfus artışı gibi parametreler yerel halk yapısını hızla değiştirmektedir. Türkiye’de bu durum, son dönemde kente göç eden nüfustaki artış sebebiyle, yerel belleğin korunmasını tehdit edecek bir seviyeye erişmiştir. Yerleşik olarak aldığı göçlere ek olarak yaz aylarında ağırladığı ziyaretçi kapasitesi ile Büyükkada, kültürel değerlerini

korumakta zorlanmakta ve adanın yerel düzeninde yaşanan bu hızlı sosyokültürel ve mekânsal değişim’ eleştirilmektedir. Büyükkada Fayton Meydanı Yarışması’nda tartışılan, aslında yarışmanın direkt olarak konusu olmayan, faytonların kaldırılması ya da yaz aylarındaki nüfus artışı, ticari yapılanmalar gibi konular, toplumsal değişimlerin bir tezahürüdür. Sosyal yapıdaki bu değişimler kent mimarisinde bir kaos yaratıyor olsa da aslında eşitsizliklerin fark edilmesi için önemli itici güçlerdir. İçinde yaşadığımız çevrelerde deneyimlediğimiz bu kaos, bize daha kritik bir sosyokültürel problemi işaret ediyor olabilir. Büyükkada Fayton Meydanı Yarışması bu kapsamda şeffaf ve demokratik bir tartışma ortamı yaratarak aslında toplumsal eşitliği mekânsallaştırmayı hedefleyen, meydanı sadece fiziksel tasarımı ile değil, daha karmaşık olan sosyal yapısı ile de ele alan, çok paydaşlı, bir yarışma olmuştur.

Katılımcı sürecin dinamik aktörleri olarak tarif edilen, farklı etaplarda öne çıkıp farklı etaplarda geride duran söz konusu paydaşlar grubu, ayrıca yaşanabilir kentsel mekânların üretilmesinde kentsel tasarım eyleminin tanımlamasını yapan Günay’ın (1997) da belirttiği gibi yaşanabilir kentin biyofizik çevresi, yaşanabilir kentin sosyo-psikolojik çevresi, yaşanabilir kentin mimarlık, estetik çevresi ve yaşanabilir kentin üretim sürecine yönelik söyleyecek sözü olanların oluşturduğu fiziki mekânın biçimsel organizasyonu için çok disiplinli toplumsal bileşenlerini oluşturmaktadır.

Bu kapsamda, Fayton Meydanı Yarışma sürecinin üç etaba ayrılarak her etabın kendi dinamiklerine göre değişken ve çok aktörlü katılımcı sürecinin tanımlaması; yarışma organizasyon ekibinin kurulmasından şartnamenin oluşturulması

Resim 2. Katılımcı süreç.

ve yarışmanın ilanına kadarki birinci etap, şartname ilanı ile yarışmanın sonuçlandığı kolokyuma kadarki ikinci etap ve uygulama projesinin tamamlanmasına kadar uzanan üçüncü etap olarak, şeffaf ve demokratik bir tartışma ortamının tüm sürece yansiyabilmesi için tarif edilmiştir.

Birinci etapta, paydaşların düşüncelerini yarışma sürecine taşıyabilmek adına; şartname toplantıları, tema toplantıları, paydaş toplantıları, odak grup görüşmeleri, sonralarında yapılan yarışma organizasyon ekibi toplantıları ile Büyü-kada Fayton Meydanının mahalle meydanı olarak fiziksel boyut açısından küçük bir alanı işaret etmekle birlikte anlamsal boyutun büyüklüğünün ne kadar geniş bir çerçeve oluşturduğu göstermektedir. Bahsi geçen yaklaşımlara eklenen bu etabın önemli dinamik paydaşlarından olan meslek odaları ile yapılan katılım toplantıları ve resmi mesleki görüşler sentezlenerek yarışma şartnamesi oluşturulmuştur (*Resim 2*).

İkinci etabın dinamik paydaşları olan yarışma ekiplerinin, katılımcı sürecin bir parçası olarak kurguya dâhil edilmesi yarışmanın iki kademeli olarak planlanması ile gerçekleşmiştir. Katılımcı süreç kapsamında halk ve paydaşlar ile yapılan toplantıların çıkarımları doğrultusunda yarışmacılardan birinci kademe, makro ölçekteki sistemler ile ilişkilerinin analiz edildiği ve yorumların ortaya konduğu ada geneline dair konsept şemalar üretilmesi beklenirken, ikinci kademesinde ise yarışmacılardan, ilk kademe oluşturdukları üst ölçek sistem yaklaşımlarını alt ölçeğe indirerek Fayton Meydanı için mekânsal çözümler ve tasarım önerileri geliştirmeleri beklenmiştir. İki kademe arasında gerçekleştirilen katılım toplantıları ile yarışmacıların sürece dâhil olan diğer paydaşlar ile belirli ölçüde temas etmesi sağlanmıştır.

Üçüncü ve son aşama ise, İstanbul Kent Konseyi ve Adalar Kent Konseyinin dinamik paydaşlar olarak öne çıktığı, yarışmanın birincisi seçilen proje ekibinin diğer paydaşlar ile sürekli temasını gerektiren uygulama projesinin bitişine kadarki süreci ile benzer yarışmalardan yine ayrılan özgün bir değer olarak kurgulanmıştır.

Fayton Meydanı Yarışması gerçekleştirildiği bağlamda, katılım sürecini canlı kılan bu anlamsal boyutun tarihsel kullanım ile kurduğu ilişkinin değişerek hatıra havuzuna yeni kullanım türlerini dahil etmesi ve yeni bir konsept ile yarına hazırlanmasına oldukça güçlü bir ışık tutmuştur. Dünü, bugünü ve yarını, ada bağlamında ilişkilendirecek yaklaşımlara dair beklentilerin paylaşıldığı katılımcı süreç kurgusu, önceki katılımcı süreç deneyimleri göz önünde bulundurularak, bilgilendirme ve

paydaş grup toplantılarını kapsayan, en önemli ise şartnamenin hazırlığı öncesinde başlayıp yarışmanın tamamlanmasından sonraki aşamayı da sürecin bir parçası haline getiren kendi kulvarında öncü bir kurguya sahiptir.

Son bir yılda İstanbul'da düzenlenen Meydan yarışmaları ve bu yarışmaların birçoğuna katılımcı sürecin dâhil edilmiş olması, toplum ve kentsel mekân bağlantısını da güçlendirmektedir. Yarışmaya açılan bu alanlar içerisinde, Büyü-kada Fayton Meydanı, çok değerli ve bir o kadar bağlayıcı tarihsel ve toplumsal boyutlara sahip olmakla birlikte mekânsal bağlamda önemli bir "kentsel boşluğu", Fayton Meydanını temsil etmektedir. Bu boşluğun tanımlanması, anlamlanması ve çevresiyle ilişkilenebilmesi ile sonuçlanan yarışma aslında ortaya çıkan *açık sistem* ile meydanın kullanım alternatiflerini yine buradaki topluma bırakmaktadır. Tarihsel katmanlarla çevrelenmiş meydanlar aslında, mekânı deneyimleme, özgür olabilmek, toplumsal faaliyetlerde bulunma başka bir deyişle, insanın kendini gerçekleştirebileceği ortak alanlar sunmaktadır. Yani, herkesin söylemine yer veren, birbirine benzemeyen kimliklerin uzlaşmasına imkân sağlayan ve erişilebilir olan meydanlar adeta bir kent sahnesi gibi görev yaparak içlerinde barındırdıkları toplumu şekillendirirler. Bu nedenle demokratik, çağdaş ama tarihsel hafızasına sahip çıkan meydanlar ve kamusal alanlar, daha medeni toplumların da temelini oluştururlar.

Kaynakça:

- Arendt, H. (2003) İnsanlık Durumu, İletişim Yayıncılık.
 Erzen, J.N. (2019) Üç Habitus - *Yeryüzü, Kent, Yapı*, YKY.
 Frampton, K. (1983) "Prospects for a Critical Regionalism", *Perspecta*, Vol. 20, s.147-162.
 Zucker, P. (1955) "Space and Movement in High Baroque City Planning", *Journal of the Society of Architectural Historians*, 14 (1), s.8-13
 Günay, B. (1997) "Kentsel Tasarım Kültürü ve Yaratıcılığın Sınırları", *Planlama Dergisi*, 97/2, s.54-61.

Kentsel Hafıza ve Fiziksel Mekânın Önemi

M. Batu Kepekçioğlu, Ecem Çalışkan

"Mekân, zamanı, peteklerinin binlerce gözünde sıkıştırılmış olarak muhafaza eder."
 Gaston Bachelard (*Mekânın Poetikası*, 2017, s.39)

2020 ve 2021 yılları birçok yönden olumsuz geçse de İstanbul'un çeşitli yerlerinde İBB'nin inisiyatifleriyle açılan bir dizi yarışma sayesinde kentsel mekân ve tasarım da gündeme bir şekilde gelmiş oldu. İstanbul'un başat meydanları ve kıyı hatlarını konu alan yarışmalar, yeteri kadar hazırlık ve

tanıtım yapılmadan çok kısa aralıklar ile açılma da kentsel mekân ve tasarım üzerine kafa yorma, sorun ve çözüm güzergâahlarına dair ipuçları yakalama fırsatı da veriyordu. Aşağıdaki metinde üzerinde ayrı ayrı ve beraber çalışma fırsatı bulduğumuz Taksim, Büyükkada Fayton (Arabacı) Meydanı ve Bakırköy Cumhuriyet (Özgürlük) Meydanı Yarışmaları sırasında kritik bulduğumuz ‘kentsel hafıza’, ‘fiziksel mekân’, ‘art zamanlı okuma’ ve ‘gösteri’ mefhumlarını gündeme getirdik.

Tasarım Aşamasında Art Zamanlı Okumaların Gerekliği

Gündelik yaşantımızın geçtiği meydan, sokak gibi ortak yaşam alanlarımızın var oluşu tarihseldir; dolayısıyla problemleri de tarihseldir (zamansal). Bu problemleri anlamak, zamanı hesaba katan, tarihsel diziyi bütünsel olarak görebileceğimiz (art zamanlı) okumalarla mümkün hale gelebilir. Ancak hem yarışmacıların hem jüri üyelerinin çoğunluğu bakış açılarını öncesi ya da sonrası olmayan bir şimdilik perspektifine konumlayarak art zamanlı okumaları ihmal ettiklerini gösteren performanslar sergiliyor.

İhmal edilen art zamanlı okumaların önemini kavramak için Taksim Meydanı Yarışması iyi bir örnek teşkil etmektedir. 1928’de Cumhuriyet Anıtı’nın inşası ve Mongeri’nin Cumhuriyet Meydanı düzenlemesini izleyen yıllarda sırasıyla Prost, Dalan ve Erdoğan müdahaleleri sonucu 100 yıldır çözülen dokuyu ancak art zamanlı bir okuma bize görünür kılabılır (*Resim 1*). Bu noktada meydanı mevcut haline getiren 2013’teki yayalaştırma projesinin yarattığı problemlere tek başına odaklanarak yalnızca onunla hesaplaşmaya çalışmak hata olacaktır. Çünkü söz konusu yayalaştırma, yapı çevredeki çözülme ve yıkım anlarından oluşan dizinin son sahnesidir; anıtın meydan içinde yüzmesi de açığa çıkan ölçek ve yönelim sorunlarının altında da bu yıkım dizisinin yattığı görülmelidir.

Benzer yöntemle ele almamız gereken bir diğer meydan Büyükkada Fayton (Arabacılar) Meydanıdır. Meydan, faytoncular tarafından kullanılmaya başlandığı ilk zamanlarda bile bir araç parkına dönüşmemiştir. Açık alanı zenginleştiren ayazma ve bostan gibi doğal ve kültürel unsurlar varlığını sürdürmüş, meydanın boyutlarını insan ölçeğine çekmiştir (*Resim 2*). Faytonlar varken göze çarpmayan meydan, faytonların kaldırılmasından sonra beklenmedik şekilde açığa çıkan ve boyutları nezdinde ada ölçeğine yabancı kalan boş bir alan olarak göze batmaya başlamıştır. Bu boş alanı meydan olarak adlandırmak artık mümkün olmayacaktır. Bu noktada, meydanın geçmişteki

farklı hallerini haritalar, fotoğraflar, yazılı ve sözlü anlatılar üzerinden takip edip karşılaştırmak bizim için ufuk açıcı olmuştur. Bu bağlamda art zamanlı okumalar hem yok edilmiş kentsel izlerin ve dolayısıyla hafızanın açığa çıkartılıp görünür kılınmasını hem de değişimin dinamiğini kavramayı sağlayacak en etkin araçlardan biridir.

Art zamanlı okumaların sunduğu başka bir olanak, kentsel mekânı fiziksel boyutu dışında fiziksel olmayan boyutuyla da kavramaya yardımcı olmasıdır. Öyle ki, kentsel tasarım yaklaşımları geliştirirken mevcut kullanımlar ile ilgili kapsayıcı bir değerlendirme yapabilmek, bu mekânlarda süregelen, zaman içinde kaybolan, yeniden üretilen veya ara ara ortaya çıkan gündelik kullanım alışkanlıklarını takip etmek ile mümkün olacaktır. Daha da önemlisi hangi yeni kullanımlara imkân verileceği, hangilerinin korunup hangilerinin yeniden canlandırılacağı ya da ortadan kaldırılacağı fiziksel mekândaki müdahalelere de yön verecek karar setini oluşturmalıdır. Bu açıdan, yeniyi üretmek adına var olan gündelik alışkanlıkları tüketen bir yaklaşım, o kentsel mekânı fiziksel açıdan iyileştirse de süregelen kullanım biçimini olumsuz anlamda etkileyebilir. Bunun bir örneğini, Bakırköy Cumhuriyet Meydanı Yarışması’nda görebiliriz. Cumhuriyet Meydanı’ndan Bakırköy sahil hattına kadar devam eden yaya aksı (Ebuzziya Caddesi), gösteriler, yürüyüşler, anma törenleri ve toplanma gibi insanların bir araya gelip hareket ettiği durumlarda meydan ile beraber kullanılmaktadır. Mevcut durumda yaya aksının iz düşümünde konumlandırılmış üstü kapalı yeraltı çarşısı gün ışığı alamasa da hem cadde üzerinde bahsi geçen toplumsal eylemlere olanak vermekte hem de gündelik (alışveriş vb.) yaya hareketliliğine engel oluşturmamaktadır. Ancak ödüllendirilen önerilerde sıkça karşılaşılan, yeraltı çarşısını görsel olarak ana caddeyle ilişkilendirme adına açılan galeriler, caddenin daralmasına sebep olmaktadır. Sonuç olarak yeni fiziksel mekân daha nitelikli bir

Resim 1. Taksim Cumhuriyet Meydanı ve Anıtı, 1930’lar.

atmosfer sunsa da hafızada yer eden gündelik ve toplumsal kullanım alışkanlıklarını gerçekleştirmeye izin vermeyecektir.

Anıların Muhafazası Olarak Fiziksel Mekân

Bir anlığına hafızanızı kaybettiğinizi, geçmişinizi hatırlayamadığınızı, kim olduğunuzu bilemediğinizi, ait hissetmediğiniz bir şimdiki zamana sıkıştığınızı düşünün. Çoğumuzun başına gelmeyeceğini düşündüğü bu tür travmatik bir deneyim aslında kent mekânlarının her radikal dönüşümünde başımıza geliyor. Çünkü hayatımızdaki an'lar hem zamansal hem mekânsal katmanlara sahip ve o anlara ait anılarımızın da her zaman geçtiği bir mekân oluyor, dolayısıyla an'ları mekânsız anı'laştıramıyoruz.

Daha da önemlisi, kentsel mekânla her etkileşimimizde yapıyı çevreyi dönüştürerek yeni izler bırakıyoruz. Bu bağlamda fiziksel mekân bağımsız bir açık alan olmanın ötesinde hafızamızın somutlaşmış bir uzantısı, bireysel ve toplumsal izlerin başat taşıyıcısı haline geliyor, onları kaydettiğimiz dinamik bir muhafazaya dönüşüyor. Dolayısıyla kentsel hafızayı gözetmeyen her radikal müdahale de kentsel hafızaya bıraktığımız izleri silmek, kentsel mekânda tanıdık ne var ne yoksa ortadan kaldırmak demek oluyor. Daha da kötüsü, bu silme halini normalleştirmiş durumdayız.

Bugün gelinen noktada son dönemde açılan kentsel tasarım yarışmalarının sonuçlarına bakıldığında, değerlendirmelerin tüm sorunları geride bırakacak bir proje önerisi arayışı üzerine gerçekleştiği ve bu yönüyle yarışma sürecinin de geçmişe sünger çekecek en iyi süngerini seçme etkinliğine doğru dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Var olan tamamen temizlendiğinde ise aksaklıkları giderilmiş "sorunsuz" kentsel mekânlar elde edeceğimize dair de şüphemiz yok. Ve bu uğurda güncel dille tasarlanmış her türlü yeni müdahale cazip hale geliyor. Ama atladığımız bir şey var ki o da aslında sorunun daha en başında bu kentsel mekânların her seferinde hiç geçmişleri olmamasına baştan tasarlanıyor olması. Böylece kentlerimizin çoğundaki travmatik müdahaleler serisine

Resim 2. Büyükkada Fayton (Arabacılar) Meydanı, 1940'lar.

yenisini ekleyerek sorunları çözmekten çok, yenilerini üretir hale geliyoruz.

Diğer taraftan ilginç şekilde yakın zamandaki yarışmalara baktığımızda kentsel hafıza mefhumunun –özellikle ilk defa halkın katılımıyla düzenlenen Büyükkada şartname toplantılarında gündeme getirildiğini de görüyoruz. Buna rağmen kentsel hafıza vurgusu ne jürinin ne de yarışmacıların gündemine istisnalar dışında giremedi, seçilen önerilerin çoğu faytonlar, faytoncular, atlar diğer bir deyişle tüm bu kültürel katmanı oluşturan unsurlar hiç orada olmamışçasına tasarlandı ya da tematize edilerek yüzeysel düzeyde gündeme getirildi. Yarışmanın ana eksenini ise şartnamede vurgulanan kentsel hafıza yerine meydana çeperindeki dükkânların yeni sahipleri tarafından meydana atılacak masa ve sandalye işgali üzerinden çizildi. Daha da kötüsü bu işgali engelleyebileceği düşünüldüğü için meydan ile çeperdeki dükkânların birbirinden kopartılması başarılı bir çözüm olarak lanse edildi. Onu besleyen ve ondan beslenen çeperlerdeki yapılar gözden çıkartılabilir olarak görüldü. Oysa "çeperlerinden yalıtılmış bir meydan" ifadesi bir oksimorondur. Boşluk hiçbir zaman kendi başına var olmaz.

Kentsel mekânın önceki hallerini görmezden gelen, önemsizleştiren tavır Fayton Meydanı için yeni bir durum değil. 1940'larda Panayia Kilisesi ile anılan meydan, faytonlar oraya yerleştirilip ulaşım için düzenlenirken kilisenin bir bölümü de yıkılmış ve kilise neredeyse çevredeki yapılardan ayrıştırılamaz bir hale gelerek kurucu özelliğini kaybetmiştir. Sorun tam da burada yatmaktadır. Her yeni müdahale güncel sorunlara odaklanıp meydana var olan kentsel ve kültürel izlerin, katmanların, ilişkilerin, öğelerin yok olmasını sorun-sallaştırmadıkça aslında çözüm değil kentsel hafızada yeni bir travma yaratmaktadır. Bu bağlamda Taksim Meydanı Yarışması çok daha bilinen bir durum olarak karşımıza çıkıyor. Büyükkada'dakine çok benzer şekilde Taksim Meydanı için geliştirilen her yeni öneri ilk maddede kısaca değinilen 100 yıllık yıkım dizisini sorunsallaştırmayıp onlarla hesaplaşmadığı sürece kentsel hafızanın silinmesine ister istemez katkıda bulunacaktır.

Kentsel Mekânın Gösteriye İndirgenmesi

Çağımızda kentsel tasarımın sadece fiziksel mekân düzenleme etkinliğine indirgenemeyeceği aşikâr. Hatta 19. ve 20. yüzyıl şehirciliğinde kente yönelik tepeden inme müdahalelerin de etkisiyle kentsel tasarımda fiziksel mekânı düzenleme etkinliğinin anti-demokratik çağrışımları gittikçe arttı. Öyle ki tepki olarak kentsel tasarım pratiğinin eksenini, yapıyı

çevreye yönelik formal müdahalelerin minimumda tutulduğu, buna karşılık kamusal mekânda gösteri ve etkinlik bazlı informal müdahalelerin arttığı bir duruma doğru kaydı.

Minimum müdahale vaatleri ile çok cazip görünen bu tür “yumuşak şehircilik” (*soft urbanism*) yaklaşımları ise çok temel iki sorun barındırmaktadır. Birincisi kentsel mekânda kendiliğinden gerçekleşen, öngörülemez olan, aktive edici bir deneyim sunan “olay” (*event*) ile pasifize edici kurgulanmış bir etkinlik olan “gösteri”nin (*spectacle*) ikame edilmesi, hatta mekânın neredeyse sadece gösterilerin gerçekleşeceği bir sahne olarak kurgulanmasıdır. İkincisi ise kentsel mekândaki formal sorunların informal çözümlerle çözülebileceği sanıdır. Kabul etmeliyiz ki kentsel tasarımın fiziksel mekâna müdahaleye indirgenmesi ne kadar yanlış ise tersi yönde bir yaklaşım da o kadar sorunlu görünmektedir. Özellikle Taksim Yarışması’nda ödül grubuna giren bazı projeler, jüri raporunda hiçbir fiziksel müdahale öngörmediği halde olumlu değerlendirilmiştir. Belki bu tavır, tarihsel bir süreklilik içinde fiziksel çevresiyle travmasız bir entegrasyon sağlamış meydanlar için söz konusu olabilir. Ama Taksim gibi 100 yıllık yıkım sertüveni ni kayıtlardan takip edebildiğimiz, 2013’te ise bizzat şahit olduğumuz fiziksel müdahalelere maruz kalmış bir meydan için tek başına yeterli değildir. Çünkü akıllı telefon uygulamaları ile kıyısında köşesinde düzenlenmiş etkinlikler ne meydana kentsel ısı adası etkisini düşürmeye ne AKM ve camiden kaynaklanan ölçek sorununu çözmeye ne de dümdüz edilmiş boşlukta yaya oryantasyonunu sağlamaya yardımcı olabilecektir. Dolayısıyla fiziksel mekâna dair sorunların çözümü de kaçınılmaz olarak fiziksel müdahale ile mümkündür. Ayrıca her ne kadar meydanlar, sokaklar kentlerin sahneleri olsa da onları cazip kılan, anlamlandıran sadece kalabalık etkinlik anları değil sakinin sunduğu zengin fiziksel atmosferlerdir.

Dolgu Alanları Üzerinden Kentsel Boşluğun Mekânsal ve Toplumsal Boyutu

Senem Doyduk

Kentsel bir boşluk olarak meydan, kentte yaşanan güncel ve tarihi pratiklerin nasıl biriktiği, değiştiği ya da yok olduğunun, toplumsal hafızanın nasıl oluşturulduğunun somut karşılıklarını gördüğümüz mekânlardır. İstanbul’da özellikle son on yılda gerçekleştirilen dolgu alanlarının, kent içindeki meydanlarla karşılaştırıldığında, kamusal

mekâna ait nitelikleri barındırmadığı iddia edilebilir. Sözü edilen dolgu alanları için, rekreasyon amaçlı, kamu yararına yönelik, ticari gelir elde edilmeyen kullanım biçimlerini içerdiği iddia edilse de gerek yapım gerekse kullanım biçimlerinde bu argümanların gerçeği yansıtmadığı görüşü ortaya konacaktır.

Bir Kentsel Boşluk Türü Olarak Dolgu Uygulamaları

Deniz ile kara arasındaki kenarı, doğayla kent arasındaki sınırı (Lynch, 2010) oluşturan ve doğal eşik olarak tanımlanabilecek kıyı kenar çizgisi sabit değildir ve geçmiş dönemlerde de kimi zaman insan eliyle kimi zaman da doğa hareketleriyle değişikliğe uğramıştır. İnsan eliyle gerçekleştirilen dolgu örneklerinin geçmişi Antik dönemlere kadar uzanır. Örneğin, Fenikelilerin Doğu Akdeniz’de kurdukları Sur kenti, kıyıya altı yüz metre mesafede bulunan iki adanın binlerce işçi tarafından yıllarca süren dolgu çalışmalarıyla kurulmuş bir kenttir (Hamamcıoğlu, 2005). İstanbul Boğaz kenarındaki Dolmabahçe, Beylerbeyi, Ortaköy gibi camiler geç Osmanlı döneminde yakın çevrelerindeki Osmanlı elitine ait yalıların dibinde, denizin doldurulmasıyla oluşturulmuş kamusal alanlardır. Bu uygulamalar ile örneğin Ortaköy sırtlarında yaşayanlar deniz kıyısına erişmiş; hemen ardından camilerin yanında pazar yerleriyle ticaret hayatı başlamış ve yakın çevresi de zaman içerisinde dolarak kamusal alana açılan kentsel mekânlara dönüşmüştür. Evliya Çelebi, Dolmabahçe Sarayı çevresinin servi ağaçlı bağlık bir alan iken, donanma gemileri ve kayıklarla getirilen taş-toprak ile doldurularak oluşturulmuş bir koy olduğunu yazar (Gülersoy, 1993).

Türkiye’de özellikle 2000’li yıllarda dolgu uygulamalarının kamusal yarardan ziyade kent üzerindeki tahribatı görünür oldukça bu müdahale biçimine yapılan itirazlar artmıştır. E. Madran, Kıyı Kanunu’ndaki yasal düzenlemelere karşı çıkmış; koruma, kamu yararı, meşruiyet gibi kavramlar kullanılarak, kanunun satır aralarında kıyı dolgu alanlarının özendirilip yeni rant alanlarının yaratıldığına dikkat çekmiştir (Madran, 2006). 2010’lu yıllarda yapılan Yenikapı ve Maltepe alanları, dolgu uygulamasının vardığı en uç kentsel yıkım müdahalesi olarak kendini gösterir. N. Erkal, Yenikapı alanının İstanbul kent haritası üzerinde en ölçeği kaçmış dolgu alanı örneği olduğunu, bu alanda, kıyı şeridinin doğal yapısının bozulmasının vereceği ekolojik zarar ya da kent hafızasına etki eden sosyolojik kaybın yanı sıra bölgedeki çok katmanlı yapının kronolojik

birikiminin de ortadan kaldırılmış olduğunu belirtir (Erkal, 2012). Genel olarak İstanbul'da uygulanan dolgular konusunda ekolojik etki düzeyinin belirlenmesi için gereken ÇED süreci, İstanbul Valiliği'nin aldığı kararla uygulanmamıştır (Küçükakça, 2014). Dolayısıyla dolgu uygulamalarında denize inşaat atığı olan hafriyat malzemesi gibi doğal ortama yabancı malzemelerin atılmasının yaratacağı etki ÇED raporu hazırlanmaması nedeniyle belgelenememiştir.

Maltepe ve Yenikapı Dolgu Alanları ile Deforme Edilen Kent Meydanı Algısı/Olgusu

Dolgu uygulamalarının uç örnekleri olarak kentin kadim meydanları yerine öncelikle çevreye verilen zararlar anılan Maltepe ve Yenikapı alanlarının kente etkilerine bakılacak olursa ekonomik, ekolojik, toplumsal pek çok olumsuz etkilerinin olduğu ortadadır. Bu uygulamalara yapılan itirazlarda, dolgunun büyüklüğü ve denizle yerleşim alanı arasındaki ilişkinin yok edilmesi konularının öne çıktığı görülecektir. Yenikapı dolgu alanı, Tarihi Yarımada'da 71,5 hektar alan kaplamakta, 1 milyon kişi kapasiteli miting alanı ve 3000 araçlık otopark kapasitesiyle tanıtılmaktadır. İstanbul 1 Numaralı Yenileme Alanları Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Ekim 2012'de topografyayı bozduğu gerekçesiyle bildirdiği olumsuz görüşüne karşın Çevre ve Şehircilik Bakanlığı "sit alanına değil, denize uygulama yapıldığı" açıklamasının ardından projeyi onaylamış ve Nisan 2013 ile Şubat 2014 tarihleri arasında proje tamamlanmış, 23 Mart 2014 tarihinde kullanıma açılmıştır (Özkan vd., 2015) (Resim 1).

Maltepe ilçesindeki dolgu alanı da 120 hektar alanı kapsamaktadır ve bunun 101 hektarı doldurulmuş alandır. Spor ve kültür adası olarak iki kısımdan oluşan dolgu alanında spor tesisleri, çocuk oyun, rekreasyon, miting ve festival alanları bulunmaktadır. 18 Şubat 2010 tarihin-

de İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisinde, 18 Haziran 2012 tarihinde de Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca onaylanmıştır (Özkan vd., 2015). Ölçeği itibarıyla bölgesel bir uygulamadan çok, kentsel ölçekli bir müdahaleye dönüşen bu iki alan, silüete ve ekolojik dengelere olumsuz etkilerinin yanı sıra yakın çevresindeki yapı çevrede gerçekleşmesi düşünülen inşaat faaliyetleri üzerinden ekonomik bir yatırım olarak da değerlendirilmişlerdir. Bu da dolgu müdahalesinin hem meydanın, hem de kıyının kullanımını ve algılanmasını deforme etme yönünde kilit bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır (Resim 2).

Yenikapı ve Maltepe dolgu uygulamalarına meslek örgütlerinden, akademik çevreden ve demokratik kitle örgütlerinden çeşitli itirazlar yükselmiş ve kente olumsuz etkileri aktarılmaya çalışılmıştır. Yerel yönetim ve ilgili bakanlıklar dolgu yöntemiyle oluşan kent boşluklarını; özel mülkiyet barındırmaması, yapılaşmaya açılmaması, kamuya yönelik kullanıma hizmet ediyor olması gibi unsurları öne çıkararak birer hizmet projesi olarak lanse etmiştir. İtirazlar ise, ölçeğin insan algısını ve kültürel sürekliliği sekteye uğratabileceği, kentlinin denizle olan ilişkisini kaybettirmesi, kentin kıyısına ait morfolojik yapıyı radikal ölçeklerde değiştirmiş olması, karar aşamalarında merkezi ve yerel yönetimin aksi yönündeki görüş ve önerilerine yer verilmemesinden antidemokratik bir politika güdülenerek gerçekleştirilmesi konularına odaklanmıştır.

Buradaki miting alanları ve meydanlar kentliye yabancıdır, çünkü bu alanlar ağırlıklı olarak çağrılı etkinliklerde kullanılmakta, diğer zamanlarda gündelik kullanımı bulunmayan, temas edilerek deneyimlenmeyen atıl kentsel mekânlardır. Ayrıca, meydanı tanımlayan en önemli öğe olan çeper koşullarından da yoksun olduklarından bir tür yok-yer niteliği de sergilerler. Büyüklükleri ile insan ölçeğini aşan, yürüme

Resim 1. Yenikapı Alanı kronolojik dolgu tarihi (Hazırlayan: Aygen Erol).

Resim 2. Maltepe Alanı kronolojik dolgu tarihi (Hazırlayan: Aygen Erol).

mesafelerinin üzerinde, kilometrelerce alan kaplayan boyutlarıyla bir bütün olarak bedensel duyularla algılanamayan, ancak hava fotoğraflarıyla görselleştirilebilen imaj mekânlarıdır. Kent içindeki meydan olgusunun karakteristiği olan, bir yerden bir yere bağlanan ya da çeşitli kılcal yollarla beslenen kent boşlukları değildir. Bu sebeple aidiyet hissinin geliştirilmesi ve kültürel hafızada çeşitli yaşanmışlıklarla yer etme imkânı sunmayan, denize olduğu kadar, toplumun zihnine de zorla eklenmeye çalışılan mekânlardır.

Sonuç ve Kentsel Koruma Argümanlarına Dair İçerik Önerileri

Kentlerdeki meydanlar; ticaret, kutlama, anma, sosyalleşme gibi çeşitli toplumsal ihtiyaçların karşılandığı farklı biçimsellikte, tarihsellikte ve anlamsal değerler barındıran kent boşluklarıdır. Anma ve kutlamalarla simgeleşen Taksim, Beyazıt gibi tarihi meydanların, 2013 yılından itibaren gösteri ve anmalara kapatılarak, kutlama ve protestolara izin verilmemesinin, antidemokratik bir uygulama olmakla birlikte, toplumsal hafızanın beslenmesi ve toplumsal değerlerin yaşatılarak korunup sürdürülmesi bağlamında kentsel koruma yaklaşımına da olumsuz etkisi vardır. Sadece toplumsal etkinliklerin yapıldığı anlar değil, bu etkinlikler için toplanma ve dağılma sürecinde kalabalıkların, meydanın yakın çevresindeki ve bağlantı yollarındaki çok sayıda kişi tarafından da görünürlük kazanması, etkinliğin içeriğinden haberdar olunması gibi etkileşimler gerçekleştirilmediğinde, toplumun katılımcı olmasa dahi, haberdar olma hakkı engellenmekte ve zaman içerisinde toplumsal hafıza çeşitlilik ve çoklu alternatifleri barındırmayan, otokrat bir içerikte biçimlendirilmeye başlanmaktadır.

Dolgu alanlarının, iktidar tarafından toplanma ve miting alanı olarak kullanıma yönlendirilmelerinin, bu alanların kentin kıyasına eklenmiş, en yakınındaki semt ve mahallelerden dahi çok şeritli yollarla ayrılmış, kent dokusundan yalıtılmış, iletişime kapalı niteliklerinden ötürü de tercih edildikleri ileri sürülebilir. Yenikapı ve Maltepe Sahil dolgu alanları iktidar ve muhalefet çevrelerinde adeta paylaşılarak kimliklendirilmiştir. Ancak ikisinin de ortak özelliği, bu alanlarda gerçekleştirilen siyasi ve toplumsal bir araya gelişlerde meydanın kendisinin, yaklaşık ne kadar insanın katıldığı sayıldığı, metrekaresi hesaplarının yapıldığı yer ile ilişkinin kantitatif ölçümlere indirgenmiş olmalarıdır. Bu dolguların sayı saymaya indirgenmesinin örneklerinden biri olarak, Yenikapı dolgu alanı, Eylül 2019'da İstanbul

Büyükşehir Belediyesi'nin belediye araçlarının dizildiği ve sayısal çokluğun sergilendiği bir platform olarak kullanılması hatırlanabilir.

Kimi zaman insanların kimi zaman araçların sayıldığı bu dolgu alanları, tarihî ve yaşayan kentsel meydanlardan farklı olarak, anlamsal içerikten yoksun, sayı sayılan ve yoğunluk ölçülen kimliksiz boşluklara dönüşmüştür. Bu dolgu alanları, kentsel mekân olarak ne meydan ne de kıyı niteliğini taşımamaktadır. Kent meydanları, sınırlarının, büyüklüğünün ve içinde bulunulan tanımlı kent boşluğunun bedenlen ve görsel olarak algılanabildiği boşluklardır. Aynı şekilde kentlerdeki deniz kıyıları da denizle ya da su unsuruyla ilişkinin bedenlen algılandığı, suyun sesinin, serinliğinin duyumsandığı ve suyun görülebildiği mekânlardır. Sözü edilen dolgu alanları ise, aidiyet hissi verebilecek kentsel mekânı yaşanan hacimlere dönüştüren toplumsal, kültürel, mimari yoğunlukları taşımamaktadırlar.

Yerel yönetimler; dolgu uygulamalarından ekonomik gelirler elde etmelerinin yanında, aynı zamanda halka açık alan kazandırma söylemiyle, seçim dönemlerinde propaganda içeriği olarak da fayda sağlamaktadır. Dolgu alanı, yerel yönetimlere ve ihale usulüyle finanse edilen şirketlere sağladığı büyük gelirden ötürü, oldukça kârlı, kamusal proje olarak lanse edilmesiyle de sosyal-toplumsal propaganda projeleri olarak her yönden kazanımı yüksek uygulamalardır. Ayrıca kentsel dönüşüm projelerinden ortaya çıkan çok yüksek hacimli hafriyatın da düşük bir maliyetle kentsel alan sınırlarında dolgu meydanlar şeklinde değerlendirilmesinin sağladığı haksız ekonomik çıkarlar da göz ardı edilemez. Kent dokusu içerisinde inşaattan elde edilecek rant uğruna korunamayan yeşil alanların alternatifi, suni bir simülasyonu, inşaatın atığıyla oluşturulan yapay topografya üzerinde yaratılmaktadır.

Doğal, kültürel, toplumsal ve tarihsel niteliklerin mümkün olduğunca özgün nitelikleriyle korunması gerekliliğine temellenen söylem hiç şüphesiz ki kamu yararı unsurunu da barındırmaktadır. Bir diğer deyişle, toplumun kültürel çeşitliliğinin ve tarihî zenginliğinin sürdürülmesi yine toplumsal fayda için talep edilmelidir. Mesleğin toplumsal fayda-kamu yararı konuları çerçevesinde geliştirilecek söylemlerde "kentsel rant" ve bu rantın bölüşümü kavramlarına yer verilmesi, toplumun gündelik yaşamıyla ilişkili temel meselelerine temas edecek bir içeriğe erişilmesini sağlayacaktır. Yeni kentsel boşluk niteliğinde üretilen meydanların hem üretim biçiminde hem de kullanımında, kamu yararı ve kentsel rant unsurlarını ne içerikte barındırdığı konusu, kentsel mekânın

üretimi konularındaki teori, politika ve söylem üretiminde yer verilmesi gereken unsurlardır.

Kaynakça:

- Erkal, N. (2012) "Yenikapı Projeleri: Kentsel Boşluk, Sınır ve Tasarım Yöntemi Olarak Arkeolojik Mekân", *Mimarlık*, Sayı: 366, s.10-16.
- Gülersoy, Ç. (1993) "Dolmabahçe Sarayı" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, s.89-90.
- Hamamcıoğlu, C. (2005) "Kentlerin Suyolu Girişlerinde Geçmişten Günümüze Yaşanan Aşamalar ve Kentsel Tasarım", *Planlama*, Sayı: 2005/3, s.104-114.
- Küçükakça, E. (2014) "İstanbul İlindeki Dolgu Alanlarının Seçilen Örneklerde Kamusal ve Çevresel Açından İncelenmesi", İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü Denizel Çevre Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Küçükakça, E. & Akkaya, A. (2014) "İstanbul Kıyı Alanlarındaki Dolgu Projelerinin Sosyo-Ekonomik, Ekolojik ve Hukuki Analizi", *8. Kıyı Mübendisi Sempozyumu*, s.423-433.
- Lynch, K. (2010) *Kent İmgesi*, Çev. İ. Başaran, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Madran, E. (2006) "Kıyı Kanunu Değişiyor: Koruma, Kamu Yararı, Meşruiyet Kavramlarına Yeni Yorumlar", *Mimarlık*, Sayı: 331, s.58-60.
- Özkan, Ö., Alp, J. & Tanrıverdi Ç. (2015) "Dolgu Alanları: Kıyı Sınırlarını Yeniden Oluşturmak", *9. Uluslararası Sinan Sempozyumu*.

Tek Bir Meydan, Meydanlar Üzerine Neler Anlatabilir?

Emre Yalçın

Tarih eğitimimin sonunda şehir tarihi araştırmalarına odaklanmamın sebeplerinin başında, yirmi yılı aşkın oturduğum İstanbul'un Beyazıt semti gelir. Beyazıt'ı, ailemin tarihiyle iç içe geçmiş bir kent mekânı olduğu için, doğumumdan öncelerden, 1930'lu yıllardan başlayan bir perspektifle tanıdım. Müdavimi olduğum Sahaflar Çarşısında, meydanda kurulan bitpazarında ve sonraları da Rus Pazarı'nda kısıtlı bütçemle kendimce büyük hazineler keşfettim, dostluklar kurdum. Giriş çıkmadığım bina kalmadı, meydanın etrafında.

Bir yandan bu mekânların tarihlerini keşfetmeye koyuldum, çevremdekilerden hikâyelerini dinledim, ama en çok da meydanın başına gelenleri... Dinlediklerim merakımı kamçılıdı. Kendimi Beyazıt Meydanının dört boyutlu bir yapbozunun parçalarını toplar ve birleştirirken buldum.

Bir tarih araştırmacısı olarak, şehircilik, şehir, kamu mekânları, değişim, dönüşüm kavramlarına ve bu kavramların aktörlerine dair çok şey öğrendim bu dört boyutlu bulmacadan. Bu yazımda Beyazıt Meydanı'nın tarihinin ana hatlarını takip ederek, meydanlar üzerine kavramsal çalışmalar yapan uzmanlara ve meraklılara bazı sorular soracağım ya da gözlemlerimi paylaşacağım.

Beyazıt, Büyük Konstantin'in MS 4. yüzyılda eski koloni şehrini bir başkente dönüştürürken meydan niteliğini kazanmış ilk olarak. Bundan önce, sınırları Cağaloğlu civarında biten koloninin mezarlıklarının uzandığı bir yerdi.

Beyazıt'ın hikâyesinin daha başlangıcında yola çıkarak, kentler gelişirken mekânların işlevlerinin değişmesinin, dönüşmesinin kaçınılmaz bir olgu olduğunu söyleyebilir miyiz?

Osmanlı döneminde, bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasının yerinde Fatih'in, ailesinin iskânına özel sarayını kurduğunu biliyoruz. Bugün Topkapı Sarayı olarak bildiğimiz mekânınsa aslen devlet ofisleri ve devlet okulları (harem, enderun) için inşa edildiğini de. Padişahın evinden çıkıp işine gittiği yola bunun için Divanyolu dendiğini de. Fatih, meydanın yakınlarında iki önemli iktisat kurumunu, Darphane'yi ve para ile değerli emtia ticareti merkezi olan Bedesten'i de inşa ettiriyor. Meydandan kendi külliyesine uzanan yol boyunca da yeniçeriler için Eski Odalar denilen kışlaları ve onların devamında da Yeniçağa ait askeri bir sanayi tesisi olan Saraçhane'yi.

Halefi II. Beyazıt sarayla bedesten arasında kalan alanda külliyesini kuruyor. Bu inşaatla meydan saray duvarı, cami ve diğer külliye binalarının arasında kalan nispeten küçük bir boşluğa indirgense de, Divan alayının başlangıç ve bitiş noktası olarak önemini koruyor. Aynı zamanda askerlerin kışlarından çıkıp şehir hayatına karıştığı, Kapalıçarşı'ya evirilecek Bedesten'e alışverişe giden şehirlilerin büyük bölümünün mutlaka geçtiği bir kent mekânı.

Meydanın yeniden inşa süreci, merkezi bir planlama otoritesinin şehir mekânındaki belirleyiciliğine dair henüz cevapsız sorular içeriyor. Padişahın kişiliğinde somutlaşan bu otoritenin bu kararları hangi saiklerle ve nasıl bir ekiple verdiğine dair bilgimiz henüz çok kısıtlı. İstanbul'da 1455 ve 1477'de iki kez bina ve nüfus sayımı yaptıran, 1470'te de vakıf mülklerinin kullanım durumunu tespit ettirerek vakfiyesine işleten Fatih'in şehre nasıl önem verdiğini ve gelişmesini nasıl takip ettiğini sırf bu göstergelerle kavramak mümkün. Tıpkı bu sayımları bir ekiple yaptığı gibi, şehir mekânlarının kullanımına dair kararları da bir başka ekiple yaptığını düşünmek çok da gerçek dışı bir olasılık olmasa gerek.

Tarihsel olarak mutlak hükümler belli şehir mekânları hakkında tek ve nihai belirleyici gibi görmeye alışkınsak da, bunu sorgulamanın zamanının gelip geçtiği aşikâr. Şehir tarihi çalışanların, şehrin kaderiyle ilgili nihai kararı veren iktidar sahiplerinin ne gibi yerel odaklarla iletişim ve etkileşim içinde bu kararları verdiğine odaklanmasa, bize beklemediğimiz kadar çok şey öğretecek gibi durmuyor mu?

15. yüzyılda yeniden tanımlanan bu kentsel mekân 19. yüzyıl başlarına dek ana hatları ve ana işlevleri dramatik değişikliklere uğramadan kalmıştır. Osmanlıların değişen dünyaya ayak uydurma çabalarının sonucu olan Osmanlı modernleşmesinin kentsel mekândaki ilk tezahürlerinden biri bu meydanın geçirdiği değişim olacaktır. Askeri işlevi giderek geri plana düşen ve mensuplarının esnafıktan tacirliğe, yasal işlerden kaçak işlere pek çok farklı uğraş edindiği yeniçerileri gelişime ve değişime karşı ayak bağı olarak gören II. Mahmut, 1826'da başarılı bir darbeye bu kurumu ortadan kaldıracaktır.

Beyazıt ve çevresinde II. Mahmut'un yarattığı kentsel mekân değişimi de devrim niteliğindedir. Büyük bir boyut ve işlev değişikliği söz konusudur: Caminin dış avlu duvarları boyunca uzanan ve yeniçerilerin hem işlettiği hem müdavimi olduğu kahvelerle meydanın ortasındaki kolluk yani askeri inzibat binası yerle bir edilir, dahası caminin dış avlusu meydana katılır.

Kazandığı siyasi ivmeyi iyi değerlendirmeyi bilen bir iktidar, eski rejimin istemediği unsurlarını temizlerken, cami arazisini kamu arazisine katmak gibi kimsenin aklından kolay geçiremeyeceği bir değişimi de bunun yanında kolaylıkla yapabilir. Yaptığı şey teamüllere ne kadar aykırı olsa da, bunun kabul görmemesi küçük olasılıktır.

Yeniçerilere dair tüm anılar meydandan silinmekle kalmaz, bu eylem bir iki kuşak içinde bu mekândaki yoğun yeniçeri varlığını toplumsal bellekten de siler. 21. yüzyıl başlarına dek yazılan şehir tarihlerinde kolluk dışında meydanın yeniçerilerle ilişkisine dair anlatılar çok çok nadirdir. Hatta burada 1957'ye dek duran ve 'kolluk'tan bozularak *Küllük* olarak anılan tek kahvenin adının caminin gül bahçelerinden geldiği, "güllük" kelimesinden bozulduğu inancı yaygın kabul görür.

Meydanın kuzeyindeki Eski Saray, yeni kurulan ordunun merkezi yapılı, anıtsal girişi olmayan bu geniş araziye giriş için meydana hâkim anıtsal bir kapı inşa edilir. Yeni ordunun asri askerleri, genişletilen meydana talimler ve geçitler düzenlemeye başlar.

Meydandan Fatih'e uzanan caddedeki yeniçeri kışlaları yerle bir edilmiştir. Kalan arazilerde çok geçmeden yeni eğlence yerleri belirmeye başlar. Neredeyse 19. yüzyıl ortalarından beri bu bölge, Direklerarası adıyla ve önceki devrlerine benzemeyen yeni bir anlayış üzerine kurulmuş bir eğlence merkezi olarak hatırlanır. Dört yüzyıla yakın yeniçerilerle var olmuş bu kent mekânı, Beyazıt Meydanı ile birlikte Yeniçerilerden soyutlanmış, bu hiç bitmeyecekmiş

gibi görünen asker varlığı belleklerden de beklenmedik bir hızla silinmiştir.

Bu süreci, kent mekânlarına ilişkin kolektif belleğin sanıldığından çok daha kırılğan ve değişken olduğu biçiminde okumak hiç zor değil. Mekânlardan belli bellek referanslarının temizlenmesi, silinmesi ve yerlerine yenilerinin getirilmesi, o mekâna ait toplumsal belleğin de hızla değişmesinin yolunu açmış görünüyor Beyazıt'ta.

İzleyen yüzyıl boyunca meydan büyük ölçüde II. Mahmut'un programına uygun yeni binalarla çevrildi. Daire-i Umur-ı Askeriye binası (bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binası) ile cümle kapısı, Fuat Paşa Konağı (Eczacılık Fakültesi), 1860'ların ortalarında, Kütüphane-i Osmani (Devlet Kütüphanesi'nin ilk ek binası) ve Jandarma Misafirhanesi (kütüphanenin ikinci ek binası) 1880'lerde inşa edildi. I. Dünya Savaşı sonuna dek imparatorluk ordusu Beyazıt Meydanı çevresinden yönetildi.

Savaş sürerken Beyazıt deyince herkesin aklına ordu, seferberlik, askerler, jandarmalar geliyordu. Meydandan Aksaray'a inen yola Ordu Caddesi adı verildi, Çemberlitaş'a uzanan kısmının adıysa Divan Yolu'ndan Yeniçeriler Caddesi'ne değiştirildi. Adeta zamanda ve mekânda bütün yollar askeriyeye çıkıyordu. Seferberlik sürerken, meydanın on yıl içinde geçireceği sivilleşme eksenli büyük değişimi kimselerin tahayyül etmesi mümkün değildi...

Savaşlar bitip başkent Ankara'ya taşınınca meydanın çevresindeki resmi binalar eğitim kurumlarına verildi. Civardaki kahvehanelerde askerler yerine öğrenciler, üniversite hocaları ve edebiyatçılar boy gösterir oldu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İttihat ve Terakki iktidarının Tramvay Şirketine verdiği bir imtiyaz büyük bir tartışmanın konusu oldu: Meydanda bir trafik göbeği kurularak Eminönü'nden gelen tramvay hattının bir kolu bu göbeğin etrafından Fatih'e gidecek, diğer kolu Aksaray'a devam edecekti. Dönemin pek çok aydını bu düzenlemeye itiraz etti. Meydanın bir kavşağa dönüşmesi çoğunluğun tepkisini çekiyordu. Dahası bu göbeğe bir yangın sarnıcı ve üzerine bir havuz inşa etme kararı daha da sert eleştiriler çekti. Şehrin meydanının ortasına koca bir su kütesinin ve bunun etrafında bir parkın yersizliği üzerine de yazılıp çizildi. Yahya Kemal'den Reşat Ekrem'e pek çok aydın konuyu basın yoluyla tartıştı, bu kararları açıkça yerd. Belediye meclisinde bu projenin iptali de uzun uzadıya konuşuldu. Ancak anlaşmanın bağlayıcılığı öne sürülerek proje uygulandı, havuz da inşa edildi.

İlginçtir ki, dönemin aydınlarının büyük tepkisini çeken bu havuz ve etrafındaki yeşillik, onlarla yetişen kuşakların beğenisini topladı; 1957’de meydanın düzenlenmesi için ortadan kaldırıldıktan sonra, çoğu kişinin hasretle andığı bir kentsel unsura dönüştü.

İktidar sahiplerinin kamu mekânlarına yönelik kararlarının şehirlilerin beklentileriyle, alışkanlıklarıyla çoğu kez örtüşmediği, hatta yüksek perdeden itirazlara yol açtığı, bu itirazların çoğu kez işe yaramadığı bilinmeyen bir durum değil. Ama ilginç olanı daha vahşi kararların, zamanında benimsenmeyen uygulamaları kamu belleğinde aklayabilmesi...

1957-58’de dönemin iktidar sahibi olan Demokrat Parti’nin İstanbul çapında başladığı imar faaliyetlerinde Beyazıt önemli bir odaktı. DP idaresi, caminin kayıp dış avlusunu yeniden ihya etmek için bir proje ismarladı. Ancak inşaat başladıktan sonra proje rafa kaldırıldı, meydanın eğimli zeminde girilen kazılar ve alçaltmalar beğenilmeyince dolgulara girişildi, beğenilmedi, yine kazıldı. Bu kararları dönemin başbakanı Adnan Menderes’in arazide verdiği söylene de, henüz bu inşaat süreci araştırmacıların onu aydınlığa çıkarmasını bekliyor. İş içinden çıkılmaz hale gelince

Karayolları Genel Müdürlüğü mühendislerine havale edildi. Onlar da meydanı, bir otoyol kavşağı olarak gerekli bütün standartları karşılayacak bir hale dönüştürdüler. Ancak iktidar sahipleri bu sonuçtan da memnun kalmayınca bir proje yarışması düzenlenmesine karar verdiler.

Bu yaşananlar da hiç kuşkusuz kentsel mekânların düzenlenmesinde planlamayı göz ardı edenlerin, ancak mekânın ölçeğinin insanı ezecek derecede kaybolması ve pratik işlevlerini kaybetmesiyle, ortaya çıkan eserin mühendislik açısından başarılı, ölçek bakımından istenenin de ötesinde olmasına rağmen meselenin bunlardan ibaret olmadığını idrak ettiklerini gösteriyor. Ve ne yazık ki hâlâ böylesi bedelleri olan projeler gündeme geliyor, hatta uygulanıyor.

Yarışma düzenlenir, Turgut Cansever’in projesi birinci seçilir. Müellif meydanı –kendi kurguladığı ancak kimi boşlukları ve maddi hataları olsa da tutarlı– bir tarihsel perspektife oturtarak, üstelik tarihsel canlandırıcılık ucuzluğuna bulaşmadan, 1920’lere dek kullanıldığı biçimde bir yaya meydanı olarak tasarlamış, kaybedilen insani ölçeği farklı yöntemlerle geri getirmeyi öngörmüştür. Ancak o sırada 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle iktidar değişince, proje yerel yönetim açısından fetret devri sayılabilecek bir ortamda uygulanmaya başladı. DP döneminde başlayan imar faaliyetlerinde belediye, İmar Bakanlığı, İller Bankası ve Karayolları Genel Müdürlüğü sınırları ve yetkileri çok da belirlenmemiş bir biçimde işleri paylaşıyordu. Bu kurumlar projenin uygulamasında resmen paydaş olmasalar da etkiliydiler. Kurumların büyük bölümünde bu projeyi beğenmeyenlerin sesi yüksek duyuluyordu. Nitekim bu muhalefet sonucunda, müellif mimar devre dışı bırakıldı. Projenin inşası tamamlanan kaba hatları üzerine muhalifler kendi fikirlerini uygulayarak, seçilen projeden çok farklı ve pek çok yeri inşaat halinde bırakılmış bir kent mekânının ortaya çıkmasına yol açtılar. Yarım yüzyıldan fazla hiçbir yerel yönetim bu hilkat garibesi mekânı esaslı biçimde elden geçirecek bir adım atmaya cesaret etmedi, palyatif ve yüzeysel kozmetik çözümlerle görüntüyü kurtarmaya çalıştılar.

Beyazıt’ta 1957’den sonra yaşananların gösterdiği gibi, iktidar sahipleri bazen çok pahalıya mal olsa da yanlışlarından dönebilir, doğru yöntemlere yönelebilir. Ancak yarışmayla seçilen ve etkileyici bir programı olan bir projenin uygulanabilmesi için de şüphe olmadığını bu projenin başına gelenler gösteriyor; iktidarın darbe yoluyla değişmesinin de etkisi yadsınamaz tabii ki, ama iktidar seçimle değişmiş de sonuç çok farklı olmaya cakkı gibi görünüyor. Havuzlu projedekinin aksine, bu projeye karşı olanlar, bitmemiş inşaatın üzerinden basın yoluyla yürüttükleri karşı propaganda amaçlarına ulaşmayı başarmışlardır.

Forum

In the Forum section, it was aimed to create a ground with a broad perspective by inviting researchers who focus on different production forms and have up-to-date studies. This section, consists of eight texts that approach the subject through conceptual, historical and current productions. Neşe Gurallar in her article titled “Meydan, square, platz, piazza, plaza, campo, park?” emphasizes the layers of meaning of the square on the axes of cultures, places and temporality. In her article titled “Squares in Search of Democracy” Meriç Demir Kahraman examines the quality of the square as a public space open to everyone, together with the concept of democracy. In her article titled “Square as a Metaphor” Asli Doğan discusses the semantic relationship of the square with daily life with a metaphorical approach. Birge Yıldırım, in her article titled “A Representative Public Space: Taksim Square”, presents a social and historical analysis of Taksim Square through the representation of different founding elements. In their article titled “Bringing the Square to the Public Space: Büyükkada Fayton Meydanı Competition and Participatory Process” İnci Olgun, Meliz Akyol Alay, Ahmet Kıvanç Kutluca open up for discussion the process of Büyükkada Fayton Meydanı Competition experience. In their article titled “Urban Memory and the Importance of Physical Space” Batu Kepekçioğlu and Ecem Çalışkan discuss recent design competitions on the axis of the notions of ‘urban memory’, ‘physical space’, ‘diachronic reading’ and ‘spectacle’. Senem Doyduk problematizes the new squares produced in embankment areas by approaching the concept of square in terms of public interest, urban rent and coastal areas in her article titled “The Spatial and Social Dimension of Urban Space through Embankment Areas”. Emre Yalçın in his article titled “What Can a Single Square Tell About Squares?” focuses on the functional and spatial changes of Beyazıt Square, which he experienced while living for a certain period of time.

'Dilek Sistemi' Üzerinden Cumhuriyet Köyünü Değerlendirmek ve Bir Taşra Örgütü Denemesi; Kocaeli Köyler Birliği*

Özden Senem Erol

Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında köylü nüfusun ağırlıkta olduğu demografik bir yapı mevcuttur. Toplumsal kesimlerin bütünü nü kapsayan ortak refahın yaratılması hususunda devletin çözmesi gereken iki büyük mesele tespit edilmiştir. Birincisi; sanayileşme sonrası olası sınıf çatışmalarının nasıl önleneceği, ikincisi şehir ve köy kutuplaşmasına yönelik uygulanacak politikalarla ilgilidir. Cumhuriyet dönemindeki mevcut hükümet, tek parti yönetimiyle CHP; politikalarını köy ve kent sınırlarında birbirinden farklı olarak kurumsallaştırmaktadır.¹ Yeni kurulan ulus-devletin benimsediği ilkeler doğrultusunda kamusal hizmetleri 'köyde yürütme biçimi' çalışmanın temel meselesini oluşturur. Türkiye Büyük Millet Meclisinden çıkan kararlar ve kurulan merkezi teşkilatlanmayla birlikte taşradaki idari örgütlenme, müdürlükler ve mahalli idareler belirlenmektedir. Köydeki örgütlenmeyi ele alan bu çalışmada Kocaeli örneği incelenirken Tek Parti Dönemi (1930-1945) dahilinde 'Dilek Sistemi' ve 'Köyler Birliği' adıyla iki farklı yapılanmaya rastlanır. Ülke çapında parti devlet bütünleşmesinin yansıdığı 'dilek sistemi' ile köyün talepleri ortaya konarken; 'köy' ve 'il özel idare' mahalli idarelerinin birleşerek kurduğu 'Köyler Birliği', ilk kez Kocaeli'nde denenilen ve diğer illere örnek olacağı düşünülen bir tür köyü inşa etme çabasıdır.

Çalışmada anlatılması amaçlanan köy örgütlenmesinin bağlamını oturtabilmek adına öncelikle dönemin 'köy' ve 'kent' olarak ele alınan sınırları belirlenmektedir. Taşradaki idari kurumlar ve mahalli idareler tariflenerek karşılaştırılmakta ve bunların bir taşra ilindeki konumu, etkisi ve partiyle ilişkisi tartışılmaktadır. Partiyle kurulan ilişki noktasında; parti-devlet bütünleşmesinin en iyi yansıdığı uygulamalardan biri olan ve halkın ihtiyaçlarını anlama ve çözüm arama biçimi olarak beliren dilek sisteminin yapısı aktarılmaktadır. Köyün inşa işlerine olabilecek katkısı açısından Kocaeli'nde gerçekleştirilen CHP il, ilçe, bucak, köy ve mahalle/semt ocak kongrelerine halktan gelen dilekler analiz edilmektedir. Ayrıca köy mahalli idaresi-

nin tek başına yetersiz kaldığının ve kurumsallaşamaktan kaynaklanan eksiklerin en iyi kanıtı olarak Kocaeli Köyler Birliği karşımıza çıkmaktadır. Birliğin içeriği ile bu kapsamda verilen kararlar ve yapılan faaliyetler aktarılmaktadır. En sonunda ise köyün inşasında adı geçen tüm kurumlar ve aktörler bir başlık altında toplanarak geliştirilen düşünceler, sunulan alternatifler, yapılan uygulamalar ortaya konmaktadır.

Köy Kent Ayrımı ve Sınırları

'Köy' olarak tanımlanan yer, hukuki olarak mahalli idare oluşu ve taşra idari örgütünde bulunmayışı nedeniyle kendi alanını tanımlayabilmektedir. Fakat 'kent' dahilinde il, ilçe ve bucak idari örgütünden hangilerinin incelenmesi gerektiği tartışmaya açık bir durum olup netleşmeye ihtiyacı vardır.² Merkeziyetçi yönetimin etkisiyle merkezi taşra örgüt idarisi olan yerler; yatırımların gidebildiği ve kentleşme yaşanmasa da 'kentleşmenin mümkün olduğu yerler' olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla başlangıçta bir idari örgütlenmenin olması neticesinde kamusal idari yapıların somut varlığı ve hizmetlerin götürülebilmesi noktasında o yer, 'köy' olmaktan ayrılabilir. Diğer yandan 'kent' sınıfına alınan yerler; mahalli idare olarak 'belediyelerin kurulabildiği yerler' olarak sınırlandırılabilir. Çünkü 1930 Belediye Kanunu'na göre il ve ilçe merkezlerinde ve nüfusu 2 bini aşan yerlerde belediye kurulması zorunlu kılınmıştır.³ Bu yerlerde belediyelerin kurulabilmesi belirli bir toplanma sağlayan ve diğerlerine göre 'kentleşmeye açık olan yerler' olarak tarif edilebilmekle birlikte, dönemin etkin mahalli idaresine hak kazanması, bütçesi yettiği kadarıyla belirli olanaklara sahip olması anlamına gelmektedir.

Bu Kanun'da '2 bini aşan yerlerde belediye kurulması' şartı bucak ve beldeler için konmuştur. Bucaklarda şartlı olarak belediye kurulması durumu, yeterli kalkınma koşullarını sağlayamadığını göstererek bucakları il (merkez ilçe) ve ilçe merkezlerinden ayırmaktadır. Öte yandan köyle kent arasında gidip gelen bucakların ilçe statüsüne erişmeye çalıştığı, idari örgütlenme

olarak hukuki zorunluluğu olsa da yeterli teşkilatlanmayı ve hizmeti sağlayamadığı gerekçeyle her daim kaldırılma riski olduğu gözlenmektedir.

Resmi nüfus sayımlarında bucak ve köylerin birlikte ele alınması, bucakların köylerle eşdeğer görüldüğünü ispatlar gibidir (Umumî Nüfus Sayımı, 1950). Nüfus sayımlarına göre ilçelere bağlı köy adedi sayılırken, bucak merkezinin köylerle birlikte (*communes et villages*) ‘şehir’den (*villes*) ayrı sayıldığı görülmektedir. Kaldı ki yapılan politikalarından en belirgin ayrışmayı yaşayan eğitim meselesinde ilkokulların istatistiksel bilgisi verilirken (Erol, 2019); ilçelerde bulunanlar şehir okulları, bucak ve köydekiler köy okulu olarak sayılmaktadır. Her ne kadar yönetsel koşulları farklı olsa da fiziki imkânlar ve hatta başka bir çalışma konusu dahilinde incelenebilecek olan sosyoekonomik ilişkiler bağlamında görece köylere benzer yapıya sahip bucaklar; ‘merkezi idarenin köylere en yakın adımı’ şeklinde tanımlanarak bu çalışma kapsamında köylerle birlikte ‘kır’, ‘kırsal’ alan olarak genellenebilir.⁴

Dolayısıyla köy ve kent mekânının farklılaşmasına hizmet eden başlıca etmen; iki yerin idaresinde farklı kanunların uygulanmış olmasıdır. Köyün inşa programını anlamaya yarayan ‘dilek sistemi’ ve aslında mevcut kurumların eksikliğini kapamaya çalışmaktan doğan ‘köyler birliği’ni ele almadan önce ilin bütününde yer alan idari örgüt ve taşra kurumları genel hatlarıyla incelenmektedir.

Taşra İdari Örgütü ve Taşra Kurumları

Kamu hizmetleri merkezden yönetim ve yerinden yönetim şeklinde iki ayrı yöntemle teşkilatlandırılmaktadır. Türkiye, merkezi yönetimin esas alındığı ve merkezi yönetimin taşradaki uzantısı konumunda yerel yönetimlerin olduğu Fransız sistemini kullanmaktadır (Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi Yönetim Kurulu Raporu, 1966).

Resim 1'de görüldüğü gibi il, ilçe ve bucak olarak ayrılan idari yerlerin vali, kaymakam ve bucak müdürü olan idari yöneticilerinin altında; çeşitli müdürlüklerden oluşan bir teşkilatlanma mevcuttur. Taşra teşkilatlanmasına alternatif olarak inşa işlerini idari özerkliği olan mahalli idareler yürütmektedir (*Resim 2*).

Taşra İdari Örgütü

İl: Taşra teşkilatının en üst merciinde olup ufak değişikliklerle birlikte tarihi bir oluşuma ve geleceklere dayanmaktadır. İllerin araştırılan dönem aralığındaki yapısı ve gelişimi ile ilgili incelemelerde; genel olarak Türkiye şehirlerinde; alan, nüfus, iktisadi faaliyet hacmi, gelir seviyesi, sosyal hizmetler ve tesisler bakımından büyük farklılıklar olduğu görülmektedir (İçişleri Bakanlığı, 1947).

İlçe: Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren ilçe sayılarının çoğaltılması ve iyi verim alınan ilçe teşkilatı kurulması vurgulanmış, bütçenin verdiği imkânlar doğrultusunda oluşturulan yeni ilçeler aracılığıyla halk ihtiyacının sağlanmasına gayret edilmiştir (Payaslıoğlu, 1966).

Bucak: İlin idari örgütünde ilçeden sonra gelen bucak coğrafya, ekonomi, güvenlik ve mahalli hizmet bakımından aralarında ilişki bulunan kasaba ve köylerden meydana gelen bir idari bölümdür.⁵ Teoride böyle olsa da Birinci İdareciler Kongresi’nden elde edilen bilgilere göre bucak teşkilatı sayıca az kurulmuş, ayrıca her bucağa bucak müdürü tayin edilememiştir. Bucakların ve bucaklara bağlı köylerin il ve ilçe dağılımında dengesizlikler görülmektedir. Kimi bucak müdürlerinin yanında hizmet teşkilatı olmadığı için bucak kademesinin zabıta olmaktan ileri gidemediği ve halka yeterince faydalı olmadığı anlaşılmaktadır (İçişleri Bakanlığı, 1947). Birçok bucakta bir hükümet konağı ve müdür evinin olmadığı, yol ve araç eksikliği yüzünden kış aylarında çevreleriyle bağlantısı kopan birçok bucak olduğu, köylerle birlikte bazı bucaklarda temel ihtiyaçları karşılamak için ilçeye gidildiği anlaşılmaktadır (Yasa, 1955). Diğer yandan İbrahim Yasa’ya göre bucak müdürü muhtardan sonra köylerle yakın ilişki kurabilen hükümet temsilcisi olarak kendisine bağlı yol, su, okul gibi inşaatların gerçekleşmesinde rolü büyük olmaktadır (Yasa, 1955). Bu gibi tespitler neticesinde bucakların her daim kaldırılma mevzusunun tartışıldığı anlaşılmaktadır.

Köy: Türkiye’deki köylerin sayısı ve ihtiyaçları karşısında ülkenin kaynak yokluğu, merkezi idarenin köylerde teşkilat kurmasını imkânsız kılmaktadır. Köyler doğrudan taşra örgütünde yer almamakla birlikte, çeşitli sebepler merkezi idarenin köylerdeki bir takım hizmetleri doğrudan görmesini gerektirmiştir (Payaslıoğlu, 1966).

Resim 1. Taşra idari örgütü ve taşra teşkilatı (Erol, 2019).

Taşra İdari Örgütü			Taşra Kurumları				
İl (Vali)	İlçe (Kaymakam)	Bucak (Nahiye Müdürü)	Merkeze Bağlı Taşra Teşkilatı		İdari Özerkliği Olan Mahalli İdareler		
			Bayındırlık Müdürlüğü	Diğerleri	İl Özel İdaresi	Belediye	Köy

Fakat ulaşım ve haberleşme araçlarının yetersizliği nedeniyle taşra idari örgütü köylerle iletişim sağlayamamaktadır. Merkezi ve mahalli yönetimin köye el uzatamaması, köyün kamu hizmetlerinde gerçekleştirilen gönüllü yaklaşımlar için önemli rol oynamaktadır. Arif Payaslıoğlu'nun tespitlerine göre köylerden bir veya ikisine devlet eliyle birtakım tesisler yapılıncaya, diğerleri aynı nitelikteki işleri kendisi gerçekleştirmekten vazgeçebilmekte ve onlar da devletten bekleyebilmektedir (Payaslıoğlu, 1966).

Taşra Teşkilatlanması (Müdürlükleri) ve Mahalli İdareler

1929 yılı Vilayet İl İdaresi Kanunu'na göre taşra teşkilatlanması il, ilçe ve bucaklarda kurulmuştur. İl idaresi sistemini genel hatlarıyla anlatan 1924 Anayasası ve İl İdaresi Kanunları (1929 ve 1949) taşra birimlerinin ayrıntısına girmemiştir. Taşra teşkilatı birimlerinin kuruluşu genellikle bakanlıkların teşkilat ve görev kanunlarına dayanmaktadır (Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi Yönetim Kurulu Raporu, 1966). Bucak teşkilatı dahilinde köy idareleri Köy Kanunu hükümlerine göre bucak müdürünün gözetim ve denetimi altındadır.⁶

Çeşitli tarihlerde çıkan veya değişikliğe uğrayan kanunlarda her biri başka şekilde düzenlendiği için birbirleri ile ilişkileri düşünülmemiş, bu nedenle karmaşık bir taşra teşkilatı ortaya çıkmıştır.

Arif Payaslıoğlu'na göre bakanlıklar taşradaki il birimlerine uymadan kendilerine özel idari bölgeler meydana getirmek amacıyla valinin otoritesinden kaçmaktadır. Bunun sonucunda doğrudan vali ve kaymakama bağlı olmayan teknik birimlerde koordinasyon sağlanması zorlaşmaktadır (Payaslıoğlu, 1966). Bunun yanında taşra teşkilatında eksik olan personel sayısı yine teknik hizmetler kategorisi dahilindeki sağlık, eğitim, tarım, bayındırlık ve teknoloji gibi alanlardadır (Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1957). Ülke genelinde sayıları az olan teknik personeli başta konut ve okul olmak üzere taşrada çalışmaya teşvik eden hayat şartları olgunlaştırılmamaktadır. Ayrıca taşra teşkilatına mali gücün sağlanmasının şart olması bir yana, teşkilat eldeki kaynakları kimi zaman etkinlik, verimlilik ve güvenlik ölçülerine göre kullanamamaktadır (Payaslıoğlu, 1966).

Tüzel kişiliği olan mahalli idareler idari ve mali alanlarda sahip oldukları karar ve hareket özerkliği, merkezi idarenin vesayet denetimi çerçevesindedir (Özçağlar, 2005). Üzerlerindeki görevler ancak merkezin mali ve teknik yardımları ile yerine getirilebilmektedir. Dolayısıyla yerel yönetimlerin kanunlarla belirtildiği şekilde mali ve idari yönden özerk çalışması mümkün olmamaktadır (Gözübüyük, 1967). Hatta Kocaeli'nde görüldüğü üzere uygulama esnasında yasa dışı görünenden daha ağır bir kontrol mekanizması ve merkezîyetçilik vardır ki Tek Parti Dönemi'nde belediye başkanı, vali ve parti başkanı aynı kişidir (Erol, 2019).

Resim 2. Erken Cumhuriyet Döneminde mahalli idarelerin görev alanları ve tanımları⁷.

İl Özel İdareleri	Belediyeler	Köyler
Temeli Tanzimat'tan sonra atılmış ve batı ülkeleri örnek alınmıştır. Özel idareler 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu ile kurulmuştur. Cumhuriyet sonrasında Kanun, 1929 tarih ve 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu'nun kabulüne kadar yürürlükte kalmıştır.	Temeli Tanzimat'tan sonra atılmış ve batı ülkeleri örnek alınmıştır. 1930 yılı Belediye Kanunu itibarıyla planlı belediyeçilik dönemine başlamıştır.	Köy ve mahalleler eski bir geleneğin devamıdır. Köye ait hükümler ilk defa Tanzimat'tan sonra 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi'nde yer almıştır. 1924 yılı Köy Kanunu ile köye tüzel kişilik verilmiş ve millet hakimiyeti öncü kılınmıştır.
Mahalli idarelerin en büyük bölümünü teşkil eden il özel idareleri, 'mahalli idarelerin üstünde bir mahalli idare' olarak görülmektedir. İlgili kanunlarla verilen görevlerin sonucunda mahalli idare ve merkezi idare arasında aracı kurum görevi yapmaktadır.	Mahalli idareler arasında en geniş görev alanına sahiptir.	En az görev alanına sahiptir.
İl özel idaresinin görev alanı genel olarak il sınırlarını kapsar. Ancak bazı konulardaki görev ve sorumluluklar o ildeki belediyelerin sınırları dışında geçerlidir.	Belediye Kanunu'na göre nüfusu 2 binden fazla olan yerler ile nüfusuna bakılmaksızın il ve ilçe merkezlerinde belediyeler kurulmaya başlamıştır.	Nüfusu iki binden aşağı yurtlara (köy) ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara (kasaba) ve yirmi binden çok nüfusu olanlara (şehir) denir. Nüfusu iki binden aşağı olup belediye teşkilatı olan bucak, ilçe ve il merkezleri kasaba sayılır ve Belediye Kanununa tabidir.
İl özel idarelerinin görevleri Anayasa'da geniş tutulsa da yıllar içinde hizmetleri idari ve teknik güçsüzlüğü nedeniyle merkezi idareye geçmektedir.	Kanun belediyelerin görevlerinin bir kısmını zorunlu, diğerlerini isteğe bağlı olarak düzenlemiş ve gerçekleştirmeleri sırasında belediyelerin gelirlerini ölçü almıştır.	Köyün zorunlu ve isteğe bağlı işleri olup imece usulü yürütülmektedir. Birçoğunu il özel idaresi zamanla üzerine almıştır.
Görev kapsamı dahilinde bütçelerine göre en çok okullara harcama yapılmaktadır. Eğitim konusunda ilkökula il özel idareler, orta ve yüksekokullara merkez bakmaktadır. Bunun dışında, vilayet fidanlılığı, il yolları, bataklık kurutma gibi işlere ağırlık vermektedir.	Başlıca işleri temizlik, imar planı, mezba, elektrik, su, itfaiye işleridir.	Köylerde okul, yol, su ve barınma öncelikli işlerdir. Yapım işlerinde malzeme temininin zorluğu, ustaların yetersizliği köylere ulaşılabilmesi, Köy Enstitüsü ekiplerinin her köye yetememesi gibi büyük sorunlar vardır.
Kredi yardımıyla belediyelerden sonra gelmektedir.	Krediler en çok belediyelere verilmiştir.	En az köylere kredi verilmiştir.

Resim 2'de karşılaştırması yapılan mahalli idarelerin görev alanları ve tanımları Erol (2019)'da detaylı olarak incelenmektedir. Köy sınırlarından sorumlu olan köy idaresine genel hatlarıyla bakılacak olursa; köye ait işler zorunlu ve köylünün isteğine bağlı işler olup Köy Kanunu'nda belirtilmektedir.⁸ İmece usulü yürütülmeye çalışılan bu işlerin birçoğunu il özel idaresi üzerine almaktadır (Yavuz, 1946).⁹ Dönemin köycü düşünürlerinden Refet Aksoy'a göre köy muhtarının dahi okuma yazma bilmediği köylerde Kanun bertaraf edilmekte ve köyde yaşam eski geleneklerle olduğu gibi devam etmektedir. Kanunun başarısız olmasının başlıca sebepleri; köy ekonomisinin yetersiz olması, köyün imarı için konulan maddelerin birçoğunun paraya dayanması olarak görülmektedir (Aksoy, 1936). Köyün imarı için zaruri olan bütçe ile ilgili yapılan en ciddi müdahale Belediyeler Bankasının 1945 yılında 4759 sayılı Kanun'la İller Bankasına dönüştürülmesidir. Kurumun amacı; her üç mahalli idarenin ve bunların kuracakları kurum ve birliklerin imar işleriyle uğraşmaktır.¹⁰ Fakat köye ayrılan paralarla yeni baştan bir inşa yapılmış olma ihtimali imkânsızdır (Çoker, 1986).

Kamu idareleri hep birlikte şehrin her yerini kalkındırmayı amaçlasa da Hasan Refik Ertuğ'a göre merkez idarenin isteğine göre bölünen taşra idaresi ve mahalli idare tipleri aralarında sıkı bir işbirliği sağlayan hükümler mevcut değildir (Ertuğ, 1949). Dolayısıyla Şeref Gözübüyük'e göre il özel idaresinin verdiği hizmetler, merkezi devlet teşkilatının ildeki makamlarının yürüttüğü hizmetler ve belediyenin görmekte olduğu hizmetler birbirine karışabilmektedir. Mahalli idarelere verilen görevlerdeki dengesizlik, toplum ihtiyaçlarında meydana gelen hızlı değişim ve teknik hizmetlerin merkezden yönetilerek daha verimli ilerlemesi gibi durumlar belirince, zamanla bazı hizmetler merkezi teşkilat tarafından yürütülmeye başlamıştır (Gözübüyük, 1967).

Dolayısıyla bayındırlık işlerinin tamamında yol göstericilik, danışmanlık, ekonomi ve belirli bir standart izlenmesi bakımından merkezi idarenin talimatları izlenmekte, beklentiler artmakta ve süreçler gecikmektedir. Bu sırada en ücra köşede kalan fakat ülkenin çoğunu oluşturan köy biriminin merkezi idareyle ilişkilerinin güçlendirilmesi, teknik personelin ve maddi kaynağın köye aktırılması mümkün olamamaktadır. Köyü kendi kaderine terk ederek, köylüden kanunlarda geçen görevleri tek başına yerine getirmesini beklemek mucize olmaktadır.

Taşra teşkilatı ve mahalli idarelerin köyde ve kentte yürütmeye çalıştığı kamusal hizmet sisteminde yapısal olarak birçok aksaklığın yaşandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte duyulan ihtiyaçları anlamak adına döneme özgü olan CHP Dilek Sistemi'ne değinmek gerekmektedir.¹¹ Bir ilin tamamında yaşayan halkın yöneticilerden beklediği hizmetlere bu sistemin katkısı büyük olup, köylü oranının ağırlıklı olduğu nüfusa ait en çok talebin ve fakat eksiğin köy için yaşandığı görülür.

CHP Kongreleri ve Dilek Sistemi

CHP kurultaylarında parti-devlet birleşmesinin kendisini en iyi gösterdiği uygulamalardan biri dilek sistemidir. Halkın CHP bucak, kaza ve vilayet kongrelerine sunduğu dilek ve istekler, Büyük Kurultay zamanında merkeze parti genel sekreterliğine aktarılmaktadır. Mutlu (2013)'ya göre tek parti döneminde, halkın yönetimden soyutlanması sonucunda ekonomik ve sosyal isteklerini merkeze, mahalli yöneticilere ve siyasal kuruluşlara iletemediği eleştirilerine karşılık, CHP dilek sistemi ile halkı önemseydiğini göstermekte, sınırlı da olsa bir demokrasi platformu oluşturmaktadır.

Tek parti döneminin yereldeki uygulamaları ayrı kurumlar tarafından ele alınsa da, kentin valisi, parti başkanı ve belediye başkanının aynı kişiler olması nedeniyle meclislerde ve kongrelerde alınan her karar birbirinin devamı niteliğindedir. Kocaeli valisi aynı zamanda parti başkanı olup fırka öncülüğünde köy gezilerine çıkmakta (*Türkyolu Gazetesi*, 13 Mayıs 1937) ve bütün parti kongrelerine katılmakta, ilçe yönetim kurullarını ziyaret etmektedir (*Türkyolu Gazetesi*, 26 2. Teşrin 1936). CHP Kocaeli il kongrelerinde vali başkanlığında 59 asil ve 2 yedek üyeye toplanılarak kentin tamamında istenen dilekler çalışılmaktadır. Fırka kongrelerindeki dilekler valiliğin il daimi encümeninde incelenerek il genel meclisine gönderilmekte, mecliste bütçeye uygun olan ve kanunen yapılması asloğan işler dikkate alınmakta, diğerleri elenmektedir (Kocaeli Vilayeti Umumi Meclisi, 1934).

Kocaeli'nde yapılan il, ilçe, bucak, köy ve mahalle/semte ocak kongrelerine gelen dilekler (Erol, 2019) analiz edildiğinde;

Mahalli idarelerden belediyeler, kurulduğu belediyenin sınırları itibarıyla ilçe merkezleri dahilinde uygulamalar yapmaktadır. İl özel idareleri; ilgili kanunlar gereği her ne kadar il sınırları içerisinde köylere el atmaya çalışsa da, yapılan ihalelerin neredeyse tamamının ilçe merkezlerindeki inşa işleriyle ilgili olduğu görülmektedir.

Dilek sistemi dahilinde parti tarafından yapılan dilek encümenleri aracılığıyla kentin o dönemdeki eksikleri ortaya konmakta ve en çok ihtiyacın başta okul ve yol olmak üzere köylerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu dileklerin tespit edilip yapılmasına karar verilmesi hepsinin uygulandığı anlamına gelmemekte, çoğu gerçekleşmemektedir. Kocaeli Vilayeti Umumi Meclisi (1934) raporlarında köy yollarıyla ilgili çok fazla dilek olduğu görülmekte fakat bu konu vilayet bütçesinin asıl görevi olmaması nedeniyle reddedilmektedir.

Ardından en çok köylere okul yapılması ve mevcut okulların büyütülmesi talepleri gelmektedir. Vilayet bütçesinin üçte ikisinin eğitim ve kültür işlerine kullanıldığı fakat bütün işlerin tamamlanmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır (*Türkyolu Gazetesi*, 11 Şubat 1935).

Mevcut kurumların bu dilekleri karşılamaya gücü yetmediğinden ötürü köylerde birtakım uygulamalar yapılabilmesi ve kontrolün sağlanabilmesi için mahalli idareler kapsamında bazı özel örgütlenmelerin kurulduğu görülür. Türkiye’de ilk örneği Kocaeli’nde görülen ve diğer şehirlere örnek olacağı söylenen bu örgüt Köyler Birliğidir.

Kocaeli Köyler Birliği

1930 yılı Belediye Kanunu’nda geçen ‘vilayet ve vilayetler birliği kurumu’ belediye, köyler ve özel idareler arasında oluşturulacak dayanışmayla yapılacak işlerden bahsetmektedir. Kanun’un birlik bölümünde gösterilen yöntemde il özel idareleri ile köyler birlikte programlı çalışmalar yaparak köylerin gelişimini sağlayacaktır. %82’si köylerde yaşayan vilayette, Köy Kanunu’nun tamamen uygulanması ve birliklerin kurulması sayesinde köylünün beklediği yol, okul ve sağlık işlerine ulaşma ve köyü ekonomik olarak kalkındırma hedefi vardır. Köylülerin tek başına yapamadıkları işlerin birlik olarak halledilmesi plânlamaktadır (*Türkyolu Gazetesi*, 11 Mart 1935).

Nihayetinde köylerin yükselmeleri için Kocaeli’nde 7 Şubat 1936’da Köyler Birliği¹² örgütlenmesi başlamıştır (*Türkyolu Gazetesi*, 12 Şubat 1936). Bayındırlık alanında, ziraat ve hayvancılık sahasında, sağlık ve sosyal yardım işlerinde ve idari alanda düzenlemeler içeren yapılanma; birlik encümeni, birlik reisi ve birlik meclisinden oluşmaktadır. Kişi başına belirli bir para konularak köy bütçesi oluşturulmakta, birlik meclisi ile ilgili kararlar genellikle il genel meclisi tarafından alınmaktadır (*Türkyolu Gazetesi*, 22 İkincikanun 1936). Her köyün köy

heyetinden seçilen iki kişi Köyler Birliğinde köyünü temsil etmektedir (*Türkyolu Gazetesi*, 29 İkincikanun 1936).

Nizamname taslağında birliğin unvanı; Kocaeli Köyleri Bayındırlık ve Kültür Birliğidir. Arazi itibariyle faaliyet sahası Kocaeli sınırlarıdır. İlde İl Özel İdaresi Kanunu ve Köy Kanunu uygulanan ve uygulanacak olan bütün köyler, birliğe dahildir. Birlik, il özel idarelere ve köylere verilmiş olan görevleri bütçesinin el verdiği sınırdan yapmak ve bu hizmetleri gerektiren tesisleri inşa etmek amacıyla kurulmuştur.¹³ Birliğin gelir kaynağı; il özel idaresi ve köylerin iştirak hisseleri, kurulacak tesislerin gelirleri ve bağışlardır. Birlik kendisine dahil bulunan kurumların görevlerini yapmak üzere kurulmuş bir amme müessesidir. Gerekli görevlerin yerine getirilmesi için ihtiyaç halinde birliğin dahil olduğu alandaki halkla birlikte çalışılmaktadır. Birlik meclisi senede iki kere toplanmaktadır (*Türkyolu Gazetesi*, 22 İkincikanun 1936).

Ülke genelinde bu şekilde bir birlik meclisi ilk kez Kocaeli’nde kurulmuş olup, diğer şehirlere örnek teşkil etmektedir (*Türkyolu Gazetesi*, 29 İkincikanun 1936). Kocaeli Valisi yaptığı konuşmada köylerin yeni bir seferberlik sürecine başladığını söylemekte, bu nedenle birliğin belirlenen hedefleri uygulamak için kurulduğunu belirtmektedir. Vali, köylü ve kentli arasında birbirini ‘alt etme durumu’ olduğunu vurgulamakta, oysa köy ve kentlerin ‘birbirine muhtaç ve bütün ülke için menfaatlerin aynı olduğu’nun anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir (*Türkyolu Gazetesi*, 12 Şubat 1936).

Birliğin kurulmasından sonra bu kapsamda verilen kararlar ve yapılan faaliyetler arasında şunlar yer almaktadır:¹⁴

1. İlçe merkezlerinde kimi zaman köy muhtarları toplanarak köylerle ilgili kararlar almaktadır. Köy Kanunu dahilinde olan zaruri işlerin uygulanması ilk amaçtır. Bunların yanında köyün imkânlarıyla halledilemeyen büyük işler Köyler Birliğinden beklenmektedir.¹⁵ Vali başkanlığında Halkevi Salonu’nda yapılan birlik toplantılarında, geneli inşaat işleri olan İzmit’in köy sorunlarına çözümler aranmaktadır.¹⁶
2. Kocaeli İl Özel İdaresi ve Köyler Birliği adı altında köy çalışmalarının planlı ve programlı bir şekilde ilerlemesi istenmektedir. Ankara, İstanbul gibi büyükşehirlerle giderek köycülük hareketleri ve uygulamaları incelenmekte, numune köyler ziyaret edilmekte ve görülen yenilikler İzmit’in köylülerine anlatılmakta-

dır. Diğer kentlerde olduğu gibi Kocaeli’nde 1937 senesi itibariyle ‘5 yıllık köy kalkınma programı’ hazırlanmakta (*Türkyolu Gazetesi*, 29 Birinciteşrin 1936), her ilçe ve bucak merkezinde Köy Bürosu kurulmaktadır. Köyü kalkındırmak için Köyler Birliği gibi il özel idaresi bünyesinde oluşturulan köy büroları, bu teşkilatın merkez ilçe dışında işlerini yakından takip için diğer ilçeler ile bucak merkezlerinde açılmaktadır (*Türkyolu Gazetesi*, 12 Mayıs 1943).

3. Vali Hamit Oskay diğer parti üyeleri ile birlikte köyleri ziyaret ederek son durumlarını incelemekte, köy yollarını, suyunu, camisini, köy evlerini tetkik etmektedir (*Türkyolu Gazetesi*, 13 Mayıs 1937).
4. Köyler Birliği tarafından birçok karar alınsa da köylerin bazı isteklerinin yersiz, kabul edilmesinin faydasız veya zor olduğu belirtilmekte (*Türkyolu Gazetesi*, 7 İkincikanun 1937), dolayısıyla birçok köyün çoğu isteğinin yerine getirilemediği anlaşılmaktadır.

CHP Dilek Sistemi’nin ve Köyler Birliği’nin kavramsal ve uygulama olarak köydeki yerini ortaya koyduktan sonra Kocaeli köyleri dahilinde köyün inşasında adı geçen tüm kurumları, aktörleri ve yapılan somut faaliyetleri toparlamak gerekmektedir. Aşağıda her maddede yapılan tespitler ve yorumlar Erol (2019)’da ayrıntılı olarak belirtilen kurum, kuruluş veya kişilere ait yerel gazete ve çeşitli arşiv kaynaklarından derlenen uygulama örnekleriyle elde edilmiştir.

Kocaeli Köylerinin İnşasında Yer Alan Aktörler ve Faaliyetler

1. Kocaeli Valisi, köylerin genel durumuyla ilgili bilgi sahibi olmak ve onlara belirli bir yol planı çizebilmek için öncelikle her köyün

nüfus, yol, su, elektrik gibi konularda bilgisini istemektedir.

2. Halkevi Köycülük Şubesinin inşaa ve onarım faaliyetleri görülmektedir.
3. CHP köy ve mahalle ocakları ile CHP ilçe ocakları tarafından yapılan kongrelerde belirtilen dileklerden köylerin acil ihtiyaçları tespit edilmektedir.

Köylerden gelen inşaat istekleri köyün çeşidine göre değişmektedir. Büyük köy, mahalleli köy, küçük köy, divan teşkilatlı köylerin istekleri farklı olduğu için parti kongrelerinde dilek konuları konuşulurken isteklerin hangi köyden geldiğine dikkat edilmektedir. Bir köyün isteğinin tek tipe çevrilmesi ve inşaa işlerinin dikkatli yapılmaması daha büyük zararlara ve karışıklığa yol açmaktadır (*Türkyolu Gazetesi*, 28 İkincikanun 1937, s.1).

4. Köylerle ilgili ihalelerde İl Özel İdaresi’nin ve ‘Köyler Birliği’nin uygulamaları ile İskân Müdürlüğü tarafından ihale edilen göçmen evi işleri bulunmaktadır (*Resim 3 ve 4*). İskân Müdürlüğü tarafından ihalesi yapılan numune köylerin kontrolü ve projesini Nafia Müdürlüğü üstlenmektedir.

Köylerde gerçekleşen konut yapımının inşaat düzeni Ali Cengizkan tarafından üçe ayrılmıştır; kendi evini, onarımını, hatta köyünü yapana yardım yoluyla, ihale yoluyla ya da tasarım, planlama ve yapımının merkez tarafından doğrudan üstlenilmesi yoluyla. Müteahhide ihale edilen işlerde devlet malzemeleri karşılayabilmektedir. Bunun yanında köylü, devlet ve mahalli idarelerin ortaklık kurarak inşaa ettiği köy örnekleri tespit edilmiştir (Cengizkan, 2004).

5. İl Özel İdaresinden ve Köyler Birliğinden genellikle okul ihaleleri çıkmaktadır (*Resim 5*). Örneğin Kocaeli Meclisi (1929)’nde vilayet tarafından 40 adet köy okulu binası yapıldığı söylenmektedir. Öte yandan köyde köylünün yapımında bütçe, malzeme veya doğrudan işgücüsüyle kendisinin yer aldığı işler vardır (*Resim 6 ve 7*).

Dolayısıyla köy okullarında gerçekleşen inşaat düzeninin göçmen evleriyle benzer olduğu söylenebilir; kendi okulunu yapana yardım yoluyla, ihale yoluyla ya da tasarım, planlama ve yapımının merkez tarafından doğrudan üstlenilmesi yoluyla.

6. Türkiye genelinde olduğu gibi Kocaeli’nde köy mahalli idaresinin genellikle tek ve en önemli memuru olan köy muhtarlarının özverisine ve köylünün azmine göre serbest biçimde gelişen bir köy modeli olduğu anla-

Resim 3. İhale edilen Karamürsel Kızderbent köyü göçmen evleri (Resul Narin Arşivi).

şılmaktadır. Hem mahalli hem de idari örgüt olan köy teşkilatının düzenli bir görev şeması bulunmamaktadır.

7. İsteklerin başında gelen köy yolu inşalarının belirli bir plan dahilinde halledilmemesinden ötürü yapılan uygulamalar sürekli değiştirilip yeniden inşa edilmekte ve çabalar boşa gidebilmektedir.
8. Devletten proje, malzeme, bütçe, usta vs. gibi yardım alan yapıların cüzi bir kısmı tespit edilebilmektedir. Her ne kadar tamamının yapımında köylünün emeği olsa da projelendirme, yapım veya onarım safhalarında devletin ve köylünün iş yükü paylaşımı ile ilgili kesin bilgiye sahip olunamamaktadır.
9. Köyle ilgili yapılan birçok kanuna, çalışmalara ve tespitlere rağmen uygulamada sıkıntı çekilmektedir. Çünkü köylü eski bildiği geleneksel yöntemlerle çalışmaya devam etmekte, eğitim eksik olduğu için bilinçli köylü yetişmemektedir.

Kocaeli dahilinde köylerle ilgili maddi ve teknik imkansızlıkların görüldüğü bu süreçte yöneticiler ve köyün ileri gelenleri tarafından köylerin en başta gelen üç problemi; 'yol, su ve okul' ihtiyaçları için farklı alternatifler sunulmaktadır;

Her bir köyün yeniden inşa edilmesinin yerine köyleri bir araya toplama fikri düşünülmektedir. Divan teşkilatı bulunan ufak köylerin orta noktasında bir okul ve muhtar odası düşünülmekte, okula yakın olan köylerin ise divan teşkilatı kaldırılarak ve birbirine daha yakın noktalara nakil edilerek yeniden tek bir köy oluşturulması tercih edilmektedir. Birleştirilmesi gereken çoğu köyde su olmadığı için bu şekilde su meselesinin çözümleneceği, ayrıca birbirine yakın olan köyler arasında yollar yaparak çocukların okula gitmesinin kolaylaşacağı düşünülmektedir (*Türk-yolu Gazetesi*, 28 İkincikanun 1937).

Sonuç Yerine; Taşra Kurumlarının Köy İnşa Çalışmalarıyla İlgili Genel Değerlendirme

Merkeze bağlı taşra müdürlükleri ve mahalli idarelerin kent sınırları dahilindeki görevlerini, köydeki örgütlenmeyle bir üst bakış çerçevesinde karşılaştırmak; konuyla ilgili iki ayrı alan çalışmasının var olduğunu ortaya koymaktadır. Kent dahilinde taşra idari örgütlenmesi varken, kır dahilinde incelenen bucak taşra idari örgütü her bucakta örgütlenmemektedir. Köy olan yerlerde ise taşra teşkilatlanması bulunmamaktadır. Bu durum; köyü ve bucağı kapsamlı olarak çalışan bir müdürlüğün varlığının olmayışı demektir. Nitekim merkez köylere istenilen hizmetleri geti-

Resim 4. Derince'de Romanya'dan gelen göçmenler için ihale yoluyla yapılan evler (Şenel, 2012).

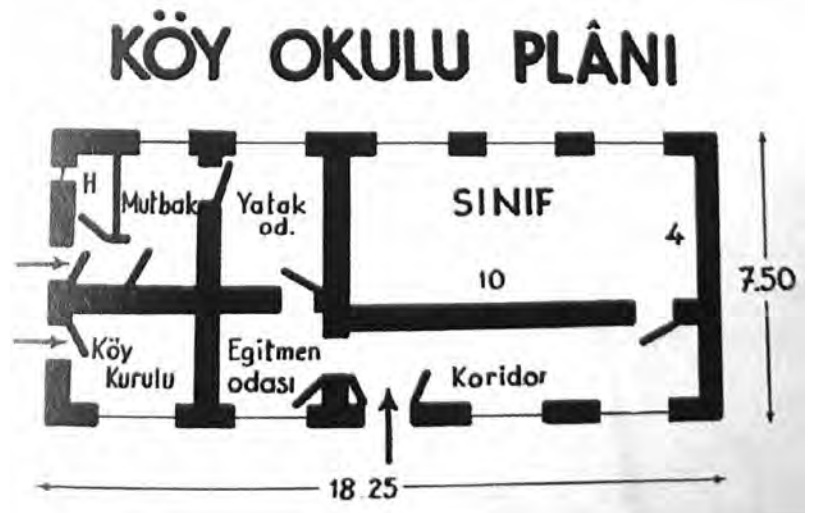
rebilmenin mümkün olmaması bir yana, köy kalkınması davasında en önemli ve en yakın basamağı oluşturan bucaklarda temel kamusal ihtiyaçlar kısmen karşılanmaktadır. İdeal şekli bir kenara koyup, köy o günkü hali ile ele alındığında elde hiçbir bütçe olmadığının farkına varılmaktadır. Ayrıca o yıllarda köylerden ziyade vilayetlerin büyük kısmının dahi bütçesi yeterli değildir. Çığ gibi büyüyen bu sorun bir zaman sonra köylünün düşüncesini olumsuz yönde etkileyebilmiş, köyden ve köylüden kopuk köye yardım etmek isteyen köycü faaliyetler görülebilmektedir.

Mahalli idareler olarak kentte belediyeler ve il özel idarelerin inşa faaliyetleri görülmektedir. Kentteki inşa işlerinde yapı çeşitliliği fazla olup, birçok binaya ait yapım ihalesi görülmektedir. Bu işlerin sahibi olarak kentte; 'belediyeler' ve 'il özel idaresi' ile 'taşra müdürlüklerinin tamamı' aktiftir. Dönemin şartlarına göre birçok imkânsızlık olduğu için köyde en zaruri olan okul, ev, yol ve su konularının çözümlenmesi hedeflenmiştir. Fakat hükümet, köylerde yaşa-

Resim 5. İhale yoluyla inşa edilen Gebze Tavşancıl Köyü İlkokulu, 1933 (Yavuz Ulugün Arşivi).

Resim 6. Arifiye Köy Enstitüsü öğrencilerinin imeceyle yaptığı köy okulu planlarından biri (Aydoğan, 2015).

Resim 7. Kandıra Taşoluk Köyü İlkokulu, mevcuttaki kerestelerle köylü tarafından derme çatma inşa edilen köy okullarından biri, 1931 (Yavuz Ulugün Arşivi).

nan göçmen sorunundan ötürü kısmen barınma konusuyla ilgilenebilmiştir. Yapılan ihaleler ‘göçmen evleri (numune köyler)’ ve ‘köy okulları’ ihaleleridir. Bu işlerin sahibi olarak köyde ‘İskân Müdürlüğü’ ile ‘il özel idaresi (Köyler Birliği)’ kurumları etkindir. Devlet tarafından planlı biçimde inşa edilen ve il genelinde ufak bir yer tutan bazı köyler dışında, çoğunlukla sağlıksız koşullara sahip yerleşmeler görülmektedir. Göçmenler için yapılan köy yerleşme planları haricinde yerel yöneticilerin şahsi çabaları etrafında gelişen beş yıllık köy kalkınma programları olduğu anlaşılmaktadır. Köyler için seferber edilen diğer çalışmaların birçoğu Köy Enstitüleri kapsamında yaşanmaktadır. Bunun dışında Halkevi Köycülük Şubesinin, Köyler Birliğinin ve Köy Bürolarının faaliyetlerine rastlanmaktadır. Ayrıca CHP köy/ mahalle ocağı kongreleri köylerin ihtiyaçlarını tespit etmeye yaramaktadır. Dilek sistemi kapsamında en son tüm dilekler ‘CHP il kongrelerinde toplandığı için köyler ve bucaklarla birlikte ‘tüm ilin eksikleri’ takip edilmektedir. En çok dileğin ‘yollar’la ilgili olmasıyla birlikte, sadece önemli ‘kent yolları’ için çözüm aranmaktadır. ‘Köy yolları’ başta olmak üzere köydeki birçok inşa meselesi vilayet bütçesinin asıl işlerinden olmadığı için köylüden gelen dilekler reddedilmektedir.

Mahalli idarelerin ve taşra teşkilatlanmasıyla birlikte kent ve köy politikalarının yapılaşmaya olan genel etkisinden sonra tez kapsamında detaylı olarak bakılan eğitim, sanayi ve tarım politikalarında köy kent ayrımını destekleyen çeşitli tespitler yapılmıştır. Şehirlerde kurulmaya çalışılan düzende bile bütüncül bir planlama söz konusu olamamışken köyde daha çok, anlık duruma göre plansız ve tekil ihtiyaçlar biçiminde yol alınmaya çalışılmıştır. Maddi sıkıntıların yanında köylerin küçük ve dağınık olan coğrafi şartları sebebiyle hedeflenen “ideal köy” düzeni gerçekleştirilememekte ve her bir köyün gelişmesi için belirlenen tesisleri götürmek imkânsız bir hal almaktadır. Köy kapsamında hedeflenen politikalara bakıldığında ekonomik durumu vasat olan köylülere ulaşılmaya çabalanmış, fakat ulaşım gücü ve köylerin dağınık yapısı istenilen hedefi karşılamamıştır.

Kentin tüm yapım işleri ‘kurumlar yoluyla’ yapılmaktadır. Fakat devletin ‘doğrudan’ üstlendiği, ya da ‘ihale yoluyla’ firmalara yaptırılan işlere usta ve işçi eksikliğinden dolayı yine ‘köylüden’ destek gelmektedir. Köyde ise köylünün bütçe, malzeme ve doğrudan işgücüyle ‘kendisinin yer aldığı işler’ vardır.

Taşra kent merkezlerinin kaynaklarına ulaşmanın zor olduğu bir ülke arşivinde, köyler için bu durum imkânsız hale gelmekte ve herhangi bir şehrin köyüyle ilgili bilgiye ulaşma çabasında iğneyle kuyu kazmak deyiimi vücut bulmaktadır. Barınmanın yanında okul, yol ve su ihtiyaçları ile ilgili konularda tespit edilen birkaç örnek referans alınarak genel geçerlilik ortaya konmaktadır. Bu bilgiler ışığında çizilen köy tasvirinde; Köy Enstitülerinin çabalarıyla inşasında kısmen artış yaşanan köy okulları, devletin bazı noktalar için el uzattığı göçmen evleri, kuyulardan ve kaynaklardan içilen sağlıksız sular, ulaşım yokluğuyla merkezle irtibatı kopuk yollar ve aydınlatılmayan sokaklar vardır. **■**

Özden Senem Erol, Dr., Mimar (Kocaeli Üniversitesi), Sosyoloji Lisans Programı (ODTÜ)

*Bu yazı, ‘Tek Partili Dönemin Politikalarında Köy-Kent Ayrımı: Uygulamalarıyla Kocaeli’nde Mekanın Örgütlenmesi’ başlıklı doktora tezinden (Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli, 2019) üretilmiştir.

Notlar:

1. Köy - kent ayrımının öncelikle kendi iç yapısından kaynaklanan bir durum olduğu, diğer bir deyişle Boran’dan anlaşıldığı gibi üretim biçiminden ileri geldiği görülmektedir. Zira üretim ile ticaret ve sanayi arasındaki fark, köy kent arasındaki yaşayış biçimini değiştirmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği, toprak emeninin diğer üretim emenlerine oranla daha fazla olmasıdır (Boran, 1940a:146-149; Boran, 1940b:183-190). Hasan Güler’in yaptığı analizler neticesinde bunun karşısında sınırlı bir işçi sınıfıyla birlikte esnaf ve zanaatkarlık eksenli bir kent çalışma hayatı yaşandığı görülmektedir (Güler, 2011:63-87). Yaşanan dış gelişmeler de köy ve kenti ayrı çalışmayı tetiklemiştir. Avrupa’da sanayileşme sonrası yaşanan köy kent karşıtlığının farkına varılıp, köyler boşalmadan ve kentlere yığılma olmadan bir an önce köy yapılandırılmak istenmektedir (Boran, 1940a:146-149, Boran, 1940b:183-190). Afet İnan’a göre Avrupa’da yaşanan köycü akımdan etkilenilmiş olsa bile Türkiye’de köycülük, kentleşmeyi önlemekten çok göçmenleri yerleştirmek için başlamıştır (İnan, 1978). Fakat ardından dünyada ve Türkiye’de baş gösteren gelişmeler köyün ve köylünün desteklenmesini gerektirmiş ve çeşitli düşünceleri geliştirmiştir.
2. Taşra idari örgütünün anlaşılabilmesi için öncelikle 1929 yılı 1426 sayılı İl İdaresi Kanunu’na bakmak gerekmektedir. Kanunun tam metnine ‘tbmm.gov.tr. adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.
3. 1930 yılı 1580 sayılı ‘Belediye Kanunu’nun tam metnine ‘tbmm.gov.tr. adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.
4. Çalışmanın inşa işleri kapsamında inceleniyor olması sebebiyle dönemin incelenen Kocaeli koşulları dahilinde var olan yapı çevre ve mimari planlamalar göz önüne alınarak böyle bir genelleme uygun görülmüştür. Fakat kırsal alan ve kentsel alan içinde bucakların nerede konumlanacağı ile ilgili kapsamlı tartışmalar mevcuttur. Örneğin bkz. Hülya Özçağlar, *Türkiye’de Bucak Yönetimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
5. 1949 yılı 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’nun tam metnine ‘tbmm.gov.tr.’ adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.
6. 1929 yılı 1426 sayılı ‘İl İdaresi Kanunu’nun tam metnine ‘tbmm.gov.tr.’ adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.
7. Bu tablo (Reuter, 1941), (Gözübüyük, 1967), (Başarır, 1972), (Neumark, 1936), (Belediyeler Dergisi, Şubat 1937), (Ertuğ, 1948), (Çoker, 1986), (Yavuz, 1946), (icis-

leri.gov.tr) kaynakları, 1930 yılı 1580 sayılı, 1924 yılı 442 sayılı, 1929 yılı 1426 sayılı Kanunlar (tbmm.gov.tr.) kullanılarak hazırlanmıştır.

8. 1924 yılı 442 sayılı ‘Köy Kanunu’nun tam metni ve köy mahalli idaresinin görevleri için ‘tbmm.gov.tr.’ adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranına bakınız.

9. İmece usulünde; ortada bitirilmesi gereken tarla ekimi veya ev yapımı vardır. Komşu akraba ve bazen de bütün köy halkı bu işin bitmesine yardım etmekte, bu yardımı yapanlara para verilmemektedir (Yavuz, 1946). Köy Kanunu’nda geçen kanuni imecede köylüye çalışma mecburiyeti de verilmektedir. Köy Kanunu’na göre köy sınırında yapılacak işler için ihtiyar meclisinin hükmüyle köylüden hane başına salma alınmaktadır.

10. 1945 yılı 4759 sayılı ‘İller Bankası Kanunu’nun tam metnine ‘tbmm.gov.tr.’ adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.

11. Dilek sistemi CHP’nin 1950 seçimlerinde muhalefette kalması sebebiyle eski işlerliğini kaybetmiş, 1951 CHP IX. Kurultay’ında da son kez oluşturulmuştur (Mutlu, 2013).

12. Buradaki Köyler Birliği, 1939 yılında ortaklaşa yapılan işleri düzenlemek yolsuzlukları önlemek amacıyla köy ihtiyar heyetlerini denetlemek için kurulan ‘köy birlikleri’ ile karıştırılmamalıdır. İsimleri benzer olup amaçları ve görevleri farklıdır.

13. Köyler Birliğinin amaçladığı işlerden birkaç örnek vermek gerekirse kültür işlerinde; köy okulu inşaatı, bayındırlık işlerinde; köylerin elektrik santrali inşaatı, su işleri tesisatı, köy telefonu tesisi, yol işlerinde; yolların inşaat tamir bedeli yer almaktadır (*Türkyolu Gazetesi*, 26 Şubat 1936). Konuyla ilgili belirlenen hedeflerin devamı için bkz. Erol, 2019.

14. Birliğin kararları ve faaliyetleri kurulduğu günden itibaren dönemin yerel gazete haberlerinde yer alan çalışmalarının derlenmesiyle hazırlanmıştır. Tespit edilen her madde için Kocaeli’deki uygulamalarını ayrıntılı görmek için bkz. Erol, 2019.

15. Örneğin; telefon tesisatına yardımcı olmaları, yarım kalan okul binalarını tamamlamak, yollar için gerekli malzemeleri almak, kaymakamlık yönetimini merkez yönetime uygun biçime sokmak ve eksikleri tamamlamak beklentilerinin içindedir (*Türkyolu Gazetesi*, 26 Ağustos 1936).

16. Önemli isteklerden bazıları; köy yollarının yapılması ve bunun için taş ocaklarından malzeme temini, okulsuz köylerde okul açılması, olanların da beş sınıflı yapılmasıdır (*Türkyolu Gazetesi*, 4 Birincikanun 1935).

Kaynakça:

- Aksoy R. (1936) *Köylülerimizle Başbaşa*, İlbaylık Basımevi, Yozgat.
- Aydoğan K. (2015) *Arifiye Köy Eğitimcileri Tarihi*, 1. Baskı, Demkar Yayınevi, İstanbul.
- Başarır, A. (1972) Mahalli İdareler Kuruluş, Organları ve Görevleri, İçişleri Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı 1972 Yılı İl Mahalli İdareler Planlaması Semineri, Ankara, Türkiye, 10-27 Temmuz.
- Birinci İdareciler Kongresi 20 Ocak 1947- 31 Ocak 1947*, Akın Matbaası, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1947.
- Boran, B. S. (1940a) Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır, *Siyasi İlimler Mecmuası*, 10(111), 146-149.
- Boran, B.S. (1940b) Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır II, *Siyasi İlimler Mecmuası*, 10(112), 183-190.
- Cengizkan A. (2004) Mübadele Konut ve Yerleşimleri, 1. Baskı, Arkadaş Yayıncılık, Ankara.
- Çoker, Z. (1986) İller Bankası ve Mahalli İdareler, İstanbul: Kazancı Matbaacılık, Ankara.
- Ertuğ, H. R. (1948) İl Özel İdarelerimizi de Unutmayalım, *İller ve Belediyeler Dergisi*, 37, 1-3.
- Ertuğ H.R. (1949) Mahalli İdare Rejimimizde de İnkılap Lazım, *İller ve Belediyeler Dergisi*, 40, 1-2.
- Erol, Ö. S. (2019) *Tek Partili Dönemin Politikalarında Köy-Kent Ayrımı: Uygulamalarıyla Kocaeli’nde Mekanın Örgütlenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.

Gözübüyük Ş. A. (1967) *Türkiye’de Mahalli İdareler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.

Güler, H. (2011) “Türkiye’nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), s.63-87.

İnan, A. (1978) *Cumhuriyetin 50. Yılı İçin Köylerimiz*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Kaza ve Vilayet İdaresi Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1957.

Mutlu S. (2013) “Tek Parti Döneminde Parti Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: ‘Dilek Sistemi’”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(86), s.53-102.

Neumark, F. (1936) *Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul.

Özçağlar, A. (2005) “Türkiye’de Mülki İdare Bölümlerinin İdari Coğrafya Analizi”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3(1), s.1-25.

Payashoğlu, T.A. (1966) *Merkezi İdarenin Taşra Teşkilatı Üzerinde Bir İnceleme*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Reuter, E. (1941) “Mahalli İdarelerin Mali Kaynakları ve Devletle Mali Münasebetleri”, *Belediyeler Dergisi*, 7(73), 4-26.

Şenel V., *Tarihi Yönüyle Derince*, 1. Baskı, Derince Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2012.

22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1950.

Yasa İ. (1955) “Köylerin İdaresine Ait Bazı Meseleler”, *Mahalli İdareler Hakkında Etüdlar*, Türkiye ve Ortadoğu Amme Enstitüsü, Ankara.

Yavuz, F. (1946) *Köy İdarelerimizin Maliyesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Siyasal Bilgiler Okulu No:16, Ankara.

- (1966) “Merkezi Hükümet Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri”, *Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi Yönetim Kurulu Raporu*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara,

- (1934) *Kocaeli Vilayeti Umumi Meclisi Dördüncü İnikat 1934*, Kocaeli Vilayeti Umumi Meclisi, İstanbul.

- (1929) *Kocaeli Meclisi Umumi 1929 Zabıtnameesi*, Kocaeli Vilayeti Daimi Encümen Kalemi, Kocaeli.

- (1937) “Mahalli İdareler, Belediyeler, Hususi İdareler, Köyler”, *Belediyeler Dergisi*, 2(19), 21-49.

Türkyolu Gazetesi

tbmm.gov.tr (Erişim tarihi: 15.01.2021)

icisleri.gov.tr (Erişim tarihi: 15.01.2021)

Evaluating the Village of the Republic through the “Wish System” and A Practice of the Provincial Organization; Kocaeli Village Association

The main issue of the study is the one-party political process of the established Republic (1923-1946) and the way the nation-state, which it manages in line with the principles adopted, conducts public services in the village and town. The administrative organization, directorates, and local administrations in the province are determined together with the ministries and the central organization established by new laws and decisions of Turkey Grand National Assembly. While examining the Kocaeli example in this study, which discusses the rural organization, two different structures are encountered: ‘the wish system’ and ‘the village association’. While with ‘the wish system’, which is a reflection of the party-state integration throughout the country, the demands of the village are revealed; ‘the village association’, which was established by the combination of village administration and local administration, is an effort to build a kind of village that is firstly tried in Kocaeli and is thought to set an example for other cities. The building organization of the urban in this period is a different discussion and is evaluated in another study. But to make a brief decomposition of urban and rural as a top view instead of result; will show that the issue is a comparative one.

Satılık Ev İlanlarında İstanbul Konutları (1840-67)

Göksun Akyürek, Dürnev Atılğan Yağan

Kentsel konut, farklı mekânsal ve toplumsal ilişki ağlarının içinde biçimlenen ve yaşayan, yine aynı ağlar sayesinde sosyal, ekonomik ve kültürel değerini edinen çok katmanlı bir üretilmiştir. 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul'u özelinde konutu bu dinamiklerin parçası olarak ele almak kentin toplumsal yapısının karmaşıklığı ve tarihsel verilere ulaşmanın çeşitli zorlukları nedeniyle çok da kolay değildir. Hiç kuşkusuz farklı tarihsel veri ve yöntemleri kullanarak konutu kentsel bağlamı içinde dinamik bir mimari birim olarak ele alan önemli çalışmalar bulunmaktadır (Baruh, 2009; Öncel, 2010; Özkaya, 2015). Yine de coğrafi ve toplumsal açılardan oldukça heterojen bir kent olan İstanbul'da konutun kentsel bağlamına, kullanıcılarına ve mekânlarının sunduğu farklı yaşam biçimlerine dair hala çok az şey bildiğimizi söyleyebiliriz. Bu araştırma, söz konusu alanda yeni bilgiler ortaya koymak üzere ilk kez 1840 yılında Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan, çoğunlukla satılık ve az sayıdaki kiralık konutları konu eden gazete ilanlarını yeni bir veri türü olarak tartışmaya açmaktadır. Bu doğrultuda 1840 ve 1867 yılları arasında *Ceride-i Havadis (CH)* ve *Ter-cümân-ı Ahvâl (TA)*, gazetelerinde yayımlanmış olan ilanların sistematik olarak derlenmesiyle oluşturulan bilgiler, öncelikle dönemin kentsel mekânına ve mahalleye dair genel bir tarihsel bağlama yerleştirilmiştir¹. Ardından bu bilgiler konutun mekânları, hane halkları ve gündelik

yaşam pratikleriyle ilişkilendirilerek tartışmaya açılmıştır.

Yüzyıl Ortasında Kent, Mahalle ve Sakinleri

İstanbul, oldukça özel ve dinamik bir coğrafya üzerinde konumlanan çok parçalı bir kenttir. Güneyde Suriçi, Haliç ve Galata'dan başlayarak, kuzeyde Boğaz'ın, doğuda Marmara'nın kıyılarını içine alarak geniş bir alana yayılan evler ise İstanbul'un kentsel imgesinin temel unsurlarıdır. Kentin en eski yerleşim alanları olan Suriçi ve Galata'da yoğun, bunların dışına çıktığında seyrekleşen bir kentsel dokuya sahip olan İstanbul'un toplam nüfusu 1840'ta 450 bin civarındadır (Koç, 2010:196-7). Bu sayı 1885'te artan göçlerle neredeyse ikiye katlanarak 870 bine ulaşmış, yüzyıl sonunda ise 1 milyona yaklaşmıştır. Bu aralık boyunca çok dinli ve etnisiteli kozmopolit bir topluma sahip İstanbul'da gayrimüslim nüfus, Müslüman nüfustan biraz fazladır (Koç, 2010:197). 19. yüzyılın ortalarından itibaren nüfusun artışının paralelinde, kentin yapısal düzeninde de önemli bazı gelişmeler olmuştur. 1845 yılında Galata Köprüsü'nün inşası, 1854'te Şirket-i Hayriye şehir hatları vapurlarının çalışmaya başlaması ve Suriçi'nin artan yoğunluğu gibi etkilerle, nüfusun Boğaz köylerine ve Anadolu yakasına yayılımı artmıştır (Çelik, 2016). 1861'de tamamlanan Dolmabahçe Sarayı, Taksim Meydanı'nın arkalarına ve Beşiktaş'ın sırtlarına yerleşimleri hızlandırmıştır (*Harita 1*).

Harita 1. 1840-1845 ve 1860-1866 arasında yayımlanan, adres ve içerikleri deşifre edilen satılık/kiralık konut ilanlarının coğrafi bilgi sistemleri yazılımı QGIS 3.16.5 ile görselleştirilen İstanbul'daki coğrafi dağılımları (Yazarlara aittir).

Dinamik ve heterojen bir toplumsal yapıya sahip İstanbul'un temel idari ve toplumsal birimi olan mahallelerin kentsel nüfusun mekânsal örgütlenmesinde rolü büyüktür. İstanbul'un 19. yüzyıl mahalleleri üzerine yapılan güncel bir araştırmaya göre yaşanan nüfus artışına paralel olarak 1829'da 285 olan mahalle sayısı 1845'te hızlı bir yükselişle 486'ya ve 1885'te 518'e çıkmıştır (Bekman, 2020:iii). Duben ve Behar (2014:46) mahalleyi dinsel ve etnik açılardan türdeş ancak tamamen homojen olmayan, sosyal sınıflar açısından ise çok daha heterojen bir yapı olarak tanımlıyorlar. Behar'ın (2014) Suriçi'nde, Marmara Denizi kıyısında konumlanan Kasap İlyas Mahallesi'nin yüzyıllara yayılan tarihsel değişimi üzerine, imam ve muhtar kayıtlarını kullanarak yaptığı monografik araştırma, ortalama bir Müslüman mahallesi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. 1885'te yirmi sokak ve yüz elli evden oluşan bu mahalleye, muhallebiciden hazinedara, çeşitli sosyoekonomik sınıftan sakin kümelenmeden dağılmıştır ve bunların %15'i kiracıdır (Behar, 2014:35). Konutların dışında 2 cami, 3 çeşme, 3 ahır, 5 bekâr odası, 1 hamam, 2 fırın, 1 karakol, 5 bahçe, 27 dükkân, 24 mağaza (depo) ve 31 boş arsa bulunmaktadır (Resim 1). Genellikle tek katlı ve konutlardan bağımsız olan dükkânlarda ve mağazalarda bekâr erkeklerin konakladığı kayıtlara girmiştir. Dükkânların sahipleri ve çalışanları çoğunlukla bu mahallede oturmazken; mahalle sakinleri şehrin farklı yerlerinde çalışmaktadır. Bu bilgiler, mahallenin tamamen içe dönük ve kapalı olmadığını göstermektedir.

Kent nüfusunun diğer yarısını oluşturan gayrimüslimler arasından Ortodoks esnafın kentteki gündelik yaşantısına dair önemli bir tanıklık, dönemin Yedikule Rum Hastanesi yöneticisi, hekim ve tarihçi Aleksandros Paspatis'in (1814-1891) 1833-1860 yılları arasına ait kayıtlarında yer almaktadır (Paspatis, 2014). Arka planında oldukça dramatik bir kent panoramasını bulunduran metinde Paspatis kentin Müslüman ve Hıristiyan mahalleleri ve toplumları arasındaki farklılıklardan ve etkileşimden bahsetmektedir. Anlatılanlara göre, Müslümanlara ait arazileri satın alamayan Hıristiyanların, nüfus artışıyla birlikte içine sıkıştıkları mahalleler sıkışık, güneşsiz ve sağlıksızdır. Ayrıca bu yoğunluk ev fiyatlarını da arttırmaktadır (Paspatis, 2014:115). Diğer taraftan bakkal, sütçü, muhallebici, bahçıvan, fırıncı gibi kimi Hıristiyan esnafın Müslüman mahallelerindeki dükkânlarında kaldıklarını; bunların çoğunun bekâr

olduğunu, evli olanlarınsa ailelerinin memleketlerinde veya kentin Hıristiyan mahallelerinde yaşadıklarını anlatmıştır. İstisnai olarak, çoğu Arnavut ve Sakızlı olan bahçıvanlar aileleri ile birlikte Müslüman mahallelerinde çalıştıkları evin sakinlerini göremeyecekleri biçimde bahçede ayrı bir birimde yaşarken, Rum seyisler de ahırlarda oturmaktadır (Paspatis, 2014:25). Bu anlatılar mahallelerin toplumsal sınırlarının geçirgenliğini ortaya koymaktadır.

19. yüzyıl İstanbul'una ait farklı bir tanıklık ise Francis Hervé'nin anlatımında yer alıyor (Resim 2). Fransız kökenli İngiliz gezgin Her-

Resim 1. Fatih'te bir sokak ve uzakta Süleymaniye Camii. Sağda bakımlı ve üç katlı bir konak, önde solda Sultan Abdülhamid Han Çeşmesi (1852-3), dükkânlar, iki-üç katlı evler bir arada (Berggren, G., 1875:Neg. no.147). (Getty Açık Kaynak Programı).

Resim 2. "İstanbul'da Evler" (Hervé, 1837).

ve'nin (1781-1850) 1837'de Londra'da yayımlanan seyahatnamesinde yer alan bu taş baskı resmin ismi "İstanbul'da Evler". Hervé'nin dar ve kıvrımlı anonim bir İstanbul sokağını yukarıya bakarak anlattığı sahnede, ilerideki küçük meydancığın ortasında fiskiyeli bir havuz, sokağı çevreleyen evler ve sokağın sonunda silüetleri birbirine karışmış bir cami ve belki de bir kilise yer alıyor. Dik ve sivri çatılı, masif duvarlı evlerin oluşturduğu sokak silüeti ve gotiği andıran öğeleriyle fiskiyeli bir havuz olarak tasvir edilen meydan çeşmesi, Hervé'nin bu resmi İstanbul'a hiç gelmeden yapmış olabileceğini düşündürüyor. Buna rağmen Hervé'nin kendi mimari repertuarına özgü bir dille betimlediği bu sahnede, konuta ve sokağa dair mekânsal ilişkiler ve

görsel bağlantılar çarpıcı bir biçimde aktarılmış. Resim, gerçekliğini, sokaktaki dilenci, başıboş köpek gibi ayrıntılara ek olarak çatıdaki cihan-nüma da dahil olmak üzere evlerin farklı seviyelerdeki açıklıklarından sokağı ve birbirini gözleyen farklı dinsel ve etnik kimlikli kadın ve erkekler arasında kurduğu canlı ilişkilerle oluşturuyor.

Mahalleleri oluşturan evler, mahalle sakinlerinin heterojen sosyal ve ekonomik profiline paralel olarak mekânsal düzen, büyüklük ve hane halklarının özellikleri açısından da çeşitlilik gösteriyorlar (*Resim 3 ve 4*). Örneğin bugün İstanbul evine dair nostaljik ve popüler bir imge olan geniş aile ve hizmetçilerin yaşadığı büyük konaklar genele değil ayrıcalıklı ve varlıklı bir gruba aittir. Ancak bu konakların kent içindeki dağılımları neredeyse homojendir (Duben ve Behar, 2014:44). 1907'de çoğunlukla maaşlı yüksek memur ve askerlerden oluşan ve toplumda en geniş hane halkına sahip olan bu grup kentin tüm Müslüman nüfusunun ancak %16'sını kapsamaktadır (Duben ve Behar, 2014:70). Aileden farklılaşarak akraba olmayan sakinleri ve ev-içi çalışanları da kapsayan hane halkının ve konutun genişlemesinin önemli bir nedeni de elektriğin bulunmadığı, akarsuyun ayrıcalık olduğu koşullarda ev işinin emek yoğun ve zorlu olmasıdır (Özbay, 2015:116). Ev hizmetlerinin yanı sıra geniş bahçe ve bostanlara sahip evlerde bulunan ücretli kadın ve erkek çalışanlar ile cariye olarak adlandırılan kadın kölelerin dahil olduğu hane halkları ve mekânları İstanbul'un konut tarihinin önemli ve hala yeterince bilinmeyen katmanlarını oluşturmaktadır (Özbay, 1999; Araz, 2014; Telci Özbeke, 2016).

Konutu ve aileyi merkezine alan çok sayıda geç 19. yüzyıl edebi metin ve hatıratında konutun ve hane halkının çeşitliliğine dair farklı anlatılar bulunmaktadır (Bertram, 2012; Şenyurt, 2018). Bu tür bir tanıklık, Seniha Moralı'nın Fanny Davis ile yaptığı söyleşide, Kanlıca'daki baba evine dair anlatımlarında yer alıyor (Davis, 2009:235). Moralı, haremde "dört beş Türk ve Rum hizmetkâr(ın), ayda bir çamaşır yıkamaya gelen Dudu isimli Ermeni bir çamaşırcı kadın(ın), ütü ve kolalamaya yardımcı olan Lübnanlı bir Hıristiyan(ın)" çalıştığını, selamlıkta ise "eski kayıkçı bir zenci hizmetkâr, Bolulu aşçılar, bir bulaşıkçı, yedi Arnavut bahçıvan, ayrıca beş kayıkçı, iki arabacı ve ahırda görevli çocuklar" bulunduğunu anlatıyor. 19. yüzyıl sonuna ait bu işleyiş Moralı'ya göre o dönemde

Resim 3. İstanbul'da bir sokak (Iranian, M., 1860: Neg. No. 71) (Getty Açık Kaynak Programı).

Resim 4. Tarabya Koyu (Guillaume, B., 1865, No.243) (Getty Açık Kaynak Programı).

“büyük” bir ev için normaldir. Ancak bu durumun kentin bütünü için “normal” olmadığını da unutmamak gerekiyor.

İlanlar Evleri Anlatıyor:

Kullanıcılar, Mekânlar ve Fiyatlar

Bu araştırmanın veri olarak kullandığı ilanlar kendi içerisinde iki grup oluşturmaktadır. İlk grup, *CH* gazetesinin ilk ilan sayısından başlayarak 20.08.1840 ile 28.12.1845 tarihleri arasında altı yıla yayılan tüm ilanlar içindeki 530 konut ilanını; ikinci grup ise *TA* gazetesinde 02.11.1860 ile 08.03.1866 tarihleri arasında yine yaklaşık altı yıl boyunca yayımlanmış ilanlar içerisinden derlenen 228 konut ilanını kapsamaktadır. Bu ilanlar gazetelerin kimliğine bağlı olarak büyük çoğunlukla İstanbul’un Müslüman sakinlerine hitap etmektedir. İlanlar arasında satıcısının kimliği bilinen çok az sayıda gayrimüslim evi bulunmaktadır. Diğer taraftan bu evlerin sosyoekonomik sınıflar içerisinde alt-orta ve üzerindeki grupları konu edindiği düşünülmektedir. İlanlar arasında rastlanan en küçük ve mütevazı evlerin en az iki veya üç oda, matbah ve kuyu gibi bileşenlere sahip olması, bekâr odaları gibi tek odalı birimlerin ise bir evin parçası değilse satışa konu olmaması bu iddianın dayanağıdır. Üst gruptaki örnekler ise mimari ve sosyoekonomik bir birim olarak hanenin mekânsal örgütlenmesi, hane halklarının çeşitliliği, mekânlar-arası sınır ve eşiklerin değişkenleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Kentsel yaşamın ve konut hareketliliğinin etnik ve dinsel kimliklerden tam anlamıyla bağımsızlaşmadığı bir döneme ait ilanlarda çoğunlukla satıcının kimliği, konutun yeri, mekân bileşenlerinin sayısı ve çeşitleri, su kaynakları ve depolama birimleri yer almaktadır. Bunlara ek olarak beğeni, lüks ve konfora yönelik ifadeler de rastlamak mümkündür. Bu verileri değerli kılan, metinlerin gündelik yaşam pratikleri içerisinde üretilmiş gayri-resmi bir dünyanın içerisinde var olmalarıdır. Ayrıca gazete yayıncılığının hemen başlangıcında, bilginin sadece metinle temsil edildiği bir evrede ortaya çıkan bu ilanlar konut piyasası için yeni bir mecradır. İlan metinlerinin niteliği ve kapsamı hakkında iyi bir örnek Kandilli Kuyubaşı’nda eski Eyüp İhtisabı Aziz Efendi’nin konağına ait 28 Mayıs 1841 tarihli ilandır:

“...selamlıkta iki yüz arşundan mütecâviz sakız taşı döşeli bir havlu ve ittisâlinde beş altı ayak neredübân ile çıkılır bir küçük sofa ve bir uşak odası ve bir kahve ocağı ve havlunun sol tarafında neredübân ile çıkılarak büyük sofa ve müstakil iki

selamlık odası ve müstakil bir mâbeyn odası ve mâbeyn odası ve haremde bir âli sofa ve büyük bir oda ve bir ufak sofa ve bir tarafında ufak bir oda ve bir tarafında büyük kârgir oda ve aşağı katda bir oda ve bir kiler ve tuğla döşeli iki yüz arşundan mütecâviz bir havlu ve bir matbah, her seddi yirmi arşundan ziyâde olarak dört beş seddi bağçe ve sekiz hayvan alır bir ahır ve bağçenin üst tarafı sekiz bin arşundan mütecâviz tağ...” (*CH*, 7.R.1257, no.36)

Bu ilginç metin, selamlık avlusundan başlayarak üst kata, oradan mabeyn odasından hareme geçen ve daha sonra aşağı inerek harem bahçesinde sonlanan bir gezinti ile evin planını anlatıya dönüştürmektedir. Evlerin ekonomik değeri ile konumu ve mekânsal nitelikleri arasındaki ilişki, sınırlı sayıdaki fiyatı belirtilmiş ilanlar arasından seçilen örneklerle gözlemlenebilir (*Tablo 1*)².

Tabloda fiyat hiyerarşisine göre en üstte on odası, hamam ve matbahının yanı sıra yaklaşık yarım dönümlük bahçesine ek olarak bir de çiçek bahçesi olan Hocapaşa’da bir konak bulunuyor. Konağın en yüksek fiyatlı grupta yer alması, Topkapı Sarayı’na ve Babıali’ye yakın ve Suriçi’nde merkezi konuma sahip bu mahallenin kent içindeki statüsüne de işaret ediyor. İkinci sıradaki yalı, Üsküdar’da konumlanıyor ve mekânsal çeşitliliği ilanda ayrıntılı olarak tasvir edilmiş. Konut, kıyıda olmasının yanı sıra harem ve selamlıktan ayrı kullanılan avlu ve bahçelere sahip. Bu fiyatın yaklaşık dörtte biri istenen bir evin sahibi bir gayrimüslim ve ev

Tablo 1. Araştırmada kullanılan gazete ilanları içerisinden seçilen fiyatlı örneklerin konye-konum-mekân bileşeni-fiyat ilişkileri.

Konye bilgileri	Fiyat kuruş	İç Mekân bileşenleri	Bahçe/Havlu
Hocapaşa civarında Salkım Sâgüt'te konak İsmail Bey Efendi (<i>CH</i> , 31.12.1842/ 28.Za.1258, no. 119)	150,000	H: Yedi oda, hamam, matbah, mahzen S: Üç oda	H: Bin arşın bağçe S: İki yüz arşın muntazam çiçek bağçesi
Üsküdar İhsaniye İskeleyi yakınında yalı Merhûm Mehmed Kapudan (<i>CH</i> , 29.11.1845/29.Za.1261, no. 257)	125,000	H: Sekiz oda, iki sandık odası, divânhâne, sofa, kiler, mahzen, matbah, ahır, samanlık S: İki mâbeyn, divânhâne, üç oda, sofa, cihânnümâ	H: Havlu, iki bağçe, eşcâr-ı mütenevvî-i müsmîre S: Bin zirâ bağçe
Beşiktaş'da Ketenciler Caddesinde Rum kilisesi sırasında ev Angeli Kalifa (<i>CH</i> , 16.02.1845/8.S.1261, no. 216)	35,000	Üç katta: Dört oda, dört sofa, köşk, uşak odası, sandık odası, tahtapuş, iki matbah, fırın	
Büyük Ayasofya kurbunda İshak Paşa Camii' ittisâlinde hane Hacı İsmail Efendi (<i>CH</i> , 10.05.1841/25.M.1257, no. 26)	25,000	H: Dört oda, iki sofa S: Oda, matbah, kiler, tahtapuş, ahır	İki havlu
Hasköy'de Arabacılar yehudhâne Hâcegândan ve Mektubi-i Sadr-ı Âli hulefâsından Süleyman Ruhi Efendi (<i>CH</i> , 18.09.1840/21.B.1256, no.6)	20,000 (450 kuruş aylık bulunan)	On dört hâne; her birinde iki oda, sofa, matbah	Bin zirâ arsa
Beyoğlunda Nemçe (Avusturya) hâneleri korşusunda hane Meyhaneci Avrupa-hâvîi Mikâ'il (<i>CH</i> , 26.09.1841/9.S.1257, no. 53)	13,000	İki oda, sofa, matbah	Bir mikdâr bağçe
Kumkapı, Nişancı Mahallesinde ekmeççi fırını karşısında menzil Çiçekçi Hüseyin Ağa 2 yıl sonra...çeşmenin arkasında... ev Hacı Hüseyin Ağa (<i>CH</i> , 20.10.1840/ 23.Ş.1256, ilâve no.9) (<i>CH</i> , 13.02.1842/1.M.1258, no. 73)	5,000	İki oda, sofa, matbah, mahzen	Bir mikdâr bağçe

H: Harem, S: Selamlık
Cihânnümâ: Çatının üstünde her yeri gören taraça (Devellioğlu, 1998: 142).
Divânhâne: Geniş sofa, salon (Devellioğlu, 1998: 189).
Eşcâr-ı mütenevvî-i müsmîre: Çeşitli meyve ağaçları.
Mâbeyn (zülveçeyn): Harem ve selamlık tarafından erişilebilir oda, geçiş mekânı (Pakalın, 1993, c.2: 377).

Matbah: Mutfak.
Tahtapuş/Tahtaboş, teras (Devellioğlu, 1998: 1023).
Zirâ/arşın: Parmak ucundan omuza kadar mesafe, 75,774 cm'dir. Alan hesabında ise 0,574 m²'ye denktir (Hasol, 1998: 19).
Yehudhâne / Yahudhâne: Yahudilere özel, bazen sıra ev olabilen konut (Pakalın, 1993, c.3: 601).

Beşiktaş'ta Ketenciler Caddesi'nde konumlanıyor. Üç katta toplam dört odası ve dört sofası, en üstte bir köşkü bulunan evin fırın ve su kuyusu vardır ancak bahçeden bahsedilmemektedir. Diğerlerinden farklı olarak harem-selamlık ayrımı da yoktur. Benzer sayıda mekân bileşenine sahip Ayasofya civarındaki harem-selamlıklı evin fiyatı ise üçte bir oranında düşüktür. Mülkiyeti bir Müslüman'a ait olan bir başka gayrimüslim konutu, yine aynı tabloda yer alan yehudhanedir. Bu konut tipi oldukça özelleşmiş küçük hacimli sıra evler biçimindedir ve on dört hane nin mülkiyetinin tamamı satışa çıkartılmıştır. Yahudilere özel bu yapı tipinin Müslümanlar için bir yatırım aracı olduğu düşünülmektedir³.

Tabloda fiyat aralığının en altında bulunan Kumkapı'daki Hacı Hüseyin Ağa'nın evi iki oda, sofa, matbah, mahzen ve bir su kuyusuna sahiptir ve fiyatı beş bin kuruştur. Tüm ilanlarda rastlanan en düşük meblağa sahip bu ev ve eşdeğerlerinin mekânsal özellikleri de hemen hemen aynıdır. Zeyrek'te Kilise Camii çevresinde, üst ve alt iki oda, bir matbah, kuyu ve "bir mikdâr" bahçeye sahip Ayşe Hanım'ın hanesine de beş bin kuruş istenmiştir (CH, 08.08.1841/19.C.1257, no.46). Unkapanı'nda yine iki odalı, matbah ve kuyusu olan Oyuncakçı Latif Ağa'nın evi (CH, 31.12.1842/28.Za.1258, no.119); Koska'da Mimar Kemal Mahallesi'nde alt-üst üç odalı, matbah ve bir mikdâr bahçeli İşçibaşısı Cezayirli Mehmed Ağa'nın evi (CH, 27.07.1844, 11 B 1260, no.187) ve Tozkoparan'da Sinekli Bakkal civarında Esirci Ayşe Hanım'ın üç odalı evi (CH, 16.02.1845/8.S.1261, no.216) de fiyatsızdır. Behar ve Duben (2014:75) esnaf ve işçi sınıfının kentte en küçük haneye ve hane halkına sahip olduğunu aktarıyorlar. Bu iddiayı destekleyen ilanlardaki verilere göre işçi ve esnaf sınıfına ait olan bu mütevazı konutlar, ortalama iki-üç odaya, bir matbah ve bazen küçük bir bahçeye sahipler. Tabloda yer alan ve benzer özelliklere sahip Beyoğlu'nda iki odalı bir gayrimüslim meyhanecinin evine ise 13 bin kuruş talep edilmektedir. Bu ilan evin Beyoğlu'nun kentsel konumu ile ilgili özel bir durumu ortaya koymaktadır. Ayrıca ilanlardaki en düşük fiyat ve mekân bileşeni değerine sahip olan bu evlerin harem-selamlık ayrımı bulunmamaktadır.

Harem-Selamlık Kurgusu: Birlikte Ama Ayrı Yaşamak

Fiyatlı ya da fiyatsız tüm ilanlarda konu edilen evlere ait zengin içerik evlerin sahiplerinin dışından hane halklarını ve gündelik yaşam örüntüle-

rini kapsayan çok çeşitli bilgiler ortaya koymaktadır. Yaygın olarak gözlenen durum, harem-selamlık ya da dahiliye-hariciye olarak tanımlanan iki parçalı mekânsal kurgu ve bu ikili yapı içerisinde kendi özel mekânlarına sahip olan zengin hane halklarıdır. Özellikle büyük evlerde daha önce de bahsedildiği gibi etnik ve dinsel sınırları aşan ve sayıları değişen ücretli kadın ve erkek işçi, hizmetçi ve kölelerden oluşan zengin bir hane halkı profiliinden bahsetmek mümkündür. Bu çalışmada kullanılan 758 ilan içerisindeki konutların %68'inde (514 evde) harem-selamlık ya da dahiliye-hariciye olarak ifade edilen ikili yapı mevcuttur. Bu sayılar bize ilanlara konu olan orta ve üstü sosyoekonomik sınıflara ait Müslüman evlerinin karakteri konusunda bilgi verir. Yaygın ifade harem-selamlık, az kullanılan ise dahiliye-hariciyedir.

Bununla birlikte çoğunlukla harem ve selamlıktan oluşan ikili yapıyı hızlıca konutun içinde kadına ve erkeğe özel mekânlar olarak tanımlamak yerine bu soruyu tartışmaya açmak daha anlamlı görünmektedir. Özkaya'nın (2019) farklı tarihsel kaynak ve belgelere dayanarak bu ikili yapının 16. yüzyıldan başlayan uzun süreçte ne şekilde var olduğu ve nasıl bir dönüşüm geçirdiği sorularına dayalı araştırması bu konuda önemli bilgiler sunmaktadır. Özkaya (2019:150-1), konut içinde kamusal yaşama açıklık ilişkilerini yansıtan dahiliye-hariciye ifadesinin yerini, 19. yüzyılda harem-selamlığın aldığı ve bu değişimin konutların geniş hane halklarının ve hacimlerinin daralmasıyla ilgili olduğunu tartışmıştır. Bu ifade kamusal-özel karşıtlığını içinde barındırır da 19. yüzyılda kadın ve erkek mekânları olarak nitelendirilmeye daha yakın durmaktadır. Konutu geç 19. yüzyıl ve sonrasına ait romanlardaki imgeleri üzerinden tartışan Bertram (2012:56-7) da selamlığı erkekler arası iş ve sosyal ilişkilerin sürdürüldüğü, haremi ise aile hayatının ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin belirlediği mahremiyet kurallarının geçerli olduğu mekânlar olarak tanımlamaktadır. Bu ikili yapı 19. yüzyıl İstanbul'unda Müslüman nüfusun orta ve üstündeki ekonomik sınıflarına ait evlerde yaygın olarak gözlenirse de, bu ikili kurgunun mekânsal karşılığı çok çeşitlidir. Kuşkusuz konutun kamusal yüzü olan selamlığın kullanıcıları da hizmet verenleri de büyük çoğunlukla erkeklerdir. Ancak kadınların bu bölümdaki etkinliği konusunda kesin bir sınır çizmek zor görünüyor. Benzer biçimde hareme erkeklerin ne şekilde dahil olduklarını da net olarak bilemiyoruz.

Kullanıcıların ve mekânların fazlalığı, mahremiyet ve toplumsal cinsiyet pratiklerine göre ikiye ayrılan konutların iç ve dış mekânlarında esnek ve karmaşık sınır ve bağlantılar oluşturmaktadır.

Esasen toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında hem ayrı hem de birlikte yaşanan bir konut düzeni oldukça ilginç çözümler üretmeye açıktır. Örneğin Kabataş Caddesi'ndeki bir sahilhanenin mekânsal kurgusuna ve kullanıcılarına ait tasvir, konutun kendi içindeki ve dışındaki sınırların ne kadar değişken olabildiğini gösteriyor (TA, 12.02.1866/26.N.1282, no. 771). Konutun selamlığını oluşturan birimler; “üst ve alt katda altı oda ve büyücek bir salon ve bir tütüncü odasıyla iki kiler ve büyücek koğuş ve bir kahve odası” olarak tanımlanıyor. Koğuş, çalışanların barındığı, kiler, tütüncü ve kahve odası ise selâmlığa servis veren birimlerdir. Haremde “üst ve alt katda on oda ve bir salon” ile birlikte “iki kiler ve fevkâni kebir hamam ve matbah ve bir tarafında kârgir erzak kileriyle üstünde iki aded ayvaz odaları” ve diğer servis birimleri yer alıyor. Erkek mutfak işçisi olarak tanımlanan ayvazlar (Pakalın, 1993, c.I:127) harem avlusunda hamam ve matbahla beraber konumlanan matbah kilerinin üstündeki iki odayı kullanmaktadır. Bu durum harem içinde erkek çalışan odalarının varlığına işaret eder. Bunlara ek olarak “sokak aşırı işçi odalarıyla beraber matbah ve kömürlük” tasvirine göre sokağın diğer tarafında işçilere özel bir matbah ve odalar bulunmaktadır. Bu tarihte yeni kullanıma giren Fransızca kökenli “salon” sözcüğüyle hem haremde hem de selâmlığın içindeki birer oda diğerlerinden ayrıştırılırken, daha alışıldık divanhane kelimesinin tercih edilmemiş olması da dikkat çekicidir⁴. Bu ilan, konutun hem kendi içinde hem de sokakla arasında farklı mekânsal ve sosyal eşik ve sınırların bulunduğunu gösterdiği için önemli bir örnektir.

Harem ve selamlık arasındaki geçişliliğe dair ilanlarda bazen matbahların, bazen bahçelerin, nadiren de hamamların çift taraflı kullanıldığını anlatan tanımlar da bulunmaktadır. Bu durum “erkek ve kadın işçisine elverişli matbah” (TA, 03.04.1863/13.L.1279, no.317) “erkek ve kadın aşçılarına elverişli kârgir mahzen tarzında bir matbah” (TA, 27.07.1863/10.S.1280, no.364), “hâric-i binâda icâbına göre harem ve selamlıktan kullanılır matbah” (TA, 19.04.1864/12.Za.1280, no.478), “ebniyenin hâricinde olarak erkek ve kadın işçisi kullanır bir âlâ matbah” (TA, 03.11.1865/13.C.1282, no.714) gibi ifade edilmiştir. Mekânlar çift taraflı kullanıma uygun

olduklarında çoğunlukla belirtilmektedir. Aynı durum yirmi yıl öncesine ait farklı bir ilanda “zülveçeyn⁵ kullanılır matbah” olarak ifade edilmiştir (CH, 22.09.1844/9.N.1260, no.195). Bir başkasında ise “zülveçeyn kullanılır hamam”a rastlanmış (CH, 03.03.1844/12.S.1260, no.170) ancak bu durum tekrarlanmamıştır.

İlanlarda bazen de mekân ve işlevlerin ayrışmışlığını vurgulayan “haremden matbah ve selamlıkda kârgir erkek işçisi matbahı” (TA, 04.12.1864/05.B.1281, no.574), “haremlen selamlıklı ayrı ayrı bağçe” (TA, 23.10.1864/22.CA.1281, no.556) gibi tanımlara rastlanmaktadır. Harem ve selamlık ayrımı “iki kapısıyla beraber bağçesi olan ve ayrı ayrı kuyuları bulunan” hane (TA, 13.07.1864/8.S.1281, no.512) örneğindeki gibi konutun sokakla kurduğu ilişkide de ayrı kapılarla sürdürülebilmektedir. Üsküdar İhsaniye’de dört harem odası, bir selamlık odası, bin arşınlık bahçesi olan hane mütevazı boyutuna rağmen iki ayrı sokak kapısına sahiptir (TA, 12.07.2021/17.S.1282, no.665). Yine Üsküdar’da alt-üst dört odalı küçük bir ev de “sokağa harem ve selamlıktan başka başka kapılı hane” olarak tanımlanmıştır (CH, 19.03.1842/25.M.1257, no.26). Son örnek harem-selamlık ayrımının sosyoekonomik sınıflar arasında sadece en üst ve ayrıcalıklı gruba ait olmayan, yaygın uygulama olduğunu gösterir. Sonuç olarak farklı mekânsal kurgular içerisinde sürdürülen harem-selamlık uygulamasının basit bir ikiye bölünme olmadığı söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada ele alınan ilanlar, İstanbul’un barınma tarihine olduğu kadar ona içkin toplumsal ilişkilere ve bu ilişkilerin kentsel mekânda ya da konutun kendi sınırları içinde nasıl var olduğuna dair bilinenlerin görece sınırlı olduğu bir pencereyi aralıyor. Çalışmanın en başında da belirtildiği gibi ilanlara konu olan evler, dönemin kent nüfusunun yarısına yakını oluşturulan Müslümanlar içerisinde sosyoekonomik açıdan alttakileri dışında tutan bir gruba aitler. Bu grup kendi içinde gündelik yaşam pratikleri ve mekân kullanımı açısından harem-selamlık uygulaması gibi ortaklıkların yanı sıra çok sayıda farklılığa sahip. Diğer taraftan geniş bahçeleri, bostanları, hayvanları ve çalışanları ile bu konutların parçası olduğu kentsel peyzajın tarımsal üretimle iç içe geçmiş, bugün hayal etmesi güç ve farklı bir İstanbul’u anlattığını da görebiliyoruz. İlanların

sağladığı tüm bu bilgiler İstanbul'un kent ve konut tarihine dair yeni sorular sorma olanaklarına işaret ediyor.

Göksun Akyürek, Dr. Öğr. Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi,
Mimarlık Bölümü

Dürnev Atılğan Yağan, Dr. Öğr. Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi,
İç Mekân ve Çevre Tasarımı Bölümü

Notlar:

- 1831'de yayımlanmaya başlayan resmi gazete *Takvîm-i Vekâyi'* nin ardından İstanbul'da Osmanlı Türkçesiyle yayımlanan ikinci gazete *Ceride-i Havâdis'* tir. İngiliz William Churchill tarafından 3 Temmuz 1840'ta kurulmuş 1864'e kadar yayımlanmıştır. 21 Ekim 1860'ta Ağâh Efendi ile İbrahim Şinasi tarafından haftada iki gün yayımına başlanan ve 1866'da kapanan *Tercümân-ı Ahvâl*, resmi görüşün dışında yayın yapan ilk Osmanlıca Türkçe gazetedir (Topuz, 2003).
- Seçilen örnekler, bir başka çalışmada fiyat bilgileri ve mekânsal bileşenler gözetilerek oluşturulan üst, orta ve alt kategorilerden seçilmiştir (Yağan ve Akyürek, 2021).
- Örneğin, Sultan IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın 18. yüzyıla ait mülklerinin arasında Hasköy, Balat ve Ortaköy'de yehudhaneler bulunmaktadır (Özmutlu, 2016:703).
- Nişanyan, "salon" kelimesinin ilk Türkçe kullanımını 1857'ye tarihlendirir (URL-2).
- Arapça iki yüzlü, taraflı anlamına gelir (Pakalın, 1994, c.II: 375).

Kaynakça:

- Araz, Y. (2014) "Osmanlı Emek Tarihi Çalışmalarına Bir Katkı : İstanbul'da Ev İç Hizmetlerde Çalışan Kadınlar Üzerine Bir Değerlendirme (1780-1850)", (Haz.) Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Sefa Gürkan, *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu II*, 27-29 Mayıs 2014. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, s.207-224.
- Baruh, L. İ. (2009) *The Transformation of the 'Modern' Axis of Nineteenth-Century Istanbul: Property, Investments and Elites from Taksim Square to Sirkeci Station*. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Behar, C. (2014) *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008): Osmanlı İstanbulu'nda Kasap İlyas Mahallesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bekman, B. (2020) *XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul'unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bertram, C. (2012) *Türk Evini Hayal Etmek. Eve Dair Kolektif Düşler*, Çev. Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, İstanbul

- Çelik, Z. (2016) *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Çev. Selim Deringil, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Davis, F. (2009) *Osmanlı Hanımı*, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Duben, A. ve Behar, C. (2014) *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık, 1880-1940*. Çev. Nuray Mert, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Hasol, D. (1998) *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, YEM Yayın, İstanbul
- Hervé, F. (1837) *A Residence in Greece and Turkey; with Notes of the Journey through Bulgaria, Servia, Hungary, and the Balkan*, Whittaker & Co., London.
- Koç, Y. (2010) "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul, Sayı: 16 (İstanbul Tarihi Sayısı), s.171-199.
- Öncel, A. D. (2010) *Apartman: Galata'da Yeni Bir Konut Tipi*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Özbay, F. (1999) "Gendered Space: A New Look at Turkish Modernisation", *Gender & History*, Vol. 11(3), s.555-568. doi:10.1111/1468-0424.00163.
- Özbay, F. (2015) *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Özkaya, H. G. (2015) *18. Yüzyılda İstanbul Evleri Mimarlık, Rant, Konfor, Mahremiyet*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Özkaya, H. G. (2019) "Osmanlı İstanbul'unda Selamlığın Halleri", Haz. Erhan Berat Fındıklı, Işıl Uçman Altunışık, *Uğur Tanyeli'ye Armağan*, Binat İletişim ve Yayıncılık, İstanbul, s.127-154.
- Özmutlu, G. (2016) "IV . Mehmed'in Kızı Hadice Sultan'ın İstanbul'daki Mülkleri ve Vakıfları", *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri IV*, (Haz.) Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Sefa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.685-706.
- Pakalın, M. Z. (1993) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I-II-III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Paspatis, A. (2014) *Balıklı Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre: İstanbul'un Ortodoks Esnafı 1833 -1860*, Çev. Marianna Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Şenyurt, O. (2018) *Zamanın Mekânları Mekânın Zamanları-Osmanlı'da Mimari Mekân ve Yaşam*, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Telci Özbek, M. (2016) "Haneyle Sokağın Sınırında: 1900'ler başı İstanbul'unda Hizmetçi Kadınlar, Emek ve Cinsellik", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 289, s.52-56.
- Topuz, H. (2003) *II. Mahmud'dan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yağan, D. A. ve Akyürek, G. (2021) "Housing and Real Estate Market in Mid-Nineteenth Century Istanbul, Through Newspaper Advertisements", *Living in the Ottoman Lands: Identities, Administration and Warfare*, (Haz.) Hacer Kılıçaslan, Ömer Faruk Can, Burhan Çağlar, Kronik Kitap, İstanbul, s.173-186.
- URL-1 : <https://tr.travelogues.gr/collection.php?view=357>
- URL-2: <https://www.nisanyansozluk.com/?k=salon>
- Gazeteler:
Ceride-i Havâdis
Tercümân-ı Ahvâl

Istanbul Houses in the Newspaper Advertisements (1840-67)
Istanbul in the mid-nineteenth century had a diverse population and a dynamic urban environment. Houses are significant components of this complex urban space. This study investigates the mid-nineteenth century Istanbul houses based on the information retrieved from the newspaper advertisements of two Ottoman Turkish newspapers in 1840-67. These houses belong mostly to the Muslim population of the mid-low and upper socio-economic classes. The survey showed the common and distinctive features of the houses and discussed aspects like price, spatial organization, household and everyday practices. Boundaries and thresholds inside and around these houses were also the themes highlighted for interpreting variations in their spatial organizations.

Kartal Hava Evleri: 1950'lerde Unutulmuş Bir Sayfiye Mahallesi

Pınar Erkan Bursa

İstanbul'da Kartal ve çevresinde kıyıların sayfiye olarak kullanımı 19. yüzyılın son çeyreğinde Haydarpaşa-Gebze demiryolu hattının hizmete girmesiyle başlar. Kartal, kendi halinde küçük bir sahil köyü iken bölgedeki Türk, Rum ve Ermeni nüfusu balıkçılığın yanı sıra bahçecilik ve zeytincilikle uğraşıyordu. 20. yüzyılın başlarında ise bağ bahçe içindeki tek katlı evler, yazları şehir merkezinin sıcağından uzaklaşmak isteyen insanların tercih ettiği yerler haline geldi (Kentsel Strateji, 2009). Ancak Kartal için bir başka etken 1920'lerden itibaren belirmiştir; o da bu bölgede fabrika yapılarının görülmeye başlamasıdır. 1947 yılında Kartal ve çevresinin sanayi bölgesi olarak belirlenmesi, önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihlerden sonra Kadıköy-Pendik kıyı şeridinde 1980'li yıllara kadar toplumun farklı kesimlerine hitap eden sayfiyelerle, Kartal çevresinde karayolu, deniz ulaşımı ve demiryolu bağlantılarıyla birlikte, daha çok alt ve orta ekonomik sınıftan yerleştiği bir sanayi bölgesi eş zamanlı gelişmiştir (Aksel, 1994). Birbiriyle çelişen bu iki gelişmeyle Kartal'da farklı sosyal katmanlaşmalar oluşmuş, farklı yaşam biçimleri bir araya gelmiştir. Sanayi işletmelerinde çalışanların aynı zamanda ikametgâh alanı olarak gelişen kıyıdaki Çavuşoğlu Mahallesi'nde dönemin bahçe içinde modernist sayfiye konutlarını örnekleyen Hava Evleri inşa edilmiştir. Böylece aynı çevrede sanayi, konut alanı ve sayfiye, iç içe geçmiştir. Sayfiye yerleşimleri 1980'lerin sonunda kıyı şeridinin doldurulması sonucu denizden koparılmış, kıyıya yakın, kıyı kenarında olma niteliklerini yitirmişlerdir (Özkan vd., 2015). Böylece ikincil konut özelliklerini kaybederek birincil konutlara dönüşmüşlerdir ve Kartal'da Dragos sayfiyelerinin yanı sıra (Yazıcıoğlu Halu ve Kuru, 2020), 1950'li-60'lı yıllarda bahçe içinde müstakil konut tasarımı anlayışıyla biçimlenmiş modern yaşamın mekânsal kurgusunu belgeleyen az bulunur örnekler olarak değer kazanmışlardır.

1930'ların sonlarına kadar ülkede kayda değer demir ve çelik üretilmiyordu. 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel kuruluşlara inşaat malzemeleri üretmeleri için kolaylıklar sağlandı (Bozdoğan, 2002). Temel inşaat malzemelerinin

den biri olan çimento üretimi için Kartal'da Anadolu Çimentoları T.A.Ş. kurulması da böyle mümkün olmuştur (Şekil 1). 1929 yılında *Societe Financiere des Ciments* adlı bir Belçika firması, 2 milyon lira sermaye (Yurtoğlu, 2015) ile en büyük hissedar olarak Kartal'da Yunus Çimento Fabrikasını kurdu (Avcı ve Ayık, 1998). O yıllarda fabrika arazisi, çevresiyle bomboş bir sahile sahip ve yerleşim yerlerinden uzakta olduğu için tercih edilmiştir (URL 1).

Aynı yıllarda Cumhuriyetin getirdiği yeni yaşam biçiminin yönlendirmesiyle (Bozdoğan, 2002) Dragos Tepesi'nde özellikle Ankaralıların rağbet ettiği, dönemin önemli modernist mimarlarının tasarladığı bahçe içinde tekil konutlardan oluşan sayfiye yerleşimleri gelişmeye başladı. 1940'larda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün teşvikiyle Ankara Evleri Yapı Kooperatifi tarafından inşa edilen ve

Şekil 1. Yunus Çimento Fabrikası (Kartal Belediyesi Arşivi).

Şekil 2. Hava Evleri hava fotoğrafı, kuruluş yılları (Taner Çokesen Arşivi).

Şekil 3. Kartal Hava Evleri, İBB hava fotoğrafı, sırasıyla 1970, 2006 ve 2017.

milletvekilleri için tasarlanmış 50 konutun yanı sıra çarşı, iskele, liman, otel, gazino ve plaj gibi donatıları da düşünülmüş site, yine ilklerden biridir (Aksel, 1994). Milletvekili ve bürokratların Dragos Tepesi'ni seçmesinin, sonraki yıllarda bölgeyi Ankaralı memur aileleri için de bir çekim noktası haline getirdiği anlaşılmaktadır (Karay, 2014).

Ankara başkent olduktan sonra politik sınıf ve bürokratların gözünde Cumhuriyetin ön gördüğü batılılaşmış bir yaşam biçimi ve kentsel çevre oluşturma çabaları içinde İstanbul'un sayfiye deyince akla gelen yer olması, şehrin çeperinde kalan Maltepe, Kartal, Pendik gibi kıyı kasabalarının tercih edilmesinde etkindir. Böylece İstan-

Şekil 4. Yunus Çimento Fabrikasının Kartal sanayi alanları tasfiyesi sürecinde boş kalan alanı (Kartal Kent Derneği Arşivi).

bul'un tarihiyle ilişkili fakat uzak sınırında kalmış bu bölgelerin, sayfiye biçimlenmeleri dahilinde modernist yaklaşımlarla konut mimarisi örneklerinin sergilendiği yeni yerleşim yerlerine dönüştüğü görülür (Yazıcıoğlu Halu ve Kuru, 2020).

Dragos kıyıları 1960'ların sonuna doğru PTT, Tekel, DSİ gibi devlet kurumları mensuplarının da yazları kamp kurdukları yerler olarak giderek kalabalıklaşır. Bu yıllarda yine hem yönetici kesimin tutum ve tercihleri, hem ekonomi politikalarının kentsel çevreye yansımaları bakımından değişimler devam etmiştir. Nüfus artmış, şehir büyümüştür. Politik ve bürokrat üst sınıf 1970'lerin sonu itibarıyla Dragos'u yavaş yavaş terk etmeye başlamıştır bile. Dolayısıyla Maltepe, Dragos, Kartal, Pendik kıyı şeridi, önce devletin üst düzey yönetici kadrosu ve varlıklı kesimin Feridun Akozan (Akozan, 1963), Ercüment Bigat (Bigat, 1966), Emin Necip Uzman (Uzman, 1980), Abdurrahman Hancı gibi modernist mimarlara yaptırdığı tekil konutlarla biçimlenen, sonrasında ise daha orta sınıf halkın 1980'lere kadar kamp kurduğu tatil yerleri olarak işlev görmüştür (Yazıcıoğlu Halu ve Kuru, 2020).

Sanayi boyutunda ise 1950'lerde açılan Ankara Asfaltıyla ulaşım kolaylaşmış, yolun iki tarafında yıllar içinde çok sayıda fabrika ve atölyeler kurulmuştur. Arazi fiyatlarının uygunluğu gibi nedenlerle sanayi yapıları çevresinde ikametgâh alanlarının gelişmesi mümkün olmuştur (Aksel, 1994). Üretim tesislerinde çalışacak işgücünün meydana getirdiği nüfus artışıyla birlikte bölge, tek tük evlere rastlanılan boş geniş bir kıyı kırsalından, içeriye doğru yayılan sanayi bölgesine dönüşmüştür (Sönmez, 1918).

Hava Evleri ise Kartal Yunus Çimento Fabrikasından başka, zamanla Mutlu Akü, Sunta, Eczacıbaşı, Siemens, Süperlit, Habaş, Aksan Metal gibi o yılların önemli üretim tesislerinin kurulduğu aynı sanayi bölgesinin içinde 1950'lerin sonunda sanayi ile hiçbir alakası olmayan yazlık konutlar olarak inşa edilmiş tek örneklerdir (Kartal Belediyesi, 2020) (Şekil 2).

Sürekli alınan yeni kararlarla yapılan kentsel uygulamalar, tüm şehirde olduğu gibi Kartal'da da yapı dokusunu, yaşam biçimini, kıyı kullanımını kökten değiştiren sonuçlar yaratıyordu. 1980'lerde sahil şeridinin doldurulmasıyla kıyı çizgisi ve kıyı kullanımı değişmiş, denize girme imkânı artık kalmamıştır. Sayfiye yerleşimleri, kıyı biçimlenmesine bağlı varlık nedenlerini kaybetmişlerdir (Özkan vd., 2015) (Şekil 3). Arkasından, Hava Evleri çevresindeki tüm fabrika ve atölyeler, 03.06.1991 tarihli Kartal Sanayi Alan-

ları Tasfiye Planı'nın gündeme gelmesiyle taşınmıştır (Sönmez, 1918) (Şekil 4).

Sonraki yıllarda alınan diğer kararlar da Kartal'daki kökten değişimi perçinleyecek niteliktedir. 12.03.2003 tarihinde onaylanan Merkez Nazım İmar Planı akabinde "Kartal Kentsel Dönüşüm Proje Alanı" (KKDPA) olarak tanımlanan alan, İstanbul metropolünün Anadolu yakası için merkez seçilmiştir. Kartal Kentsel Dönüşüm Proje Alanının hemen yanında, Hava Evlerinin içinde bulunduğu Çavuşoğlu Mahallesi ile birlikte tüm sahil şeridi bir kere daha bambaşka bir kentsel biçimlenme sürecine sokulmuştur (Şekil 5). Buna göre 1926 yılında başlayan sanayileşmenin, 90 yıl sonra bölgede "bilgi ve teknoloji ekonomisine dayalı yatırımların, ticaret, ofis, konaklama, konut, kültür gibi kullanımların yer alacağı hizmet yönetim merkezlerinin oluşacağı bir merkezi iş alanına" (Kentsel Strateji, 2009:5) dönüştürülmesi söz konusudur. Sanayi yapılarının kent dışına çıkarılması bu yönde atılmış adımlardan. Yeni kararlar yüksek katlı iş, alışveriş merkezi, rezidans gibi yoğun yapılaşmanın yolunu açarak bölgeye hakim az katlı yapı dokusunu tamamen değiştirmektedir.

Kartal Hava Evleri Kuruluşu

Kartal Hava Evleri, 1950'li yıllarda yazları geçirmek üzere Ankara Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nda görevli subaylar tarafından Sınırlı Sorumlu Yapı Kooperatifi adıyla kurulmuştur. Kooperatif, dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel'in de içinde bulunduğu 159 üyeden oluşuyordu. Başta iki farklı arsa üzerinde durulurken, rayiç bedel üzerinden metrekare başına 32 kuruş ödenerek hazinenin satışa çıkardığı, günümüzde Kartal Çavuşoğlu Mahallesi sınırları içindeki arazi, yakınında Yunus Çimento Fabrikası, Kumcu iskeleleri, Sunta Fabrikası olmasına karşın büyüklüğü nedeniyle Pendik tarafında bulunan alternatif arazi yerine tercih edilerek satın alınmıştır. Kartal Hava Evleri arazisi, daha önce kıyıda müstakil yazlık ev yaptırmış Hava Kuvvetlerinde görevli asker Pilot Albay Kemal Akdağ'ın tavsiyesiyle gündeme gelen bir arazidir.¹

Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in izniyle üye kayıtları yapılarak toplam 159 adet ev inşaatına başlanmış, ancak bunlardan 7 tanesi kooperatif yönetmeliğinden çıkmış veya çıkarılmıştır (Şekil 6). Bu evlerden biri spor, bir diğeri de gazino amaçlı kullanılmak istenmişse de daha sonra satılarak bedelleri üyelere dağıtılmıştır. İnşaat sürecinde askerler çalıştırılmış ve askeri makineler kullanılmıştır.² 1964 yılında kura çekilerek sahiplerine teslim edilen konutların, araziye güney yönünde sınırla-

yan tren yolu üzerinden geçilerek ulaşılan bir plajı vardı. Deniz kenarında 1135 metre karelik plaj arazisinden tüm site sakinleri yararlanabiliyordu (Şekil 7). Dönemin kooperatif yönetimi tarafından bedelli üyelere toplanarak iki eve bir kabin düşecek

Şekil 5a. Kartal Kentsel Dönüşüm Proje Alanına göre Hava Evlerinin konumu (Kentsel Strateji, 2009).

Şekil 5b. Yunus Çimento Fabrikası alanı ve çevresi 2003-2015 değişim dönemi (Kartal Kent Der. Arşivi).

Şekil 6. Hava Evleri vaziyet planı (Kartal Belediyesi Arşivi).

Şekil 7. Hava Evleri plajı, 1960-70'ler, 1980'ler ve günümüzdeki durumu (Taner Çokesen Arşivi).

Şekil 8. Kartal Hava Evleri, İBB hava fotoğrafı, 2021.

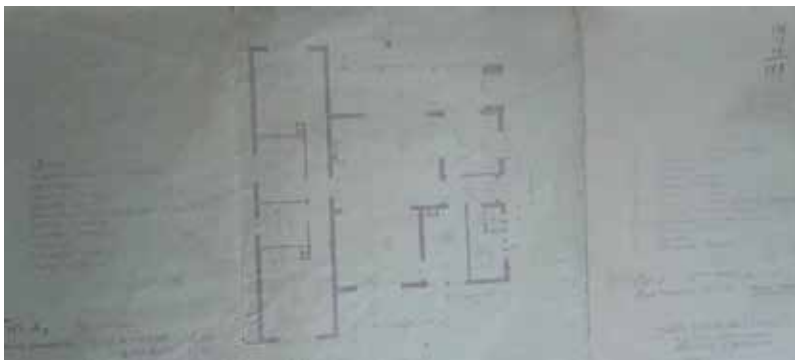
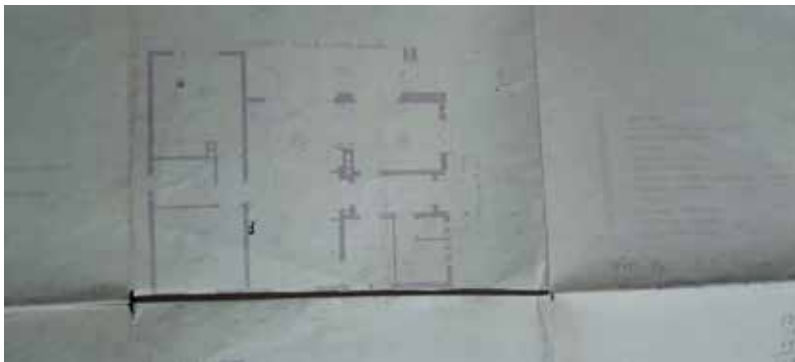

Şekil 9. Hava Evleri plan tipi B ve plan tipi C.

şekilde soyunma kabinleri ve büfe, plaj sınırları içinde düzenlenmiştir. Günümüz itibarıyla kooperatif, tasfiye halindedir. Deniz kıyısında sayfiye sakinlerine ait alan, denizin doldurulması ve yol yapılması nedeniyle plaj özelliğini kaybetmiştir.¹

Mimari Özellikler

Hava Evleri, açık düzeni ve rasyonel planlamasıyla mahalle içinde bir mahalle gibidir (Şekil 8). Batıda Spor Caddesi, doğuda Sanayi Caddesi ve güneyde birbirine paralel Ankara Caddesi ve

Turgut Özal Bulvarı ile sınırlanan Çavuşoğlu Mahallesi'nin güneydoğu köşesinde konumlanmaktadır. Kuzeyde Şehit Kamil Keleşoğlu Caddesi, güneyde Çobanyıldızı Caddesi ile tren yolu, batıda Neşeli Sokak, doğuda ise Yunus Çimento Fabrikası arazisiyle çevrilidir. Siteyi doğu-batı yönünde ortadan ikiye bölen Başkumandan Caddesi, doğu tarafında bir çıkmaz sokak olarak fabrika arazisi sınırlarında son bulmaktadır. Güneyde ve kuzeyde Başkumandan Caddesi'ne paralel uzanan akslar farklı genişliklerde. Hava Evleri sınırları içinde tüm yapılar konut işleviyle tasarlanmıştır ve bakkal, market gibi hizmetleri içeren işlevler, batı tarafında gelişen Çavuşoğlu Mahallesi içinde yer almaktadır.

Sitenin kuruluş döneminde Ankara'da yedek subaylığı yapmakta olan İstanbul Teknik Üniversitesi 1951 yılı mezunu Yüksek Mühendis Mimar Bülent Çetinor, askerlik görevinin bir parçası olarak kooperatif yapılarını tasarlamış ve düzenlemiştir.¹ Çetinor, sonraki yıllarda restorasyon projeleri içeren mesleki çalışmalarının yanı sıra suluboya resim sergilerine ağırlık vermiş, 2007 yılında vefat etmiştir (URL 2).

Hava Evleri, dönemin mimarlık eğilimlerine uygun ve esnek kullanıma olanak sağlayan 3 farklı tipte tasarlanmıştır: Bina sahası 81 m², 2 odalı A1 tipi toplam 7 adet; bina sahası 440 m², 3 odalı A2 tipi toplam 37 adet; bina sahası 436 m² olan 5 odalı B tipi toplam 96 adet ve bina sahası 464 m² 6 odalı C tipi toplam 19 adet (Şekil 9). Yığma yapı tipindeki konutlar, verandalı ve tek katlıdır. Kaba inşaatında blok tuğla kullanılmıştır ve büyük bir kısmı zemin kayalık bir araziye oturmaktadır.¹

Konutların tamamında ana giriş yan cephededir. Ayrıca ön veranda ve arka cepheden verilen girişler, sayfiye yaşamının beklentilerine uygun biçimde bahçe ile konutları bütünleştirir. Tüm girişlere, sayısı arazinin eğimine göre değişen basamaklarla ulaşılır. Konutların zeminini eğime göre yerden yükselten set, veranda duvar ve sütunlarında kullanılan taş kaplamalar, kır evi etkisini vurgular. Cephelerde geriye kalan her şey düz ve yalındır. Yapı oranları, veranda düze-

ni, kısmi serbest plan, koridor düzenlemelerindeki sürekli mekân akışı ve yatayda yapıların üzerine konumlandığı arazi ile ilişkisi gibi unsurlar, dönemin modernist yaklaşımlarını sergilemektedir (*Şekil 10*).

Plan düzenlemelerinde giriş aksı konut boyunca açık bir koridor oluşturarak yatak odalarında son bulur. Cepheleden net okunabilen salon, genellikle sokaklara paralel konumlanmıştır. 6 odalı C plan tipinde salonun yanında, içinde banyo tuvaletiyle misafir odası belirtilmektedir (*Şekil 9*). Konutların büyüklüğüne ve kullanım tercihlerine göre iki odanın birleştirilebildiği anlaşılmaktadır. İç mekân bölümlenmelerini değiştirmeye olanak veren serbest plan düzenlemesiyle mutfak salona açılmakta, kapalı bir koridorla sınırlanan yatak odaları ise ortak kullanım alanından koparılmaktadır. Bazı salonlarda şömine yer bulur. Mutfak, banyo ve tuvaletler arka bahçeye bakacak şekilde düzenlenirken bahçeye basamaklarla inilir. Konutların bahçeye ilişkileri doğrudan ve güçlüdür. Özgün halinde bahçeler sokaklar-

dan, genellikle konutların sokakla ve çevreyle ilişkisini sürekli kılacak biçimde alçak duvar veya çitlerle ayrılmıştır. Bu, ayrıca konut içlerine bol hava ve ışık girmesini sağlayan bir düzenlemedir. Son yıllarda yapılan değişikliklerde bazı konutların bahçe duvarlarının yükseltilerek daha korunaklı ve kapalı hale getirildiği görülmektedir.

Birbirini dik kesen ulaşım aksları arasında bahçe içinde müstakil konutlar, ortak tasarım planına sahip bir yerleşkeye ait yapılar dizisinin parçası olduğunu hissettiren bütüncül özelliktedir ve dönemin rasyonel planlama kavramlarını yansıtır. Konutlar kendi bahçe sınırları içinde arazinin eğimine, sahile yakınlığına, bulunduğu parsel üzerindeki yönelişi ve girişine göre farklılıklar gösterebilmektedirler. Yıllar içinde kullanıcı tercihleri doğrultusunda değişikliğe uğramış, kimisi terkedilmiş (*Şekil 11*), kimisi yeniden inşa edilmiş (*Şekil 12*), bir kısmında da 25.02.1972 tarihli 1/1000 ölçekli Kartal İmar Planı'nda verilen izinle (Kartal Belediyesi, 2020) mevcut yapı üzerine kat çıkmıştır (*Şekil 13*).

Şekil 10. Hava Evleri örnek fotoğrafları.

Şekil 11. Hava Evleri terk edilmiş konutlara örnekler.

Şekil 12. Hava Evleri, yeniden inşa edilmiş bir örnek.

Site, yıllar geçtikçe çevresinde meydana gelen büyük değişimlerin içinde kalmıştır. İlk kurulduğu yıllarda yol yapımı ve ağaçlandırma ile ilgili düzenlemeler Kooperatif tarafından yürütülmüş, toprak üzerine çakıl taşı dökülerek yapılan yollar zaman içinde asfaltlanarak standart hale dönüştürülürken, bölgeye hakim olan zeytin ağaçları birer birer sökülümüş, geriye sadece yine kuruluş yıllarında kooperatif tarafından dikilen çınar ağaçları kalmıştır.¹ Geçmişte faaliyet gösteren Yunus Çimento ve diğer sanayi işletmelerinin taşınması, çimento tozu, sunta talaşı yağmuru gibi çevre kirliliği unsurlarından siteyi temizlemişse de 1980'li yılların ikinci yarısından sonra yapılan sahil dolgusu ile özgün kıyı şeridinin nitelikleri bir daha geri kazanılamayacak şekilde bozulmuştur. Yeni sahil yolu ile Hava Evleri kullanımındaki plaj yok edilmiş, ikiye bölünerek siteden tamamen koparılmıştır. Artık sahilden denize girmek mümkün değildir ve Hava

Şekil 13. Hava Evleri, kat çıkılmış konutlara örnek.

Evleri, yazlık konut özelliğini tamamen kaybetmiştir. Sitenin hemen doğu sınırında son bulan Yunus Çimento Fabrikası binaları yıkılarak Kartal Dönüşüm Projesi kapsamında donatı alanı olarak düzenlenmiş arazide mevzi planlarla gökdelenler inşa edilmiştir (Şekil 14 ve 15). Çevredeki diğer sanayi işletmesi alanlarında da çok katlı yapı inşasına devam edilmesi planlanmaktadır (Kartal Belediyesi, 2020). Doğal sit alanı ilan edilerek koruma altına alınan Dragos'un aksine, Hava Evleri için hiçbir yasal koruma girişi yoktur. Hava Evlerinin bulunduğu yerde korunmasını sağlayan, özgün dokusunu görece korumuş yapı biçimlenmesi, kişisel çabalar ve devam eden kooperatif statüsüdür.¹

Sonuç Yerine

Hava Evleri, döneminin sayfiye yerleşimleri içinde 1950'lerde öngörülen çağdaş yaşamın mekânsal kurgusunu içeren modernist konut mimarisini yansıtan, çevresindeki radikal değişimlere karşın günümüze ulaşmayı başarmış, Anadolu yakasındaki ender örneklerden biridir. Bitişinde ilk defa 1929 yılında bomboş olduğu için seçilerek inşa edilen çimento fabrikasının arazisinde bugün gökdelenler yükselmektedir. Hava Evleri, doğrudan bir koruma kararı olmamasına karşın Kartal'da korunmuş dönemsel modern mimari özellikleri ve bahçe içindeki konumlarıyla ayrıcalıklı ve bakımlı bir mahalle olarak tanınmaktadır. Ancak son yıllarda uygulamaya konan planlara göre çevrenin gökdelenlerle dolmaya devam etmesi, Hava Evleri için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Halen konutların bir kısmına kat çıkılmış, bazıları tamamen yıkılarak yeniden inşa edilmiş, bir kısmı ise günümüz malzeme ve teknolojiyle elden geçirilmiş olmakla birlikte, 1950'lerin mimari yaklaşımlarının kolayca okunmasını sağlayacak özgünlükte çok sayıda konut izlenebilmektedir. Şehir içinde az rastlanır bir özellik olarak bahçe içinde olma hali, konutların bir kısmının eğitim kurumları ve ofis olarak kullanılmasına yol açmıştır. Ayrıca yine aynı nitelikler sebebiyle diğer bir kısmı, yeşil doku

ve çınar ağaçları içinde dizi çekimleri yapılan setlere dönüşmüştür. Konutların bir kısmı ikinci ve üçüncü kuşak varislere intikal etmişken, bir kısmı satılarak el değiştirmiş ve kira evi olarak kullanılmaktadır. Bu durum, mülk sahipliği ve kullanımı açısından aidiyet duygusunu aşındırmakta, sosyal yapının da sürekli değişmesine neden olmaktadır. En etkili kırılma noktası 1980’lerde yapılan sahil dolgu yolu nedeniyle plajın ortadan kalkması ve kıydan kopuş idi. Site, yazları denize girilebilen sayfiye özelliğini büsbütün kaybetmiştir. Hava Evleri, günümüzde yaz kış oturlan daimi konutlar niteliğini taşımaktadır. Ancak bahçeli tek katlı müstakil konutlar olarak kent genelinde yaygın apartmanlaşma ve hemen etrafında giderek artan gökdelenlerle bozulan doğal ve fiziki çevre içinde bir dönemin mimari yaklaşımlarını örnekleyen, 1950’lerin sonu 60’ların başında üretilmiş konut yapıları olarak kayıt altına alınıp korunmaları, aciliyetle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Pınar Erkan Bursa, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Notlar:

1. Site sakini Taner Çokesen ile kişisel görüşme (Mart 2021).
2. Site sakini Sencan Evcin ile kişisel görüşme (Kasım 2020).

Kaynakça:

- Aksel, A. (1994) “Kartal”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 4, s.471-473.
- Akozan, F. (1963) “Bir Villa Dr. İlhami Masar Evi”, *Arki-tekt*, Sayı: 1963-01 (310), s.5-6.
- Anonim (1994) “Dragos”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 3, s.103.
- Ataöv, A., Osmay S. (2007) “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Yöntemsel Bir Yaklaşım”, *METU JEA*, Cilt 24, Sayı 383, s. 54-82.
- Avcı, S. ve Ayık, U. (1998) “İstanbul’da Sanayisizleşme. Coğrafi Bir Bakış”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 65, s.505-523: https://www.researchgate.net/publication/323259105_ISTANBUL'DA_SANAYISIZLESME_COGRAFI_BIR_BAKIS
- Bigat, E. (1966) “Orhantepe’de Bir Yazlık Ev”, *Arki-tekt*, Sayı: 1966-04 (324), s.169-172.
- Bozdoğan, S. (2002) *Modernizm ve Ulusun İnşası*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Karay, R.H. (2014) *Hep İstanbul, Memleket Yazıları*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, s.355.
- Kartal Belediyesi (2020) İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, Kartal, İstanbul.
- Kentsel Strateji (2009) *Kartal Kentsel Dönüşüm Projesi Mekânsal ve Ekonomik Analiz Çalışması*, İstanbul.
- Özkan, Ö., Alp, J. ve Tanrıverdi, Ç. (2015) “Dolgu Alanları: Kıyı Şeridini Yeniden Oluşturmak”, *IX. Uluslararası Sinan Sempozyumu*, s.253-260, Edirne.
- Sönmez, Ö. (2018) “İstanbul Metropolitan Alan Planlamasında Uygulama Güçlükleri: Kartal Dönüşüm Projesi Deneyimi”, *Megaron*, 13(3), s.407-421.
- Uzman, E.N. (1980) “Bir Yaz Evi (Orhantepe)”, *Arki-tekt*, Sayı: 1980-03 (379), s.85-86.
- Yazıcıoğlu Halu, Z., Kuru, Z. (2020) “Resort (Sayfiye) Settlements in the Historical Process: The Case of Dragos, Ortantepe Neighborhood”, *Mediterranean Journal of Humanities*, Vol.10, No.1, s.339-361.
- Yurtoğlu, N. (2015) “Kalkınmanın Önemli Bir Unsuru, Kuruluşundan 50.Yılına Türkiye’de Çimento Sanayi

(1910-1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXI 92:113-164.

URL 1: https://masonlar.org/masonlar_forum/index.php?topic=14.0 (Erişim tarihi:13.12.2020)

URL 2: http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=34&l=1&modPainters_artistDetailID=1776 (Erişim tarihi 14.01.2021)

URL 3: https://www.skyscrapercity.com/threads/%C4%B0stanbul-marina-kartal-u-c.1726838/page-6#lg=attachment_xfUid-4-1612014228&slide=0 (Erişim tarihi: 15.01.2021)

Şekil 14. Hava Evlerinden Yunus Çimento Fabrikası arazisinde yükselen gökdelenler.

Şekil 15. Yunus Çimento Fabrikası arazisinde yükselen gökdelenler ve hemen arkasında Hava Evleri (URL2).

Kartal Air Houses: A Forgotten Resort Neighborhood in the 1950s

Starting from the 1930s until the 1990s, Kartal developed as a place where large-scale industrial establishments built factories at different parts of the coastline on the periphery of Istanbul in accordance with the state policies, while at the same time being preferred for resort settlements on the shoreline. In this article, Hava Evleri Kooperatif, which was the only summer houses complex established in the late 1950s within the developing industrial zone on the Kartal coastline is examined. It sets one of the first examples of summer housing sites in the region with the prevailing architectural features of the era. In the 1980s, the coastline was filled and the beaches were cut off from the summer houses. The industrial buildings in the region were moved out of the city at the end of the 1990s, and an urban transformation project was decided to be partially developed in the area in the 2000s. Although the area went through a great urbanization process and the coastline has lost its characteristics to a great extent as a resort area, The Hava Evleri still exists as a primary housing neighborhood which has been adapted from a secondary housing settlement. It documents the modernist design approach to the detached houses in private gardens as summer resorts in the 1950-60s and their transformation since.

Konut Alanlarına Kullanıcı Müdahalesi: Van Şemsibey Mahallesi Afet Konutları Örneği

Mustafa Gülen

“1923 yılında Henry Frugés adlı bir Fransız sanayici, ün kazanmış ama yapıtları ile kalıcılığını henüz kanıtlayamamış 36 yaşındaki mimar Corbusier’den fabrikasında çalışan işçiler ve aileleri için lojmanlar tasarlamasını ister. Bordeaux yakınlarında, Lége ve Pessac’ta bulunan fabrikalarının hemen yanında inşa edilen lojmanlar kutu gibi görünüşleri, uzun dikdörtgen pencereleri, dümdüz çatı ve duvarlarıyla birer Modernizm abidesidir. Le Corbusier, inşa ettiği bu yapılarla hiçbir yerel ve kırsal özellik katmamakla övünmektedir... Fakat bu evlerde yaşayacak olanların güzellik anlayışı onunkinden hayli farklıdır... Pek çoğu Bay Frugés’in fabrikasında çalışmak için civar köylerdeki evlerini bırakıp gelmiştir, bu yüzden evlerini, köylerini, tarlalarını özlemektedir. Vardiyaları bitince, ev diye döndükleri yerin, onlara yine sanayi dünyasını çağrıştırmaması en son arzusu ettikleri şeydir. Dolayısıyla bir kaç yıl sonra bu lojmanlarda yaşayan işçiler Corbusier’nin onlar için tasarladığı bu modern birbirinden ayırt edilemeyecek kadar benzer yapıları farklılaştırmayı başarır, evlerine, sanayinin bir parçası oldukları için geride bırakmak zorunda kaldıkları yaşamayı hatırlatacak ayrıntılar eklerler. Büyük mimarın tasarımını bozup bozmayacaklarını hiç düşünmeden evlerinin çatılarını oluklu malzemelerle kaplar bacalar inşa eder, pencerelere ahşap çerçeveler ve kepenkler koyar, duvarları çiçekli duvar kâğıtlarıyla kaplar, küçük bahçeleri kümes telleri ile çevirirler, bunlar da yetmezmiş gibi bahçeleri küçük çeşmeler hatta çüce heykelleriyle süslerler. Bu lojmanlarda kalanların zevkleri ile mimarın zevki arasında büyük bir uçurum olabilir ama bu farklı zevklerin temelinde aynı mantık yatmaktadır” (Botton, 2020).

Alain de Botton’un *Mutluluğun Mimarisi* adlı kitabından yapılan bu uzun alıntı, barınma/konut meselesinin ne kadar karmaşık ve tuzak-

larla dolu olabileceğini göstermesi bakımından oldukça önemli gözüküyor. Nitekim insanlığın varoluşundan beri barınma sorunu en temel ihtiyaçlardan biri olarak süregelmiştir. Sorunun çözümü için önerilen konut sosyal, kültürel, ekonomik vb. gelişmeler doğrultusunda her seferinde yeniden biçimlenir. Özellikle Endüstri Devriminin akabinde kırsaldan kente yaşanan göçler ve nüfusun hızlı artışı kötü ve sağlıklı barınma koşullarını beraberinde getirmiştir. Yeni ve düzenli konut ihtiyacı mevcut üretim pratikleri tarafından karşılanmadığı için de konut sorunu 19. yüzyıl sanayi toplumları için sosyal bir soruna dönüşmüştü (Bilgin, 2000). Dönemin etkin sosyalist fikirleri ve gelişen teknolojinin imkânları ile seri üretilebilen, daha ‘sağlıklı’ ve ‘yaşanılabilir’ konut önerileri sunulmuştur. Ama İkinci Dünya Savaşı sonrası ivmelenen toplu konut üretimi ve onun bir uzantısı olarak okunabilecek bugünün Toplu Konut İdaresi tarafından üretilen konutlara varıncaya dek, gündelik yaşamdan bağımsızlaşan, hem fiziksel hem de sosyal açıdan ayrılaşan, kullanıcıların dikkate alınmadığı yerleşimler söz konusudur. Türkiye’de konutlar, az sayıda örnek istisnai tutulursa, genel bir kalite sorunu ile sürekli gündemdedir. Bu durum çoğunluğun üzerinde mutabık olduğu bir tespittir. Özellikle Toplu Konut İdaresinin seri üretim modeli ile inşa ettiği konutlar neredeyse Türkiye’nin tüm kentlerini hızla değiştirip birörnekleştirirken, bu konutlarda yaşayan insanlar umutsuz ruh halleriyle boğuşmaktadır. Konutun mekânsal kurgusunun oluşumundaki en önemli etmen kullanıcı/kullanıcıların gereksinimleri, yaşam biçimleri ve konuttan beklentileridir (Zorlu ve Sağsöz, 2012). Oysa yerleşim birimlerinde yer alan konutlar, çoğunlukla kullanıcı inisiyatifi dışında inşa edilirler ama zamanla kullanıcıların istek ve ihtiyaçları doğrultusunda yaptıkları müdahaleler neticesinde farklılaşarak yerleşim dokusu içinde yenilenir ve değişirler. Konut bulunduğu kentsel ya da çevresel bağlam içinde değerlendirildiğinde barınmanın bir birimi olmanın ötesinde, yaşama biçiminin bir yansımasına dönüşür

(İncedayı, 2004). Konut, kullanım şekli ve donatılarının örgütlenme biçimi ile kullanıcısının yaşam biçimi ve tercihlerini yansıtır.

Bu çalışmanın amacı, Van kentinde bir afet sonrası inşa edilen ilk toplu konut örneklerinden Şemsibey Mahallesi toplu konutlarında meydana gelen değişimlerin boyutlarını, kullanıcının müdahale biçimini ve yaşanan dönüşümü belirlemek, bu değişime ve dönüşüme sebep olan unsurları tartışmak ve değerlendirmektir. Alan çalışmasında yapılacak analizler için AFAD arşivinden alana ait toplu konut projeleri, yerinde yapılan gözlemler ve tespitler, kullanıcılar ile yapılan sözlü görüşmeler ve görseller materyali oluşturmuş, elde edilen verilerin analiz ve sentezi yapılarak sonuca ulaşılmıştır. Değerlendirme konutlarda meydana gelen dönüşümler üzerinden yapılmış, çıkarımlar tablo, şekil ve fotoğraflarla görselleştirilmiştir.

Değişim-Dönüşüm Güzergâhında Konut

“Konut mimarlığın gündelik yüzü...

Hepimizin içindeki mimari yaşama geçiren, mimarları da ister istemez sıradan kullanıcıya dönüştüren bir alan...

Mimarlığın olduğu kadar gündelik yaşamın da sorunu, mimarların olduğu kadar sahiplerinin de gurur kaynağı...”

(Güzer, 2002)

Türkiye’de konut meselesi hızlı nüfus artışı, göçler, afetler vb. sebeplerden dolayı çoğunlukla sayısal veriler üzerinden tartışılmakta, konutun niteliği arka planda kalmaktadır. Üretilen konutlar temelde gelir düzeyi yüksek kişilere özgü inşa edilen konutlar, orta ve düşük gelir sahipleri için devlet destekli sosyal konutlar vb. biçiminde sıralamak mümkündür (Tekeli, 2008). Bu üretim biçimlerinden en dikkat çekeni düşük gelirliler için yapılan devlet destekli (afet konutları dahil) toplu konut projeleridir. Özellikle bir afet sonrası acil bir çözüm önerisi olarak üretilen bu konutlar, sosyokültürel veriler, kullanıcı ihtiyaçları, alışkanlıklar ve mekânsal kalite gibi faktörler dikkate alınmadığı için önemli sorunlar barındırmaktadır (Erinsel Önder vd., 2010).

Kentsel mekânların değişimi uzun bir sürece yayılırken, fiziksel çevrenin önemli bileşeni olan konutlar bu süreçlerde mimari özellikleri ve sokakla kurulan ilişki başta olmak üzere pek çok konuda dönüşüme uğrayan ve her seferinde yeniden kurgulanan imar unsurlarıdır. Özellikle yerleşim birimlerinde yaşanan göç, hızlı ve plansız kentleşme, afetler, sosyal, kültürel ve ekono-

mik durumlar, rant, imar kararları vb. gelişmeler toplumsal ve fiziksel değişimlere sebep olmaktadır. Konut üretiminde değişim ve gelişim bu unsurlarla ilintili olarak gerçekleşmektedir. Ama kentsel veya kırsal yerleşimlerde üretilen konutların kullanıcı profiline uygun olmadıkları, gereksinimlerini ve beklentilerini karşılamadıkları görülmektedir. Bu sebeple özellikle afetler sonrası yapılacak tasarımlarda bölgenin sosyokültürel yapısının, mekânsal kullanım alışkanlıklarının değerlendirilmesi ve kullanıcı katılımının sağlanması önemlidir. Çünkü her bireyin, çevre ile ilişkisinde farklı birikim ve algılama biçimlerinden kaynaklı farklı öneriler geliştirebileceği bilinen bir gerçektir (İncedayı, 2002). Bu durum gerçekleşmediği zaman konutta mekânsal düzen ve yapısal değişim kaçınılmaz olacaktır.

Çalışma Alanı: Van Şemsibey Mahallesi Afet Konutları

Van kent merkezinin 6 km kuzeyinde uygulanan Şemsibey Mahallesi afet konutları 1993 yılında Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü tarafından Van’ın Çatak İlçesi, Toyga Köyü, Körüklüce mezrasında meydana gelen çığ sonucu göç eden afetzedeler için inşa edilmiştir.¹ Farklı zaman aralıklarında Şemsibey Mahallesi’nde yedi farklı noktada konutlar inşa edilmeye devam etmiştir (Resim 1).

İnşa edilen toplu konutlar afetzedeleri kent merkezinin uzağında yaşamaya mecbur bırakmıştır. İnşa edildikleri dönemde kırsaldan göç etmek zorunda kalan afetzedeler için oldukça ‘yeni’ olan bu konutlar, kullanıcıların zaman içinde eski yerleşimlerdeki yaşam biçimini olduğu gibi bu konutlara yansıtmaya çalışmasıyla çok farklı müdahalelere maruz kalmıştır. Konut sahiplerinin mimariye uyum sağlaması ve onu içselleştirerek kullanması planlanmışsa da tam zıddı bir durum ortaya çıkmıştır. Konutlar zamanla kullanıcı istek ve ihtiyaçları doğrultusunda dönüşüme uğramıştır. Çünkü konut için-

Resim 1. Van Şemsibey Mahallesi’nde farklı noktalarda inşa edilen konutlar.

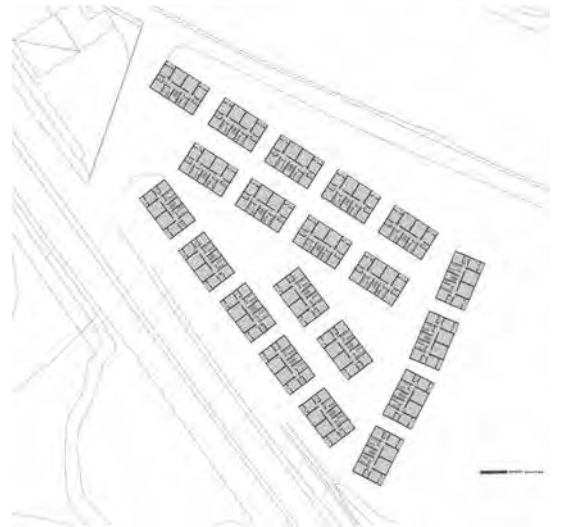
Resim 2. Konut bölgesi.2

de yaşanan bir barınak olmanın ötesinde insanın protezidir. Yoksullaştıkça bu protez daha önemli bir hale gelir (URL 1). Yapılan çarpıcı değişiklikler, kullanıcı gibi bir aktörün konut üretiminde sürecin dışında bırakılmasının nasıl bir sonuç yaratabileceğinin ilginç bir örneğidir.

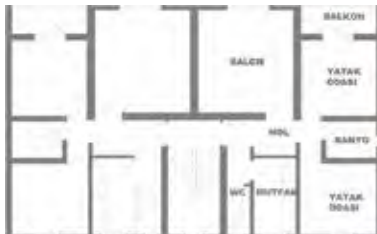
Çalışmada ana yol aksında yer alan ve ilk etapta 4 blok daha sonra 12 blok yapılarak toplamda 80 daireden oluşan 20 bloklu bir yerleşim alanı konu edilmiştir. Kentin önemli akslarından olan ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinden geçerek Erciş İlçesi'ne ulaşan karayolu üzerinde konumlanan konut alanı yaşanan değişimlerin izlerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Resim 2).

Blokların her biri zemin+1 kattan oluşmakta ve bir araya gelerek bir parsel içinde yerleşim alanına dönüşmektedir. Konumlandıkları ana yol ve sokak örüntüsünde iki katlı olarak yer almaktadırlar. Ana yol kotunun zaman içinde yükselmesinden dolayı zemin katlar yol kotunun altında kalmıştır. Sabit bir düzen içinde tekrar ederek, yol ve sokaklara paralel konumlanan konutlar, sirkülasyonun yoğun olduğu bir sokak örüntüsü oluşturmuştur (Resim 3).

Resim 3. Yerleşim biriminin vaziyet planı ve hava fotoğrafı.

Resim 4. Konut planı ve cepheleri.

Genel olarak dikdörtgen formda iki katlı olarak tasarlanan konutların ana girişleri uzun cephelerin ortasından verilmiştir. Her blokta iki daire bulunmaktadır. Giriş kapısı hole açılmakta salon, mutfak ve tuvalet-banyoya dağılım bu mekândan sağlanmaktadır. Bu hol aynı zamanda yatak holüne bağlantıyı sağlayan bir geçiş mekânı olarak düşünülmüştür. Yatak holüne ise iki yatak odası ve banyo mekânı bağlanmıştır. Konutların dış mekân ile ilişkisi yatak odasında yer alan balkonla sağlanmıştır. Konutların çatıları kırma çatıdır. Yapılarda biçimsel bir form arayışı veya mimari bir üslup arayışının olmadığı görülmektedir (Resim 4).

Çalışma Alanında Yaşanan Değişimlerin Analizi

Yaşam alanlarımızda karşılaştığımız sorunları sadece mimari çözümler –tipoloji, morfoloji vb. çalışmalar– üzerinden çözüme kavuşturma fikrini savunmak olanaklı değilse de, mimari düzlemde konu üzerine bilgi üretilmesi ve katkı sunulması mümkündür (Bingöl, 2016). Bu doğrultuda çalışmada kullanıcının yaşam alanına müdahalesi ve konutlarda gözlemlenebilir morfolojik değişimler belirlenmiş ve toplu

konut alanlarında parsel ve konut dokusundaki değişimler tespit edilmiştir. Bu tespitlerin mekânsal biçimlenmelerin sosyal boyutlarının anlaşılmasına önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir (Tablo 1).

Kullanıcıların bu afet konutlarında görsel, işlevsel ve mekânsal bir takım değişiklikler meydana getirdiği izlenmiş ve bunlar analiz edilerek sınıflandırılmıştır (Tablo 2).

Çalışma alanında yapılan analizler neticesinde kullanıcıların üç farklı başlıkta yaşam alanlarına müdahalede buldukları gözlemlenmiştir: 1. Parselde meydana gelen değişimler. 2. Binaların dış görünüşlerinde meydana gelen değişimler. 3. Konutların içlerinde meydana gelen değişimler olarak sırlamak mümkündür.

Çalışma alanında yaşanan müdahalelerin ve değişimlerin sonucunda, bölgeye özgü yerel kültürün ve kullanıcıların gündelik yaşam pratiklerinin süreklilik gösterdiği izlenmektedir. Süreklilik, mimarlık ve kültür ilişkisinde tartışılabilen kavramlardan biridir. Bu ilişkinin küreselleşme ile birlikte etkisini yitirmeye başlaması kavramı daha da önemli kılmaktadır. Bu anlamda kültürel süreklilik, toplumların sahip oldukları değerleri kaybetmeden dönemin gerektirdiği değişim ve dönüşüm içinde yer alması olarak tanımlanabilir (Asiliskender vd., 2005). Kültürün sürekliliğini ve değişimini yansıtan önemli fiziksel mekânlardan biri de konutlardır. Sürekliliği sağlayanın, konutun fiziksel biçimlenişinden öte kullanıcıların zamanın gerekleri doğrultusunda yaptıkları müdahaleler ve o konutlarda yaşanan deneyimler olduğu söylenebilir. Çalışma alanında kullanıcıların yaptıkları müdahaleleri iki açıdan değerlendirmek mümkündür. İlki, kırsal bir yerleşim bölgesinden göç etmek zorunda kalan insanlar kendileri için düşünülmüş, tasarlanmış bir konutu göç ettikleri alandaki yaşam biçimlerine göre dönüştürmüş, kırsaldaki yaşam pratiklerini kent yaşamı içinde devam ettirmeye çalışmışlardır. Alanda yaşanan mimari değişimler kaçınılmaz olmakla birlikte konutları deforme etmekten ziyade yaşam biçimlerini koruma, yaşatma ve daha yaşanılabilir mekânların oluşturulmasına yöneliktir. Böylelikle kullanıcı ile mekân arasındaki bağ güçlendirilmiş ve kültürel süreklilik sağlanmıştır. İkincisi ise kültürün eskiyi ve yeniyi birlikte barındırmasından kaynaklı olarak yaşanan değişim ve dönüşüme uyum sağlayarak farklılaşan toplumsal gereksinimler doğrultusunda hareket etme biçimindedir. Çalışma alanında çevresel ve ekonomik değişimlere bağlı olarak ana yol üzerinde bir ticaret aksının oluşturulması buna örnek olarak verilebilir.

Konut iç mekânları, kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte tasarlandığı zaman o mekânların uzun ömürlü ve verimli kullanımına da imkân tanınmış olur (Güney Yüksel, Seçer Kariptaş, 2019). Kullanıcı kendisi için gerekli konfor koşullarının sağlanmadığı, taleplerinin karşılanmadığı bir mekânı ihtiyaçları doğrultusunda değiştirme ve dönüştürme eğilimindedir. Çalışma alanındaki konutların iç mekân düzenlemesinin tek tip uygulama olması her ne kadar temel gerekliliklere imkân tanıyorsa da bölgeye özgü yerel kültüre uymadığı, kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap veremediği, müdahalelerin genel olarak bu sebeple yapıldığı görülmektedir. Sözelimi yaşayan sayısının fazla olduğu geleneksel aile tipi ve yaşam koşullarının farklılığı sebebiyle konutlarda yatma birimlerine ihtiyaç duyulduğu bu sebeple balkonun yatma odasına dahil edildiği görülmektedir. Bazı konut iç mekânlarında ise vestiyer için ayrılan kısmın duvarı yıkılarak alanın mutfığa dahil edildiği, ailedeki kişi sayısına göre balkonlu yatak odasının salona, salonun da yatak odasına dönüştürülerek iç mekân kullanımında değişiklik yapıldığı izlenmektedir.

Tablo 1. Alanda meydana gelen değişimler.

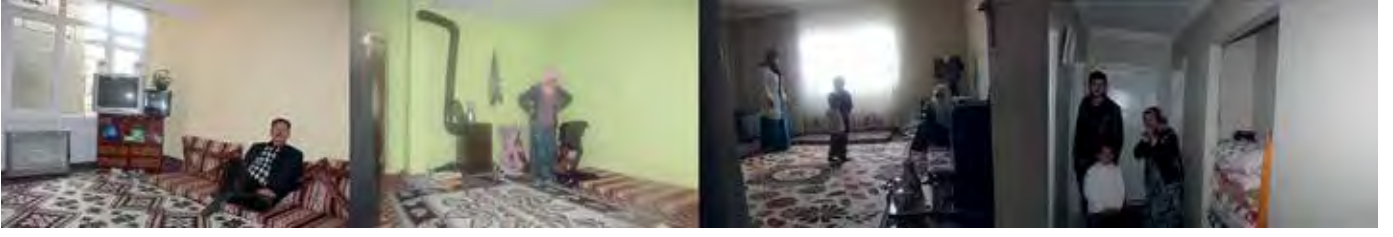
Kullanıcı Müdahalelerinin Gözlenmesi

İnsanın çevreye uyumu, sadece var olan koşullara ya da ortama en uygun tepkiyi göstermesi anlamına gelmez, sürekli kendini ve çevresini

Tablo 2. Araştırma alanında kullanıcı müdahaleleri sonucu yaşanan değişimler.

Görsel	İşlevsel	Mekânsal
- Yoğunluk - Hacim - Uyum	- Arazi kullanımı - Yapı kullanımı	- Yol kademelenmesi - Yerleşim biçimi

Kullanıcı Müdahalesi Sonucu Çalışma Alanındaki Değişimler	Parselde Meydana Gelen Değişimler	- Arazi Kullanımı - Yol Kullanımı - Yerleşim Örüntüsü - Yol Kademelenmesi - Yapı Düzeni - Yoğunluk - Çekme Mesafesi - Alanın Özerkleşmesi (duvar, çit, peyzaj vb.)
	Binaların Dış Görünüşlerinde Meydana Gelen Değişimler	- Bina Yüksekliği - Mevcut Binalara Yeni Ekler - Kapı/Pencere Açma/Kapatma - Merdiven Yapma - Yapıya Özerk Ana Giriş Yapma - Sundurma Yapma - Mevcut Yapı ile Yeni Yapı Arasına Geçiş Köprüsü - Sundurma Yapma - Balkon Kapatma - Yeni Yapıların Mevcut Yapı Cephesini Kapatması
	Konutların İçlerinde Meydana Gelen Değişimler	- Mekân Kullanımında Değişiklik - İç Duvar Örne/Yıkma

Resim 5. Konut iç mekânlarından örnekler.

değiştirmeye, geliştirmeye çaba harcamasını da kapsar (Eşiğök, 1986). Şemsibey Mahallesi'nde yaşanan kullanıcı müdahalesi; yaşam alanının değiştirilerek kendisine göre düzenlenmesi, mekânda ihtiyaca göre kullanım farklılığı yaratılması, yaşam alanına adapte olmaya çalışması ve yaşadığı konut ve çevreyi kabullenmeyip taşınma biçiminde gerçekleşmiştir (Resim 5).

Konutlarında yıllar içinde yaşanan değişim ve dönüşüm analiz edildiğinde kullanıcıların yaşam alanlarının hem içinde hem de dışında bir takım müdahaleler yaptığı gözlenmiştir. Bu müdahaleler konut alanında karakter ve işlev değişimine sebep olmuştur. Ana yol üzerindeki konutların yol kotunun altında kalması bu cephede ticari bir aksın oluşmasında rol oynamıştır (Resim 6).

Çalışma alanında yapılan müdahalelere bakıldığında genel olarak göç edilen kırsal yerleşimlerdeki yaşam pratiklerinin bu 'yeni' konutlarda devam ettirilmeye çalışıldığı izlenmektedir. Genel olarak toplam metrekareyi büyütme, mekânları birleştirme, mekân ekleme, özel yarı açık/açık mekân ekleme, mekânların yerini ve/veya fonksiyonunu değiştirme biçiminde bir müdahale gerçekleşmiştir. Yapıların mimari özelliğinde bozulma, ekleme, değişim, yeni yapım vb. mevcuttur. Ekonomik

yetersizliklerden dolayı yapılara düzenli bir bakım yapılmadığı için tüm bloklarda ciddi bozulmalar söz konusudur. Konutlarda özellikle çatılarda, duvarlarda, ahşap kapı ve pencereler gibi yapı elemanlarında bozulmalar tespit edilmiştir. Bölgede geleneksel aile yaşantısının devam ettiği bu sebeple konut metrekaresinin büyütülmeye çalışıldığı izlenmektedir. Ayrıca kapı ve pencerelerin genişletilmesi veya kapatılması biçiminde değişimler de söz konusudur. Müstakil konutların egemen olduğu Van kırsal yaşam kültüründe binaların dışına yapılan merdivenler ve örülen duvar ve çitlerle bağımsız yaşam alanlarının oluşturulduğu görülmektedir. Bazı evlerde bina içinden yapılan girişler iptal edilerek doğrudan dışarıya açılan yeni kapılar yapılmıştır. Yine Van kent kültüründe önemli bir yere sahip olan tandır evlerinin binaların farklı yerlerinde konumlandırıldığı ve konutlarda yaşayan çoğu ailenin kendi ekmeğini pişirdiği görülmüştür. Bunun dışında farklı fonksiyonları (odunluk, kömürlük vb.) karşılamak üzere bloklara bitişik olarak ek bölümler yapılmış ya da konteynerler yerleştirilmiştir. Yapılan eklerin özellikleri, mekân düzenleri, form, malzeme, boyut, detay vb. özellikler mevcut konutlarla tamamen uyumsuzdur (Tablo 3). Yapılan müdahaleler ve yapılaşma biçimi nasıl olursa olsun konutta meydana gelen somut değişimler bir yandan diğer etkenlerle birlikte konutun mekânsal düzeni anlamında değişimini getirirken bir yandan da kentlerde yeni oluşumların örneklerini sergilemiştir (Köseoğlu, 2009).

Bu toplu konut alanında yaşanan değişim konut üretimi konusunda farklı düşünme yolları açmaktadır. Habraken'e göre: konut alanlarında sonradan yapılacak müdahalelerin en aza indirilebilmesi için yapılar, zaman içinde ihtiyaçlar doğrultusunda uyarlanma esnekliği sunmaya çalışmalı ve günümüzde yapı elemanlarının minimum problemle kurulabileceği, değiştirilebileceği veya kaldırılabilen yapı sistemleri ile inşa edilmelidir (Habraken, 2003). Konut alanında zaman içinde meydana gelen dönüşüm, kullanıcıların gereksinimlerinin (fizyolojik, psikolojik, toplumsal vb.) karşılanamıyor olma-

Resim 6. Konut bölgesine yapılan müdahaleler.

sının ve/veya değişmesinin bir sonucudur. Kullanıcılar, yaşam alanlarında oluşan memnuniyetsizliklere çözüm bulmak amacıyla yaşadıkları mekânları istek ve ihtiyaçları doğrultusunda yeniden biçimlendirmektedirler (*Resim 7*).

Sonuçlar ve Değerlendirme

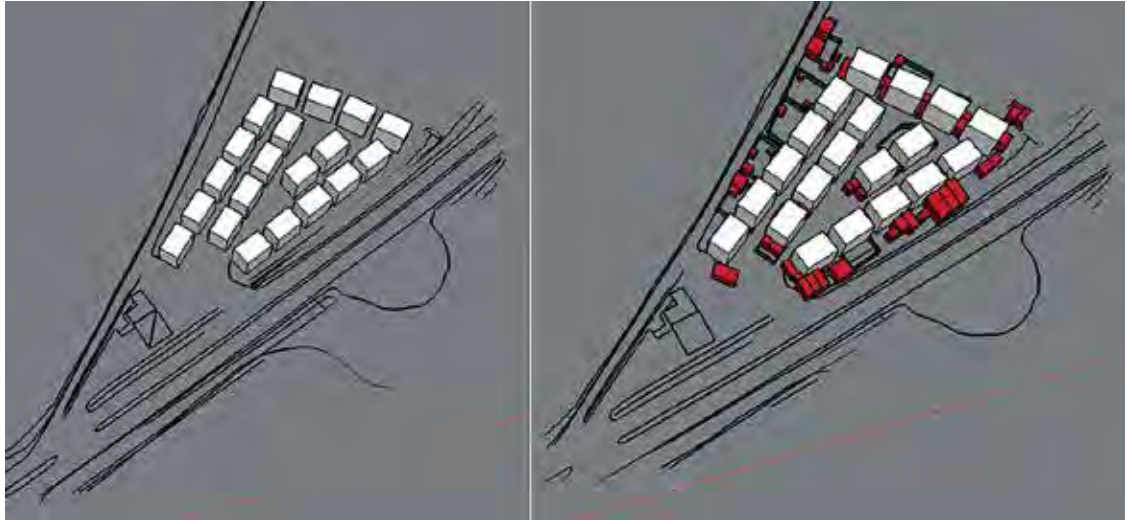
Konut, insanın yaşamsal faaliyet ve ihtiyaçlarını gerçekleştirdiği bir yaşam alanıdır. Kullanıcı bu yaşam alanına yerleşmeye başladığı andan itibaren aile yapısına, ekonomik durumuna ve ihtiyaçlarına göre müdahale etmeye başlar. Yapılan

çalışma ile Şemsibey Mahallesi afet konutlarında kişisel gözlemlere bağlı olarak da izlenmesi olası kullanıcı müdahaleleri bulguları aracılığıyla değerlendirilmiştir. Bu konutlarda inşa edildikleri günden başlayarak günümüze kadar gözlenebilir bir değişimin yaşandığı tespit edilmiştir.

Şemsibey Mahallesi'ndeki afet konutları inşa edildikleri dönemin toplu konut karakterini yansıtırken, yapılan müdahaleler neticesinde yeni bir yerleşim dokusunun kendiliğinden oluştuğu görülmektedir. Dokuda yaşanan yoğunluk artışı ve bağlamsal değişim yerleşimin kimliğini de

KONUT ALANINDA KULLANICILAR TARAFINDAN YAPILAN MÜDAHALELER			
Dışarıdan Yapılan Merdivenlerle Daire Girişlerinin Bağımsızlaştırılması			
Örülen Duvar ve Yapılan Çitlerle Binanın Özerkleştirilmesi			
Blokların Ana Yol Cephelerinde Binalarla Bağlantılı Oluşan Ticari Aks			
Balkonların Kapatılması			
Yapı Alanında İnşa Edilen Tandır Evi, Odunluk ve Kömürlük			
Yapı Alanında Oluşan Ticari Birimler			
Zemin ve Birinci Katlarda Yapılan Sundurmalar			
Kapı ve Pencere Boşluklarına Yapılan Müdahaleler			
Yapılara Yapılan Ekler			

Tablo 3. Konut bölgesinde yaşanan değişim ve dönüşüm.

Resim 7. Konut alanında yıllar içinde kullanıcı müdahalesi.

değiştirmiştir. Bu değişimin kentin genelinde yaşandığı, özellikle 2011 Van depremleri sonrası inşa edilen toplu konutlarda da bu değişimin izlerine rastlandığı görülmektedir. Eskiye ait izlerin yeni müdahaleler ile sürekli değiştiği, farklılaştığı müstakil yaşamın toplu yaşam kültürüne tercih edildiğini dokudan izlemek mümkündür. Kullanıcı-mekân analiz ve değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışma tasarımı kullanıcı odaklılığın önemine işaret etmektedir. Bu sebeple konut üretimlerinde kullanıcı katılımı önemsenmeli, kullanıcı talep ve ihtiyaçları tasarım aşamalarına dahil edilmelidir. Konut tasarım sürecinde kullanıcının bir aktör olarak yer alması konut tipi, plan alternatifi, esnek, değişebilir vb. tasarım çeşitliliğine imkân tanıyacaktır. Çalışmada yapılan değerlendirmelerin bundan sonra yapılacak kullanıcı katılımlı araştırmalara yardımcı olması beklenmektedir.

Mustafa Gülen, Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Notlar:

1. Mahalle muhtarı Nadir Aydoğmuş ile yapılan sözlü görüşme notlarından.
2. Tüm fotoğraflar yazara aittir.

Kaynakça:

- Asiliskender, B., Gökmen Balcı, H., Yılmaz, N. (2005) "Anıt kavramı, Kimliğin Sürekliliği ve Değişim: Gevher Nesibe Medresesi Deneyimi", *Mimarlık*, 322, s.55-59.
- Bilgin, İ. (2000) "20. yy. Mimarlığı Barınma Kültürünün Hassas Dengeleriyle Nasıl Yüzleşti?", *XXI Dergisi* (2), s.110-116.
- Bingöl, Ö. (2016) "Kentsel Yoğunluk ve Yapılaşma Düzeni İlişkisi: Atasehir Şerifali Konutları", *Yapı*: <https://yapıdergisi.com/kentsel-yogunluk-ve-yapilasma-duzeni-iliskisi-atasehir-serifali-konutlari/>
- Botton, A. D. (2020) *Mutluluğun Mimarisi*, Çev. B.T. Altuğ, Sel Yayınları, İstanbul.
- Erinsel Önder, D., Köseoğlu, E., Bilen, O. (2010) "The effect of user participation in satisfaction: Beyciler after-earthquake houses in Düzce", *ITU A/Z*, 7(1), s.18-37.
- Güney Yüksel, F.C., Seçer Kariptaş, F. (2019) "Konut İç Mekânına Sürdürülebilir Yaklaşımlar", *Yakın Mimarlık*, 2-2, s.27-39.
- Güzer, C. A. (2002) *Konut Üzerine Denemeler*, Mimaralar Derneği, Ankara.
- İncedayı, D. (2002) *Çevre Tümdür Çok Boyutlu Bir Olguya Bütüncül Yaklaşım*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- İncedayı, D. (2004) *Adadan Odaya*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Köseoğlu, B. D. (2009) *1950-1970 Yılları Arasında Yapılan Müstakil Konut Alanlarında Değişim: Konya Örneği*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya. URL 1: <https://www.arkitera.com/haber/ev-insanin-protezidir/> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2018)
- Tekeli, D. (2008, Eylül) "‘Yatakhane Kentler’ Kent Yaşamına Eklenmiyor", *Yeni Mimar*, 65, s. 10-11.
- Zorlu, T., Sağsöz, A. (2012) "Müstakil Konut Sitelerinde Kullanıcı Tercihlerine Bağlı Fiziki Müdahaleler: Tarazon Örneği", *METU JFA*, 27 (2), s.190-205.

Participatory Approach in Formal Architectural Design Education

Design studios, which form the backbone of architectural education, provide environments where students learn through experience, collective work is carried out, design questions are discussed. On the other hand, in contemporary architectural education, alternatives are developed in order to prevent the didactic and hierarchical organization of design studios. As one of these alternatives, the participatory design approach offers an alternative model for studio organization by changing the hierarchical order of the architectural design studio with the idea of carrying participation practices to design studios. Many design schools in the world when transferring this approach to the design studio, in the formal architectural education in Turkey is not an adequate level of practice with this approach; it appears that the debate is not strong enough. The starting point of this study is to open up this potential field in architectural education to discussion through an experience. In this study, participatory design approach is tested via a two-term alternative studio. This alternative studio process is evaluated in terms of the experiences and opinions of the students and positive and negative outcomes of the process.

Kentsel Konut Alanlarında Sürdürülebilir İyileştirme Yaklaşımları

Dilek Şişman, Çiğdem Polatoğlu

1990'lardan itibaren "konut sorunu" üzerine yapılan çalışmalarda, "mevcut konut alanlarının yenilenmesi" yaklaşımlarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Kentsel konut alanlarındaki eskime/köhneleşme sorunlarına ek olarak, kentleri afetlere karşı dayanıklı hale getirmek, ekolojik performansı artırarak çevresel ve toplumsal yapıyı güçlendirmek gibi temel sorunlara bütünlük, kapsayıcı yaklaşımların geliştirilmesi güncel sürdürülebilirlik tartışmalarının odak noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, konut alanlarında sürdürülebilir iyileştirme yaklaşımlarının geliştirilmesinde, mimarların etkinliği artmakta ve ilgili diğer disiplinler arasında öncü rol üstlenmektedirler.

Bu çalışmanın amacı, konut alanlarında analiz ölçütlerini, çevreyi ve insanı koruma esaslı sürdürülebilir iyileştirme yaklaşımlarını irdeleyerek, bunları bir araya getiren ve bileşenlerini/boyutlarını belirleyen bir yaklaşım çerçevesi geliştirmektir. Çalışmanın odak konusunu oluşturan, yapı/ada ölçeğinde iyileştirme yaklaşımları açıklayıcı olmak bakımından; **mimari iyileştirme**, **ekolojik iyileştirme** ve **sismik iyileştirme** başlıklarıyla ele alınmış olmakla birlikte, bunların tümünü içeren bir **bütünlük iyileştirme yaklaşımı** önerilmiştir. Ayrıca, korunamayacak kadar niteliksiz yerleşim alanları için, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği önceleyen bir yeniden yapım alternatifi olarak aşamalı konut üretimi yaklaşımına da yer verilmiştir.

Çalışmada literatür, mimarlık medyası ve dünya deneyimleri üzerinden bir okumayla, konut alanı analiz ölçütleri, iyileştirme yaklaşımlarının bileşenleri/boyutları belirlenmiş ve bir kavramsal model üzerinden ilişkilendirilmiştir. Kavramsal modelin mimarlık pratiğine uygulanmasına örnek olarak; Beyoğlu Kentsel Sit Alanı içinde yer alan ve "riskli yapı" tehdidi ile karşılaşmış, tarihi bir apartman yapısında koruma mevzuatı kapsamında gerçekleştirilen iyileştirmeler model üzerinden ele alınarak, önerilen modelin –sadece tarihi alanlarda değil– genel olarak konut alanlarında, korumayı önceleyen sistematik bir yaklaşıma evrilmesi amaçlanmıştır.

Koruyarak Yenileme Yaklaşımları: İyileştirme

Yapı sektörü açısından, yeniden yapmak yerine, koruyarak iyileştirme kararında belirleyici olan maliyet ve kâr analizidir. Ancak mevcut yapı çevrenin korunması, özellikle konut alanları söz konusu olduğunda çok boyutlu ele alınması gereken bir konudur. Yapının sadece fiziksel özelliklerinden yola çıkan bir yaklaşım değil, içinde yaşayan insanlar, politikalar ve yasal düzenlemeler, piyasa ve sektörel yapı, uygulama ve yönetim modelleri gibi konuların da birlikte ele alınması gerektiği anlaşılmıştır. Akademi bu problem alanını "sosyo-teknik" olarak tanımlarken, endüstri tüm bu alanları kapsayacak şekilde gelişmeye başlamıştır. Eylem odaklı, disiplinlerarası ve ulusal ölçekte koordine edilmiş bir yaklaşım gerekmektedir (Swan ve Brown, 2013).

Mevcut yapıların korunarak iyileştirilmesi yaklaşımı, öncelikle sürdürülebilirlik için sınırlı kaynakların korunması esasına dayanır. Bu anlayışın dünyada ağırlık kazanmaya başlamasıyla birlikte yaygınlaşan iyileştirme uygulamalarının, özellikle nitelikli yapı stokuna sahip gelişmiş ülkelerde yapıların ekolojik performansını artırmaya yöneldiği görülmektedir.

Mimari İyileştirme

"Yenileme" kavramının pratikte yeniden yapım olarak algılanması üzerine, yapıların korunarak yenilenmesi için kullanılan ve dilimize kısaca "iyileştirme" olarak geçen bir dizi kavram ve yöntem (*rehabilitation, renovation, refurbishment...*) ortak noktalar taşımakla birlikte yaklaşım farklılıkları içermektedir. Son yıllarda *retrofitting* kavramı bunlara eklenmiştir. Mimari iyileştirme söz konusu olduğunda *retrofitting* yaklaşımı, mevcut bir yapının taşıdığı özelliklere uygun ve gelişmiş teknolojik ilavelerle yeniden tasarlanmasıdır. Burada sonucu belirleyen "mevcudun iyileştirilmesi" ile birlikte, yenilikçi/yaratıcı eklemelerle getirilen tasarım katkısıdır ve yapısal, mekânsal ya da işlevsel boyutları kapsayabilir.

Avrupa ülkelerinde, 20. yüzyılda üretilen büyük ölçekli sosyal konut bloklarında yaygın biçimde uygulanan yıkımlar, bu yapıların mima-

Resim 1. *Cité du Grand Parc*, Bordo, Fransa 2016 (<https://www.architectsjournal.co.uk>)

ri, yapısal ve mekânsal olarak nasıl yeniden ele alınacağı konusunda önemli bir tartışma alanı yaratmıştır. Konut alanlarının korunarak iyileştirilmesi yaklaşımının, Avrupa mimarlık pratiğinden bir örneği; kendi inisiyatifleri ile yaklaşımlarını geliştiren ve yöneticileri ikna eden Fransız mimarlar (Lacaton, Vassal vd., 2016) tarafından, Bordo kentinde *Cité du Grand Parc* adlı sosyal konut sitesinin iyileştirilmesidir. Toplam 530 konut biriminin yer aldığı yapıların cephelelerine, strüktürel olarak bağımsız yeni bir balkon ve kış bahçesi modülü eklenerek, iç mekân zenginleştirilmiş ve aynı zamanda iklimsel konfor sağlanmıştır. Bununla birlikte, banyo donanımları ve asansörler de yenilenmiştir. Projenin uygulaması sırasında, konut kullanıcıları evlerinde yaşamaya devam etmişlerdir (*Resim 1 ve 2*).

2021 Pritzker ödülünü kazanan Lacaton ve Vassal'ın, uzun yıllara dayanan araştırma ve

çalışmalarını yayımladıkları *PLUS* adlı kitabın girişinde yer verdikleri temel ilkeleri, “Asla yıkmak, asla atmak ya da değiştirmek, daima eklemek, dönüştürmek ve yeniden kullanmak” şeklindedir (*Never demolish, never remove or replace, always add, transform and reuse*).

Ekolojik İyileştirme

Binaların yapımı ve yıkımı sırasında üretilen atık miktarı, binalarda yaşanırken üretilenden daha fazladır (Gauzin ve Müller, 2002). Doğaya karışan katı atıkların %60'ı **inşaat atıklarıdır** (Kim ve Rigdon, 1998). Sürdürülebilir mimarlık stratejik olarak, iyileştirme, inşaat atıklarının azaltılması, malzemelerin yeniden kullanımı ve geri dönüşümüne odaklanır.

Sürdürülebilirlik anlayışının günümüze evrildiği aşamada bilinmektedir ki, bundan sonra bütün binalar 0-karbon “yeşil bina” olarak tasarlanabilir, mevcut yapı stoku ekolojik olarak iyileştirilmediği sürece bu yapılar gezegene aynı zararı vermeyi sürdürecektir. Bu noktadan hareketle, “eko-iyileştirme”; binaların ya da kentsel alanların, insan ve çevre sağlığını bütün olarak iyileştirmek, kaynakların tükenmesini, bozulmasını ve kirlenmesini azaltmak ve hatta ekolojik zemine pozitif katkıda bulunmak amacıyla iyileştirilmesidir.

J. Birkeland, eko-iyileştirme için aşamalı (*incremental*) ya da acil (*immediate*) eylem planları önermektedir. Eğer sistemsel bir yeniden tasarlama göz korkutucu olursa, küçük

Resim 2. *Cité du Grand Parc*, yapıda gerçekleştirilen iyileştirmeler (<https://www.lacatonvassal.com>)

ölçekte başlanabilir. Bireysel konut sahiplerinin ikna edilebilmesi için, şematik tasarım opsiyonları ve bunlara eşlik edecek finansal geri dönüş tahminleri hazırlanarak, en basit iyileştirmelerden bütünsel iyileştirme uygulamasına kadar aşamalı olarak yönlendirilebilir. Buradan mahalle ölçeğinde iyileştirme planlamasına, yerel organizasyonlar aracılığıyla ulaşılabilir. Örneğin;

- Minimalist opsiyon; ısı izolasyonu, nemden arınma ve sıcak su için güneş enerjisi sağlayabilir. Bu minimal eko-iyileştirme uygulamasının maliyeti, sonuçta kazanılacak enerji sakınımı ile yaklaşık 5 yıl gibi sürede geri kazanılabilir.
- Sonraki aşama; kaynak otonomisi (su, elektrik ve atık için dışarıdan enerji kullanmayan) sağlamak üzere, ısıtma-soğutma ve havalandırmada pasif güneş enerjisi, fotovoltaiikler, çatı suyu toplama, atık su filtresi, su gerektirmeyen bahçeler (*xeriscape gardens*), ağaçlandırma, kış bahçeleri gibi ilaveler. Ekonomik geri dönüş için 10 ila 20 yıl arası öngörülebilir.
- Daha geniş ölçekte, bir mahalle ya da yerleşim bölgesinin tamamı için kaynak otonomisi hedeflenebilir. Bu amaçla, “ekolojik alanlar”ı desteklemek üzere kredi sistemleri tanımlanabilir. Sonuçta bu yatırım, bölgede değer artışı olarak konut sahiplerine geri dönecektir.

Sonuç olarak, kentin bütününde ekolojik zemine pozitif katkıda bulunacak düzeyde iyileştirme uygulanabilir. Kentsel gelişme/kalkınma için bugüne dek yapılanlar, (ekolojik) dönüşümden çok, “büyüme”ye odaklanmıştır (Birkeland, 2008).

Sismik İyileştirme

Sismik iyileştirme, yenilenen yönetmeliklerin pratik olarak mevcut yapı stokuna yansıtılabilmesi için geliştirilen bir dizi stratejik yaklaşım ve teknik yönetime dayanmaktadır. Başta ABD olmak üzere, “**performans temelli deprem mühendisliği**”nin gelişmesiyle birlikte, uygulamanın farklı performans düzeylerini amaçlaması zaman içinde kabul görmüştür.

Kamu güvenliği düzeyi; can güvenliğini koruma amaçlı, yapının ayakta kalabilmesi ve güvenli şekilde terk edilebilmesi için sağlanacak güçlendirme. Konutların sismik iyileştirme uygulamalarıyla güçlendirilmesi, afet yönetimi ve sürdürülebilirlik temelli bütünsel çerçeveden yaklaşılacak bir alan olup, afet sonrası hasar durumuna göre, yeniden güçlendirme ya da yeniden yapım kararı verilebilir. **Konut yapıları genel olarak bu gruptadır.**

Türkiye’nin bir deprem ülkesi olması nedeniyle, konut yapılarında sismik iyileştirme/güçlendirme konusu özel bir öneme sahiptir. 1999 depreminden sonra yoğunlaşan kentlerin depreme karşı hazırlanması tartışmalarında, başlangıçta önerilen yıkım/dönüşüm uygulamaları yerine, mevcut yapıların sismik iyileştirme yöntemleriyle güçlendirilmesi yaklaşımının, uzman görüşleri içinde ağırlık kazandığı görülmektedir. Ülkemizde 1940 yılından beri deprem yönetmelikleri konusunda önemli bir eksiklik olmamakla birlikte, temel problem yönetmeliklere uyulmaması ve denetim eksikliğidir. Konut yapılarının 2000 öncesi yapılmış olanlarının çoğunluğu yönetmeliklere uygun olmamakla birlikte, bunların hepsi depremde yıkılacak anlamına gelmemektedir (URL 3 ve 4).

Bütünleşik İyileştirme Yaklaşımı

Bütünleşik iyileştirme yaklaşımı çoğunlukla planlı gelişmiş alanlardaki, yasal ve nitelikli konut yapıları için önerilmekle birlikte, analiz ölçütleri üzerinden farklı konut alanı ve tipolojilerine de uygulanabilir. Konut alanı özelinde hazırlanacak uygulama planları ile iyileştirme yaklaşımı bileşenleri (mimari, ekolojik, sismik), olanaklar ve öncelikler dikkate alınarak tekil olarak da uygulanabilir ancak, bütünleşik yaklaşımın uygulanması, yaşam alanlarının sürdürülebilirliği bağlamında en yüksek katkıyı sağlayacaktır (Şekil 1). Bir konut adasında bütünleşik iyileştirme yaklaşımı uygulanması, korunamayacak kadar niteliksiz olan bazı yapıların yıkılarak yeniden yapımına engel değildir (*infill*).

Sürdürülebilir Yeniden Yapım Yaklaşımı: Aşamalı Konut Üretimi

Aşamalı konut üretimi (*incremental housing*), korunamayacak derecede niteliksiz konut alanları için geliştirilmiş, sürdürülebilirlik amaçlı aynı kaygılardan yola çıkan (insan-çevre-ekono-

Şekil 1. Bütünleşik iyileştirme yaklaşımı.

mi), sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği öncelleyen ve yoksullukla mücadele programları ile birlikte uygulandığında olumlu sonuçlar verdiği görülen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın esası, enformel yerleşimlerde yaygın olarak kullanılan politika aracı olan, yasal mülkiyet sağlanarak formel piyasalarla bütünleşme ve bu yolla yoksulluğu azaltarak kentsel iyileştirmenin sağlanmasıdır (Wakely ve Riley, 2011).

Burada kritik ve sakıncalı nokta, dar gelirli borçlandırma yoluyla uygulanmasıdır. Dünya Bankası'nın bu amaçla yürüttüğü mikro-kredi uygulaması, küresel yoksulların azımsanamayacak bir kısmını intihara sürüklemektedir (Harvey, 2012).

Aşamalı konut üretiminde gelişmekte olan ülkelerden Şili'de Elemental mimarlık grubunun dar gelirli için, borçlanmaya dayanmayan, devlet destekli geliştirdiği, kullanıcıların aşamalı olarak tamamladığı projeler en tanınmış örneklerdendir. Elemental'in geliştirdiği bazı aşamalı konut projelerinde yapı; taşıyıcı sistem, tesisatlar, çatı ve dış duvarları ile bitmiş olarak tasarlanmakta ve devlet tarafından üretilmektedir. Buna karşılık banyo-mutfak donanımı, kap-

lama malzemeleri gibi ince yapı kısmı, kullanıcı tarafından aşamalı olarak tamamlanmak üzere teslim edilmektedir.

Bu yaklaşımı örnekleyen Lo Barnechea Projesi (Resim 3), yüksek gelir gruplarının yaşadığı bir bölgenin ortasında kalan gecekondu/baraka alanı için geliştirilmiştir. Buradaki insanları yaşadıkları alandan uzaklaştırmadan, iç mekânda kullanıcıların yaşam tarzlarıyla ve aynı zamanda kentsel çevreyle uyumlu, nitelikli yeni konutlar tasarlanmıştır. Çatı arası ile birlikte üç katlı olan bitişik tekil evler, dış kabukları, merdiveni ve tesisatlarıyla devlet tarafından tamamlanmıştır. İç mekân bölmeleri ve donanımları zaman içinde kullanıcılar tarafından tamamlanmak üzere teslim edilmiştir. Elemental bu yaklaşımı yoksulların yaşamına eklenen "orta-sınıf-DNA" olarak tanımlamaktadır (Aravena, 2012).

Bu model ile aşamalı konut üretimi yaklaşımının, orta sınıfların yaşadığı apartmanlaşmış yerleşimler de dahil olmak üzere, farklı tipolojilerdeki konut alanlarına uygulanabileceği görülmektedir.

Kavramsal Model

Çalışmada geliştirilen kavramsal model; konut alanlarında sürdürülebilir iyileştirme yaklaşımlarını, analiz ölçütleri, bileşenleri ve boyutlarıyla bir araya getirerek ilişkilendirmektedir (Şekil 2). Farklı konut alanları ve tipolojilerine uygulanabilme esnekliği olan bu model ile, kentsel konut alanlarında çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği hedefleyen bir kavramsal yaklaşım çerçevesi geliştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece, kentsel ölçekte oldukça geniş bir alanı kapsayan konunun "sosyo-teknik" ve disiplinler arası boyutu vurgulanırken, çalışmanın odaklandığı "bütünleşik iyileştirme yaklaşımı" da bu çerçevede ifade edilmiştir.

Kentsel konut alanlarının iyileştirilmesinde sürdürülebilirlik temelli ve güncel olarak öne çıkan **koruyarak yenileme - iyileştirme** yaklaşımları, modelde iki ölçek üzerinden ele alınmaktadır:

- Yapı/ada ölçeği
- Konut alanı/mahalle ölçeği

Yapı/ada ölçeği temel alınarak iyileştirme, genellikle nitelikli konut alanlarında, mimari ve mekânsal kalitenin iyileştirilmesi ve yaşam alanlarının sürekliliğini sağlama amaçlı bir yaklaşım olmakla birlikte, güncel olarak kentlerin ve yapıların çevresel performansını artırmak ve afetlere karşı dayanıklılığını sağlama amacıyla bütünleşerek, ekolojik iyileştirme ve sismik iyileştirme boyutlarıyla ön plana çıkmaktadır.

Resim 3. Elemental, Lo Barnechea Projesi, Santiago 2010-12 (A. Aravena ve A. Lacobelli, 2012)

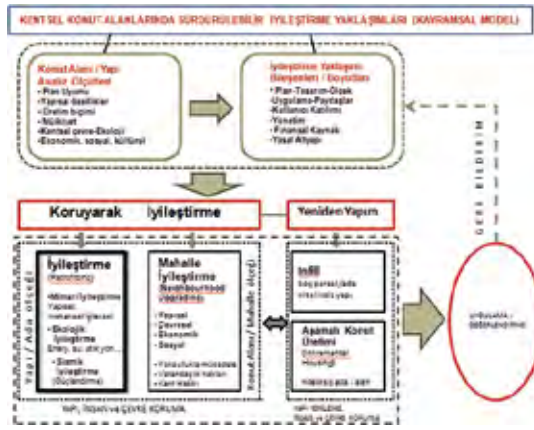
Sürdürülebilir mahalle iyileştirme, yaşam alanlarının yapısal iyileştirilmesi ile birlikte, çevresel, ekonomik ve sosyal iyileştirmeyi de kapsayarak, sürdürülebilir toplumların oluşmasına hizmet eden bir yaklaşımdır. Tarihi çevre ve kültür mirasının korunması, yoksullukla mücadele, kent hakkı, vatandaşlık hakları, sosyal eşitlik gibi konularla birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir mahalle iyileştirme, mevcut yapıların korunabilir nitelikte olmadığı alanlarda, insan ve çevre odaklı, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği hedefleyen yeniden yapım yaklaşımlarını da kapsayabilir.

Modelin başlangıç noktası “konut alanı / yapı analiz ölçütleri”dir. Analiz çalışması sonuçları doğrultusunda, sürdürülebilirlik esaslı koruyarak iyileştirme yaklaşımları öncelikli olmak kaydıyla, “koruyarak iyileştirme” ya da “yeniden yapım” yaklaşımları değerlendirilir ve “boyutları/bileşenleri” belirlenir.

Beyoğlu’nda Bir Apartman Yapısında İyileştirme Yaklaşımının Uygulanması

Çalışmanın odak konusunu oluşturan yapı/ada ölçeğinde iyileştirme yaklaşımlarının, kavramsal model üzerinden mimarlık pratiğine uygulanmasını örneklemeye amacıyla, Beyoğlu’nda bir tarihi apartman yapısında gerçekleştirilen iyileştirmeler model üzerinden analiz edilmiştir. Tescilli tarihi yapıların kategorik olarak, koruma mevzuatı gereğince koruyarak iyileştirilmesi beklenir ancak; bu yapıların deprem dayanımlarının doğru analiz edilmemesi ve 2012 yılında yürürlüğe giren “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi” yasasının, “Koruma Kanunu”nun da üzerinde yetkilendirilmiş olması nedeniyle yıkımların önü açılmaktadır. Beyoğlu kentsel sit alanı içinde yer alan birçok yapı ve hatta tescilli tarihi yapılar, “riskli yapı” tespiti ile yıkılarak, yeniden inşa edilmektedir. Bu uygulama, kentsel/kültürel doku ve miras kaybına yol açarken, aynı zamanda maliklerin ve yaşayanların, ekonomik ve sosyal kayıplara uğramasına neden olmakta, mevcut maliklerin imkânları yenileme ya da güçlendirme için yeterli olmadığından, mülkiyet hızla el değiştirmektedir.

Örnekleme konusunu oluşturan Apelyan Apartmanı, 1890’lı yıllarda yığma kâgir olarak inşa edilmiş ve 2. grup kültür varlığı olarak tescilli bir tarihi yapıdır. 2015 yılında “riskli yapı” şüphesi ve binanın boşaltılması tehdidi ile karşılaşmıştır. Yıllar içinde kullanıcıların yaptığı değişiklikler, eskime ve bozulmalar, dış cephelerin bakımsız kalmış olması, binanın depreme dayanıksız olduğu algısını yaratmıştır (Resim 4 ve 5).

Bu çalışmanın konusu bakımından yapının deprem risk analizinin sonuçları, sismik iyileştirmede kritik noktayı oluşturmaktadır. Yığma ya da karma sistemli yapılarda, yönetmeliklerde kabul edilen minimum değerler ile yapılan hesaplamalar, yasal olarak kabul görmekte ve yıkımlar kolaylaşmaktadır.

Apelyan Apartmanı’nda yerinde ve laboratuvar ortamında İTÜ Deprem Mühendisliği ve Afet Yönetim Enstitüsü tarafından, beş ayrı noktada gerçekleştirilen deneyler sonucunda, binanın özgün kayma dayanım değerleri belirlenmiştir.

Deprem yönetmeliğindeki minimum değer ile (1.5 kgf/cm²) hesaplandığında bina için “riskli yapı” sonucuna ulaşırken, İTÜ raporunda yer alan özgün değerle (3,9 kgf/cm²), yapılan statik hesaplar ve model-

Resim 4. 1967.

Resim 5. 1995.

leme çalışması sonucunda bina can güvenliği performansını sağlamaktadır (Rapor No: İTÜ-2017- 643).

Çalışma 2015-2018 yılları arasında analitik rölöve, restitüsyon projesi ile hasar, bozulma ve özgün durum analizi, uzman görüşmeleri, yapının bilimsel risk analizinin gerçekleştirilmesi, kat malikleri ile toplantı ve görüşmeler, bütçe oluşturulması ve iyileştirme yaklaşımının etaplar halinde uygulanması aşamalarından oluşmaktadır (Resim 6).

Analitik rölöve çalışması ile bazı özgün duvarların kaldırılmış olduğu, zemin suyu ve nemlenme, metal elemanlarda korozyon gibi yapısal sorunlar tespit edilmiştir (Şekil 3).

Analiz çalışmaları üzerinden hazırlanan üniversite üst raporunda yer alan tespit ve öneriler ise

Resim 6. 2018
(Kaynak: Dilek Şişman arşivi)

özetle şöyledir (2018 yönetmeliğine göre revize edilmiş, Teknik Rapor No: İTÜ- 2018-335):

Analiz sonuçları incelendiğinde, ... yapıda Kontrollü Hasar Performans Düzeyinin sağlandığı tespit edilmiştir... Yapının taşıyıcı sisteminin inşa edildiği tarihteki güvenlik düzeyine ulaşması için öncelikle aşağıda maddeler halinde sıralanmış önlemler alınmalıdır.

- Zemin ve birinci katta, planda yerleri işaretlenmiş taşıyıcı özgün duvarların, özgün harman tuğla kullanılarak yeniden inşa edilmesi gerekmektedir.
- Yapının yığma kâgir duvarlarında tespit edilen çatlaklar elemanın özgün harcının kalitesine uyan bir malzeme ile enjeksiyon yöntemi ile düşük basınç altında doldurulmalıdır.
- Volta döşemelerin çelik kirişleri korozyondan arındırılmalı ve koruyucu malzeme uygulanmalıdır. Kesit kayıpları varsa mutlaka ek önlemler alınmalıdır.
- Zemin suyunun yapıdan uzaklaştırılması için drenaj sistemi yapılması uygun olacaktır.

Apelyan Apartmanı örneğinde olduğu gibi, koruyarak iyileştirme yaklaşımı, tarihi/tescilli yapılarda koruma mevzuatı doğrultusunda restorasyon uygulaması ile bütünleşebilmektedir. Ancak, sadece tarihi alanlarda değil, kentsel/kültürel dokunun korunup sürdürülebilmesi ve bununla birlikte, çevresel, ekonomik ve sosyal kayıpların en aza indirilmesi için genel olarak konut alanlarında yıkımlar yerine “koruyarak iyileştirme” anlayışının öncelik kazanması gerekmektedir.

Modelde belirlenen ölçütler üzerinden gerçekleştirilecek analiz çalışması sonucunda, mimari-ekolojik-sismik sorunlar tespit edilerek, koruyarak iyileştirme yaklaşımları esas olmak kaydıyla, iyileştirme ya da zorunlu yıkım/yeniden yapım kararı verilebilir. Apelyan Apartmanı'nda gerçekleştirilen analiz çalışması ve iyileştirmeler önerilen model üzerinden ele alınarak, konut yapıları için genel olarak uygulanabilecek, korumayı önceleyen bir sistematik yaklaşımın örneklenmesi amaçlanmıştır.

Künye:

Mimari Proje ve Yönetim: Dilek Şişman (Mimar)
Çizim Ekibi: Nergiz Yeşildal, Ashhan Altun,
Umur Kara

Malzeme Analizi: Doç. Dr. Hasan Yıldırım, İTÜ
Deprem Performans Raporu: SOM

Mühendislik

Üniversite Üst Raporu: Prof. Dr. Alper İlki,
Dr. Cenk Üstündağ, İTÜ

Cephe Onarımları: Asım Savaşkan (Mimar,
Restorasyon Uzmanı)

Hukuk Danışmanı: Pervin Çelik (Avukat)

Mali Danışman: İ. Hakkı Balıç (Mali Müşavir)

Şekil 3. Analitik rölöve: Zemin kat planı ve ön görünüş.

APELYAN APARTMANI
İSTANBUL İLİ, BEYOĞLU İLÇESİ,
KULOĞLU MAH. HAYRİYE CAD. NO:5

28 PAFTA 491 ADA 9 PARSEL

RÖLÖVE ANALİZ LEJANDI

	MUHDES DUVAR		MUHDES ÇELİK ELEMAN
	KALDIRILMIŞ ÖZGÜN DUVAR		KAPATILAN ÖZGÜN AÇIKLIKLAR
	RUTUBETE BAĞLI BOZULMA		METAL ELAMANLARDA PASLANMA / KOROZYON
	MUHDES DOĞRAMA		MALZEMEDE KOPMA / AŞINMA

ANALİTİK RÖLÖVE

ZEMİN KAT TAVAN PLANI

Şekil 3. Analitik rölöve: Zemin kat planı ve ön görünüş.

APELYAN APARTMANI
 İSTANBUL İLİ, BEYOĞLU İLÇESİ,
 KULOĞLU MAH. HAYRİYE CAD. NO:5

28 PAFTA 491 ADA 9 PARSEL

RÖLÖVE ANALİZ LEJANDI

	ÇATLAK		NİTELİKSİZ BOYA / GRAFFİTİ
	MERBES DOĞRAMA		SIVA TABAKASINDA DÖKÜLMÜ
	YÜZÜYDE KARAMA		ÇİMENTO HARÇLI SIVA
	MUTEDİS MEKAN		MALZEMEDE KOPMA / ASINMA
	BOYA TABAKASINDA DÖKÜLMÜ		

ANALİTİK RÖLÖVE

ÖN CEPHE

Sonuç ve Değerlendirme

Konut alanlarının yıkılarak yeniden yapılması çoğu zaman, kaynak israfı ve çevresel zararlara yol açmakta, kullanıcıların ekonomik ve sosyal kayıplara uğramasına neden olmaktadır. Binaları deprem odaklı yıkıp yenilerken oluşan, katı atık miktarında ve yapılaşma yoğunluğunda artış gibi çevresel zararlar, iklim değişikliğine bağlı kuraklık ve seller gibi diğer doğal afetler ile geri dönmektedir. Bununla birlikte ülkemizde, mevcut konut stokunun önemli bir kısmının iyileştirme gereksinimi içinde olduğu da bir gerçektir. Kentleri afetlere karşı dayanıklı hale getirirken, ekolojik performansı artırarak çevresel ve toplumsal yapıyı güçlendiren, bütünlük, kapsayıcı yaklaşımları içeren bir “kentsel iyileştirme” çerçevesi, stratejik kentsel planlamanın ana eksenini oluşturmalıdır.

Kentsel konut alanlarında, öncelikle planlı/yasal gelişmiş alanlardaki nitelikli yapılar için ve

aynı zamanda plansız/yasadışı gelişmiş alanlarda yer alan ancak, analiz ölçütleri uygun olanlar için mimari-ekolojik-sismik iyileştirme yaklaşımları bütünlük olarak geliştirilmelidir. Tasarımcılar, inşaat sektörü, malzeme üreten endüstri ve ilgili tüm paydaşların bu yönde (mevcudu iyileştirme yönünde) yeni yöntem ve teknolojiler bakımından geliştirilmesi ve birlikte çalışma konusunda organizasyonu, yasal ve finansal altyapının buna uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Farklı boyutlarıyla disiplinler arası çalışmayı gerektiren bu yaklaşımların geliştirilmesi ve uygulanması, mimarlık alanında “yapılı çevrenin yeniden tasarlanması” kapsamında ele alınmakta ve güncel sürdürülebilirlik tartışmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Depremin ve iklim değişikliğinin yol açacağı kayıplar ve bunun ülke ekonomisine vereceği zararlar ile karşılaştırıldığında, iyileştirmelerin

Apelyan Apartmanının Model Üzerinden Analizi

Plan Uyumu	- Planla gelişmiş, Beyoğlu Kentsel Sit Alanı içinde, 2. grup kültür varlığı olarak tescilli bir yapıdır. - 6 katlı yapı, Koruma Amaçlı İmar Planında, turizm-hizmet-ticaret olarak işlevlendirilen alandır.
Yapısal Özellikler	- 19. yüzyıl sonu inşa edilmiş, mimarisi ve iç mekân kullanımı ile özgünlüğünü büyük ölçüde koruyan bir konut yapısıdır. - Dış cepheler ve çatıda, iç mekân, bodrum ve tesisatlarda eskime ve bozulmalar mevcuttur. - Yiğme tuğla duvarlar ve volta döşemeden oluşan taşıyıcı sistem, bazı duvarların kaldırılmasıyla zayıflatılmıştır. Bazı duvarlarda çatlaklar mevcuttur. Yerinde ve laboratuvar ortamında yapılan ölçümler sonucu ulaşılan malzeme kalitesi yüksektir. Taşıyıcı sistemin mevcut durumu İTÜ tarafından hazırlanan raporda analiz edilmiştir. - Yiğme duvarların kalınlığı, ısı yalıtım avantajı sağlamakta ancak, geçirgen sürme pencereler ve çatıda izolasyon yetersizdir. Batı cephesinde güneş kontrolü yetersizdir. Su sakınımı yetersizdir. Yağmur suyu kanalizasyona bağlıdır. - Zemin ve birinci katlar, sanat galerisi ve ofisler, üst katlar konuttur.
Üretim Biçimi ve Mülkiyet	- Bir Levanten aile tarafından, kiralık apartman yapısı olarak üretilmiş, 1967 yılında bireysel kat mülkiyetine geçmiş, 16 bağımsız bölümden oluşmaktadır.
Kentsel Çevre / Ekoloji	- Eski kent merkezinde (Beyoğlu), tarihi yapıların yoğunlaştığı kültür, ticaret ve turizm alanı içindedir. - Ulaşım sistemlerine yakındır. - Kentsel donatı alanlarına yakındır. Yeşil alanlar yetersizdir ancak çevrede çok sayıda ağaç ve önünde bir kentsel açık alan mevcuttur. - Zemin suyu bakımından zengin olan hamamlar bölgesindedir. Bodrumda bir sarnıç ve iki kuyu vardır.
Sosyal-Ekonomik-Kültürel	- Kullanıcıların eğitim düzeyi, kentleşme oranı ve gelir durumu genel olarak yüksektir. İki aile, eğitim düzeyi düşük ve alt gelir grubundadır. - Çoğunlukla sanatçı, tasarımcı gibi alanlardan yaşayanların, ev+işyeridir.

İyileştirme Yaklaşımı Bileşenleri / Boyutları

Plan Tasarım Ölçek	- Turizm-hizmet-ticaret olarak işlevlendirilen alanda olmakla birlikte, Plan notlarında bu alanlarda “nitelikli konut” işlevinin de yer alabileceği belirtilmiştir. - Tescilli bir tarihi yapı olması, tekil yapı ölçeğinde, özgün mimarisine uygun olarak, iyileştirilmesini gerektirmektedir. - Koruma mevzuatına uygun olarak, analitik rölöve-restitüsyon çalışması ile mimari, ekolojik ve sismik sorunlar tespit edilmiş, İyileştirme kararları, Restorasyon Projesi ile birlikte ele alınmıştır. - Yapının mevcut statik durumu ve deprem güvenliği için sismik iyileştirme önerileri, İTÜ tarafından hazırlanan raporda belirtildiği şekilde restorasyon projesine işlenmiştir.
Uygulama, Paydaşlar	- Koruma mevzuatına göre, “basit onarım” kapsamında; iç mekân onarımları, dış cephe ve çatı onarımları, ve bodrum ıslahı gibi mimari/yapısal iyileştirmeler, eski yapılar ve restorasyon konusunda deneyimli ekipler tarafından uygulanmıştır. Taşıyıcı sistemle ilgili sismik iyileştirme uygulamalarının ise, “kısmi tadilat” kapsamında, binanın tamamını boşaltmaya gerek olmadan yapılması planlanmaktadır. - Çalışmanın Paydaşları: Koruma kurulu, belediye, kullanıcılar, apartman yönetimi, mimar, inşaat mühendisleri (ve ilgili diğer uzmanlık alanları), üniversite (İTÜ), uzman uygulama ekipleri.
Yönetim, Kullanıcı Katılımı	Sürecin yönetiminde, apartman yönetimi ve mimar, resmi kurumlar kullanıcılar ve uygulama ekipleri arasındaki ilişkilerde kilit rol üstlenmiştir. İyileştirme çalışmasının her aşamasında kullanıcılar dahil olmuşlardır.
Finansal Kaynak	Kullanıcıların kendi finansal kaynakları ile hisse oranında oluşturulan bütçe.
Yasal Altyapı	“Riskli Yapı” yasasına göre yıkım tehdidi ile karşılaşan yapı, Koruma Kanunu’na uygun olarak iyileştirilmiştir.

maliyetinin daha düşük olduğu öngörülmektedir. Yasal ve finansal bakımdan oldukça geniş imkânlarla sahip TOKİ, zorunlu deprem sigortaları (DASK) gibi fonlar ve özel finansal mekanizmalar, sürdürülebilir “kentsel iyileştirme projeleri” için değerlendirilebilecek kaynaklardır.

Dilek Şişman, Dr. Mimar

Çiğdem Polatoğlu, Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi,
Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Not:

Bu makalede; “Kentsel Konut Alanlarında Sürdürülebilir İyileştirme Yaklaşımları” başlıklı, YTÜ FBE Mimarlık Bölümü, Mimari Tasarım Programında Prof. Dr. Çiğdem Polatoğlu danışmanlığında Dilek Şişman tarafından hazırlanan doktora tezinden yararlanılmıştır.

Kaynakça:

- Aravena, A., Lacobelli, A. (2012) *Elemental, Incremental Housing and Participatory Design Manual*, Hatje Cantz Verlag, Germany.
- Balaban, O. (2013) “Kentsel Dönüşümde Güncelin Gerisinde Kalmak”, İstanbul: *Müstesna Şehrin İstisna Hali*, Der. A. Çavdar, P. Tan, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Birkeland, J. (2008) *Positive Development: From Vicious Circles to Virtuous Cycles through Built Environment Design*, Earthscan, London, UK.
- Celep, Z. (2007) “Mevcut Betonarme Binaların Deprem Güvenliğinin Değerlendirilmesi”, *2007 Deprem Yönetmeliği*, Bölüm 7, İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi.

- Dinçer, İ. (2012) “‘Sorun eksenli’ ve ‘Yere Özgü’ Kentsel Dönüşüm Modelinin Getirdiği Olanaklar”, *Mimarlık*, Ankara, Sayı: 368, s.10.
- Ekinci, S. (2014) *Mevcut Yapıların Uyarlanabilirlik Kapasitesini Belirleme ve Değerlendirme Yöntemi*, Doktora Tezi, MSÜ, Yapı Bilgisi.
- Gauzin-Müller, D. (2002) *Sustainable Architecture and Urbanism*, Birkhäuser, Berlin.
- Görgülü, Z., Dinçer İ., Enlil Z., Örnek Özden E., Kurtarr E., Altınok E. (2006) İstanbul’un Eylem Planlamasına Yönelik Mekânsal Gelişme Stratejileri Araştırma ve Model Geliştirme İşi Mahalle Ölçeğinde Kentsel Dönüşüm Modeli – *Küçükbakkalköy Örneği*, YTÜ, ŞBPB.
- Harvey, D. (2012) *Asi Şehirler, Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*, Metis 2013, İstanbul.
- Hasan, A. (2010) “High Density Housing That Works For All”, IIED: www.urbandensity.org
- Hutchinson, T. (2012) “Retrofitting is expensive: Let’s demolish and start again”, *The Guardian Professional*, 3 April, UK.
- İlki, A., Üstündağ, C. (2018) *Apelyan Ap. Teknik Rapor No: İTÜ-2018-335*.
- Kahraman, T. (2013) “Kent Hukukunun Yeni Yüzü”, İstanbul: *Müstesna Şehrin İstisna Hali*, Der. A. Çavdar, P. Tan, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Kim, J.J., Rigdon, B. (1998) “Sustainable Architecture Module: Introduction to Sustainable Design”, *National Pollution Prevention Center for Higher Education*, University of Michigan.
- Kocabaş, A. (2006) *Kentsel Dönüşüm (Yenileştirme): İngiltere Deneyimi ve Türkiye’deki Beklentiler*, Literatür, İstanbul.
- Pérouse, J.F. (2013) “...Toplu Konut İdaresi’nin (TOKİ) Belirsiz Kimliği Üzerine Birkaç Saptama”, İstanbul: *Müstesna Şehrin İstisna Hali*, Der. A. Çavdar, P. Tan, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Schmidt, E., Genevro, R. (2018) “Housing as Intervention: Architecture towards social equity, New Approaches to Old Housing”, *Architectural Design*, July/August 2018.
- Sev, A. (2009) *Sürdürülebilir Mimarlık*, YEM Yayınları, İstanbul
- Sucuoğlu, H. (2007) “Deprem Yönetmeliği Performans Esaslı Hesap Yöntemlerinin Karşılıklı Değerlendirmesi”, *TMH Türkiye Mühendislik Haberleri*, Sayı: 444-445 - 2006/4-5.
- Swan, W., Brown P. (2013) *Retrofitting the Built Environment*, Wiley-Blackwell, UK.
- Şoher, Ş. (2017) “Modern Yapı Stokunun Yeniden Değerlendirilmesi: İstanbul, Tozkoparan”, Doktora Tezi, İTÜ, Mimari Tasarım.
- Towers, G., (2005) “At Home in the City”, *An Introduction to Urban Housing Design*, Routledge, London.
- Türkün, A., (2014) *Mülk, Mahal, İnsan, İstanbul’da Kentsel Dönüşüm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Wakely, P., Riley, E. (2011) *Cities Without Slums, The Case for Incremental Housing*, Cities Alliance Policy Research and Working Papers Series No. 1, June 2011.
- Yıldırım, H. (2017) *Apelyan Ap., Rapor No: İTÜ-2017-643*.
- Yüksel, Y., Gür, E., Yıldız, D. (2016) İstanbul’da Konut, İTÜ Vakfı Yayınları, İstanbul
- URL 1: <http://resilience.abag.ca.gov/> (Erişim tarihi: 02.02.2021)
- URL 2: <https://sehirplanlama.ibb.istanbul/arsiv/2015-Istanbul-Kentsel-Donusum-Stratejik-Plani-ve-Master-Plani> (Erişim tarihi: 02.02.2021)
- URL 3: <https://www.haberturk.com/tv/programlar/video/teke-tek-bilim-3-kasim-2019-depreme-dayanikli-binalar-nasil-insa-edilir/660731> (Erdik, M., Sucuoğlu, H., İlki, A.) (Erişim tarihi: 02.02.2021)
- URL4: <https://depremezmin.ibb.istanbul/calismalarimiz/tamamlanmis-calismalar/istanbul-deprem-calistayi-2019/> (Erişim tarihi: 02.02.2021)

Sustainable Retrofitting Approaches in Urban Residential Areas

Demolition and reconstruction of residential areas often leads to waste of resources and environmental damage, causing economic and social losses to the users. It seems imperative to develop integrated, inclusive approaches that strengthen the environmental and social structure while making cities resilient to disasters.

This article aims to develop an approach framework that examines the analysis criteria, environmental and human-based sustainable retrofitting approaches in residential areas, brings them together and determines their components/dimensions. Although it is discussed under the titles of architectural, ecological and seismic retrofitting, an integrated retrofitting approach including all of them is proposed. In addition, the incremental housing approach is also included as a reconstruction alternative that prioritizes social and economic sustainability for residential areas that are too unqualified to be conserved.

As an example of the application of the conceptual model developed in the study to architectural practice; The retrofitting implemented within the scope of the conservation legislation in a historical apartment building in Beyoğlu, is evaluated through the model, and it is aimed to evolve the proposed model in to a systematic approach that prioritizes conservation, not only in historical areas but generally in residential areas.

Evrensel Tasarım İlkelerinin Mikro-Hareketlilik Arakesitinde İncelenmesi

Gözde Kızılkın, Aslı Sungur

Yükselen şehirleşme oranları sebebiyle kent içinde artan yaya sayısı ve araç stoku, yetersiz araç yolu kapasiteleri gibi değişkenlerin sebep ve sonuçları, kentlerin ulaşım faaliyetlerini düzenleyebilmelerinde etraflıca incelenmesi gereken başat sorunlardandır. Hareketlilik ve sürdürülebilirlik temelli ulaşım olanaklarına olan ihtiyacın da giderek önem kazanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Ulaşım faaliyetlerini kontrol edebilmek adına; günümüz teknoloji ürünleri ile bütünleşik bir uygulama olarak “akıllı ulaşım sistemleri”nden (AUS) yararlanılmaktadır. Bu sistemlerin, stratejik bir şekilde ulaşım ağı içine dahil edilmesi ile doğru koordine edilmiş veri altyapılarının elde edilmesi, eş zamanlı ortaya konacak araştırmalarla mümkün olabilmektedir. Son zamanlarda, AUS etkileşimli ve sürdürülebilirlik önlemleri ile ulaşım modları içine dahil olan mikro-hareketlilik yaklaşımına yönelik girişimlerin ağırlık kazanmakta olduğu görülmektedir.

Kültürel ve ekonomik küreselleşmenin de bir getirisi olarak, dünyanın birçok şehrinde kısa mesafeler arasında alternatif uygulamalar ulaşım ağına dahil edilmektedir. Özellikle farklı seyahat etme imkânları ve sahiplilik ihtiyacı gerektirmeyen “paylaşımlı” (*shared-use*) ulaşım araçları yoğun olarak rastlanılmakta olan bir kısa mesafe ulaşım türü haline gelmiştir. “Girişimci” fikirler altında gündelik hayat içine dahil olan mikro-hareketlilik temelli yaklaşımların pek çok kentsel ulaşım sorununa çözüm üretmesi hedeflenmektedir. Ancak ön hazırlık, fizibilite çalışmaları ve süreklilik yöntemleri tam anlamıyla kontrol edilemeden başta güvenlik, erişilebilirlik, kirlilik (görüntü, adet vb.) gibi geniş çaplı ve çeşitli sorunlara sebep olan *laissez-faire* yaklaşımı bu tip girişimci ulaşım modlarının, planlı ve iyi tasarlanmış bir şekilde ulaşım ağları içine bütünleştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma içerisinde; günümüz küreselleşen ekonomik ilişkileri ile sermaye bağlantılı girişimcilik faaliyetleri altında “*önce yenilikçi yatırımı yapıp sonrasında soruları soralım*” anlayışındaki sorunlu noktalara dikkat çekilerek evrensel tasarım ilkeleri üzerinden sınıflandırmalı analiz-

ler yapılması ve ileride kent hayatına entegre edilmesi muhtemel yenilikçi ulaşım modelleri için bir altlık önerisinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Evrensel tasarım ilkelerinin mikro-hareketlilik üzerinden okunabilmesine yönelik geliştirilen bu öneriler; derinlemesine yapılmış literatür taraması, bilimsel veriler, gözlemler ve sınıflama yöntemine dayalı tespitler aracılığı ile güvenli, konforlu, uyarlanabilir ve kapsayıcı bir şekilde çıkarımlar yapılmasını hedeflerken; sürdürülebilir ve akıllı ulaşım modellerinin ulaşım ağı entegrasyonu için ileriye dönük ipuçları elde edilmesine olanak tanımaktadır.

Ekolojik Kentler ve Akıllı Ulaşım Sistemleri (AUS)

Günümüz küreselleşen dünyasında kentler; sosyoekonomik kalkınma adına birer çekim merkezi olmayı, güçlü ve yenilikçi olduklarını gösterebilmek adına bilimsel ve teknolojik gelişmelerden faydalanmayı, bütün bunları yaparken de çevreye duyarlı kalabilmeyi öğrenmek durumundadır. Avrupa Birliği (AB) tarafından hazırlanan *Urban Developments Towards Appropriate Structures for Sustainable Transport* ekolojik kent projesi çalışmasında; sürdürülebilir kentlerin kalkındırılmasının merkezsizleşmiş, dengeli ve çeşitli arazi kullanımlı, kısa mesafelerde kompakt yapılı yerleşim alanları şeklinde kurgulanmalarının önemi ifade edilmektedir (Ecocity, 2005:3). AB kapsamında çalışılan eko-kentlerdeki ulaşım yaklaşımının planlama ve tasarım ilkeleri ise aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (Ecocity, 2005:15):

- Seyahat talebini düşürmek için karma kullanımlı alanların sayılarını artırarak aktiviteler arası mesafe ve süreleri kısaltmak,
- Mahalle içi sirkülasyon akışlarında yaya ve bisiklet yollarını ana ulaşım ağları haline getirmek,
- Toplu taşıma sistemlerine öncelik verilerek en önemli sürdürülebilir ulaşım sistemi parçası yapmak,
- Hareketlilik yönetiminde kalıcı çözümler sunabilmek için çevreye uyumlu yöntemler geliştirmek,
- Bireysel motorlu araç kullanımını hacmen ve hız olarak azaltmak,

- Otopark yönetimi sayesinde motorlu araç kullanımını sayısını düşürmek.

Ulaşım ağları veri altyapısı ve araçlar içine “akıllı” işlemci parçalarının entegrasyonu sonucunda, ulaşım ve taşıma sistemleri etkileyici ve derinlemesine bir değişim süreci içine girmiştir. Akıllı kentlerde, akıllı ulaşım verileri sayesinde ulaşılabilirlik haricinde; kapsayıcı ulaşım çözümleri elde edilmesine de fırsat tanınmakta ve toplumun her kesimince uygun ulaşım ağlarının gerçek zamanlı kullanımı test edilebilmektedir (Gül ve Atak Çobanoğlu, 2017:1546). Güvenli, anlaşılır ve sağlıklı ulaşım altyapısının akıllı sistemlerle etkileşimli şekilde bütünleştirilmesi ile *sezme ve yanıtlama (sense and respond)* eksenli bir uygulama türü ortaya çıkmaktadır (Sussman, 2008). Bu şekilde, seyahat etmek pasif ve bihaber konumdan aktif ve anlaşılır konuma doğru değişen bir anlayışla farklılaşmaktadır.

Günümüz şehirlerindeki eğilimlerin incelenmesi sonucunda gelecek şehirlerin sürdürülebilirlik ilkeleri temelinde güvenli, sağlıklı ve kapsayıcı ulaşım sistemlerine sahip olabilmeleri için, trafikte geçirilen zamanı, fosil yakıt tüketimini, gürültü kirliliğini ve trafik sıkışıklığını azaltarak ekolojiye zarar vermeyen, düşük maliyetli bir ulaşım altyapı kurgusu oluşturmaları gerekmektedir (İsbak, 2018). Geleceğin ulaşım teknolojisi başlığı altında dünya genelinde de yaygın olarak kullanılmaya başlanan “akıllı ulaşım sistemleri”nin ulaşım ağı içinde sıklıkla görülmekte olduğu alanlar: Trafik yönetimi (kavşaklar, trafik ışıkları, navigasyon sistemleri, elektronik denetleme sistemi vb.), toplu taşıma yönetimi (duraklar, istasyonlar, sesli yönlendirmeler vb.), ödeme noktaları gibi başlıkları kapsamakta olduğu gözlemlenmektedir (Tüdeş Yaman, 2014). Bunlarla beraber, akıllı altyapı ve akıllı araçlarda bulunan AUS uygulamalarının disiplinlerarası yaklaşım ile veri kullanımları sonucunda, ulaşım planlaması konusunda verimli, etkili ve toplumun her kesimini kapsayacak çözümler üretilmesine katkı sağlanabilmektedir.

Mikro-Hareketlilik (Micro-Mobility) Yaklaşımı

Elektrikli scooterlar, elektrikli kaykaylar, (paylaşımlı) bisikletler, (paylaşımlı) hibrit bisikletler (*pedelec*), *segway* ve küçük elektrikli arabalar gibi hafif ulaşım araçları ile, üzerinde bir ya da iki kişinin seyahat etmesine imkân tanıyan ulaşım biçimleri mikro-hareketlilik altında kategorize edilmektedir. Mikro-hareketlilik bileşenleri –Türkiye’de de olduğu gibi– dünyanın pek çok ülkesinde hızlı bir şekilde şehrin ulaşım ağları ile yoğun etkileşim sürecine girmiştir (Anderson-Hall vd., 2019). Bu yeni tip ulaşım biçimi, kullanıcılara şehir içi hareketlilik seçimlerinde farklı imkânlar yarattığı gibi, kontrolsüz ve denetimsizce tüketilmeleri ile de birtakım kentsel sorunların ortaya çıkmasında başat rol üstlenmektedirler.

Mikro-hareketlilik ulaşım biçimlerine; kısa mesafelerde seyahat etme olanaklarını geliştirdikleri, fosil yakıt kullanımını azaltıp ekolojinin korunmasına katkıda buldukları, trafik sıkışıklığı ile park yeri arama vb. dolayısıyla oluşan tıkanıklıkları önledikleri, toplu taşımanın yetersiz kaldığı yerlerde alternatif ulaşım çözümleri ürettikler, minimal tasarımları ve sosyal kapsayıcılıkları ile eşit kullanım hakkı sundukları için yoğun olarak kullanıldıkları görülmektedir. Kentsel bölgeler içindeki mikro-hareketlilik ulaşım alternatiflerinde son zamanlarda sıklıkla rastlanılmakta olan eğilim ise, istasyonlu/istasyonsuz seçenekleri ile “paylaşımlı” ulaşım araçlarının tercih edilmesidir (Shaheen vd., 2020). Bunun yanında, mikro-hareketlilik kullanımına olan talebin artışta olması sebebiyle Amerika, Fransa, Almanya, Hindistan, Çin gibi pek çok ülkedeki birçok markaya ait özel girişimler kurulmakta ve ürünler büyük rekabet ortamlarında oldukça hızlı bir şekilde pazara sürülmektedir (Yang, 2010:832). Kısa mesafe ulaşım seçimleri arasında önemli avantajlar sunan bir ulaşım biçimi olmasına rağmen; hızlı bir şekilde kent dokusu içine entegrasyonu ile pek çok sorunun da oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Mikro-hareketlilik ulaşım biçimlerinin kent içindeki avantajları ve dezavantajları.

✓ AVANTAJLARI	✗ DEZAVANTAJLARI
<ul style="list-style-type: none"> ✓ AUS ile etkileşimi sayesinde, veri toplama ve kullanıcı eğilimlerini belirleme konusunda önemli bir iletişim aracı (Degele vd., 2018). ✓ Fosil yakıtlı ulaşım araçlarına göre sıfır ya da çok az karbon salımı ile doğa dostu. ✓ Sessiz ve gürültü kirliliğini önlemeye yardımcı. ✓ Yaşam kalitesini yükselterek, sağlık yönünden olumlu etkilere sahip. ✓ Düşük maliyeti ile sosyoekonomik olarak kapsayıcı bir ulaşım aracı. ✓ Mikro-hareketlilik imkânlarının varlığı, kısa mesafelerde yaşayan-okuyan çalışan bireylerin araç satın alma isteklerini azaltmakta (Kroesen, 2017). ✓ Toplu taşımanın kısıtlı olduğu noktalarda, ya da araç trafiği ve sıkışıklığının yüksek olduğu bölgelerde uygun fiyatlı alternatif bir ulaşım aracı. ✓ Mikro-hareketlilik araçlarını kullanabilmek için, aksi belirtilmediği sürece herhangi bir yaş sınırı bulunmamakta. 	<ul style="list-style-type: none"> ✗ “İstasyonsuz” (<i>dockless</i>) park etme olanakları ile görüntü kirliliği ve yol üzerlerinde tıkanıklıklar oluşturmaktadır. ✗ Özel yolları ve kullanım kuralları bulunmadığından güvenlik sorunu yaratmakta; sürücüsüne, kent sakinine ve donatılarına zarar verebilmekte. ✗ Elektrikli olan mikro-hareketlilik araçlarının pilleri kısa ömürlü oldukları için sıklıkla yenilenmekte. ✗ Elektrikli olan mikro-hareketlilik araçlarının tekrar şarj edilmesi için fosil yakıt tüketen daha büyük araçlarla nakliyata ihtiyaç duyulmaktadır. ✗ Bazı mikro-hareketlilik modellerinin üstü kapalı alternatifleri bulunmadığı için kullanım sıklıkları, hava koşullarından etkilenmektedir. ✗ Kullanım sırasında tehlikelere mahal vermemek için herhangi bir belge istenmemesi, kaza sayılarında artışa sebep olmaktadır (Ferri, 2019).

Mikro-hareketlilik yaklaşımının şehir içinde denetimli ve kurallara uygun bir şekilde sıklaştırılabilmesi, bir yandan da bireysel araç sahipliğinin azaltılmasına alternatif yolların araştırılması ile mümkün olabilecektir. Buna göre; mikro-hareketlilik ulaşım biçimlerinin girişimci ekonominin sağladığı konjonktür çerçevesinde ele alınmasında, sosyokültürel bağlam da önem kazanmaktadır (Aytaç, 2006). *Şekil 1*'de belirtilen seyahat uzunluğuna göre araç sahipliğini azaltmak üzerine öngörülen üç farklı mesafenin ilk basamağı, mikro-hareketlilik yolculuklarıdır. Bu kapsamdaki yolculukların 5 km ve altındaki mesafelerde yapıldığı kabul edilebilir; ancak iklim, topografya gibi coğrafi elverişlilik ve de sosyokültürel alışkanlıklar da, belirtilen mesafelerde değişiklikler yaşanmasına sebep olmaktadır.

Şehir içi trafik bileşenlerinden olan yaya, mikro-hareketlilik, toplu taşıma ve özel araçların birlikte ele alınması ve ulaşım ağlarındaki kullanım önceliklendirmelerine göre altyapılar planlanarak, kentlilerin görüş ve fikirlerini de değerlendirmeye alan bir bakış açısı ile uygulamaya sokulması gerekmektedir (*Şekil 2*). Sürdürülebilir, kapsayıcı, canlı ve dayanıklı şehirler; güvenli, verimli, gürültü ve hava kirliliği yapmayan ve aynı zamanda ihtiyaçlara karşılık verirken düşük maliyetli, sağlıklı ve hareketlilik ağları ile bütünleşmiş ulaşım sistemlerine ihtiyaç duymaktadır.

Avrupa Birliği'nin *Hareketlilik ve Ulaşım (Mobility and Transport)* raporuna göre, şehir içinde yapılan yolculukların %20-40 arası yürüme ya da bisiklet gibi mikro-hareketlilik ulaşım vasıtaları ile gerçekleşmekte olduğu belirtilmektedir (OECD, 2018). Aynı şekilde Türkiye için hazırlanan pek çok raporda da yürüme ve mikro hareketlilik kullanım önceliğinin ön plana alınması ile ilgili altyapı ve kurallar oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapıldığı göze çarpmaktadır (Mert ve Öcalır, 2010; Elbeyli, 2013; Yılmaz ve Gerçek, 2013; Çeyiz ve Koçak, 2015; Bozkurt, 2016; Ankaya ve Aslan, 2020).

Mikro-hareketlilik ulaşım biçimlerine ait araçların ulaşım ağı ile 3 tip şekilde bütünleşmesi söz konusudur. Bunların; birincisi belirlenen konumlarda bulunan istasyonlara bırakmak, ikincisi belirlenen coğrafi bölge içinde herhangi bir yere bırakmak, üçüncüsü de istasyonlu ya da istasyonsuz olmak koşuluyla mikro-hareketlilik ulaşım araçlarının her iki bırakılış tarzını da kapsayacak melez kullanım biçimlerini kapsamaktadır. Ulaşım ağı içine dahil edilen mikro-hareketlilik ulaşım araçları arasın-

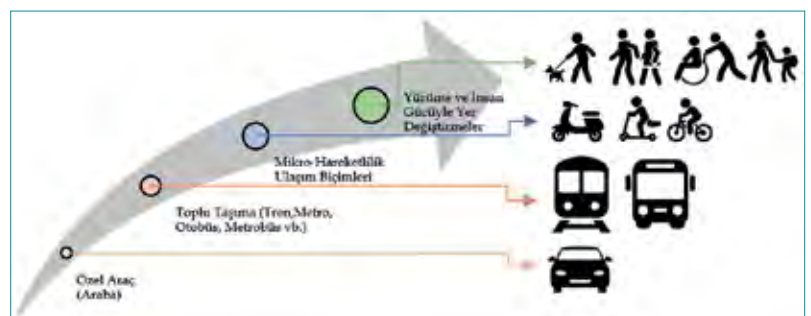
dan ilk etapta bisikletin sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Bunun sebebi; bisikletin uygun fiyatlı olması, bisiklet yolları konusunda geniş bir kurallar, ilkeler ve tasarım rehberlerine sahip olunması, şarj üniteleri gibi altyapılara ihtiyaç duyulmaması ve kullanımının kolay olması gibi sebepler sıralanabilir.

Girişimciliğin ana üssü sayılan Kaliforniya'da 2017 yılında başlayan paylaşımlı mikro-hareketlilik ulaşım biçimi iş modeli, Santa Monica'dan Avrupa'daki pek çok diğer şehre de zamanla yayılmıştır. Geçtiğimiz 5 sene içinde Amerikan halkının, arabadan farklı ulaşım araçlarına olan ilgisi ve Çin'de üretilen mikro-hareketlilik araçlarının düşük maliyetine yönelik varsayımlar sebebiyle (Hollingsworth vd., 2019) pek çok girişimci şirket, mikro-hareketlilik ulaşım ağı içinde yer almayı istemesiyle sonuçlanmaktadır. Bunun da kentler ve kentliler üzerinde yaratmış olduğu baskıya yönelik son 5 sene içinde, özellikle Avrupa kentlerinde ciddi önlemler alındığı görülmektedir (*Tablo 2*). Dolayısıyla, mikro-hareketlilik ulaşım biçimlerinin iyileştirilmesi üzerine çalışılması gereken başlıklar; kurallar ve teşvikler, teknolojik eğilimler, altyapı, güvenlik ve kullanıcı taleplerini kapsamalıdır.

AUS teknolojileri ile entegre, özel sektör destekli girişimcilik denemeleri, paylaşımlı mikro-hareketlilik ulaşım servisleri, araçları ve ağları üzerinden öncelikli ekonomik gerekçelerle kârlılık vadeden bir eğilimle hızla artış göstermektedir. Ancak unutulmamalıdır ki; şehir,

Şekil 1. Seyahat uzunluğuna göre araba sahipliğini azaltmak için öneriler (G. Kızılkın tarafından uyarlanmıştır.) [Kaynak: https://entrepreneurs.princeton.edu/sites/entrepreneurship/files/resource-links/cb-insights_disrupting-car-briefing.pdf] – (Erişim Tarihi: 05.03.2020; 15:10)

Şekil 2. Hareketlilik önceliklendirme şeması (G. Kızılkın tarafından oluşturulmuştur.)

üzerinde barındırdığı sokakları, caddeleri ve ulaşım aksları ile sınırlı ve kısıtlı bir kaynaktır. Dolayısıyla, kontrolsüzce çoğalan mikro-hareketlilik girişimleri, bir noktadan sonra önlenemez sorunlar yaratma potansiyelleri ile belli birtakım kurallar çerçevesinde hayata geçirilmek durumundadır.

Evrensel Tasarım İlkelerinin Mikro-Hareketlilik Arakesitinde İncelenmesi

Evrensel tasarım ilkeleri (Mace vd., 1998) ile çevreler, ürünler ve toplumsal iletişim özelinde kapsayıcı, erişilebilir ve çeşitli kullanıcı tipleri için olabildiğince kullanışlı bir yaklaşımla hem tasarımcılar, hem de kullanıcılar için 7 tane ölçüt oluşturulmuştur (Story, 2001). Temel evrensel tasarım ilkeleri; yapılı çevre, ürünler ve iletişim ağlarına uygulanabilirliği ile de disiplinlerarası bir çalışma olanağı sunmaktadır. Kentin tasarım ve planlanmasında; arazi kullanımı, yapı yoğunluğu, insan yoğunluğu, ulaştırma ağları, yeşil ve açık alanların organizasyonu vb. pek çok ölçüt dikkate alınmakta-

dır. Altay-Baykan'ın (2015) çalışmasına göre; evrensel tasarım ilkeleri mimarlık, iç mimarlık, kentsel tasarım, şehir planlama, endüstri ürünleri tasarımı ve peyzaj mimarlığı gibi tasarım odaklı çalışma alanları ile yakın etkileşim halindedir (Şekil 3). Evrensel tasarım ilkeleri, mevcut sistemler üzerinde yapılacak olan düzenlemeler, yürütmeler, çevresel iyileştirmeler ve kullanıcı memnuniyet düzeyinin artırılmasına ilişkin uygulamaların geliştirilmesinde önemle dikkate alındığı takdirde, herhangi bir arakesitin yeniden işlerliğine yönelik yol gösterici bir rol üstlenebilir.

Mikro-hareketlilik arakesitinde kentsel alanın, toplumun tüm bireylerine hitap eden bir tasarım anlayışı ve kullanım sorunlarını bütünlüyecek bir şekilde çözülmesi, evrensel tasarım yaklaşımının geniş çaplı ve yaygın olarak ulaşım ağı içine dahil edilmesi ile mümkün olabilir. Evrensel tasarım ilkelerinin planlama ve tasarım odaklı uyarlamalarında; tüm bireyleri kapsayıcılığı ve sağlıklı, güvenli ve hoş kabul edilen geniş yelpazede mekânsal tasarımlara olanak tanınması ile günümüzde karşılaşılmakta olunan birçok kentsel sorunun da çözümü sürecinde yönetimlerin faydalanması gereken temel bir tasarım yaklaşımı sağlanabilmektedir. Evrensel tasarım ilkeleri kapsamında birbiri üzerinde sıralama gözetmeden bir sınıflama tablosu oluşturularak, özellikle 5 km altı bölgelerde artırılması hedef-

Şekil 3. Mimarlık, planlama ve kentsel tasarım disiplinlerinin evrensel tasarım ilkeleri ile ilişkisi (Altay-Baykan (2015:32) çalışmasından uyarlanarak, G. Kızılkın tarafından görselleştirilmiştir.)

Elektrikli/hibrit mikro-hareketlilik ulaşım araçları ile;	Almanya	Fransa	Hollanda ²	Türkiye ³
Otoyollara (otoban) girmek yasaktır.	✓	✓	✓	✓
Yaya kaldırımları ve yaya yollarında sürmek yasaktır.	✓	✓	✓	✓
Bisiklet yolları ile ortak kullanılmalıdır. Bisiklet yolu olmadığı yerlerde, araç yolundan gidilmelidir.	✓	✓	Sadece araç yolları (2019'dan beri) ⁴	✓
Belli hız sınırını aşmamalıdır.	20 km/s	25 km/s	25 km/s	25 km/s
Küçük elektrikli ulaşım aracı olarak trafik sigortasına tabi tutulmaktadır.	✓	✓	✓	-
Kullanmak için 0,5 promil sınırı bulunmaktadır.	✓	✓	✓	-
Elektrikli olanlarını belli bir yaşın altındakilerin kullanması yasaktır.	14 yaş	12 yaş	16 yaş	15 yaş
Kask gibi koruyucu ekipman takmak zorunlu değildir; ancak önerilir.	✓	✓	Kask takmak zorunlu (2019'dan beri)	-

1. Veriler, ADAC sitesinden alınmıştır. [Kaynak: <https://www.adac.de/verkehr/recht/verkehrsvorschriften-ausland/e-scooter-regeln-ausland/> – (Erişim Tarihi: 29.03.2020; 22:00)]

2. Hollanda verileri, Amsterdam şehri sitesinden alınmıştır. [Kaynak: <https://maps.amsterdam.nl/snorfietsnaarrij baan/?LANG=en> – (Erişim tarihi: 29.03.2020; 22:30)]

3. Türkiye için yeni regülasyonlar 14.04.2021 günü Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. [Kaynak: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210414-3.htm>] – (Erişim Tarihi: 11.01.2022; 20:35)

4. Hollanda'da "oyuncak" olarak tanımlanan her türlü scooter, kaykay, segway vb. kamusal alanlarda kullanımı 2019 yılından beri yasaktır. Sadece özel mülkler içinde kullanımı mümkündür.

Tablo 2. Elektrikli/hibrit mikro-hareketlilik ulaşım araçlarının Avrupa'nın önemli ülkelerindeki kullanım kuralları.¹

lenen mikro-hareketlilik ulaşım yaklaşımının planlama ve tasarım ölçütlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır (Tablo 3).

Değerlendirme ve Sonuç

1965'te Amsterdam'da başlayan paylaşımlı mikro-hareketlilik ulaşım biçimleri zaman içinde belli dönemlerden geçerek (Cohen ve Shaheen, 2016), (Şekil 4) yeni ulaşım yaklaşımları ile yaratıcı teknolojik çözümler, otomobil endüstrisinin ulaşım ağlarındaki baskınlığını etkileyecek şekilde kentsel alanlarda farklı ulaşım biçimleri ve iş modelleri üzerinden hayata geçirilmektedir (Goldman & Gorham, 2006). AUS etkileşimli sistem bütünleştirmeleri dahilinde yolcuların süreleri, mesafeleri ve biçimlerine yönelik seyahat veri tabanları önemli roller üstlenmeye başlamıştır. Yine AUS etkileşimi ile toplu taşıma ulaşım biçimlerine, örneğin akıllı biletler

yardımıyla (Akbi vb.), erişim ve kullanım da zaman ve bütçe dağılımı bakımından her kesime yönelik kapsayıcı ve hesaplı bir hale getirilmektedir. Otomobil baskınlığını azaltmak üzere paylaşımlı vasıta kullanımlarında artış gözlemlendiği saptanabilmektedir (Le Vine ve Polak, 2019). Bu hususta, akıllı telefon uygulamaları üzerinden tek bir arabada pek çok kişinin seyahat etmesine fırsat tanıyan programlar olduğu gibi, mikro-hareketlilik ulaşım biçimleri üzerinden de motosiklet, e-scooter, bisiklet ya da benzeri paylaşımlı ulaşım araçlarına da erişim sağlanabilmektedir (Sprei, 2018).

Mikro-hareketlilik ulaşımına artan talep ve ilgi sebebiyle; pek çok kurum, kuruluş ve özel şirket de akılcı, kullanımı kolay, hızlı, pratik ve teknolojik (AUS entegrasyonlu) yöntemler yardımıyla paylaşımlı ulaşım aracı kullanımı ile ilgili uygulamaları hızlıca hayata geçirmektedir.

Tablo 3. ≤ 5 km altı bölgelerde artırılması hedeflenen mikro-hareketlilik ulaşım yaklaşımının evrensel tasarım ilkeleri uyarlama sınıflama tablosu.

Evrensel Tasarım İlkeleri	Mikro-Hareketlilik ile Bütünleşme	Planlama ve Tasarım Ölçütleri Uyarlamaları
Eşitlikçi Kullanım Kullanımda Esneklik	Seçim Şansı	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Karma alan kullanımları yaratılarak, mahalle kültürü ve aidiyet hissi kuvvetlendirilmelidir. ✓ Farklı kullanıcı profillerinin beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yerel çözümler sunulmalıdır. ✓ Toplumdaki tüm bireyler için yürünebilir, erişilebilir mekânlar tasarlanmalı ve bunların kendi aralarında kolaylıkla seçilebilir ve tercih edilebilir olması sağlanmalıdır. ✓ AUS etkileşimiyle kullanıcılar, mikro-hareketlilik araçları ile kat edebilecekleri mesafeleri öngörebilmeli; civarda bulunan mikro-hareketlilik araçlarını, toplu taşıma olanakları ile bir arada değerlendire-bilmelidir.
Kullanımda Esneklik Hata Toleransı	Uyum Sağlama	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ulaşım aksları planlanırken mikro-hareketlilik ulaşım biçimlerinin tamamlayıcı bir sistem olduğu kabul edilmelidir. ✓ Altyapısal olarak coğrafi ve topografik veriler dikkate alınmalıdır. ✓ Mikro-hareketlilik ağları; toplu taşıma durakları, okullar, hastaneler, iş alanları, aktarma merkezleri gibi sık kullanılan günlük yaşam alanlarına yakın yerlerde tasarlanmalı ve kullanıcı gereksinimlerine göre düzenlenebilmelidir. ✓ Mevcut ulaşım ağı içine bütünleştirilme yapılan durumlarda kural ve yasalarla kentlilerin güvenliği, sağlığı ve konfor düzeyleri denetlenebilir olmalıdır.
Hata Toleransı Az Fiziksel Çaba	Güvenlik	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Mikro-hareketlilik ulaşım ağları kent içinde belirgin ve algılanabilir şekilde ilkeler ve kurallar çerçevesinde konumlandırılmalıdır. Motorlu araçlarla ortak paylaşılan yollar için hız sınırları ve önceliklendirme çalışmaları açıkça belirtilmeli, dolaşım ve hareketlilik güvenle sağlanmalıdır. ✓ Toplu taşıma durakları yakınlarında istasyonlu ya da güzergâhlarıdaki belirli alanlara bırakılabilecek şekilde tasarlanan mikro-hareketlilik ulaşım araçları, yeterli sayıda ve gerekli fizibilite çalışmaları yapılarak transit odaklı yaklaşım (İng: TOD) ilkeleri gözetilerek güvenli ve rahatlık sağlayacak şekilde yerleştirilmelidir. ✓ Mikro-hareketlilik ulaşım araçları ile, belirtilen şeritlerde, yaya ve tekerlekli sandalye kullanıcılarını rahatsız etmeyecek şekilde seyahat sağlanmalıdır.
Az Fiziksel Çaba Yaklaşma ve Kullanım için Boyut ve Açıklık	Kolaylık	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Konfor ölçütleri gözetilerek erişilebilir ve uygun fiyatlı ulaşım hizmetleri sağlanmalıdır. ✓ Aktarma merkezli ulaşım ağı sistemleri yaratılarak, kent içi ve çeperleri mikro-hareketlilik araçları ile doğrudan dolaşım ağına bağlanmalıdır. ✓ Araç, bisiklet, yaya yolları boyutları ve malzemeleri farklı kullanıcı tiplerinin gereksinimleri gözetilerek iyi kalitede ve güvenli biçimde düzenlenmelidir.
Yaklaşma ve Kullanım için Boyut ve Açıklık Algılanabilir Bilgilendirme	İnsan Ölçeği	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kullanıcı sayıları, fizibilite çalışmaları ile ortaya çıkartılıp, katılımcı tasarım yaklaşımı ile talep ve öneriler dikkate alınmalıdır. Mikro-hareketlilik araçları için kullanım ve park alanları belirlenip toplu taşıma durakları ile bütünleştirilmelidir. ✓ Mikro-hareketlilik ulaşım bütünleştirmesinde bölgede yaşayan kullanıcı grubunun fizyolojik, sosyolojik, demografik yapıları göz önünde bulundurulmalıdır.
Algılanabilir Bilgilendirme Basit ve Sezgisel Kullanım	Okunaklılık ve Yol Bulma	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Basit ve toplumun her kesimince rahatlıkla algılanabilir şekil, sembol ve ifadeler yardımıyla bilgilendirme ve sinyalizasyon sistemleri hem görsel, hem sesli olarak tasarlanmalıdır. ✓ Bilgilendirme panoları ile bölgedeki ulaşım ağına yönelik herkesin erişebileceği, kolay anlaşılabilir, renk ve ses kullanımlarıyla zenginleştirilmiş, AUS etkileşimli haritaların stratejik konumlarda rahatlıkla ve yeterli sıklıkta yerleştirilmelidir. ✓ Mikro-hareketlilik ulaşım araçlarının hangi yol üzerinde, ne tip gereksinimlerle kullanılabileceği hem kentsel donatı seçimleri, hem tasarım ve planlama yaklaşımları, hem de malzeme ve doku seçimleri temelinde anlaşılır olmalıdır.

Şekil 4. Mikro-Hareketlilik ulaşım biçimlerinin 3 farklı dönemi (Porsche Consulting (2019)'ten derlenen verilerle G. Kızılkın tarafından oluşturulmuştur.)

Şekil 5. Evrensel tasarım ilkelerinin mikro-hareketlilik arakesitinde değerlendirilmesi.

Genellikle özel sektör girişimleri ile desteklenen mikro-hareketlilik iş modelleri, merkezleştirilmiş yönetim biçimleri ile kural tanımazmış gibi görünmektedir. Ancak pek çok ülke mikro-hareketlilik ulaşımındaki sorunlar için kendi çözümlerini (ör. caydırıcı cezai yaptırımlar) üretmeye başlamıştır. Teknolojik ilerlemeler ve ekolojik kaygılar sebebiyle şimdiden pazar içinde solar enerji ile şarj imkânı sunan, AUS etkileşimli monitörler yardımıyla ulaşım ve diğer verileri toplayan, paylaşımlı ve belirlenen konumlarda gerekli miktarda dağılımı sağlanacak şekilde mikro-hareketlilik ulaşım biçimini destekleyen prototip modeller üretilmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. Yerine uygun koşullarla, kullanıcıların her kesimine hitap edecek ulaşım uygulamalarının; altyapı, tasarım ve planlama ilkelerinin disiplinler-arası bir bütünleştirme ile, kentte yaşayanların güvenlik, sağlık ve memnuniyet düzeylerini yükseltirken, ekolojik ve ekonomik çıkarları gözeterek sürdürülebilir kaynaklarla desteklenmesi önem teşkil etmektedir.

Çalışmada; evrensel tasarım ilkelerinin planlama ve tasarımın uygulama alanlarına yeniden uyarlanan ölçütleri çerçevesinde, mikro-hareketlilik arakesitinde bir bütünleştirmenin olası yolları üzerine proaktif çözüm yolları aranması hedeflenmiştir (Şekil 5). Bunun için; ulaşım ağlarındaki güncel eğilimler, girişimcilik iş modelleri ile ulaşım ağlarına dahil olan mikro-hareketlilik yaklaşımları, dünyadan örnekler

ve mikro-hareketlilik ulaşımının mevcut sorunlarına yönelik alınan önlemler ile bir sınıflandırma çalışması kapsamında ≤ 5 km ve altı mesafe içinde çözülebilecek olası bütünleştirmeler özelinde incelemelerle derinleştirilmiştir.

Mikro-hareketlilik ulaşım biçimlerinin; kompakt yapıyla yaşam alanlarında transit odaklı gelişim bölgeleri planlanarak, toplu taşıma kullanım sıklığının artırılarak, kolay erişilebilir, anlaşılır ve düşük maliyetle tasarlanıp kentsel yaşama disiplinler-arası ve bütüncül bir bakış açısı gözetilerek katılması sağlanmalıdır. Bunun için evrensel tasarım yaklaşımı; mikro-hareketlilik entegrasyonunda planıcı, tasarımcı ve yasa koyuculara yol gösterici bir işlev sağlayacaktır. Halk katılımını özendirir, atölye ve çalıştaylarla ihtiyaç ve beklentilere yönelik sorunların tespiti de erişilebilirlik ve kullanılabilirlik düzeylerini artırarak kapsayıcı bir tasarım anlayışı gözetilmesinde önemli bir rol üstlenebilir. Bunun yanında, toplanan veriler ve gözlemlerden elde edilen tespitlerle, pilot bölgeler ve seçili kentliler üzerinde fizibilite çalışmaları yapılarak, tasarım ölçütlerinin belirlenmesi ve kalıcı bir hale bürünmesi için araştırmalar desteklenmelidir. Bu çalışmada elde edilen tespitler aracılığıyla, ileride yapılması öngörülen mikro-hareketlilik entegrasyonları için kapsamlı araştırmalar ve imkân olması durumunda anket sorgulamaları ile birtakım başat ölçütler ve bunların kullanıcılar üzerindeki önem derecelerine yönelik derin çıkarımlar yapılabilmesi mümkündür. Pilot bölge olarak seçilen örneklem alanı incelemesi ile, zaman-mekânsal olarak güncellenilecek öncül bir altlık için yol gösterici ipuçları oluşturulabilir. Böylelikle inceleme içinde mikro-hareketlilik ulaşım biçimi için gerekli tasarım, planlama ve uygulamaya yönelik düzenlemeleriyle farklı kullanıcı gruplarının katılımıyla kapsamlı ve sürdürülebilir bir ulaşım bütünleştirmesi mümkün olabilecektir. ■

Gözde Kızılkın, Doktorant, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Aslı Sungur, Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Kaynakça:

- Altay-Baykan, D. (2015) *Yerel Yönetimler için Kadın Dostu Kent Planlaması ve Tasarım İlkeleri Rehberi*, Uzerler Matbaacılık Sanayi Ltd. Şti., Ankara.
- Anderson-Hall, K., Bordenkircher, B., O'Neil, R., Scott, S. C. (2019) "Governing micro-mobility: A nationwide assessment of electric scooter regulations", *Transportation Board 98th Annual Meeting* (No. 19-05267).
- Ankaya, F. Ü., Aslan, B. G. (2020) "Kent İçi Ulaşımında Bisiklet Yollarının Planlaması; Dünya ve Türkiye Örnekleri", *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3(1), s.1-10.

- Aytaç, Ö. (2006) "Girişimcilik: Sosyo-kültürel bir perspektif", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), s.139-160.
- Bozkurt, H. (2016) "Bisiklet ulaşımı planlaması Bilecik örneği", *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4(2), s.625-633.
- Cohen, A. P., Shaheen, S. A. (2016) *Planning for shared mobility*, American Planning Association, PAS Report 583, Chicago, IL.
- Çeyiz, S., Koçak, F. (2015), "Ankara İli'nde bisiklet kullanan bireylerin karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri", *Mediterranean Journal of Humanities*, 2, s.203-221.
- Degele, J., Gorr, A., Haas, K., Kormann, D., Krauss, S., Lipinski, P., ..., Hertweck, D. (2018) "Identifying E-scooter sharing customer segments using clustering", *2018 IEEE International Conference on Engineering, Technology and Innovation (ICE/ITMC)* (s.1-8), IEEE.
- Ecocity (2005) *Urban Development towards Appropriate Structures for Sustainable Transport, Publishable Final Report*: <https://trimis.ec.europa.eu/project/urban-development-towards-appropriate-structures-sustainable-transport#tab-docs> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- Elbeyli, Ş. (2013) *Kentiçi Ulaşımında Bisikletin Konumu Ve Şehirler İçin Bisiklet Ulaşımı Planlaması: Sakarya Örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü) İstanbul.
- Ferri, A. (2019) "E-scooter Safety", *Professional Safety*, 64(10), s.20-20.
- Goldman, T., & Gorham, R. (2006) "Sustainable urban transport: Four innovative directions", *Technology in society*, 28(1-2), s.261-273.
- Gül, A., Atak Çobanoğlu, Ş. (2017) "Avrupa'da Akıllı Kent Uygulamalarının Değerlendirilmesi ve Çanakkale'nin Akıllı Kente Dönüşümünün Analizi". *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.22, Kayfor15 Özel Sayısı, s.1543-1565.
- Hollingsworth, J., Copeland, B., Johnson, J. X. (2019) "Are e-scooters polluters? The environmental impacts of shared dockless electric scooters", *Environmental Research Letters*, 14(8), 084031.
- İsbak (2018) *A Guide to Intelligent Transportation Systems & Best Practices*: <https://www.isbak.istanbul/wp-content/uploads/2018/01/a-guide-to-intelligent-transportation-systems-and-best-practices-a-guide-to-intelligent-transportation-systems-and-best-practices.pdf> (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- Kroesen, M. (2017) "To what extent do e-bikes substitute travel by other modes? Evidence from the Netherlands", *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 53, s.377-387.
- Le Vine, S., Polak, J. (2019). "The impact of free-floating carsharing on car ownership: Early-stage findings from London". *Transport Policy*, 75, pp. 119-127.
- Mace, R. L., Story, M. F., Mueller, J. L. (1998) *The universal design file: Designing for people of all ages and abilities*: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED460554.pdf> (Erişim Tarihi: 08.04.2020).
- Mert, K., Öcalir, E. V. (2010) "Konya'da Bisiklet Ulaşımı: Planlama ve Uygulama Süreçlerinin Karşılaştırması", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 27(1), s.223-240.
- OECD (2018) *Safety of vulnerable road users*. Organisation for Economic Co-operation and Development OECD, Paris.
- Porsche Consulting (2019) *Deconstructing the Micromobility Phenomenon, A strategic analysis of crucial success factors*: <https://www.porsche-consulting.com/de/medien/publikationen/detail/strategy-paper-erfolgsfaktoren-von-mikromobilitaet>, (Erişim Tarihi: 31.03.2020)
- Shaheen, S., Cohen, A., Chan, N., Bansal, A. (2020) "Sharing strategies: carsharing, shared micromobility (bikes-haring and scooter sharing), transportation network companies, microtransit, and other innovative mobility modes", *Transportation, Land Use, and Environmental Planning*, Elsevier, s.237-262.
- Sprei, F. (2018) "Disrupting mobility", *Energy Research & Social Science*, 37, s.238-242.
- Story, M. F. (2001) "Chapter 4: Principles of universal design", *Universal Design Handbook*, 2nd Edition, Eds. Wolfgang F. E. Preiser, Korydon H. Smith. McGraw Hill, New York, s.3-12.
- Sussman, J. S. (2008), *Perspectives on intelligent transportation systems (ITS)*, Springer Science & Business Media, Cambridge, MA.
- Tüydeş Yaman, N. (2014) "Akıllı Ulaşım Sistemleri Tanımı ve Kapsamı", *Akıllı Ulaşım ve Güvenlik Sistemleri Dergisi*, Mart-Nisan 2014, s.54: http://www.biltir.metu.edu/au_dergi1.pdf (Erişim Tarihi: 01.03.2020).
- Yang, C. J. (2010) "Launching strategy for electric vehicles: Lessons from China and Taiwan", *Technological Forecasting and Social Change*, 77(5), s.831-834.
- Yılmaz, D. Ç., Gerçek, H. (2013) "Analitik Hiyerarşi Yöntemi İle İstanbul'da Bütünleşik Bisiklet Ağı Kümelerinin Önceliklendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 20(6), s.215-224.

Examining the Universal Design Principles upon the Micro-Mobility Intersection

In this study, the micro-mobility approach, which has been recently and frequently encountered in the urban transportation network, has identified as the problem area. The strengths and weaknesses of the micro-mobility transportation modes supported by the ecosystems of local and private entrepreneurship are examined thoroughly. It is aimed to create a comprehensive explanatory base for the integration of micro-mobility transportation modes upon the Universal Design principles to the urban transportation network system via physical and social environmental patterns. After the literature review, a classification table is generated with the help of the adapted planning and design applications of the Universal Design approach for the enhancement and effective integration of micro-mobility transportation. The micro-mobility modes of transportation should be designed easily accessible, inclusionary for every user type, simply conceivable and at low cost by planning compact structured spaces, transit-oriented developments, and communities, increasing the frequency of use for public transportation, and using the support of intelligent transportation systems. Therefore, it should be ensured to be integrated with an interdisciplinary and holistic perspective. The controversial and deficient points of the micro-mobility intersection have been inquired, and suggestions have been developed on the prospective research fields.

Tesselasyon Tabanlı Kinetik Cephe Tasarımları

Feray Maden

Biçim değişiklikleriyle değişen iklimsel ve işlevsel koşullara uyum sağlayabilen ve hatta tepki verebilen kinetik cephe uygulamaları son yıllarda hızla artmaya başlamıştır. Bu artışın nedenleri arasında kuşkusuz kinetik cephelerin gün ışığı kontrolü, doğal havalandırma, gölgeleme, enerji tüketimini azaltma gibi konularda sağladığı avantajlar gösterilebilir. Kinetik cepheler, sensörler yardımıyla ortam koşullarını algılayabilen, veri analizi yaparak yapının enerji performansını değerlendirebilen, güneşin konumuna veya hava koşullarına göre cephe elemanlarını açıp kapatarak hareket ettirebilen bir otomasyon sistemine sahiptir (Kolarevic ve Parlac, 2015). Kullanıcılar için iç mekânda optimum koşulları sağlamak adına gün boyu biçimlerini, yönlerini ve açıklıklarını tekrar tekrar değiştirerek etkin çözümler sunabilmektedir. Hatta bu tip cepheler, kullanıcının kendi konforuna göre cephe elemanlarını bina içinden kontrol edebilmesine de olanak sağlamaktadır. Sabit cephe sistemleri ile karşılaştırıldığında kinetik cepheler gerçek anlamda çok işlevli aktif sistemlerdir. İşlevsel özelliklerinin yanı sıra gün içerisinde

farklı biçimsel alternatiflere olanak verdiği için mimari tasarım parametrelerinden biri olan estetik ihtiyaçlara da cevap verebilmektedir. Bu bağlamda, yapının tek bir cephesi değil, çok işlevli çoklu cephesi vardır denilebilir.

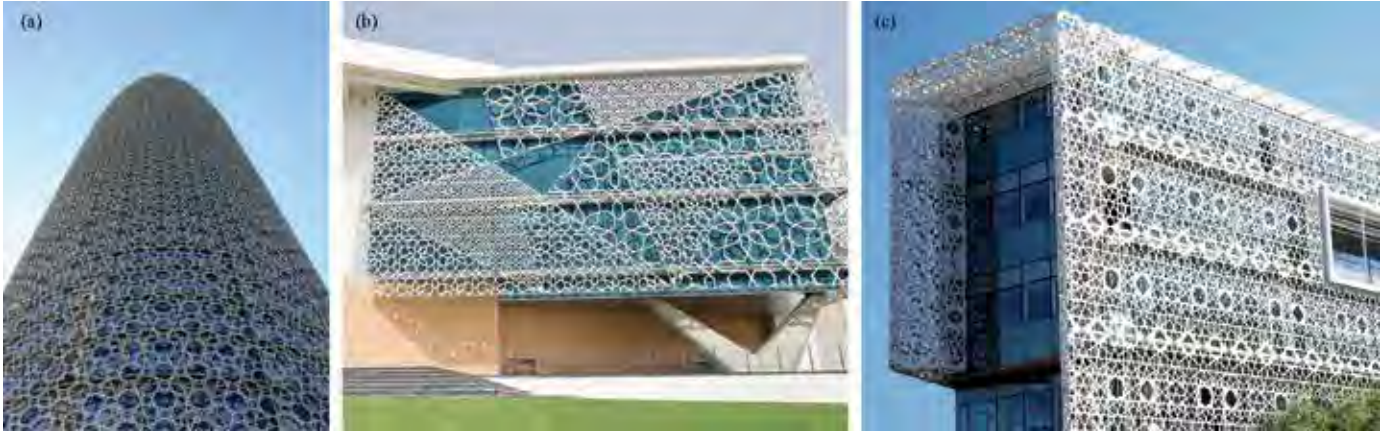
Geometrik ve kinematik özelliklerine göre farklılık gösteren kinetik cephelerin tasarımında pek çok yöntem kullanılmaktadır. Matematikte kullanılan tesselasyon yöntemi bunlardan bir tanesidir. Bu yazıda, tesselasyon kısaca açıklandıktan sonra bu yöntemle türetilen cepheler geometrik, kinematik ve performans özellikleri bakımından karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Tesselasyon Yöntemi

Tesselasyon, düzlemsel bir yüzeyin aralarında boşluk olmadan ve üst üste çakışmadan geometrik şekiller ile kaplanması olarak tanımlanmaktadır (Grünbaum ve Shephard, 1987). Temelde düzgün, yarı-düzgün ve düzensiz olmak üzere üç tipten oluşmaktadır. Düzgün tesselasyon eşkenar üçgen, kare ve altıgen olmak üzere üç tipten oluşurken yarı-düzgün tesselasyon

Resim 1. Tesselasyon cephe örnekleri.
a) Lane 189 Alışveriş Merkezi, Şanghay, Çin.
b) Güney Avustralya Sağlık ve Tıbbi Araştırma Enstitüsü, Adelaide, Avustralya.
c) Melbourne Federasyon Binası, Avustralya.
d) Lassonde Mühendislik Okulu, Toronto, Kanada.
e) Ravensbourne Tasarım ve İletişim Fakültesi, Londra, İngiltere.

yon farklı çokgenlerin bir köşe noktası etrafında birleştirilmesiyle, düzensiz tessellasyon ise yarı-düzensiz tessellasyonun farklı kombinasyonları ile oluşturulmaktadır (Coxeter, 1973; Ghyka, 1977). Resim 1'de farklı geometrik şekillerden oluşan tessellasyon cephe örnekleri görülmektedir. Düzenli geometrik şekillerden oluşan tessellasyonlara ek olarak özellikle İslam mimarisinde sıklıkla karşımıza çıkan karmaşık geometrik şekillerin birleşiminden oluşan radyal ve periyodik desenler de vardır. Bu örnekler yalnızca dekoratif kaplama veya süsleme olmanın ötesinde farklı işlevlere de sahiptir. Örneğin, Arap mimarisinde *mashrabiya* olarak adlandırılan

lan farklı geometrik desenlere sahip boşluklu cephe elamanları, hem gölgeleme amacıyla kullanılmakta hem de üzerindeki boşluklar sayesinde hava sirkülasyonu sağlanmaktadır (Lechner, 2015). Bu sistemler, aynı zamanda Arap mimarisinde mahremiyeti sağlamak için de kullanılmaktadır. *Mashrabiya*'nın bilinen çağdaş örneklerinden biri *Doha Ofis Kulesi* cephesinde karşımıza çıkmaktadır (Resim 2a). Üçgen, dörtgen ve sekizgen geometrik desenlerden oluşan cephe, kinetik değildir ancak kinetik sistemlerde olduğu gibi çok işlevli bir yapıya sahiptir. Bina- nın soğutma yükünü yaklaşık olarak %20 oranında azaltan cephe sistemi güneş ışığını kont-

Resim 2. Mashrabiya cephe örnekleri.

- a) Doha Ofis Kulesi, Doha, Katar.
b) Muscat Bankası Genel Müdürlük Binası, Umman.
c) Arribat Alsharif Merkezi, Rabat, Morocco.

KINETİK CEPHE SİSTEMLERİ	A. MORFOLOJİK ÖZELLİKLER				B. FİZİKSEL ÖZELLİKLER		C. KİNEMATİK ÖZELLİKLER			D. İŞLEV & PERFORMANS ÖZELLİKLERİ	
	Proje / Bina Adı	A1. Geometrik Konfigurasyon	A2. Cephe Tessellasyon Şekli	B1. Panel Malzemesi	B2. Kinetik Cephe Bileşenleri	C1. Kontrol Sistemi	C2. Hareket Kontrolü	C3. Hareket Tipi	C4. Hareket Şekli	D1. Cephe İşlevi	D2. Enerji ve Ekolojik Performans
Katlanır Plak Sistemler	Al Bahr Kuleleri		Düzenli Tessellasyon: Eşkenar 3gen, 6gen	PTFE kaplı fiberglas	- Eşkenar üçgen cephe panelleri - Y formulu taşıyıcı strüktürler - Lineer aktüatörler	Aktif sistem: mekanik	Merkezi kontrol sistemi aracılığıyla	Katlanarak	Aktüatörlerin hareketiyle paneller katlanıp açılmaktadır	- Gün ışığı kontrolü - Optimum gölgeleme sağlama - İşmayı engelleme - İstenmeyen ısı kazanımını azaltma - Klima kullanımını azaltma	%35 oranında soğutma yükünü azaltmakta %50'ye kadar enerji tüketimini azaltmakta %40 oranında karbon emisyonunu azaltmakta
	Kalding Kampüsü		Düzenli Tessellasyon: 3gen	Delikli çelik sac levha	- Üçgen formu cephe panelleri - Sensörler - Motor	Aktif sistem: mekanik	Merkezi kontrol sistemi aracılığıyla	Katlanarak	Motor ve sensörler aracılığıyla mekanik sistem kontrol edilmektedir	- Gölgeleme sağlama - Işık kontrolü sağlama	%50'ye kadar enerji ihtiyacını düşürmekte
Düzensiz Güneş Kırıcı Sistemler	Q1 ThyssenKrupp Genel Merkezi		Düzenli Tessellasyon: 3gen, 4gen ve yamuk	Nirosta paslanmaz çelik	- Doğrusal güneş kırıcı elemanlar - Küçük elektrik motorları	Aktif sistem: mekanik	Merkezi kontrol sistemi aracılığıyla	Dönerek	Küçük elektrik motorları sayesinde cephe elemanları düşey aks etrafında 90 dereceye kadar dönmektedir	- Maksimum seviyede gün ışığı kontrolü - Gölgeleme sağlama - Klima kullanımını azaltma - Parlamayı azaltma	%50'ye kadar enerji ihtiyacını düşürmekte Benzer binalardan %27 daha az karbon salınımı
	Stony Brook Üniversitesi Geometri ve Fizik Merkezi		Düzenli Tessellasyon: 3gen, daire, kare ve 6gen	Paslanmaz çelik	- 4 katmanlı metal paneller - Motor	Aktif sistem: mekanik	Merkezi kontrol sistemi aracılığıyla	Kayarak	Dört katmandan oluşan cephe hareket, üç katmanın birbiri üzerinde kaymasıyla sağlanmaktadır	- Gün ışığı kontrolü - Hava akışı kontrolü - İstenmeyen ısı kazanımını azaltma	%6 oranında toplam enerji tüketimini azaltmakta %15 ile %20 oranında soğutma yükünü azaltmakta
	Helio Trace		Düzenli Tessellasyon: 3gen ve kare	Delikli alüminyum paneller	- Üçgen formu cephe panelleri - Sensörler - Motor	Aktif sistem: mekanik	Merkezi kontrol sistemi aracılığıyla	Kayarak	Panellerin birbiri üzerinde kaymasıyla sistem hareketi sağlanmaktadır	- Gün ışığı kontrolü - Gölgeleme sağlama - Klima kullanımını azaltma	%81'e kadar istenmeyen ısı kazanımını azaltmakta %42'ye kadar toplam enerji tüketimini azaltmakta
Malzeme Tabanlı Sistemler	Air Flow(Er)		Düzenli Tessellasyon: 3gen ve kare	Nikel ve titanyum	- Şekil-bellek alaşımı teller - Paneller	Pasif sistem	Sıcaklık değişikliğiyle	Formel değişiklik	Hareket, şekil-bellek alaşımı teller aracılığıyla sağlanmaktadır	- İstenmeyen ısı kazanımını azaltma - Mekanik sistem üzerindeki soğutma yükünü düşürme - Klima kullanımını azaltma	Sıfır enerji tüketmekte Karbon emisyonunu azaltmakta
	HygroSkin		Düzensiz Tessellasyon: 5gen ve 6gen	Akçağaç	Ahşap kompozit paneller	Pasif sistem	Bağıl nem değişikliğiyle	Formel değişiklik	Neme duyarlı ahşap kompozit malzeme, çok yönlü lifleri sayesinde şekil değiştirmektedir	- Gün ışığı kontrolü - Hava akışı kontrolü	Sıfır enerji tüketmekte
	Tepkisel Kinetik Cephe		Düzenli Tessellasyon: 6gen ve 3gen	Bambu	2 katmanlı bambu kompozit paneller	Pasif sistem	Bağıl nem değişikliğiyle	Formel değişiklik	3gen elemanlar, %3'lük bağıl nem seviyesinde 40-50 derece aralığında açılmaktadır	- Gün ışığı kontrolü - Hava akışı kontrolü	Sıfır enerji tüketmekte
Pnömatik Sistemler	Media-TIC		Düzenli Tessellasyon: 3gen	ETFE (ethylene tetra fluoroethylen) polimer malzeme	3 katmanlı ETFE kaplı şişme modüller	Pasif sistem: pnömatik	Hava basıncı değişikliğiyle	Formel değişiklik	Katmanlı modüller, gün ışığından kaynaklı sıcaklık artışıyla birlikte şişmekte ve opak hale gelmektedir	- Enerji verimliliğini arttırma - İstenmeyen ısı kazanımını azaltma - Gölgeleme sağlama - Hava boşluğu sayesinde ısı yalıtımı sağlama	%20 oranında enerji tasarrufu sağlanmakta %55 oranında karbon emisyonunu azaltmakta
	FLARE		Düzensiz Tessellasyon: çokgen	Metal	- Prizmatik metal modüller - Pnömatik silindireler - Sensörler	Aktif sistem: pnömatik	Merkezi bilgisayar sistemi aracılığıyla	Öteleme ve dönme hareketi	Pnömatik pistonun öteleme/prizmatik hareket etmektedir	- Gün ışığı kontrolü - Hava akışı kontrolü	-

Resim 3. Al Bahr Kulesi, Abu Dabi, Birleşik Arap Emirlikleri (Kaynak: Kolarevic ve Parlac, 2015).

rollü olarak iç mekâna aktarmakta, bina içindeki sıcaklığı düşürmekte ve gölgeleme sağlamaktadır (Boake, 2014; Abdelkader ve Park, 2017). Benzer şekilde geliştirilen tessellasyon tabanlı sabit cephe örnekleri arasında *Muscat Bankası Genel Müdürlük Binası* ve *Arribat Alışveriş Merkezi* de yer almaktadır (Resim 2b-c).

Kinetik Cephe Sistemleri

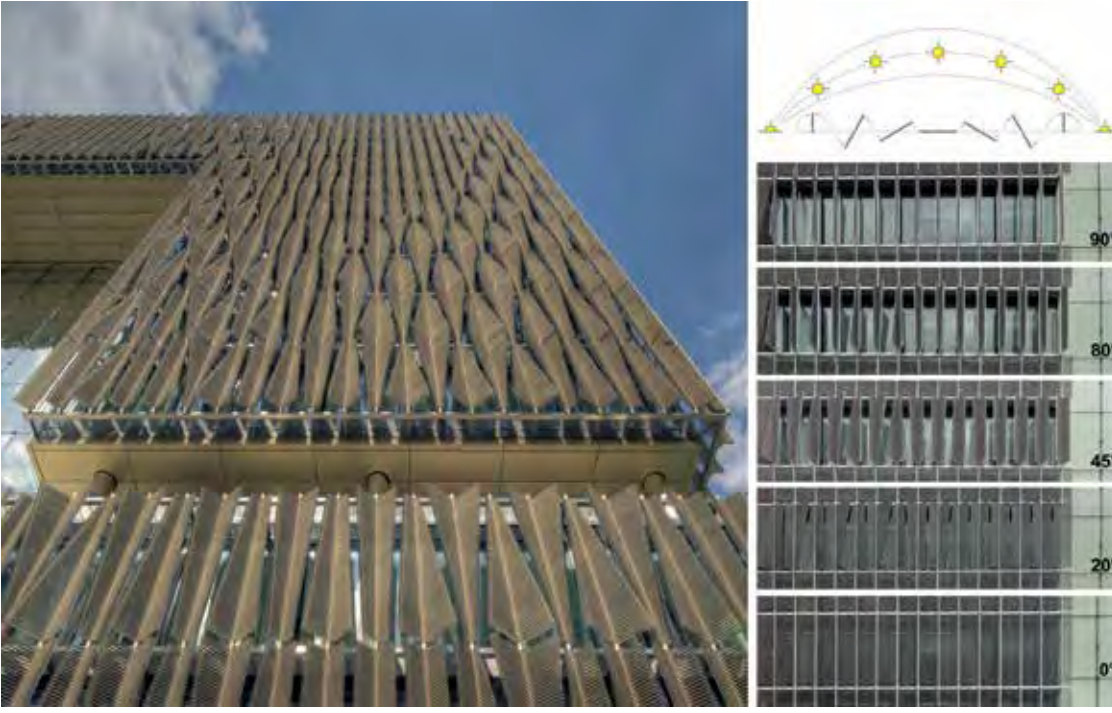
İklimsel, mekânsal veya fonksiyonel gereksinimlere cevap vermek amacıyla tasarlanmaya başlayan kinetik cepheler biçimlerini ve hareket davranışlarını tepkisel olarak değiştirebilmektedir. Bu tip cepheler, güneş veya rüzgârın hareketine göre şekil değiştirerek yapının enerji tüketimini azaltmada ve optimum konfor koşullarını sağlamada aktif bir rol üstlenmektedir. Çoğunlukla bir otomasyon sistemine bağlı olan kinetik cephelerde hareket, motor veya sensörler aracılığıyla kontrol edilmektedir. Hareketi sağlayan çeşitli mekanizma tasarımları mevcut olup cephe elemanları ya bağlı bir hareketle bütüncül olarak birlikte hareket etmekte ya da bağımsız hareket edebilen alt birimlerden oluşmaktadır.

Resim 4. Kolding Kampüs Binası, Kolding, Danimarka (Kaynak: Fortmeyer ve Linn, 2014).

Kinetik cephe elemanları genellikle katlanarak, kayarak, dönerek, ötelenerek veya malzemenin formel değişikliğe uğramasıyla biçim değiştirmektedir. Bu yazıda, kinetik cepheler sistemsel özelliklerine göre dört ana başlık altında toplanmıştır: katlanır plak sistemler, düzlemsel güneş kırıcı sistemler, malzeme tabanlı sistemler ve pnömomatik sistemler. Her sistem için tessellasyonun farklı uygulama biçimlerini temsil eden örnekler seçilerek bu örnekler morfolojik, fiziksel, kinematik ve işlev/performans özellikleri bakımından değerlendirilmiştir. *Tablo 1*'de seçilen örnekler ve özellikleri detaylı olarak görülmektedir.

Katlanır plak cephe sistemlerin öncü tasarımları arasında *Al Bahr Kuleleri* ve *Kolding Kampüs* binası yer almaktadır (Resim 3 ve 4). Her iki yapıda da düzenli tessellasyon kullanılmaktadır ancak sistemsel olarak birbirlerinden farklıdır. *Al Bahr Kuleleri*'nin kinetik cephesi eşkenar üçgen modüllerin bir araya gelerek oluşturduğu düzgün altıgen forma sahiptir ve modüller panellerin birleştiği merkezde yer alan pistonlar yardımıyla katlanarak hareket etmektedir (Karanouh ve Kerber, 2015). Hareket, basit olarak panellerin katlanma prensibine dayanmış olsa da çok sayıda modül birlikte çalıştığı için cephenin karmaşık bir mekanik sisteme sahip olduğunu söyleyebiliriz. *Kolding Kampüs* cephesi ise daha basit bir sisteme sahiptir ve üçgen plaklar dikey aks doğrultusunda 0-90° arasında kademeli olarak sağa veya sola katlanmaktadır. Merkezi kontrol sisteminin bulunduğu her iki yapıda da modüller hem bağımsız hem de gruplar halinde hareket ederek değişen koşullara anlık olarak cevap verebilmektedir. Bu özellikleri sayesinde bu cephelerin istenilen iç mekân konforunu sağlayabildiklerini ve biçimsel olarak esnek çözümler sunabildiklerini söyle-

Resim 5. Q1
ThyssenKrupp Genel
Merkezi, Essen, Almanya
(Kaynak: Kolarevic ve
Parlac, 2015).

yebiliriz. Farklı coğrafi bölgelerde konumlanmış olmalarına rağmen her iki cephe benzer işlevsel özelliklere sahiptir. *Mashrabiya*'nın hem geometrik hem de işlevsel özelliklerini gördüğümüz *Al Bahr Kuleleri*'nin kinetik cephesi, güneşin hareketine ve değişen iklim koşullara göre biçim değiştirmektedir. Güneş ışınlarının doğrudan binaya girmesini engelleyen cephe sistemi, iç mekânda optimum gölgeleme sağlamak ve ışımayı engellemektedir. Modüller, cepheye entegre edilen sensörler sayesinde bulutlu veya rüzgârlı havalarda da en uygun formu almaktadır. *Kolding Kampüs* cephesinde de benzer şekilde sensörler aracılığıyla ısı ve ışık seviyeleri sürekli olarak izlenmekte olup paneller değişen hava koşullarına göre açılıp kapanmaktadır (Fortmeyer ve Linn, 2014). Gölgeleme ve havalandırma işlevindeki cephe panelleri kullanıcıların istek ve konforlarına göre optimum konfigürasyonu elde etmek amacıyla tamamen açık, yarı açık veya kapalı konumda durabilmektedir. Çok işlevli özellikleri sayesinde her iki cephenin de ciddi oranda avantaj sağladığı görülmektedir. Cepheleri, enerji ve ekolojik performansları açısından değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz. Çok sayıda elemandan oluşan *Al Bahr Kuleleri*'nde mekanik hareketin sağlanması için enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak, cephe sistemi yapının soğutma yükünü %35, enerji tüketimini ise yarı yarıya kadar azalttığından panel hareketi için gerekli olan enerji çok düşük seviyede kalmaktadır (Kolarevic ve Parlac, 2015; Selkowitz vd., 2003). Yapının enerji ihtiyacını %50'ye kadar düşüren *Kolding*

Kampüs cephesinde ise paneller, belirli zaman aralıklarında aynı pozisyonda kaldıkları için enerji tüketimleri minimumdur. Karbon emisyon değerlerine baktığımızda ise *Al Bahr Kuleleri*'nin %40 oranında, *Kolding Kampüs* cephesinin ise %27'ye kadar karbon emisyonunu azalttığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak konvansiyonel cephe sistemleri ile kıyasladığımızda bu iki cephenin yapıların toplam enerji yüklerini düşürmeleri, güneş ve rüzgâr gibi doğal kaynakları etkin bir şekilde kullanmaları, doğal aydınlatma ve havalandırmaya yardımcı olmaları, ısıtma ve soğutma için harcanan enerji tüketimini azaltmaları ve karbon salınımını düşürmeleri bakımından etkin çözümler sunduklarını görmekteyiz.

Mekanik cephe sistemlerinin farklı uygulama örnekleri düzlemsel güneş kırıcı sistemlerde

Resim 6. Stony Brook
Üniversitesi Geometri ve
Fizik Merkezi (Kaynak:
Fortmeyer ve Linn, 2014).

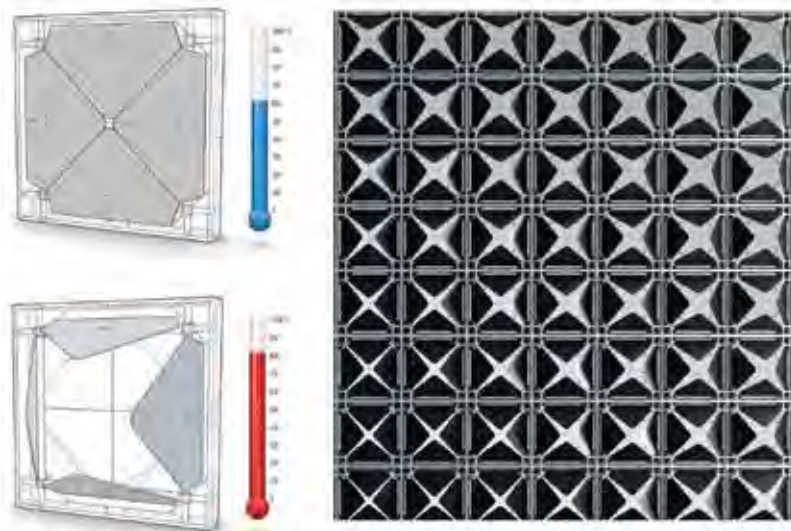

Resim 7. HelioTrace
(Kaynak: ©SOM).

karşımıza çıkmaktadır. Genellikle bir dizi düzlemsel elemanın belirli bir aks etrafında dönmesiyle veya farklı katmanların birbiri üzerinde kaymasıyla hareket eden bu tip sistemlerin bilinen örnekleri arasında *QI ThyssenKrupp Genel Merkezi*, *Stony Brook Üniversitesi Geometri ve Fizik Merkezi* ile *HelioTrace* cephe tasarımları yer almaktadır. Güneşin geliş açısına göre dikey veya yatay doğrultuda dönebilen güneş kırıncılardan oluşan *QI* binasının kinetik cephesi üçgen, dikdörtgen ve yamuk formlu modüllerden oluşmaktadır (*Resim 5*). Dört katmandan oluşan *Stony Brook* kinetik cephesinde ise tessellasyon üçgen, daire, kare ve altıgen gibi farklı geometrik şekillerden meydana gelmekte olup katmanlardan üç tanesi birbiri üzerinde kayarak hareket etmektedir (Kolarevic ve Parlac, 2015) (*Resim 6*). Dört adet üçgen formlu yüzeyin birleşerek kare modülleri oluşturduğu *HelioTrace* cephe sisteminde de kayma hareketi vardır, ancak bu hareket kenarlara doğrudur (*Resim 7*). Tessellasyonun farklı uygulama örneklerini gördüğümüz bu üç kinetik cepheyi hareket kapasiteleri açısından karşılaştırdığımızda *Stony Brook* cephesinin tek bir düzlemde kısıtlı harekete izin

Resim 8. Air Flow (Er)
(Kaynak: <http://www.liftarchitects.com/air-flow/>).

verdiğini, *HelioTrace* sisteminin cepheye paralel ve dik olarak uygulandığında etkin bir çözüm sunduğunu, farklı düzlemsel hareketlere izin veren *QI* cephe sisteminin ise her cepheye rahatlıkla uygulanabilecek bir öneri olduğunu görmekteyiz. Benzer işlevsel özelliklere sahip bu cepheleri, enerji ve ekolojik performansları açısından değerlendirirsek şunları söyleyebiliriz. İç mekânda istenilen termal konforun oluşturulmasını sağlayan *QI* binasının kinetik cephesi, yapının enerji ihtiyacını %50'ye kadar düşürmekte ve benzer binalardan %27 daha az karbon salınımı yapmaktadır (Kolarevic ve Parlac, 2015). Bina içindeki ısı ve ışığı optimum düzeyde tutacak şekilde açılıp kapanan *Stony Brook* kinetik cephesi yapının toplam enerji tüketimini %6 oranında, yıllık soğutma yükünü ise sabit güneş kırıcı sistemlerle kıyasla %15-%20 oranında azaltmaktadır. Güneşin hareketini takip ederek gün ışığı ve parlamayı kontrol edebilen *HelioTrace* sistemi ise ısı kazanımını %81'e, toplam enerji tüketimini ise %42'ye kadar azaltmaktadır (Fortmeyer ve Linn, 2014). Mekanik sistemleri nedeniyle cephe elemanlarının hareketi enerji kullanımına dayalı olsa da toplam enerji tüketimini yaklaşık olarak yarı yarıya düşürmeleri ve çevreye daha az zarar vermeleri bakımından *QI* ve *HelioTrace* cephelerinin katlanır plak sistemler gibi iyi performans gösterdiğini, *Stony Brook* cephesinin ise enerji performansının düşük olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle, aynı geometrik düzendeki tessellasyon farklı katmanlarda tekrar edilerek kullanılmaktadır.

Hareketin mekanik sistemlerle kontrol edildiği yukardaki örneklerin yanı sıra elektrik enerjisine ihtiyaç duyulmadan sağlandığı malzeme tabanlı cephe sistemleri de mevcuttur. Bu tip sistemler, malzemenin ısı ve nem gibi değişikliklerle kendiliğinden biçim değiştirmesi esasına dayanmaktadır. Malzeme tabanlı sistemler arasında *Air Flow (Er)*, *HygroSkin* ve *Manal Anis*'in cephe tasarımları yer almaktadır. Üçgen panellerden oluşan kare formlu tessellasyona sahip *Air Flow (Er)* cephesinde hareket, sıcaklık değişikliği ile panelleri hareket ettiren şekil-bellek alaşımli teller aracılığıyla sağlanmaktadır (*Resim 8*). Düşük sıcaklıkta orijinal formunda bulunan bu teller ısındığında form değiştirebildiği için panelleri elektrik enerjisi gerektirmeden açıp kapatabilmektedir. Doğal havalandırmayı kolaylaştırmak için tasarlanan cephede paneller, sıcaklığın 26.7 dereceyi aştığı durumlarda açılarak hava akışının sağlamakta, 15.5 derece altında ise

sıcaklığı konforlu bir seviyede tutabilmek için kapanmaktadır. *HygroSkin* cephesinde ise panellerin hareketi herhangi bir mekanik sisteme ihtiyaç duyulmadan nem seviyesi değişikliği ile kendiliğinden sağlanmaktadır (*Resim 9*). Akçağaç kompozit panellerin kullanıldığı cephede malzeme çok yönlü lifleri sayesinde nem değişikliğiyle oluşan basınca hücre dokusundaki mesafe değişikliğiyle yanıt verebilmektedir (Fox, 2016; Menges ve Reichert, 2015). Bu sayede, cephe yüzeyindeki beşgen ve altıgen formlu modüller sensör, motor veya enerji ihtiyacı olmadan açılıp kapanabilmektedir. Benzer bir cephe önerisi Manal Anis tarafından önerilen altıgen formlu düzenli tesselayona sahip cephe sisteminde karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu projede malzeme olarak neme duyarlı üçgen bambu kompozit paneller kullanılmıştır ve bu paneller %93'lük bağıl nem seviyesinde 40-50 derece aralığında açılabilir (Anis, 2019) (*Resim 10*). Malzeme tabanlı bu üç örneği enerji ve ekolojik performansları bakımından karşılaştırdığımızda şunları söyleyebiliriz. *Air Flow(Er)* cephe sistemi, sıcaklık değişikliklerine tepki verebildiği için binadaki istenmeyen ısı kazanımını azaltmada ve mekanik sistem üzerindeki soğutma yükünü düşürmede doğrudan etkili olabilir. Diğer iki cephe önerisinde ise neme bağlı olarak panellerin açıklık seviyesi ve ışık geçirgenliği sürekli değişmektedir (Zuluaga vd., 2013). Mekanik sistemlerle karşılaştırıldığında her üç cephe önerisi de sıfır enerji kullanmakta ve çevreye duyarlı ekolojik bir tasarım yaklaşımı sergilemektedir. Bu nedenle, bu tip sistemlerin potansiyeli oldukça yüksektir. Ancak, yine de sürekli değişen iklimsel koşullar göz önüne alındığında optimum konfor seviyesinin her zaman

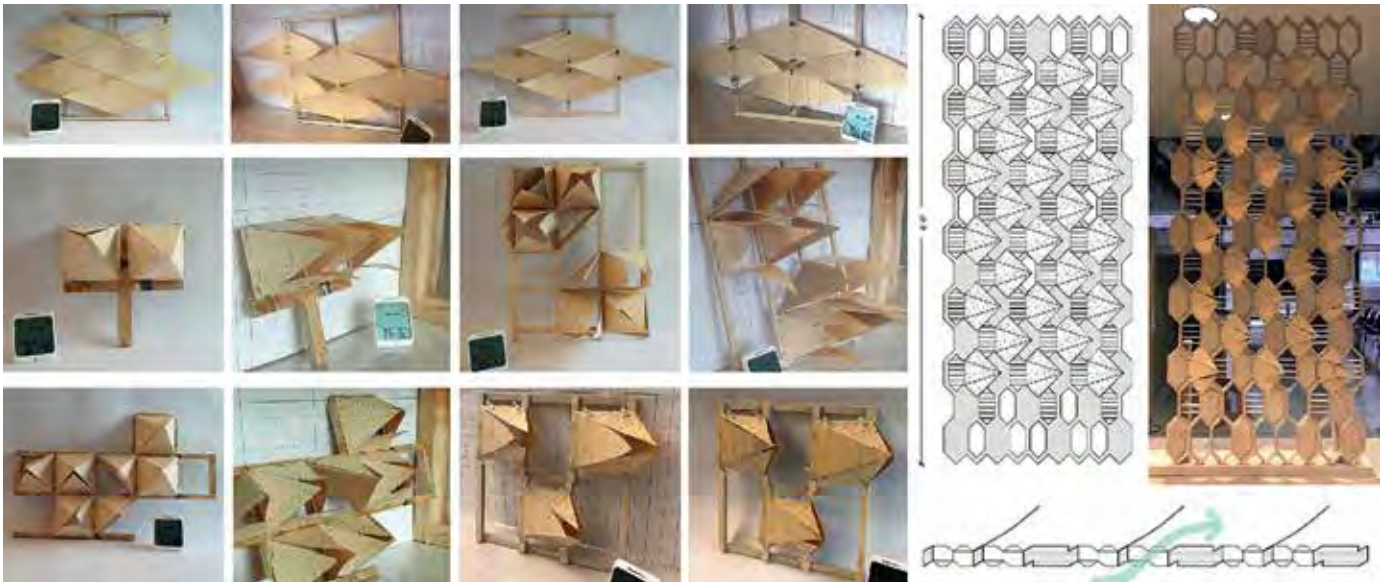

Resim 9. HygroSkin cephe tasarımı (Kaynak: Menges ve Reichert, 2015).

yakalanamayacağı görülmektedir. Ayrıca, yeterli seviyede ısı veya neme ulaşılmadığı takdirde paneller kapalı konumda kalacak ve istenen ışık veya hava geçişi sağlanamayacaktır. Bu yüzden, uygulama alanları şimdilik kısıtlı kalmıştır.

Malzeme tabanlı sistemlerin yanı sıra sıkıştırılmış hava basıncı ile çalışan pnömatik cephe sistemleri de mevcuttur. *Media-TIC* ve *FLARE* cepheleri bu sistemlere örnek olarak gösterilebilir. Pasif bir cephe sistemine sahip *Media-TIC* binasında üçgen modüllerden oluşan pnömatik bir sistem kullanılmıştır (*Resim 11*). Üç katmandan oluşan ETFE kaplama modüller, sıcaklık değişikliğine tepkisel olarak cevap verebilmektedir. Gün ışığı ile birlikte cephe sıcaklığı arttığında katmanlar arasındaki hava basıncı değişerek modüller opak hale gelmekte

Resim 10. Kinetik cephe modeli (Kaynak: Anis, 2019).

Resim 11. Media-TIC Binası, Barcelona, İspanya (Kaynak: Kolarevic ve Parlac, 2015).

ve bu sayede istenilen gölgeleme sağlamaktadır. Radyasyonu %80 oranında engelleyen ve dolayısıyla binadaki istenmeyen ısı kazanımını büyük ölçüde azaltan kinetik cepheyi enerji ve ekolojik performansı bakımından değerlendirdiğimizde %20 oranında enerji tasarrufu sağladığını ve %55 oranında karbon emisyonunu azalttığını söyleyebiliriz (Kolarevic ve Parlac, 2015). Diğer mekanik sistemlerle kıyaslandığında enerji tasarruf oranı düşük gibi görünse de sistem hareketi için elektrik enerjisi ihtiyacı olmadığından avantajlıdır. Ayrıca, daha yüksek oranda karbon salınımını engellediği için çevre

dostu bir yaklaşım sergilemektedir. *Media-TIC* binasının aksine *FLARE* cephe tasarımında aktif bir cephe sistemi görmekteyiz (Resim 12). Pnömatik pistonlar yardımıyla hareketin sağlandığı cephede prizmatik modüller bağımsız olarak farklı yönlere hareket edebilmekte ve modüller arasındaki boşluklardan farklı doğrultularda ışık ve hava geçişi sağlanabilmektedir (Moloney, 2011). *FLARE*, hareket çeşitliliği ve esnekliği bakımından diğer cephe örnekleri ile kıyaslandığında dinamik bir çözüm sunmaktadır. Ancak, cephe yüzlerce prizmatik elemandan oluştuğu için karmaşık bir sisteme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Prizmaların birbirine çok yakın olması sebebiyle ışık ve hava kontrolü de sınırlı olmaktadır. Bu nedenle, ofis ve konut yapıları için uygun bir çözüm sunmamaktadır.

Sonuç

Kinetik cepheler, iklimsel değişikliklere hızlı bir şekilde biçim değiştirerek yanıt verebildiği için gün ışığı ve hava akışı kontrolünde, istenmeyen ısı kazanımının düşürülmesinde, iç mekânda optimum konforun sağlanmasında, mekanik sistem üzerindeki soğutma yükünün azaltılmasında, yapının enerji verimliliğinin artırılmasında ve karbon salınımının azaltılmasına oldukça aktif rol oynamaktadır. Aslında bu özellikleri sayesinde sürdürülebilir ve ekolojik tasarım yaklaşımları sunmaya biraz daha yaklaşmaktadırlar. Yapı sektörünün enerji kaynaklarının büyük bir

bölümünü tükettiği düşünüldüğünde kinetik cephelerin güneş ve rüzgârın hareketine göre iklimsel veriler altında minimum enerji kullanarak çözüm ürettiği söylenebilir. Farklı morfolojik ve kinematik özelliklere sahip olsalar da benzer işlevsel özellikleri sayesinde farklı ölçeklerdeki yapılara kolaylıkla entegre edilebilmekte ve farklı coğrafyalarda da rahatlıkla uygulanabilmektedirler.

Kinetik cephe tasarımlarında farklı yöntemler kullanılsa da tesselasyonun hareketli cephe tasarıma dahil edilmesiyle birlikte uygulama alanları daha da genişlemiştir. Tesselasyonun oluşturduğu geometrik düzen, cephenin kinematik özelliklerinin belirlenmesinde etkili olmaya başlamıştır. Tesselasyonun aktif mekanik sistem uygulamalarına baktığımızda karşımıza çoğunlukla katlanır plak ve düzlemsel güneş kırıcı cephe sistemleri çıkmaktadır. Bu tip uygulamalarının daha yaygın olmasının nedenleri arasında enerji tüketimini ve karbon emisyonunu ciddi oranda azaltmaları gösterilebilir. Ancak, yine de mekanik sistem hareketi için az da olsa enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer taraftan malzeme tabanlı pasif sistemlere baktığımızda ise hareketin ısı veya nem değişikliğine bağlı olarak kendiliğinden sağlandığını ve dolayısıyla sıfır enerji tüketiminin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Diğer sistemlerle kıyaslandığında potansiyelleri oldukça yüksek gibi görünse de uygulama alanları henüz sınırlıdır. Aktif ve pasif örneklerini görebileceğimiz pnömatik cephe sistemleri ise enerji tasarrufu sağlamada diğer mekanik sistemler kadar iyi performans gösterebilmektedir. Performans özellikleri sebebiyle kinetik cephe sistemleri üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda hız kazanmaya başlamıştır. Malzeme bilimi, robotik, bilgisayar ve yapı teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde kinetik cephe uygulamalarının yakın gelecekte daha da artacağını ve mimari tasarım sürecinin ayrılmaz bir parçası haline geleceğini söyleyebiliriz.

Feray Maden, Dr. Öğretim Üyesi, Yaşar Üniversitesi,
Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

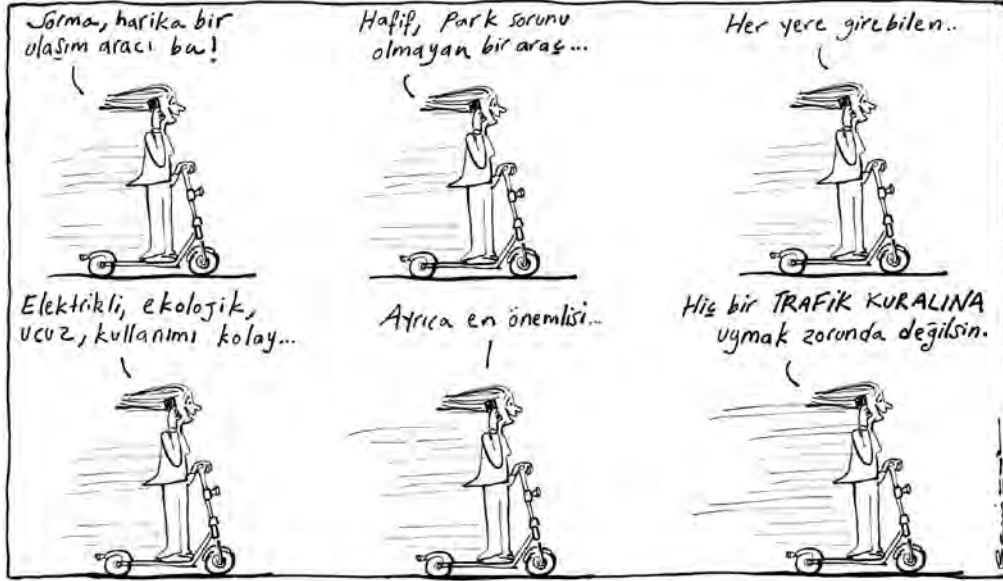
Kaynakça:

- Abdelkader, R. ve J.H. Park (2017) "The Evolving Transformation of Mashrabiya as a Traditional Middle Eastern Architecture Element", *International Journal of Civil & Environmental Engineering* 17:1, s.15-20.
- Anis, M. (2019) "Designing an Adaptive Building Envelope for Warm-Humid Climate with Bamboo Veneer as a Hygroscopically Active Material", *ARCC 2019 International Conference*, Toronto, s.338-347.
- Boake, T.M. (2014) "Hot Climate Double Façades: Avoiding Solar Gain", *Facade Tectonics* 14, s.2-25.

- Coxeter, H.S.M. (1973) "Section IV: Tessellations and Honeycombs", *Regular Polytopes*, Dover Publications, New York, s.58-73.
- Fortmeyer, R. ve C.D. Linn, (2014) *Kinetic Architecture: Designs for Active Envelopes*, Images Publishing Group, Singapur.
- Fox, M. (2009) *Interactive Architecture: Adaptive World*, New York: Princeton Architectural Press.
- Ghyka, M. (1977) *The Geometry of Art and Life*, Dover Publications, New York.
- Grünbaum, B. ve G.C. Shephard (1987) *Tilings and Patterns*, Dover Publications, New York.
- Karanouh, A. ve and E. Kerber (2015) "Innovations in dynamic architecture: The Al-Bahr Towers Design and delivery of complex facades", *Journal of Facade Design and Engineering* 3, s.185-221.
- Kolarevic, B. ve V. Parlac (2015) *Building Dynamics: Exploring Architecture of Change*, Routledge, Londra.
- Lechner, N. (2015) *Heating, Cooling, Lighting Sustainable Design Methods for Architects*, John Wiley & Sons, Hoboken.
- Menges, A. ve S. Reichert (2015) "Performative Wood: Physically Programming the Responsive Architecture of the HygroScope and HygroSkin Projects", *Architectural Design* 85:5, s.66-73.
- Moloney, J. (2011) *Designing Kinetics for Architectural Facades*, Routledge, Londra.
- Selkowitz, S., O.L. Aschehoug ve S. Eleanor (2003) "Advanced Interactive Facades-Critical Elements for Future Green Buildings?", *Proceedings of the Information Visualization (IV'06)*, Pittsburgh.
- Zuluaga, D.C., O.D. Krieg, A. Menges, S. Reichert ve K. Rinderspacher (2013) "HygroSkin: A Climate-Responsive Prototype Project Based on the Elastic and Hygroscopic Properties of Wood", *33rd Annual Conference of the Association for Computer Aided Design in Architecture ACADIA 2013*, Waterloo, Kanada, s.33-42.

Tessellation-Based Kinetic Facade Designs

With the rapid decline of energy sources in the twentieth century, energy efficient building solutions started to play a significant role in the architectural design process. In parallel with the advances in building and computer technologies, the facades that form the building envelope have also included in the transformation process. Building facades have begun to be designed kinetically in order to respond to the changing environmental conditions and user needs apart from functioning as a separator between interior and exterior, and aesthetic concerns. Whereas the building facade is considered as a fixed building element in conventional architecture, it becomes a multi-functional element in kinetic architecture which can change its direction and shape according to the movement of sun or wind, transform from a closed configuration to an opened form, adjust the desired amount of heat and light based on the user needs, provide optimum thermal comfort in the interior space and reduce the energy consumption. Having many types based on morphological and kinematic characteristics, different methods are used in the design of kinetic facades. One of these methods is the tessellation method, which consists of combination of identical or different geometric shapes. In this paper, first, the tessellation method is briefly explained. Afterwards, the examples of the kinetic facades developed in architecture based on this method are comparatively evaluated in terms of their geometric, kinematic and performance characteristics.

Bir Mimarı,
"Haydarpaşa'da bulunan
Tarihi Kalıntılar,
Garın işlevini engeller mi?"
diye sormuş.

Ben de ona soruyorum...
Kalıntılar gibi Gar binası,
ve işlevi de TARİHİ değil mi?
Bu iki farklı TARİHİ buluşturan
bir GAR tasarlayamıyorsa,
Mimarın ne işlevi
var?

Sanatsıyım, Bohemim, Özgürlüğüme düşkünüm.
Okey! Ama şu anda en büyük isteğim
Devlette Kadrolu bir iş!

DOĞUŞTAN ÜSTÜN

Benzersiz performans ve baş döndürücü tasarım onun genlerinde var.

LEGENDERA

Klmanın yeni yorumu.

Yakut Kırmızı

İnci Beyaz

Kuzguni Siyah

HER AN, HER MEKANDA

seranit

Banyolarda
Hijyene Giden
En Kolay Yol

Aquanit Porselen Duş Karosu